

ISSN: 1308-5549

Çankırı Karatekin Üniversitesi
**İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi**

Çankırı Karatekin University
**Journal of the Faculty of Economics &
Administrative Sciences**

Cilt/Volume: 14

Sayı/Issue: 2

Yaz/Summer 2024

Sahibi / Owner

(Çankırı Karatekin Üniversitesi Adına)

(On Behalf of Çankırı Karatekin University)

Harun Çiftçi (Rektör/Rector)

Editör / Editor

Doç. Dr. Barış Öztuna, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Yayın Editörü / Publishing Editor

Dr.Öğr.Üyesi Firdes Şeyda Kahraman, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Alan Editörleri / Area Editors

Prof. Dr. Hatice Yazgan, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Emine Çeliksoy, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Esra Erenler Tekmen, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Rıfat Karakuş, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç.Dr. Üyesi Mehmet Sedat Uğur, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Caner Dilber, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Dr. Öğr. Üyesi Emine Çetinel, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Firdes Şeyda Kahraman, Çankırı
Karatekin Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Sezer Öksüz, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ongan Arslan, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Dil Editörleri / Language Editors

Doç.Dr. Burçin Demirbilek, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Dr. Öğr. Üyesi Şuayip Turan, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ongan Arslan, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Arş. Gör. Dr. Kübra Aşık Akdemir, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Arş. Gör. Dr. Mehmet Ali Demir, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Dr. Altan Aktaş, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Sekreterya / Secretary

Arş. Gör. Ömer Faruk Uğurlu, Çankırı
Karatekin Üniversitesi, TR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Afrim Hoti (University of Phristina)

Prof. Dr. Arch Woodside (Boston College)

Prof. Dr. Aydın Özkan (Huddersfield Business School)

Prof. Dr. Cenk Sözen (Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Domingo Ribeiro-Soriano (University of Alcalá)

Prof. Dr. Hatice Yazgan (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Bozkurt (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. J. Augusto Felicio (Lisbon School of Economics and

Management)

Prof. Dr. Pineiro Chouso Juan Ramon

(Universidade de Santiago de Compostela)

Prof. Dr. R. Arzu Kalemci (Çankaya Üniversitesi)

Prof. Dr. Zhongqi Jin (Middlesex University
London)

Doç. Dr. Bardhok Bashota (University of Phristina)
Üniversitesi)

Doç. Dr. Francis Rico C. Domingo (De La Salle
University)

Doç. Dr. Harun Yıldız (Bandırma Onyediy Eylül
Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim Muradov (Dnipro Teknoloji
Üniversitesi)

Doç. Dr. İrge Şener (Çankaya Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Fatih Öztarsu (Hankuk
University Of Foreign Studies)

Doç. Dr. Rudra Pradhan (Vinod Gupta School of
Management)

Doç. Dr. Vesna Poposka (Makedonya Cum.
Uluslararası Vizyon Üniversitesi)

Dr. Ayhan Özkan (Ankara Valiliği)

Dr. Öğretim Üyesi Şuayip Turan (Çankırı
Karatekin Üniversitesi)

Dergi Yazışma Adresi /

Correspondence Address

Çankırı Karatekin
Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dergisi Uluyazı Kampüsü, Çankırı

TÜRKİYE

Tel: +90 376 218 9542

Fax: +90 376 218 9546

E-mail: iibfdergi@karatekin.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuiibfd>

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Akın KOÇAK
Aydın ÖZKAN
Ayşegül ATEŞ
Bahtişen KAVAK
Carlos A. Albornoz

Cumhur ERDEM
Gülçin ÖZKAN
Hülya ÜLKÜ
İsmail TUNCER
Kemal YILDIRIM
Nilgün KUTAY
Ömer TORLAK
Yusuf Ziya TAŞKAN

Ankara Üniversitesi
Hull University
Akdeniz Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Facultad de Economía y Negocios Univesidad del
Desarrollo
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
York University
World Bank
Mersin Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

4 Aylık Hakemli Süreli Sosyal Bilimler Dergisi

Dergimiz yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında) yayımlanan hakemli bir dergidir. Her cilt dört sayı içermektedir. Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazarına aittir.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilemeden hiçbir alıntı yapılamaz.
Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Makale gönderme adresi: <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

The refereed journal is published four times yearly (March, June, September, & December). Each volume consists of four issues.

The views expressed in this journal are those of the authors. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

The journal publishes manuscripts both in Turkish and English.

Author guidelines are at <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>
Manuscripts should be sent to: <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / ABSTRACTING and INDEXING

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi aşığıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics & Administrative Sciences is indexed by:

- AcademicKeys (2014-)
- Advanced Sciences Index (ASI) (2014-)
- Akademik Dizin (2012-)
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) (2012-)
- Araştırmax (2012-)
- Business Source Corporate Plus (EBSCO) (2012-)
- CiteFactor (2014-)
- Directory of Open Access Journals (DOAJ) (2015-)
- EconBiz (RePEc) ve ECONIS (2014-)
- EconLit (2014-)
- Electronic Journals Library (WZB) (2014-)
- Gale - Cengage (Academic OneFile) (2015 -)
- Index Copernicus (2012-)
- Islamic World Science Citation Center (ISC) (2014-)
- J-Gate (2014-)
- Journal Index (2014-)
- Jour Informatics (2014-)
- JournalTOCs (2015-)
- Open Academic Journals Index (OAJI) (2014-)
- Proquest (2012-)
- Public Affairs Information Service (PAIS International) (2012-)
- Scipio (2012-)
- Scientific Indexing Services (SIS) (2014-)
- SHERPA/RoMEO (2014-)
- TUBITAK-ULAKBİM (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı) (2015-)
- Türk Eğitim İndeksi (Index of Turkish Education) (2014-)
- UlrichsWeb (2012-)
- Worldwide Political Science Abstracts (WPSA) (2012-)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS	
Araştırma Makaleleri / Research Articles	
ss.290-321	Ailenin Katılımı ile Sosyal Sermaye Arasındaki İlişkinin Aile İşletmelerindeki Etkisini Ölçmek: Konya'daki Aile İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma
	Measuring the Effect of the Relationship Between Family Participation and Social Capital on Family Businesses: A Research on Family Businesses in Konya
	Yunus Emre UĞURLU, Mustafa Atilla ARICIOĞLU
ss.322-342	Türkiye'de Seçim Sisteminin Siyasi Parti İttifaklarına Etkisi
	The Effect on the Electoral System in Türkiye on Political Party Alliances
	Kübra GÜMÜŞ, Berna Deniz DEMİR SARGUT
ss.343-355	Küresel Ekonomi Politika Belirsizliği (GEPÜ) Endeksi ile Bitcoin Arasındaki İlişkinin Analizi
	Analysis of the Relations Between the Global Economic Policy Uncertainty (GEPÜ) Index and Bitcoin
	Ethem KILIÇ
ss.356-383	Teknokentlerde Uzaktan Çalışmanın Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi
	The Effect of Remote Working on Organizational Commitment in Technoparks
	Kasım Yasin ÖZBEY, Yavuz DEMİREL
ss.384-420	Helal Sertifikalı Gıda Tüketimi İçin Bireylerin Daha Yüksek Fiyat Ödeme İstekliliğinde Dini Bağlılığın Düzenleyicilik Rolü
	Moderator Role of Religious Commitment in the Willingness of Individuals to Pay Higher Prices Halal-Certified Food Consumption
	İbrahim YEMEZ, Tuğba DELİCE AKCA
ss.421-450	Panoptikon Uygulamaları ve Etik İklim Algısının Kaytarma Davranışlarına Etkisi
	The Effect of Panopticon Practices and Ethical Climate Perception on Loafing Behaviors
	Kübra Nur BİLEN, Metin IŞIK
ss.451-466	Does Idiosyncratic Risk Have a Significant Impact on Return Probability? A Case Study of Borsa Istanbul 100 Stocks
	Firmaya Riskinin Getiri Olasılıkları Üzerinde Bir Etkisi Var Mı? Borsa İstanbul 100 Hisse Senetleri Üzerine Bir Çalışma
	Salih ÇAM

ss.467-492	Makroekonomik Politikaların Çevresel Bozulmalara Etkisi: Panel Regresyon Analizi
	The Impact of Macroeconomic Policies on Environmental Degradation: A Panel Regression Analysis
	Ayşe ARI
ss.493-514	Dirençli Kent Nedir ve Nasıl Sürdürülebilir Kılınır Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme
	An Evaluation of the Discussions on What is a Resilient City and How to Make It Sustainable?
	Salih BATAL
ss.515-534	Türkiye’de İşletme Faaliyetlerine Engel Teşkil Eden Faktörlerin Random Forest Algoritması ile İrdelenmesi
	Examining the Factors Obstructing Business Activities in Turkey with the Random Forest Algorithm
	İbrahim BOZKURT, Fatma ÇETİNKAYA
ss.535-561	Kent Güvenliği ve Emniyeti Konusunda Türkiye’de Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi
	Bibliyometric Analysis of the Postgraduate Theses in Türkiye on Urban Safety and Security
	Mehmet Murat PAYAM
ss.562-584	Derrida’da Dekonstrüksiyonun İzinde: Egemenlik ve Demokrasi
	On the Trail of Deconstruction in Derrida: Sovereignty and Democracy
	Şeyda Buşra KONUK

Araştırma Makalesi

Ailenin Katılımı ile Sosyal Sermaye Arasındaki İlişkinin Aile İşletmelerindeki Etkisini Ölçmek: Konya'daki Aile İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma

Yunus Emre UĞURLU

*Sorumlu Yazar, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Teknoloji Transfer Ofisi
emreugurlu04@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9429-5561*

Mustafa Atilla ARICIOĞLU

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
maaricioğlu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6477-832X*

Öz

Çalışmanın teorik çerçevesinde, aile işletmeleri ve aile işletmelerinin varlığının anlaşılması bağlamında sosyal sermayenin yeri ele alınmaya çalışılmıştır. Sosyal sermayenin aile bireyleri arasındaki ilişkiyi tanımlamada ve anlamadaki katkısı, şirketin ve ailenin varlığını anlatmada önem arz etmektedir. Bu amaçla Konya Sanayi Odası'na kayıtlı olan ve imalat ile uğraşan firmalar içerisinde en az 250 çalışanı olanlar seçilmiş, sonrasında bu firmaların kurucuları yani 1. Kuşak temsilcileri ile anket çalışması yürütülmüştür. Belirlenmiş kısıtlara bağlı 200 şirket ile yürütülen çalışmada "Aile İşletmelerinde Aile Katılımının Bağlayıcı Sosyal Sermaye Üzerinde Pozitif, Köprü Kurucu Sosyal Sermaye Üzerinde İse Negatif Bir Etkisi" araştırılmıştır. Yapılan analizler ve yapılan değerlendirmelere bağlı olarak, araştırmanın temel hipotezinin doğrulandığı ayrıca bağlayıcı sosyal sermayenin köprü kurucu sosyal sermaye için bir basamak görev gördüğü de belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal sermaye, aile işletmesi, köprü kurucu sosyal sermaye, Konya, bağlayıcı sosyal sermaye

Jel Sınıflandırma Kodları: M10, L21, D23

Measuring the Effect of the Relationship Between Family Participation and Social Capital on Family Businesses: A Research on Family Businesses in Konya¹

Abstract

In the study's theoretical framework, the place of social capital has been discussed in the context of understanding family businesses and the significance of family business enterprise. The contribution of social capital in defining and understanding the relationship between family members is important in explaining the existence of the company and the family. For this purpose, among the companies registered to the Konya Chamber of Industry and dealing with manufacturing, those with at least 250 employees were selected. Then a survey was conducted with the founders of these companies, namely the 1st generation representatives. "A Positive Effect of Family Participation in Family Businesses on Binding Social Capital and a Negative Effect on Bridging Social Capital" was investigated in the study conducted with 200 companies subject to the determined constraints. Based on the analyzes and evaluations made, it has been determined that the primary hypothesis of the research has been confirmed and that the binding social capital acts as a stepping stone for the bridging social capital.

Keywords: Social capital, family business, bridging social capital, Konya, binding social capital

JEL Classification Codes: M10, L21, D23

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 18.03.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 29.02.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Uğurlu, Y. E. ve Arıcıoğlu, M. A. (2024). Ailenin katılımı ile sosyal sermaye arasındaki ilişkinin aile işletmelerindeki etkisini ölçmek: Konya'daki aile işletmeleri üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 290-321. doi: 10.18074/ckuiibfd.1267289

1. Giriş

Mevlâna Kalkınma Ajansı (MEVKA) tarafından 2019 yılında desteklenen “Aile İşletmelerinde Dağılma Süreçlerinin İncelenerek Farkındalık Oluşturulması” (Arıcıoğlu ve Koraş, 2019) başlıklı raporda; Konya’da faaliyet gösteren 90 aile işletmesinde yapılan nicel ve nitel araştırmada dağılma öncesi ve sonrası kurumsallaşma ile sürdürülebilirlik üzerinden karşılaştırılma yapılmıştır. Rapora göre 9 ila 14 yıl arasında ömrü olan aile işletmelerinin; kurumsallaşma, profesyonelleşme, vekil seçimi gibi gerekçeleri irdelenmiş ancak dağılma sonucunda yeni kurulan işletmelerde, işletmelerden ayrılanların ayrılırken ileri sürdükleri bu gerekçelerin gerçekleşmediği görülmüştür. Bir diğer ifade ile her aile işletmesinin iş modeli, duygusal faktörleri ve iktidar ilişkileri ve farklılıklar bağlamında değerlendirildiği görülmektedir. Bu da ilişkinin aile, işletme, mülkiyet üzerinden tartışılmasını gerekli kılmakla birlikte, değer ve bağlılık kavramlarının yanı sıra güvenin aile ve işletmenin önemli bileşenleri olduğunu göstermektedir.

Nitekim aile işletmeleri literatürü tarandığında, uluslararası bağlamda aile katılımı, aile işletmeleri çalışmalarının merkezinde yer almaktadır (Chrisman, Chua ve Litz, 2004, s.35). Ulusal literatür de ise, genellikle; kuşak çatışması, sürdürülebilirlik, devir, profesyonel yönetim gibi aile işletmelerinin sorunları dile getirilmiştir. Sorunların çözümü için ise kurumsallaşma, aile anayasası, devir planı, profesyonel yönetici, performans göstergeleri gibi yine aile işletmeleri için öneriler geliştirilmiştir (Arıcıoğlu, Gökçe ve Erdiren, 2017, s. 62). Her iki boyutta da sürdürülebilirlik sorunu/kaygısı aile ile işletmenin önemli bir bağlacı olarak görülmektedir. Çünkü aile işletmelerindeki ilişkide ailenin işletme ile olan bağı kurumsal değil ekonomik ve duygusaldır. Anılan kavramlar bağlamında kavramların ait olduğu sosyal sermayenin varlığı ve etkinliği daha doğru bir biçimde anlaşılabilir.

Ancak bilindiği üzere sosyal sermayenin türleri olan bağlayıcı, köprü kurucu ve birleştirici sosyal sermaye, güven ya da ilişki düzeyleri açısından farklılık göstermektedir. Çünkü sosyal sermaye türleri; etkileşimdeki aktörler, ilişkinin yapısı ve bireyin hiyerarşisi gibi konularda ayrışmaktadırlar. Sosyal sermayenin bağlayıcı yanı, bireyin ulaşılabilir çevresinde oluşan temel yaşam bağları ile ilişkilendirilirken, köprü kurucu tarafı, sivil toplumun kendinden olmayanlarla yaşadığı karşılıklı iletişimlerden dolayı daha büyük bir ağı temsil eder. Birleştirici tarafı ise vatandaşlar, hükümetler ve idari kurumlar arasında kurulan ilişkileri ve bağlantıları temsil eder ve uzak ortamlarda yer alan zayıf ilişkilerden oluşur. Sosyal sermayenin bağlayıcı tarafı çoğu zaman özel güven ile ilgiliyken, köprü kuran tarafı daha çok genel güven ile ilgilidir. Sosyal sermayenin bağlayıcı tarafı ise hem kişilerarası hem de kamu güveni ile ilişkilidir (Cersosimo ve Nistico, 2007, s. 386).

Özetle, sosyal sermayenin ilişki biçimleri ailenin artan önemini vurgularken, anılan ilişkiler sürdürülebilirlik açısından da önemli bir kriter haline gelmektedir. Bu bağlamda yürütülen çalışmanın amacı, aile işletmelerinde ailenin katılımı ile sosyal

sermaye arasındaki ilişkiyi, sosyal sermayenin hem bağlayıcı hem de köprü kurucu formları üzerinden incelemektir. Bu amaçla aile işletmelerinde ailenin katılımı, bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermaye ilişkisi üzerinden Konya ilinde yer alan ve en az 1. nesilin yönetiminde bulunduğu 200 adet aile işletmesi üzerinden incelenmiştir.

2. Aile İşletmelerinde Ailenin Varlığının Tartışılmasında/Anlaşılmasında Sosyal Sermayenin Anlamı

Dünyada en çok karşılaşılan işletmeler olan aile işletmeleri, incelenen AB raporları doğrultusunda göre dünyadaki işletmelerin %50'ne karşılık gelmektedir. Ek olarak Amerika'da yer alan işletmeleri ise %90'nını kapsamaktadır. Forbes'un en zenginlerinin yer aldığı listenin %42'si aile işletmesi iken, Fortune 500'e göre dünyadaki en büyük ve başarılı şirketlerin %40'ı aile işletmeleridir. Dünyadaki en zengin ilk 10 kişinin de 7'si aile şirketi üyesi iken bu oran Türkiye'de %90'lar civarındadır. İstihdam, GSMH'ya katkı, ekonomik büyümeye etkisi gibi makro değerler için de; aile işletmelerinin önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir (www2.deloitte.com; Calabro ve Valentino, 2019, s. 3).

Aile işletmesi kavramının literatürde ilk kullanımının 1964 yılında Harvard Business Review tarafından yayınlanan Donnelly'nin "Family Business" adlı bir makalesi olduğu ileri sürülmektedir. Bu çalışmaya göre, bir aile işletmesi temel olarak birbirine zıt iki sistemin birleşiminden oluşur. Bunlardan ilki sosyal, psikolojik ve kültürel özellikleri içinde barındıran "aile" kavramıdır. İkincisi ise ekonomik özelliklere sahip ve rasyonelliğe dayalı bir sistem olarak karşımıza çıkan "iş" kavramıdır (Yıldız, 2008, s. 13). Bu iki kavramın buluşması ile anılan aile işletmelerinin bugünkü en geniş tanımını; "aynı ailenin bir veya daha fazla üyesi tarafından ekonomik geçim sağlamak amacıyla kurulan, ailenin değer, inanç ve tutumlarının iş amaçları için geçerli olduğu ve aile üyelerinin mülkiyet ve yönetim katmanlarında bulunması gereken" şeklinde yapmak mümkündür (Güleş, Arıcıoğlu ve Erdirençelebi, 2013, s. 51). Bu aynı zamanda ailenin, şirketi ve şirketin yaşam sürecini etkilediğini ifade etmesi açısından önemlidir (Donnelley, 1964; Kahn, Wolfe, Quinn, Snoek ve Rosenthal, 1964; Katz ve Kahn, 1978; Lansberg, 1988; Chua, Chrisman ve Sharma, 1999; Messer ve Poza, 2001; Klein, Astrachan ve Smyrnios, 2005; Astrachan, vd., 2005, Melin, Nordqvist ve Sharma, 2013; Harms, 2014; Gözen, 2018,). Bu etkiyi güce (Daily ve Dollinger, 1992; Lauterbach ve Vaninsk, 1999; Schulze, Lubatkin, Dino ve Buchholtz, 2001; Gomez-Mejia, Nunez-Nickel ve Gutierrez, 2001; McConaughy, Matthews ve Fialko, 2001; Tanewski, Prajogo ve Sohal, 2003; Zahra, 2003; Anderson ve Reeb, 2003; Lee, 2005; Westhead ve Howorth, 2006; Villalonga ve Amit, 2006; Naldi, Nordqvist, Sjöberg ve Wiklund, 2007; Ojo, 2018) dayandıran çalışmaların yanı sıra, deneyime (Goldberg, 1996; Kaye, 1999 ; Athanassiou, Crittenden, Kelly ve Marquez, 2002; Chrisman vd., 2004; Gallo, Tapias ve Cappuyns, 2004; Barontini ve Caprio, 2006; Sraer ve Thesmar, 2007; Mehmet Dudaroğlu, 2008) dayandıran ve çok boyutlu (Di

Pofi, 2003; Alcaraz, 2004; Jaskiewicz, Gonzalez, Menendez ve Schiereck, 2005; Von Buch, 2006; Gözen, 2018) dikkate alan çalışmalar bulunmaktadır.

Bu durumda sürdürülebilirliğe ilişkin aile işletmelerinin gelişimini etkileyen çeşitli içsel ve dışsal faktörlerle birlikte incelenmek durumundadır. Çevresel faktörler, diğer işletmelerde olduğu gibi aile işletmeleri için de aynı dışsal faktörleri içerir. Ancak aile işletmelerinin en temel sorunlarının içsel faktörlerden kaynaklandığı bilinmektedir (Dyer, 1988, s.37). İçsel faktörler; aile işletmesinin kurucuları (Athanassiou vd., 2002), ailenin ve işletmenin sosyal sermayesi (Bubolz, 2001, Arregle vd., 2007), aile ve iş değerlerinin birleşimi (Dyer, 1988; Aronoff ve Ward, 2010; Koironen, 2002), stratejik yönetim (Leach ve Bogod, 1999), örgütsel yedekleme süreci (Chittoor ve Das, 2007; Stravrou, 1998), kurumsallaşma (Neubauer ve Lank, 1998; Birincioglu, 2015) ve finansal bakış açısı (Habbershon ve Williams, 1999) olarak sıralanmaktadır. Daha ayrıntılı olarak ele almak gerekirse:

- İşletmenin kurucusunun aile işletmelerinin devamlılığındaki iki önemli etkisinden ilki, işletmenin faaliyetleri hakkında karar verme gücüdür. Diğeri ise, aile işletmesinin değerlerini, misyon ve vizyonunu belirlemek, örgütsel halefiyet sürecini planlamak ve strateji oluşturmak kurucunun sorumluluğu ve davranışıdır. Kurucuların aile şirketi kültürünü belirlemesi nedeniyle aile işletmelerinin devamında önemli rol oynadıkları söylenebilir (Athanassiou vd., 2002, s. 139).

- Ailenin sahip olduğu sosyal sermayenin derecesi, aile sermayesi ve aile üyeleri arasındaki ilişki düzeyi ile bağlantılıdır. Bireyler arasında kurulan bağlar güçlü ve güvene dayalı olmalıdır. Sosyal sermayenin bilginin dağıtılmasında, etkinlik düzeyinin artırılmasında ve işlem maliyetini minimize ederek güven temelli ilişkiler sağladığı bilinmektedir (Bubolz, 2001; Steier, 2001).

- Aile işletmelerinin sosyal sermayesi, aile şirketi ile sosyal sermayenin çift yönlü bir etkileşim içinde olduğuna işaret eder. Bir aile işletmesinde ailenin yapısı, sosyal sermayenin kaynağı olarak hizmet ederken aynı zamanda aile işletmesinin sosyal sermaye birikimine katkı sağlar (Bubolz, 2001; Phan ve Butler, 2008).

- Aile değerleri; aile üyelerinin inanç, algı ve beklentileri gibi ortak özelliklerini içerir (Hoffman vd., 2006, s. 136). Ailenin değer yargıları ve inanç sistemleri, aile işletmesinin nasıl işlediğini belirler. Aynı zamanda iş ve performans ilişkisini etkiler. Ayrıca muhtemel krizlerin nedenlerinin saptanması ve çözüme kavuşturulmasında vazgeçilmez bir enstrüman niteliği taşımaktadır (Fletcher vd., 2012; Astrachan vd., 2002; Bertrand ve Schoar, 2006).

- Aile işletmelerinin çoğu KOBİ olduğundan, finansal analiz için anlamlı veriler ve veri setleri bulmak kolay değildir. Ayrıca, aile işletmesi yaşam döngüsünün erken bir aşamasında, işletme yapısının borçlanmaya pek mümkün olmadığı görülmektedir. Aile şirketlerinin üyeleri, özellikle kurucu kuşaktan sonra, yeni

yatırımlar için kendi kaynaklarının yetersiz kaldığı durumlarda yurt içinden oluğu kadar yurt dışından dış kaynak finansmana da başvurabilmektedirler (Güleş vd., 2013, s. 107).

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, aile ve sosyal sermaye ilişkisi son dönemlerde araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Özellikle aile işletmeleri sahiplerinin konularına ve bağlarına bakıldığında sosyal ilişkilerin kaldıraç görevi gördüğü ifade edilmektedir. Örneğin, sosyal sermaye bireyin ya da grubun doğrudan bilgiye ulaşmasını sağlıyor olması ya da ailenin bilgiyi şirket için kullanıyor olması etkileyicidir. Bu bağlamda etkileşimi sağlayan bağlayıcı sosyal sermaye bir grup iç bağlara odaklanırken köprü kurucu sosyal sermaye, grubun dışında yer alan aktörlerle doğrudan ve dolaylı dış bağlantıları ifade etmektedir (Sharma, 2008; Lin, 1999; Adler ve Kwon, 2002, s.22).

Sosyal sermaye araştırmacıları; sosyal sermaye dikkate alındığı takdirde hem bağlayıcı hem de köprü kurucu yanlarının önemli olduğunu defalarca belirtmişlerdir. Sosyal sermayenin köprü kurucu yönü; Uzzi (1997), Elfring ve Hulsink (2003) çalışmalarında nitelendirildiği gibi, bilgi ve kaynaklara erişmek için dış ortaklarla ağ oluşturmayı kapsamaktadır. Bunun aksine, bağlayıcı sosyal sermaye grubu bir arada tutmak ve korumakla birlikte örgütsel ve aile sosyal sermayesi literatüründe güven, toplu hedef yönelimi ya da idare olarak tanımlanmaktadır (Arregle vd., 2007; Gedajlovic ve Carney, 2010). Aile işletmelerinin, köprü kurucu sosyal sermayeyi geliştirme, sürdürme ve değer elde etme bakımından nispeten iyi bir başlangıç pozisyonuna sahip olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, köprü kurucu sosyal sermayenin unsurları da araştırma çerçevesine dahil edilmiştir. Köprü kurucu sosyal sermaye, firma sahibi grup üyelerinin hem şirket sahibinin hem de şirketin yararına olan dış ağlar ile sahip oldukları ilişkileri ifade etmektedir. Bağlayıcı sosyal sermayesi ile köprü kurucu sosyal sermayesinin nasıl etkileşim içine girdiğini anlamada Lin'in (1999) sosyal sermaye modeli oldukça yararlıdır. Pozitif bir getiri sağlama sürecindeki önemli bir adım da sosyal sermayenin erişilebilir bileşenlerinin harekete geçirilmesidir. Lin'in çalışmasında aile etkisi ve köprü kurucu sosyal sermaye ilişkisi ağ mobilizasyonu üzerinedir.

Sosyal sermayenin birleştirici türü, makro anlamda toplumdaki ilişkilerin bireysel ya da örgütsel anlamda iç içe geçen zayıf bağlardan kaynaklanmaktadır. Zayıf bağlar sayesinde toplumda bulunan farklı gruplar, farklı bireyler ya da farklı tabakada bulunan bireyler bir araya gelerek çok kültürlü bir yapıya sahip olabilirler. Grup-grup ya da grup-birey bağlamında iletişim seviyesine göre girdikleri etkileşimden oluşacak ağ genellikle yatay şekilde olacağı gibi, hiyerarşik bağlar şeklinde ya da tedarik zincirindeki gibi dikey şekilde de ortaya çıkabilmektedir. Yani az da olsa bu bağlar sayesinde ortak değerlerin paylaşılmasına zemin hazırlanmaktadır (Erselcan, 2009, s. 71).

3. Aile İşletmelerinde Ailenin İşletmedeki Etkisini Bağlayıcı ve Köprü Kurucu Sosyal Sermaye Bağlamında Araştırmak: Konya'daki Aile İşletmeleri Üzerine Bir Çalışma

Aile işletmelerinin aile ilişkileri üzerinden sosyal sermaye yapısı, bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermaye türleri üzerinden ele alınmaktadır.

3.1. Araştırmanın Yöntemi, Amacı ve Örnekleme

Araştırmanın amacı, aile işletmelerinde aile katılımı ile bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermaye ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bilindiği üzere nicel araştırmalar, sayısal olarak ölçülebilen verilerin istatistiksel çözümlenmesi aracılığıyla sosyal olguları inceleyen ve bu olgular arasındaki neden sonuç ilişkilerini ortaya koyarak sosyal düzenin kanunlarını keşfetmeyi amaçlayan araştırmalardır. Bu amaçla yapılacak saha araştırması için anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Çalışmanın ana kütlesi ve örneklem için belirlenen kısıtlar çerçevesinde, Konya Sanayi Odası'na kayıtlı aile işletmeleri içerisinde imalat yapabilen, en az 250 alışanın olduğu ve 1.neslin yönetimde bulunduğu 286 şirket belirlenmiş olup, 200 şirket ile anket çalışması yürütülmüştür. Anket çalışması 1.nesil ile yapılmış olup, yüz yüze ve telefonla yürütülen saha araştırması için randevu belirlenmiş ve anket çalışması bu şekilde yürütülmüştür. Ankette yer alan sorular 2012 yılında Hollanda' da yapılan 'Strategic Resources and Family Firm Performance' adlı çalışmadan uyarlanmış ve güvenilirliği için pilot çalışma (75 şirket) ile doğruluğu-güvenilirliği test edilmiştir. Anketteki tutumlar 1 = kesinlikle katılmıyorum ve 5 = kesinlikle katılıyorum aralığında Likert ölçeği üzerinde ölçülmüştür. Anket soruları SPSS 21 paket programı yardımıyla istatistiksel analizler yapılarak, elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Bu doğrultuda, çalışmadaki temel hipotez 'Aile İşletmelerinde Aile Katılımının Bağlayıcı Sosyal Sermaye Üzerinde Pozitif, Köprü Kurucu Sosyal Sermaye Üzerinde ise Negatif Bir Etkisi' olduğudur. Temel hipotezden hareketle alt hipotezler aşağıdaki gibi sıralanmıştır;

Hipotez 1: Aile katılımı; firma sahibi grubun üyeleri arasındaki ilişkilerin niteliği ile olumlu yönde ilişkilidir.

Hipotez 2: Aile katılımı; firma sahibi grubun üyeleri arasındaki ortak vizyon ile olumlu yönde ilişkilidir.

Hipotez 3: Aile katılımı, firma sahibi grubun ağ mobilizasyonu ile olumsuz yönde ilişkilidir.

Hipotez 4: İlişkilerin kalitesi, firma ortaklarının ağlarının mobilizasyonu ile olumlu yönde ilişkilidir.

Hipotez 5: Ortak bir vizyon, firma ortaklarının ağlarının mobilizasyonu ile olumlu yönde ilişkilidir.

Hipotez 6: Ortaklar arasında görülen ortak vizyon ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki pozitif ilişki, ortaklar arasında daha yüksek kaliteli bir ilişki bulunana firmalarda daha güçlü olacaktır.

Hipotez 7: Ortaklar arasındaki ilişkinin kalitesi ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki ilişki düşük bir aile katılımı gösteren firmalara göre yüksek aile katılımı gösteren firmalarda daha güçlüdür.

Hipotez 8: Ortaklar arasındaki ortak vizyon ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki ilişki düşük bir aile katılımı gösteren firmalara göre yüksek aile katılımı gösteren firmalarda daha güçlüdür.

3.3. Araştırmanın Analizi

Nicel yöntem çerçevesinde yapılan saha araştırmasından elde edilen bulgulara bağlı olarak yapılan analiz sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

3.3.1. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri kullanılarak geliştirilen ölçeklerin yapısal geçerliliği test edilmiştir. Ölçek uygulamasından önce, yeterli örneklem büyüklüğünün olup olmadığına karar vermek önem taşımaktadır. Bu amaçla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmış ve değerlerin 1'e yakınlığı mükemmellik, 0,50'nin altındakiler ise kabul edilemez olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, evrensel dağılım Barlett testi ile incelenmiştir. Elde edilen KMO değeri 0,50'nin üzerinde ve Barlett testinin anlamlılık düzeyi 0,00 olduğundan, verilerin faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir. Faktör yapısını ortaya koymak için öncelikle açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş, ardından bileşen ve Varimax rotasyonu ile temel bileşen analizleri yapılmıştır. Bir maddeyi bir faktörde sınıflandırmak için, yük değerinin 0,35'ten büyük olması ve diğer faktörlerle karşılaştırıldığında 0,10 puan daha yüksek olması gerekmektedir. Uygulanan analizler, ölçeklerin KMO ve Barlett test değerlerinin istenen aralıkta olduğunu göstermiştir. SPSS 21 programı kullanılarak tüm ölçeklerde faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Ölçekler İçin İlk Güvenilirlik Değerleri

Ölçek	Ölçüm Aralığı	Madde Sayısı	Cronbach Alfa Katsayısı
Bağlayıcı ve Köprü Kurucu Sosyal Sermaye Ölçeği	5'li ölçek	15	0,791

Tablo 1'deki verilere dayanarak, araştırma için tercih edilen ölçüm aracının Cronbach Alfa değerleri 0,70'i geçtiği için, bu durum ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu işaret etmektedir.

Ankette yer alan ölçeklerin güvenilir olduğuna anlaşıldıktan değerlendirme kısmına geçilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği Tablo 2' de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklerin Nihai Güvenirlilik Değerleri

Ölçek	Ölçüm Aralığı	Madde Sayısı	Cronbach Alfa Katsayısı
Bağlayıcı ve Köprü Kurucu Sosyal Sermaye Ölçeği	5'li ölçek	14	0,804

Ölçüm araçlarının güvenilirlik derecelerini ve ek istatistiksel bilgileri içeren Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Ölçüm Araçlarının İç Tutumluluk Güvenirlilik Dereceleri ve Tamamlayıcı İstatistikleri

Ölçek		Madde Toplam Korelas.	Cron. Alfa	Ort.	St. Sap.	
Bağlayıcı ve Köprü Kurucu Sosyal Sermaye Ölçeği	İlişki Niteliği	1	,703	0,804	3,92	0,43
		2	,681			
		3	,686			
		4	,696			
		6	,561			
	Vizyon	7	,576			
		8	,473			
		9	,569			
		10	,664			
		11	,712			
	Ağ Mobilizasyonu	12	,563			
		13	,550			
		14	,598			
		15	,437			

3.3.2. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bu çalışmada, verilerin normal dağılım koşullarını karşılayıp karşılamadığı incelenmiştir. George ve Mallery (2010) tarafından ortaya koyulan çalışmaya göre, normal dağılımı ifade etmek için çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olması yeterli görülmektedir. Araştırma ölçeğinde yer alan her faktör için çarpıklık ve basıklık değerleri aşağıdaki gibidir: İlk faktör (ilişki kalitesi) için çarpıklık -1,879, basıklık 1,391; ikinci faktör (görme) için çarpıklık -0,771, basıklık 0,315; üçüncü faktör (ağ mobilizasyonu) için çarpıklık -0,551, basıklık 0,006 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla, ölçekle ilgili ifadelerin ortalamalarının kabaca normal dağıldığı belirlenebilir.

Tablo 4. Bağlayıcı ve Köprü Kurucu Sosyal Sermaye Ölçeğine Ait Faktör Yükleri

		Faktör Yükleri			Cronbach's Alpha katsayısı
İlişki Niteliği	1	,816			0,869
	2	,782			
	3	,766			
	4	,763			
	6	,586			
	Varyans Açıklama Yüzdesi %26,12				
Vizyon	7		,759		0,809
	8		,563		
	9		,718		
	10		,714		
	11		,761		
	Varyans Açıklama Yüzdesi %21,14				
Ağ Mobilizasyonu	12			,550	0,623
	13			,711	
	14			,592	
	15			,654	
	Varyans Açıklama Yüzdesi %13,24				

KMO değeri 0,855 olarak ölçülmüş, Bartlett Testi sonucu Ki-Kare değeri 1,188,450, serbestlik derecesi (df) 91 ve anlamlılık düzeyi (Sig) 0,000 olarak tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen toplam varyansın açıklanma yüzdesi %60,504'tür. Ayrıca, genel Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0,804 olarak belirlenmiştir.

Ölçekte yer alan maddeler 0,550 ile 0,816 arasında yük değerlerine sahiptir. Rotasyon sonrası, ölçeğin üç boyutta yapılandığı belirlenmiştir, bu yapı toplam varyansın %60,504'ünü açıklamaktadır. Bartlett testi p-değeri (sig.) $0,00 < 0,05$ olarak hesaplanmış, bu durum verilerin birbiriyle ilişkili olduğunu ve faktör analizine uygun olduğunu ifade etmektedir. Bartlett testinin 0,000 gibi önemli bir

değere sahip olması, değişkenler arası kuvvetli bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Ölçeğin geçerliliğini doğrulamak amacıyla Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları ölçeğin tamamının güvenilirlik katsayısının 0,804 olduğunu ortaya koymuştur. Ölçme aracının güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Bağlayıcı Sosyal Sermaye ve Köprü Kurucu Sosyal Sermaye Değerlendirme Ölçekleri

Bağlayıcı ve Köprü Kurucu Sosyal Sermaye Ölçeği			
Ölçütler	Madde	Ortalama	Standart sapma
İlişki Niteliği	1.Ortaklar birbirlerine güvenme eğilimindedir.	4,33	0,78
	2.Ortaklar birbirlerine karşı açık ve dürüsttür.	4,27	0,82
	3.Ortakların iyi işbirlikçi ilişkileri vardır.	4,31	0,75
	4.Ortaklar bir ekip olarak birlikte çalışmaktadırlar.	4,34	0,75
	5.Ortaklar serveti bireyselden ziyade grup olarak yönetme konusunda kararlıdırlar.	4,23	0,78
		4,29	0,78
Vizyon	6.Ortaklar işletme ile ilgili olarak aynı vizyona sahiptirler.	3,32	1,40
	7.Ortaklar işletmenin kilit hedefleri konusunda hemfikirdirler.	4,33	0,95
	8.Ortaklar işletme dışındaki kişilerle iş hakkında heyecanlı bir şekilde konuşmaktadırlar.	4,27	1,10
	9.Ortaklar dış temaslar yoluyla işletme ağını genişletmeye yardımcı olmaktadırlar.	4,31	1,06
	10.Ortaklar firma için yeni olanaklar arama ve yaratmaya yardımcı olmaktadırlar.	4,34	1,05
		4,11	1,11
	11.Ortaklar arasında aile ilişkisi mevcuttur.	4,23	0,84
Ağ Mobilizasyonu	12.Ailenin işletme stratejisi üzerinde önemli bir etkisi vardır.	3,32	1,52
	13.Ortaklarla ilişkili iki ya da daha fazla müdür mevcuttur.	4,13	1,44
	14.İşletme iki ya da daha fazla kuşaktır aynı aile tarafından işletilmektedir.	3,91	1,37
		3,89	1,29

İşletmelerin sıralanan Bağlayıcı ve Köprü Kurucu Sosyal Sermaye kapsamında ilişki niteliği performansında ilk sırada “ortaklar bir ekip olarak birlikte çalışmaktadırlar.” (4,34) olmuştur. Vizyon ölçeğinde ilk sırada yer alan madde “Ortaklar firma için yeni olanaklar arama ve yaratmaya yardımcı olmaktadırlar.”

(4,34) olurken, ağ mobilizasyonu ölçeğinde “Ortaklarla ilişkili iki ya da daha fazla müdür mevcuttur.” (4,13) ilk sırada yer almıştır.

Bu araştırmada, örgütlerdeki ilişki kalitesi, vizyon ve ağ mobilizasyonu arasındaki bağlantıyı analiz etmek için basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları incelenmiş ve bulgular araştırmanın yönünde yorumlanmıştır.

3.3.3. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, değişkenler arası ilişkinin yönünü ve şiddetini belirleyerek, bu bağlantıların nasıl bir etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde -1 ile +1 arasında değerler alırken, 0 ile +1 değeri arasında pozitif, -1 ile 0 arasında ise negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir (Sipahi vd., 2010).

Tablo 6. Korelasyon Analizi

		İlişki Niteliği	Vizyon	Ağ Mobilizasyonu
İlişki Niteliği	Pearson Korelasyonu	1	,564(**)	,245(**)
	İki Yönlü Anlamlılık (Sig.)		,000	,000
	N ^a	200	200	200
Vizyon	Pearson Korelasyonu	,564(**)	1	,173(*)
	İki Yönlü Anlamlılık (Sig.)	,000		,014
	N ^a	200	200	200
Ağ Mobilizasyonu	Pearson Korelasyonu	,245(**)	,173(*)	1
	İki Yönlü Anlamlılık (Sig.)	,000	,014	
	N ^a	200	200	200

** Korelasyon, 0,01 düzeyinde (iki yönlü) anlamlıdır.

* Korelasyon, 0,05 düzeyinde (iki yönlü) anlamlıdır.

^aN: örneklem büyüklüğü.

Analiz bulguları Tablo 6’da sunulmaktadır. Analize göre, değişkenler arası pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle, çalışma regresyon analizi aşamasına geçmiştir.

3.3.4. Hipotezler

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda yukarıda belirtilen alt amaçlar ve kavramsal model dikkate alınarak araştırmaya ilişkin geliştirilen hipotezler aşağıda sıralanmıştır.

Hipotez 1: Aile katılımı; firma sahibi grubun üyeleri arasındaki ilişkilerin niteliği ile olumlu yönde ilişkilidir.

Tablo 7. Model Özeti ^a

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Sapma
1	,766(a)	,587	,585	,36770

^a Tahminleyiciler: Sabit, İlişki Niteliği

Bir işletmede ‘aile katılımı ile firma sahibi grubun üyeleri arasındaki ilişkilerin niteliği’ arasındaki bağı basit korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz, aile katılımı ile ilişki kalitesi arasında anlamlı ve olumlu bir bağı olduğunu ortaya koymuştur ($r(200)=,766$ $p<0,01$). Bu bulgular, H1 hipotezinin doğrulandığını ve değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğunu, yani birlikte değişim gösterdiklerini belirtir." şeklinde yeniden ifade edilebilir.

Tablo 8. ANOVA(b)

Model		Kareler Toplamı	df	Karalar ortalaması	F	Sig.
1	Regresyon	46,112	1	46,112	281,483	,000(a)
	Residual	32,436	198	,164		
	Total	78,547	199			

^a Tahminleyiciler: Sabit, Aile Katılımı; Bağımlı Değişken İlişki Niteliği

Tablo 9. Katsayılar ^a

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Sig.
		B	Standart Sapma	Beta		
1	Sabit	1,012	,198		5,125	,000
	Aile Katılımı	,843	,050	,766	16,777	,000

^a Bağımlı Değişken: İlişki Niteliği -Not; $R^2 = ,587$; Düz $R^2 = 0,585$ $F_{(1,198)} = 281,483$ $p < 0,01$

Bir işletmede ‘aile katılımı ile firma sahibi grubun üyeleri arasındaki ilişkilerin niteliği’ üzerine etkisi basit doğrusal regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar istatistiksel açıdan önem taşımaktadır ($F_{(1,198)} = 281,483$, $p < 0,01$). Elde edilen regresyon modeli, İlişkilerin Niteliği = $1,012 + 0,843 * \text{Aile Katılımı}$ şeklinde olup, düzeltilmiş R^2 değeri 0,585 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, ilişkilerin kalitesindeki %59'luk iyileşmenin aile katılımından kaynaklandığını göstermektedir.

Hipotez 2: Aile katılımı; firma sahibi grubun üyeleri arasındaki ortak vizyon ile olumlu yönde ilişkilidir.

Tablo 10. Model Özeti^a

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Sapma
1	,785(a)	,617	,615	,35415

^a Tahminleyiciler: Sabit, Vizyon

Bir işletmede 'aile katılımı ile firma sahibi grubun üyeleri arasındaki ortak vizyon' arasındaki ilişki, basit korelasyon analizi ile test edilmiştir. Yapılan analiz, aile katılımı ile ortak vizyon arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir bağ olduğunu ortaya koymuştur ($r(200)=0,785$, $p<0,01$). Elde edilen bu sonuçlar, H2 hipotezini destekleyerek, söz konusu değişkenler arasında olumlu bir ilişki olduğunu, yani birlikte hareket ettiklerini belirtmektedir.

Tablo 11. ANOVA^a

Model		Kareler Toplamı	df	Karalar ortalaması	F	Sig.
1	Regresyon	87,429	1	87,429	318,900	,000(a)
	Residual	54,283	198	,274		
	Total	141,712	199			

^a Tahminleyiciler: Sabit, Aile Katılımı; Bağımlı Değişken: Vizyon

Tablo 12. Katsayılar(a)

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
		B	Standart Hata	Beta		
1	Sabit	-,687	,256		-2,688	,008
	Aile Katılımı	1,161	,065	,785	17,858	,000

^a Bağımlı Değişken: Vizyon

Bir işletmede aile katılımı ile *firma sahibi grubun üyeleri arasındaki ortak vizyon niteliği* üzerine etkisi, basit doğrusal regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Analiz, istatistiksel olarak anlamlı bulgular ortaya koymuştur ($F_{(1,198)}=318,900$, $p<.01$). Ortaya çıkan regresyon modeli, $Vizyon = -687 + 1161 * Aile Katılımı$ şeklinde olup, düzeltilmiş R² değeri 0,615'tir. Bu sonuç, aile katılımının ortak vizyonda %62 oranında bir artış sağladığını göstermektedir.

Hipotez 3: Aile katılımı, firma sahibi grubun ağ mobilizasyonu ile olumsuz yönde ilişkilidir.

Tablo 13. Model Özeti ^a

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Sapma
1	,670(a)	,449	,446	,42466

^a Tahminleyiciler: Sabit, Ağ Mobilizasyonu

Aile katılımının, firma sahibi grubun ağ mobilizasyonu üzerindeki etkisi, basit korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, aile katılımı ile ağ mobilizasyonu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu belirtmiştir ($r(200)=,670$ $p<0,01$). Bu, H3 hipotezinin **reddedilmesiyle**, değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve birlikte değişim gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Tablo 14. ANOVA(b)

Model		Kareler Toplamı	df	Karaler ortalaması	F	Sig.
1	Regresyon	64,226	1	64,226	161,495	,000(a)
	Residual	78,744	198	,398		
	Total	142,970	199			

^a Tahminleyici: (Sabit), Aile Katılımı

^b Bağımlı Değişken: Ağ Mobilizasyonu

Tablo 15. Katsayılar(a)

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Sabit)	-,326	,308		-1,058	,292
	Aile Katılımı	,995	,078	,670	12,708	,000

^a Bağımlı Değişken: Ağ Mobilizasyonu

Bir işletmede aile katılımı ile *firma sahibi grubun üyeleri arasındaki ağ mobilizasyonu niteliği* üzerine etkisi basit doğrusal regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Analiz, istatistiksel açıdan önemli bulguları ortaya koymuştur ($F_{(1,198)}=161,495, p<0,01$). Elde edilen regresyon modeli, Ağ Mobilizasyonu= $-0,326 + 0,995 * \text{Aile Katılımı}$ olarak formüle edilmiştir. Bu analizin sonucunda, düzeltilmiş R² değeri 0,446 olarak hesaplanmıştır, bu da ağ mobilizasyonundaki %45'lik iyileşmenin aile katılımından kaynaklandığını göstermektedir.

Hipotez 4: İlişkilerin kalitesi, firma ortaklarının ağlarının mobilizasyonu ile olumlu yönde ilişkilidir.

Tablo 16. Model Özeti

Model	R	R2	Düzeltilmiş R2	Standart Sapma
1	,245(a)	,060	,055	,82383

a Tahminleyici Sabit, İlişki Niteliği

Bir işletmede ‘İlişkilerin kalitesi, firma ortaklarının ağlarının mobilizasyonu’ arasındaki olası pozitif bağ, basit korelasyon testi ile araştırılmıştır. Yapılan analiz, ilişki kalitesi ve ağ mobilizasyonu arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur ($r(200)=,245$ $p<0,01$). Elde edilen bu bulgular ışığında, H4 hipotezi doğrulanmış ve incelenen değişkenler arasında birlikte bir artış olduğu belirlenmiştir.

Tablo 17. ANOVA(b)

Model		Kareler Toplamı	df	Karaler ortalaması	F	Sig.
1	Regresyon	4,718	1	4,718	12,653	,000(a)
	Residual	73,829	198	,373		
	Total	78,547	199			

a Tahminleyici Sabit, Ağ Mobilizasyonu

b Bağımlı Değişken: İlişki Niteliği

Tablo 18. Katsayılar(a)

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Sabit)	3,648	,186		19,601	,000
	Ağ Mobilizasyonu	,182	,051	,245	3,557	,000

a Bağımlı Değişken: İlişki Niteliği

Bir işletmede ilişkilerin kalitesi, firma ortaklarının ağlarının mobilizasyon niteliği üzerine etkisi incelemek üzere basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır ($F(1,198)=12,653$, $p<0,01$). Değişkenler arasındaki basit doğrusal ilişkin regresyon denklemi

İlişkilerin niteliği $3,648+0,182$ (ağ mobilizasyonu) şeklindedir. Analiz sonucu düzeltilmiş R2 değeri 0,060’tır. Bir işletmede, ilişkilerin kalitesinin firma ortaklarının ağlarının mobilizasyon niteliği üzerindeki etkisini değerlendirmek için

basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde elde edilen sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıdır ($F(1,198)=12,653$, $p<0,01$). Regresyon denklemi, ilişkilerin niteliği ile ağ mobilizasyonu arasındaki basit doğrusal ilişkiyi ifade etmektedir ve şu şekildedir: İlişkilerin niteliği = $3,648 + 0,182 * (\text{ağ mobilizasyonu})$. Analiz sonucunda elde edilen düzeltilmiş R^2 değeri 0,060 olarak hesaplanmıştır. Buna göre,

Bu değere göre, ilişkilerin niteliğindeki %6'lık artış ağ mobilizasyonuna bağlıdır.

Hipotez 5: Ortak bir vizyon, firma ortaklarının ağlarının mobilizasyonu ile olumlu yönde ilişkilidir.

Tablo 19. Model Özeti

Model	R	R2	Düzeltilmiş R2	Standart Sapma
1	,173(a)	,030	,025	,83692

a Tahminleyici: (Sabit), Vizyon

Bir işletmede ortak bir vizyon ile firma ortaklarının ağlarının mobilizasyonu arasında anlamlı ve olumlu bir ilişkinin varlığı basit korelasyon analizi ile incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçları, ortak vizyon ile ağ mobilizasyonu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r(200)=0,173$, $p<0,01$). Bu bulgular doğrultusunda, H5 hipotezi kabul edilmiş ve değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, yani birlikte değişim gösterdikleri ortaya konmuştur.

Tablo 20. ANOVA(b)

Model		Kareler Toplamı	df	Karaler ortalaması	F	Sig.
1	Regresyon	4,284	1	4,284	6,116	,014(a)
	Residual	138,686	198	,700		
	Total	142,970	199			

a Tahminleyici: (Sabit), Vizyon

b Bağımlı Değişken: Ağ Mobilizasyonu

Tablo 21. Katsayılar(a)

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,879	,276		10,446	,000
	Vizyon	,174	,070	,173	2,473	,014

a Bağımlı Değişken: Ağ Mobilizasyonu

Bir işletmede, ortak bir vizyonun firma ortaklarının ağlarının mobilizasyon niteliği üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizin sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır ($F(1,198)=6,116, p<0,01$). Regresyon denklemi, ortak vizyon ile ağ mobilizasyonu arasındaki basit doğrusal ilişkiyi ifade etmektedir ve şu şekildedir: Ortak vizyon = $2,879 + 0,174 * (\text{ağ mobilizasyonu})$. Analiz sonucunda elde edilen düzeltilmiş R^2 değeri 0,030'dur. Bu değere göre, ortak vizyonda meydana gelen %3'lük artışın ağ mobilizasyonuna bağlı olduğu sonucuna varılabilir.

Hipotez 6: Ortaklar arasında görülen ortak vizyon ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki pozitif ilişki, ortaklar arasında daha yüksek kaliteli bir ilişki bulunana firmalarda daha güçlü olacaktır.

Tablo 22. Model Özeti

Model	R	R2	Düzeltilmiş R2	Standart Sapma
1	,584(a)	,341	,334	,51278

a Tahminleyici: (Sabit), Ağ Mobilizasyonu, Vizyon

Bir işletmede, ortaklar arasında görülen ortak vizyon ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki pozitif ilişkinin, ortaklar arasında daha yüksek kaliteli bir ilişkinin varlığını belirlemek amacıyla basit korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları, ortak vizyon, ağ mobilizasyonu ve ilişkilerin kalitesi arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Ortak vizyon ve ağ mobilizasyonu ($r(200)=,173, p<0,01$), ortak vizyon ve ilişkilerin niteliği ($r(200)=,564, p<0,01$) ve ağ mobilizasyonu ve ilişkilerin niteliği ($r(200)=,245, p<0,01$) bu sonuçlara göre H_6 hipotezi kabul edilmiş olup değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki yani birlikte değiştiklerini göstermektedir.

Tablo 23. ANOVA(b)

Model		Kareler Toplamı	df	Karaler ortalaması	F	Sig.
1	Regresyon	26,748	2	13,374	50,863	,000(a)
	Residual	51,799	197	,263		
	Total	78,547	199			

a Tahminleyici: (Sabit), Ağ Mobilizasyonu, Vizyon

b Bağımlı Değişken: İlişki Niteliği

Tablo 24. Katsayılar(a)

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,360	,210		11,220	,000
	Vizyon	,400	,044	,538	9,153	,000
	Ağ Mobilizasyonu	,113	,044	,152	2,588	,000

a Bağımlı Değişken: İlişki Niteliği

Bir işletmede, ortaklar arasında görülen ortak vizyon ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki pozitif ilişkinin, ortaklar arasında daha yüksek kaliteli bir ilişkinin niteliği üzerine etkisini değerlendirmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır ($F(2,197)=50,863$, $p<0,01$). Regresyon denklemi, ilişkilerin niteliği ile ağ mobilizasyonu ve vizyon arasındaki çoklu doğrusal ilişkiyi ifade etmektedir ve şu şekildedir: İlişkilerin niteliği = $2,360 + 0,113 * (\text{ağ mobilizasyonu}) + 0,400 * (\text{vizyon})$. Analiz sonucunda elde edilen düzeltilmiş R^2 değeri $0,334$ 'tür. Bu değere göre, ilişki kalitesindeki %33'lük artışın ortak vizyon ve ağ mobilizasyonuna bağlı olduğu sonucuna varılabilir.

Hipotez 7: Ortaklar arasındaki ilişkinin kalitesi ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki ilişki düşük bir aile katılımı gösteren firmalara göre yüksek aile katılımı gösteren firmalarda daha güçlüdür.

Tablo 25. Model Özeti

Model	R	R2	Düzeltilmiş R2	Standart Sapma
1	,914(a)	,835	,833	,23323

a Tahminleyici: (Sabit), İlişki Niteliği, Ağ Mobilizasyonu

Bir işletmede “Ortaklar arasındaki ilişkinin kalitesi ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki ilişki düşük bir aile katılımı gösteren firmalara göre yüksek aile katılımı gösteren firmalarda daha güçlüdür.” şeklinde bir ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, aile katılımı, ağ mobilizasyonu ve ilişkilerin kalitesi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Aile katılımı ile ağ mobilizasyonu arasında ($r(200)=0,670$, $p<0,01$), aile katılımı ile ilişkilerin niteliği arasında ($r(200)=0,766$, $p<0,01$) ve ağ mobilizasyonu ile ilişkilerin niteliği arasında ($r(200)=0,245$, $p<0,01$) belirgin pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanarak, H7 hipotezi kabul

edilmiş ve değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı, yani birlikte değişim gösterdikleri sonucuna varılmıştır.

Tablo 26. ANOVA(b)

Model		Kareler Toplamı	df	Karalar ortalaması	F	Sig.
1	Regresyon	54,113	2	27,056	497,382	,000(a)
	Residual	10,716	197	,054		
	Total	64,829	199			

a Tahminleyici: (Sabit), İlişki Niteliği, Ağ Mobilizasyonu

b Bağımlı Değişken: Aile Katılımı

Tablo 27. Katsayılar(a)

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,166	,122		1,364	,174
	Ağ Mobilizasyonu	,346	,020	,513	17,179	,000
	İlişki Niteliği	,582	,027	,640	21,433	,000

a Bağımlı Değişken: Aile Katılımı

Bir işletmede, "Ortaklar arasındaki ilişkinin kalitesi ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki ilişki, düşük bir aile katılımı gösteren firmalara göre yüksek aile katılımı gösteren firmalarda daha güçlüdür." şeklinde bir ilişkinin niteliği üzerine etkisini değerlendirmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır ($F(2,197)=497,382$, $p<0,01$). Regresyon denklemi, aile katılımı ile ağ mobilizasyonu ve ilişkilerin niteliği arasındaki çoklu doğrusal ilişkiyi ifade etmektedir ve şu şekildedir: Aile katılımı = $0,166 + 0,346 * (\text{ağ mobilizasyonu}) + 0,582 * (\text{ilişkilerin niteliği})$. Analiz sonucunda elde edilen düzeltilmiş R^2 değeri $0,833$ 'tür. Bu değere göre, aile katılımındaki %83'lük artışın ilişkilerin niteliği ve ağ mobilizasyonuna bağlı olduğu sonucuna varılabilir.

Hipotez 8: Ortaklar arasındaki ortak vizyon ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki ilişki düşük bir aile katılımı gösteren firmalara göre yüksek aile katılımı gösteren firmalarda daha güçlüdür.

Tablo 28. Model Özeti

Model	R	R2	Düzeltilmiş R2	Standart Sapma
1	,955(a)	,911	,910	,17093

a Tahminleyici: (Sabit), Vizyon, Ağ Mobilizasyonu

Bir işletmede, "Ortaklar arasındaki ortak vizyon ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki ilişki, düşük bir aile katılımı gösteren firmalara göre yüksek aile katılımı gösteren firmalarda daha güçlüdür." şeklinde bir ilişkinin var olup olmadığı basit korelasyon analizi ile test edilmiştir. Yapılan analiz sonuçları, aile katılımı, ağ mobilizasyonu ve vizyon arasında anlamlı pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Aile katılımı ile ağ mobilizasyonu arasında ($r(200)=0,670$, $p<0,01$), aile katılımı ile vizyon arasında ($r(200)=0,785$, $p<0,01$) ve ağ mobilizasyonu ile vizyon arasında ($r(200)=0,173$, $p<0,01$) belirgin pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanarak, H8 hipotezi kabul edilmiş ve değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki, yani birlikte değişim gösterdikleri sonucuna varılmıştır.

Tablo 29. ANOVA(b)

Model		Kareler Toplamı	df	Karalar ortalaması	F	Sig.
1	Regresyon	59,074	2	29,537	1010,999	,000(a)
	Residual	5,755	197	,029		
	Total	64,829	199			

a Tahminleyici: (Sabit), Vizyon, Ağ Mobilizasyonu

b Bağımlı Değişken: Aile Katılımı

Tablo 30. Katsayılar(a)

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,787	,070		11,220	,000
	Ağ Mobilizasyonu	,371	,015	,551	25,554	,000
	Vizyon	,467	,015	,690	32,018	,000

a Bağımlı Değişken: Aile Katılımı

Bir işletmede, "Ortaklar arasındaki ortak vizyon ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasındaki ilişki, düşük bir aile katılımı gösteren firmalara göre yüksek aile katılımı gösteren firmalarda daha güçlüdür." şeklinde bir ilişkinin

niteliği üzerine etkisini değerlendirmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır ($F(2,197)=1010,999$, $p<0,01$). Regresyon denklemi, aile katılımı ile ağ mobilizasyonu ve vizyon arasındaki çoklu doğrusal ilişkiyi ifade etmektedir ve şu şekildedir: $Aile\ katılımı = 0,787 + 0,371 * (Ağ\ Mobilizasyonu) + 0,467 * (Vizyon)$. Analiz sonucunda elde edilen düzeltilmiş R^2 değeri 0,910'dur. Bu değere göre, aile katılımındaki %91'lik artışın ilişkilerin vizyon ve ağ mobilizasyonuna bağlı olduğu sonucuna varılabilir.

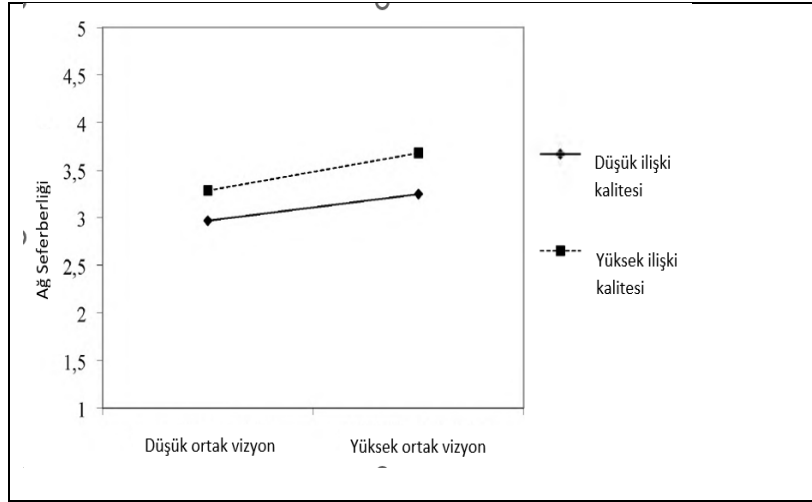
4. Sonuç

Yapılan çalışma, Ellemers (2001); Uhlener ve.d. (2007) "İç" grup üyeliği büyük bir öz değer ve sosyal saygı duygusunu ortaya çıkarttığını savunusu, De Lema ve Durendez (2007) yılındaki çalışmalarında aile üyelerinin firmaya yararlı sosyal ilişkiler arayışı içindeyken dıştan ziyade içe baktıklarına dikkat çekerken, aile işletmelerinin dışa dönük olmaktan ziyade genellikle içe dönük olduklarını ileri sürmeleri ile aynı yöndedir. Öte yandan elde edilen sonuçlar, McFayden' in aksine, Lin'in 1999 da yaptığı çalışmada ileri sürdüğü; Salvato ve Melin 'in 2008' de, Zheng'in 2010'da Payne'nn 2011 yılındaki çalışmalara paralel olarak bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermaye birbirini dışlayan kaynaklar değildir. Yani ortak bir vizyon ve güvenin var olması halinde bireyler, kendi kaynaklarını şirket yararına harekete geçirmeye ve kullanmaya eğilimlidirler. Bununla birlikte, bağlayıcı sosyal sermaye grubun yakınlığını koruyor olması nedeniyle dışarıdan grup içine kabul edilen herhangi bir kaynak sahibinin de firma kapsamında değerlendirildiğini söylemek mümkün olacaktır.

Long'un (2011) "ontolojik olarak yapı ve ortak biliş öncesinde gerçekleşen ve ortak bilişin gelişmesi için gerekli olan ilişkilerdir". Grup üyeleri arasındaki tekrarlanan alışverişler ortak bir vizyon ve grup uyumunun geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu gelişmeler, aynı zamanda, sosyal sermayenin gelişimini çok döngülü bir olay haline getirmek suretiyle grup üyeleri arasında gelecekte yaşanacak olan alışverişler için bir referans görevi gördüğünü ileri sürmesi ile aynı yönlü bulgular elde edilmiştir. Firma ortakları arasındaki iyi ilişkilerin köprü kurucu ortaklık sosyal sermayesinin mobilizasyonu için bir itici güç olduğu söylenebilir.

Çalışmada aile katılımının bağlayıcı unsurlar ile köprü kurucu sosyal sermaye arasındaki ilişki üzerindeki olası düzenleyici etkileri ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Aile katılım düzeyi sosyal sermayenin önemli bir unsuru olarak görülmektedir. Nihayetinde temel hipotez 'Aile İşletmelerinde Aile Katılımının Bağlayıcı Sosyal Sermaye Üzerinde Pozitif, Köprü Kurucu Sosyal Sermaye Üzerinde ise Negatif Bir Etkisi' doğrulanmıştır.

Sosyal sermayesinin bileşenleri arasında karmaşık bir ilişki olduğu bilinmektedir. Ortaklar arasındaki ilişkinin kalitesinin, ortak vizyonun ağ mobilizasyonu ile olan ilişkisi üzerinde olumlu bir düzenleyici etkisi olduğu önerilmiştir.

Şekil 1. Ortak Vizyon ile İlişkilerin Kalitesinin Etkileşimi

Sonuçlar; ağ mobilizasyonunun tahmin edildiği gibi ilişki kalitesi ile ortak vizyon arasında olumlu bir etkileşim olduğu Şekil 1.de ifade edilmiştir. Her iki çizgi de pozitifdir; bu da bizlere ortaklar arasındaki ortak vizyon ile ortakların ağlarının mobilizasyonu arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Diğer yandan kesikli çizgi yoğun çizgi üzerindedir; bu da ortaklar arasındaki iyi ilişkiler ile işletmedeki ortak vizyonun, köprü kurucu sosyal sermayenin seferberliğine yönelik ilave bir uyarıcı etki sağlayacağını göstermektedir.

Aile katılımı, işletmede ortak vizyon ve ağ mobilizasyonu üzerinden işletmenin köprü kurucu sosyal sermayesinin gelişmesine pozitif yönlü bir katkıda bulunduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle, yüksek seviyeli güven, iş birliği ve kaynaşma ortamının köprü kurucu sosyal sermayenin geliştirilmesinde önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak diğer araştırmacılar: Konya’ da bulunan aile işletmelerinin diğer sermaye stokları ölçümlenerek aile, mülkiyet ve yönetim ilişkisine göre bir desen oluşturulabilir. Bölgesel olarak aile işletmelerinde sosyal sermayenin diğer sermaye türleri ile etkileşimi ele alınabilir. Bu çalışma Türkiye’ nin farklı bölgelerinde yer alan aile işletmelerine uygulanarak çalışmanın bölgesel değişimi gözlemlenebilir. Buna göre sosyal sermayenin işlevselliği ile aile işletmelerinin sürdürülebilirliği bağlamında çalışmalar yapılabilir. Bu çalışma daha da geliştirilerek ulusal düzeyde uygulanıp, Türkiye’deki aile işletmelerinin sosyal sermaye stokları üzerinden modelleme yapılabilir.

Kaynakça

Adler, P. S., ve Kwon, S. (2002). Social capital: Prospects for a new concept. *Academy Of Management Review*, 17-40.

- Alcaraz, J.A. (2004). *Family influence on financial performance satisfaction in mexican family businesses*. PhD. Thesis. Alliant International University.
- Anderson, R. ve D. Reeb, (2003). Founding-family ownership and firm performance: Evidence from the s&p 500. *Journal Of Finance*, 1301– 1327.
- Arıcıoğlu M.A. ve Koraş M. (2019). “*Aile İşletmelerinde Dağılma Süreçlerinin İncelenerek Farkındalık Oluşturulması*”, Rekabetçilik MEVKA Raporu, Konya.
- Arıcıoğlu M.A., Gökçe Ş., Erdiren M.Ç. (2017). Aile İşletmelerinin Sorunları ve Çözümlerine Akademik Yaklaşım: Lisansüstü Tezler Bağlamında Bir İnceleme, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 59-72.
- Aronoff, Craig E. ve Ward, John L. (2010). *Family business values: How to assure a legacy of continuity and success*. New York: Palgrave Macmillan.
- Arregle, J.L., Hitt, M.A., Sirmon, D.G., ve Very, P. (2007). The development of organizational social capital: Attributes of family firms. *Journal Of Management Studies*, 44(1), 73.
- Astrachan, J. H. (2002). The f-pec scale of family influence: A proposal for solving the family business definition problem. *Family Business Review*, 49-50.
- Astrachan, J. H., ve Shanker, M. C. (2003). Family businesses contribution to the us economy: A closer look. *Family Business Review*, 211-219.
- Astrachan, J.H. (2010). Strategy in family business: Toward a multidimensional research agenda. *Journal Of Family Business Strategy*, 1(1), 6-14.
- Athanassiou, N., Crittenden, W. F., Kelly, L. M. ve Marquez, P. (2002). Founder centrality effects on the mexican family firm’s top management group: Firm culture, strategic vision and goals, and firm performance. *Journal Of World Business*, 37(2), 139-150.
- Barontini, R. ve Caprio, L. (2006). The effect of family control on firm value and performance: Evidence from continental europe. *European Financial Management*, 12(5), 689-723.
- Bertrand, Marianne ve Schoar, Antoinette (2006). “The role of family in family firms”. *Journal Of Economic Perspectives*, 73-94.
- Birincioğlu, N. ve Acuner, T. (2015). “Aile İşletmeleri Kurucularının ve Aile Değerlerinin Aile İşletmelerinin Sürekliliği Üzerindeki Etkisi: Trabzon Örneği”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 491-515.

- Bubolz, M. (2001). "Family as source, user and builder of social capital". *The Journal Of Socio-Economics*, 30, 125-131.
- Calabro, A., Valentino, A. (2019). 2019 Global family business survey—the impact of changing demographics on family business succession planning and governance, step, kpmg enterprise, canada; osunde, c., family businesses and its impact on the economy. *Journal Of Business & Financial Affairs*, 6 (1), 1-3.
- Cersosimo, D. ve Nistico, R. (2007). Social capital in economics. D. Castiglione, J. Van Deth, G. Wolleb, D. Castiglione, J. Van Deth, & G. Wolleb (Dü), *Hand Of Social Capital*. Oxford Universty Press. 386-403.
- Chittoor, Raveendra ve Das, Ranjan (2007). "Professionalization of management and succession performance- a vital linkage". *Family Business Review*, 20(1), 65- 79.
- Chrisman, J. J., Chua J. H., ve Litz, R.A. (2004). Comparing the agency cost of family and non-family firms. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 28(4), 35–354.
- Chrisman, J.J., Chua, J.H., ve Sharma, P. (2005). Trends and directions in the development of a strategic management theory of the family firm. *Entrepreneurship Theory & Practice*, 29(5), 555-576.
- Chua, J. H., Chrisman, J. J., ve Sharma, P. (1999). Defining the family business by behavior. *Entrepreneurship: Theory And Practice*, 23(4), 19-39.
- Daily, C. M. ve Dollinger, M. J. (1992). An empirical examination of ownership structure in family and professionally managed firms. *Family Business Review*, 5(2), 117-136.
- De Lema, D.G.P., ve Durendez, A. (2007). Managerial behaviour of small and medium-sized family businesses: An empirical study. *International Journal Of Entrepreneurial Behaviour Research*, 13(3), 151-172.
- Di Pofi, J. A. (2003). *Effects of family influence on satisfaction with financial performance in family businesses*. Ph.D. Thesis, Auburn University.
- Donnelley, Robert G. (1964). "The family business". *Harvard Business Review*, 42(4), 93-105.
- Dudaroğlu, M. (2008). *Relationships among family influence, top management team issues, and firm performance: An empirical study of the automotive supplier industry in turkey using structural equation modeling*. Ph.D. Thesis, Yeditepe University.

- Dyer, W.G. (1988). "Culture and continuity in family firms". *Family Business Review*, 1, 1, 7-50.
- Elfring, T. ve Hulsing, W. (2003). Networks in entrepreneurship: The case of high-technology firms. *Small Business Economics*, 21, 409-442.
- Ellemers, N. (2001). Social identity, commitment, and work behavior, in m.a. Hogg And D.J. Terry (Eds.), *Social Identity Processes İn Organizational Contexts*, 101-114.
- Erdirençelebi, M. (2012). *Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmanın Gerçekleşmesi İle Sürdürülebilirliğin Sağlanmasında Kuşaklar Arası Farklılıklar*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erselcan, F. (2009). Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Sivas, Kayseri, Yozgat Bölgesinde Bir Araştırma. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 70-223.
- Fletcher, D. (2012). "Culture and values in family business - a review and suggestions for future research". *Journal Of Family Business Strategy*, 127.
- Gallo, M.A., Tapies, J. ve Cappuyns, K. (2004). "Comparison of family and non-family business: Financial logic and personal preferences". *Family Business Review*, 17, 4, 303- 319.
- Gedajlovic, E., ve Carney, M. (2010). "Markets, hierarchies, and families: Toward a transaction cost theory of the family firm". *Entrepreneurship Theory And Practice*, 34(6), 1145-1171.
- George, D. ve Mallery, P. (2010). *Spss for windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update*. Boston: Pearson.
- Gersick, K. E., Davis, J. A., Mccollom-Hamton, M. ve Lansberg, I. (1997). Generation to generation: Life cycles of family business. *Boston: Harvard Business School*, 5-8.
- Goldberg, S.D. (1996). "Research note: Effective successors in family-owned business significant elements". *Family Business Review*, 9, 2, 185-197.
- Gomez-Mejia, L. R., Nunez-Nickel, M. ve Gutierrez, I. (2001). The role of family ties in agency contracts. *Academy Of Management Journal*, 44(1), 81-95.
- Gözen A. (2018). *Aile İşletmelerinde Aile Etkisi ve Örgütsel Ustalık Kavramlarının İşletme Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*. Doktora Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 19-222.

- Güleş, H. K., Arıcıoğlu, M. A. ve Erdirençelebi M. (2013). *Ali Akkanat İle Aile İşletmeleri Üzerine Söyleşi: Aile İşletmeleri Kurumsallaşma, Sürdürülebilirlik, Uyum*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Habbershon, Timothy G. ve Williams, Mary L. (1999), “A resource-based framework for assessing the strategic advantages of family firms”. *Family Business Review*, 12(1), 1-26.
- Harms, H. (2014). Review of family business definitions: Cluster approach and implications of heterogeneous application for family business research. *International Journal Of Financial Studies*, 2(3), 280-309.
- Hoffman, J. (2006). “Achieving sustained competitive advantage: A family capital theory”. *Family Business Review*, 136.
- <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/risk/aile-sirketlerinde-surdurulebilir-basarinin-anahtarlari.pdf>;
- Jaskiewicz, P., González, V. M., Menéndez, S. ve Schiereck, D. (2005). Long-run ipo performance analysis of german and spanish family-owned businesses. *Family Business Review*, 18(3), 179-202.
- Kahn, R. L., Wolfe, D. M., Quinn, R. P., Snoek, J. D., ve Rosenthal, R. A. (1964). *Organizational stress: Studies in role conflict and ambiguity*. Oxford, England: John Wiley.
- Katz, D., ve Kahn, R. L. (1978). The social psychology of organizations. *New York: Wiley*, 2, 528
- Kaye, K. (1999). “Mate selection and family business success”. *Family Business Review*, 12, 2, 107-115.
- Klein, S.B., Astrachan, J.H., ve Smyrnios, K.X. (2005). The f-pec scale of family influence: Construction, validation, and further implication for theory. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 29, 321-339.
- Koiranen, Matti (2002), “Over 100 years of age but still entrepreneurially active in business: Exploring the values and family characteristics of old finnish family firms”. *Family Business Review*, 15(3),175-188.
- Lansberg, I.: (1988). “The succession conspiracy”. *Family Business Review*, 1, 2, 119-143.
- Lauterbach, B. ve Vaninsky, A. (1999). “Ownership structure and firm performance: Evidence from israel”. *Journal Of Management And Governance*, 3, 2,189-201.

- Leach, Peter ve Bogod, Tony (1999). *Guide to the family business*. London: BDO Stoy Hayward.
- Lee, Jo Vd. (2005). "Networking: Social capital and identities in european rural development". *Sociologia Ruralis*, 269-277.
- Lin, N. (1999). Building a network theory of social capital. *Connections*, 22 (1), 22-51.
- Long, R.G. (2011). Commentary: Social exchange in building, modeling, and managing family social capital. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 35(6), 1229-1234.
- Matser, I.A. (2012). *Strategic resources and family firm performance*. PhD. Thesis Utrecht University, 1-69.
- Mcconaughy, D. L., Matthews, C. H. ve Fialko, A. S. (2001). Founding family controlled firms: Performance, risk and value. *Journal Of Small Business Management*, 39(1), 31-49.
- Mcfayden, M.A., ve Cannella Jr., A.A. (2004). Social capital and knowledge creation: Diminishing returns of the number and strength of exchange. *Academy Of Management Journal*, 47(5), 735-746.
- Melin, L., ve Nordqvist, M. (2007). The reflexive dynamics of institutionalization: The case of the family business. *Strategic Organization*, 5(3), 321-333.
- Melin, L., Nordqvist, M., ve Sharma, P. (Eds.). (2013). *The sage handbook of family business*. 145.
- Montemerlo, D. ve Sharma, P. (2010). Factors influencing the stocks and flows of bonding social capital in family firms. *International Journal Of Entrepreneurial Venturing*, 246-261.
- Naldi, L., Nordqvist, M., Sjöberg, K. ve Wiklund, J. (2007). Entrepreneurial orientation, risk taking, and performance in family firms. *Family Business Review*, 20(1), 33-47.
- Neubauer, Fred ve Lank, Alden G. (1998). *The family business, its governance for sustainability*. New York: Routledge.
- O'Boyle Jr., E.H., Pollack, J.M., ve Rutherford, M.W. (2012). Exploring the relation between family involvement and firms financial performance: A meta-analysis of main and moderator effects. *Journal Of Business Venturing*, 1-18.

- Ojo, A. M. (2018). *Family Involvement-influence on change management, value and performance of small and medium scale businesses-a research proposal*. Johnson & Wales University.
- Payne, T.G., Moore, C., Griffis, S.E., ve Autry, C.W. (2011). Multilevel challenges and opportunities in social capital research. *Journal Of Management*, 491-520.
- Pearson, A.W., Carr, J.C., ve Shaw, J.C. (2008). Toward a theory of familiness: A social capital perspective. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 32(6), 949-969.
- Phan, Phillip H. ve Butler, John E. (2008). Theoretical developments and future research in family business. *Usa: Information Age Publishing*, 28-35.
- Poza, E. J. ve Messer, T. (2001). Spousal leadership and continuity in the family firm. *Family Business Review*, 14(1), 25-36.
- Salvato, C., ve Melin, L. (2008). Creating value across generations in family-controlled businesses: The role of family social capital. *Family Business Review*, 21(3), 259-276.
- Schulze, W. S., Lubatkin, M. H., Dino, R. N. ve Buchholtz, A. K. (2001). Agency relationships in family firms: Theory and evidence. *Organization Science*, 12(2), 99- 116.
- Sharma, P. (2008). Commentary: Familiness - capital stocks and flows between family and business. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 32(6), 971-977.
- Sorenson, R.L., Goodpaster, K.E., Hedberg, P.R., ve Yu, A. (2009). Family capital, family business, and free enterprise. *Family Business Review*, 22(3), 193-195.
- Sraer, D. ve Thesmar, D. (2007). Performance and behavior of family firms: Evidence from the french stock market. *Journal Of The European Economic Association*, 5(4), 709-751.
- Steier, Lloyd (2001). "Next-generation entrepreneurs and succession: An exploratory study of modes and means of managing social capital". *Family Business Review*, 259-276
- Stravrou, E. T. (1998). "A four factor model: A guide to planning next generation involvement in the family firm". *Family Business Review*, 135-142.

- Tanewski, G. A., Prajogo, D. ve Sohal, A. (2003). Strategic orientation and innovation performance between family and non-family firms. in icsb 2003: 48th world conference proceedings. *International Council For Small Business*, 1-22
- Uhlaner, L.M., Flören, R.H., ve Geerlings, J.R. (2007). Owner commitment and relational governance in the privately-held firm: An empirical study. *Small Business Economics*, 29(3), 275-293.
- Uzzi, B. (1997). Social structure and competition in interfirm networks: The paradox of embeddedness. *Administrative Science Quarterly*, 42(1), 35-67.
- Villalonga, B. ve Amit, R. (2006). “How do family ownership, control and management affect firm value”. *Journal Of Financial Economics*, 80, 385-417.
- Von Buch, S.D. (2006). “The relationship of family influence, top management teams’ behavioral integration and firm performance in german family businesses”. Alliant International University.
- Ward, J. L. (1988). “The special role of strategic planning for family businesses”. *Family Business Review*, 105-117.
- Westhead, P. ve Howorth, C. (2006). Ownership and management issues associated with family firm performance and company objectives. *Family Business Review*, 19(4), 301-316.
- Yıldız, A. (2008). *Aile İşletmelerine Tavsiyeler*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 13.
- Zahra, S.A. (2004). “International expansion of u.s. manufacturing family businesses: The effect of ownership and involvement”. *Journal Of Business Venturing*, 18, 495-512.
- Zahra, S.A., Hayton, J.C., Neubaum, D.O., Dibrell, C., ve Craig, J. (2008). Culture of family commitment and strategic flexibility: The moderating effect of stewardship. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 32(6), 1035-1054.
- Zheng, W. (2010). A social capital perspective of innovation from individuals to nations: Where is empirical literature directing us? *International Journal Of Management Reviews*, 12(2), 151-183.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Çalışma için, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi

Etik Kurulu tarafından 28.02.2023 tarihli toplantıda onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Measuring the Effect of the Relationship Between Family Participation and Social Capital on Family Businesses: A Research on Family Businesses in Konya

---

Extended Abstract

---

1. Introduction

It is an indisputable fact that family life, both in the world and its parts, begins with the basic building blocks of the economy. In addition, maintaining this structure in economic development and stability and its sustainability are of great importance. Recently, family social capital has attracted the attention of family business researchers. social capital; It has a wide range of discussions, including national and regional. Since the group level of the analysis system includes the private provision of the firm owner, social capital definitions refer to the provision of the service of lifting social divisions within other types of capital. For example, social capital provides direct access to the influence of a humanity, individual or group.

2. Method

In the research, the relationships between family change and protective and bridging social capital in family members. The research was conducted on 200 family businesses located in Konya province and managed by at least the first generation. The questions in the survey were adapted and tested from the study titled 'Strategic Resources and Family Firm Performance' conducted in the Netherlands in 2012. Unless stated otherwise, it was measured by counting the scores of responses to general statements of variables. Individual items were measured on a five-point Likert scale with 1 = strongly disagree and 5 = strongly (unless otherwise stated). Sustained analyzes were carried out on the survey page using the SPSS 15 package program, and the results were reported.

3. Result and Discussion

The study was conducted by Ellemers (2001); Uhlener et.d. (2007) defense, which reveals that there is great self-worth and social respect in the "inner" group, while in the cases of De Lema and Durendez (2007) family services attract inward rather than external attention in search of social selling beneficial to the firm, family units are generally inward. It is the same direction as their forward motion. On the other hand, unlike McFayden, the results carried forward the progress made by Lin in 1999; Parallel to Salvato and Melin in 2008, Zheng in 2010 and Payne in 2011, permanent and founder of the bridge are not exclusionary resources of social capital owners. That is, if there is a common vision and security, individuals will act from their companies and use their own resources. However, it would be possible to say that any resource owner who is accepted into the group from outside is also considered within the scope of the company, as the supporting social capital maintains the closeness of the group.

According to Long (2011), "ontologically, structure and relationships occur before shared cognition and are necessary for the development of shared cognition." Repeated exchanges between group members contribute to the development of a common vision and group cohesion. These developments also suggest that social capital serves as a reference for future exchanges among group members, making the development of social capital a multi-cycle event. It can be said that good relations between firm partners are a driving force for the mobilization of bridging partnership social capital.

4. Conclusion

The study examined in detail the possible moderating effects of family involvement on the relationship between bonding factors and bridging social capital. The level of family involvement is seen as an important element of social capital. Ultimately, the basic hypothesis 'A Positive Effect of Family Participation on Bonding Social Capital and a Negative Effect on Bridging Social Capital in Family Businesses' was confirmed. It is known that there is a complex relationship between the components of social capital. The quality of the relationship between partners is proposed to have a positive moderating effect on the relationship of shared vision with network mobilization. It has been observed that family participation makes a positive contribution to the development of the bridging social capital of the business through common vision and network mobilization in the business. In other words, it is understood that high levels of trust, cooperation and cohesion play an important role in the development of bridging social capital.

Araştırma Makalesi

Türkiye'deki Seçim Sisteminin Siyasi Parti İttifaklarına Etkisi

Kübra GÜMÜŞ

*Sorumlu Yazar, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş Meslek Yüksekokulu
k.koroglu@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2813-9704*

Berna Deniz DEMİR SARGUT

*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş Meslek Yüksekokulu
bernadenizdemir@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6327-383X*

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'nin 1961 yılından itibaren kullandığı seçim sisteminin, partilerin ittifak kurarak katıldığı seçimlerin sonucuna nasıl bir etkisi olduğu ele alınacaktır. Bu kapsamda Türkiye'de 1961 yılından bu yana farklı varyasyonları ile kullanılan d'Hondt Usulü detaylı bir biçimde açıklanacaktır. Çalışmada orantılı temsil sisteminin, ittifaklı seçimlere etkisini ele almak amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada siyasi partilerin kurdukları ittifaklar tarihsel bir yaklaşım ile değerlendirilecektir. Siyasi partilerin ittifak kurmasına 2018 yılında yasal dayanak sağlayan 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun ilgili maddeleri detaylı bir şekilde irdelendiğinden çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi yöntemi de kullanılmıştır. 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılan genel seçimleri ise çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Anahtar kelimeler: Kamu yönetimi, seçim, d'Hondt sistemi, seçim sistemi, seçim ittifakı
Jel Sınıflandırma Kodları: Z00, D72

The Effect of the Electoral System in Türkiye on Political Party Alliances¹

Abstract

In this study, the effect of the electoral system that Turkey has been using since 1961 on the outcome of elections in which parties form alliances will be analyzed. In this context, the d'Hondt Procedure, which has been used in Turkey with different variations since 1961, will be explained in detail. This study aims to analyze the effect of the proportional representation system on elections with alliances. In addition, the alliances formed by political parties will be evaluated with a historical approach. Since the relevant articles of the Parliamentary Election Law No. 2839, which provided a legal basis for political parties to form alliances in 2018, are examined in detail, document analysis method, which is one of the qualitative research methods, is also used in the study. The general elections held on May 14, 2023 were not included in the study.

Keywords: Public administration, election, d'Hondt system, electoral system, electoral alliance
JEL Classification Codes: Z00, D72

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 18.05.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 06.06.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Gümüş, K. ve Demir Sargut, B. D. (2024). Türkiye'deki seçim sisteminin siyasi parti ittifaklarına etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 322-342. doi: 10.18074/ckuibfd.1298754

1. Giriş

Çok parti sisteminin hâkim olduğu demokratik ülkelerde seçim sistemleri, hükümeti belirli bir süreliğine hangi partinin ya da partilerin oluşturacağını ve hangilerinin muhalefet görevini ifa edeceğini tespit etmek açısından önemlidir (Türk, 2006, s.7). Bu sebeple ülkelerin tercih ettikleri seçim sistemi ve bunun kuralları, bazı kişiler ve gruplar için avantaj sağlarken, bazıları için de birtakım sınırlamalara neden olmaktadır. Genel olarak seçim sistemleri kimin kazanıp/kaybedeceğini ve politikaya kimin yön vereceğini belirlemektedir (Huber, 1996, s.1).

Uzun sayılabilecek bir süre zarfında ülkelerin “kaderini” tayin eden seçim sistemleri, başlıca dört kategoride değerlendirilmektedir. Bunlar çoğunlukçu (majoritarian) seçim sistemi, orantılı temsil (proportional representation) seçim sistemi, karma (mixed) seçim sistemi ve diğer seçim sistemleridir. Ülkeler siyasal ve yönetsel deneyimleri ölçüsünde bu sistemlerden birini tercih etmektedirler. Çoğunlukçu sistemlerde genel olarak yönetimde istikrar ön planda tutulmaktayken, orantılı temsil sistemlerinde temsil mekanizmasının daha adil olması önemsemektedir (Norris, 1997, s.303).

Karma sistemlerde her iki sistemin avantajları ve dezavantajları dengelenmektedir. Yönetimde istikrarı sağlama, çoğunlukçu sistemlerin sahip olduğu bir avantaj iken temsilde adaletsizliğe yol açma riskini de bünyesinde taşımaktadır (Lijphart, 2016, s.194-195). Orantılı temsil sisteminde esas amaç temsilde adaletin sağlanması ve birbiriyle orantılı sonuçlar elde edilmesidir. Çoğunlukçu sistemin aksine bu sistemde yönetimde istikrarı sağlama ikinci planda tutulmaktadır (Cox, 1997, s.58). Böylece orantılı temsil sistemi ile siyasi temsil kurumunun belirleyicisi konumunda bulunan partilerin seçimler neticesinde aldıkları oy nispetinde temsil edilmeleri sağlanmaktadır (Sarıbay, 2016, s.327).

Çoğunluk	Nispi	Karma	Diğer
<ul style="list-style-type: none"> • Tek İsimli (Dar Bölge) • İki Turlu Sistem • Serbest Listeli Çoğunluk (Blok Oy) • Kapalı Listeli Çoğunluk • Kapalı Listeli Çoğunluk	<ul style="list-style-type: none"> • Listeli Nispi Temsil • Devredilebilir Tek Oy	<ul style="list-style-type: none"> • Karma Üyeli • Paralel Sistem	<ul style="list-style-type: none"> • Sınırlı Oy • Devredilemez Tek Oy • Borda Sayımı

Şekil 1: Dünya’da Uygulanan Seçim Sistemleri

Çoğunluk sistemlerine hâkim olan çalışma mantığı oldukça anlaşılırdır. Zira oyların sayılmasının ardından oyların çoğunluğunu alan adayların veya partilerin seçimleri kazandıkları kabul edilmektedir. Bununla birlikte çoğunluk sistemlerinin uygulamada birbirinden oldukça farklı türleri mevcuttur. Bu türler beş farklı alt başlık altında ele alınmaktadır. Tek İsimli Tek Turlu Sistem, ABD, Kanada ve Hindistan'da kullanılmaktadır. İki Turlu Sistem Fransa'da, Serbest Listeli Çoğunluk Sistemi (Blok Oy) Birleşik Arap Emirlikleri, Kapalı Listeli Çoğunluk Sistemi (Parti Blok Oy) Singapur ve Alternatifli Oy Sistemi Kuzey Kore ve Avustralya'da kullanılmaktadır (TBMM, 2020, s.3-33).

Nispi çoğunluk sisteminde, geçerli olan oyların çoğunu almak seçimi kazanmak için yeterli kabul edilmektedir. Bu sebeple, nispi çoğunluk sisteminde büyük partiler aldıkları oydan daha fazla temsil imkânına sahip olmaktadır. Bu durum ise güçlü bir partinin tek başına iktidar olma ihtimalini yükseltmektedir (Heywood, 2012, s.302).

Nispi temsil sistemlerinin tamamının temel prensibi ise siyasi partinin aldığı oyun parlamentodaki sandalye sayısına yansmasıdır. Nispi temsil sisteminin iki farklı şekli bulunmaktadır: Bunlar "Listeli Nispi Temsil Sistemi" ve "Devredilebilir Tek Oy Sistemi"dir. Nispi temsil sistemi adayların birden fazla bulunduğu seçim çevrelerini (geniş bölge) gerektirmektedir. Ancak nispi temsil sisteminin hâkim olduğu Sırbistan ve İsrail gibi ülkelerde, ülkenin tamamının tek bir (çok isimli) seçim çevresini oluşturması engel teşkil etmemektedir. Portekiz, Arjantin gibi ülkelerde ise seçim çevresini iller oluşturmakta ve seçim çevrelerinin büyüklüğünü seçim idare kurumları belirlemektedir. Genellikle demokrasi kültürünün yeni yeni oluşmaya başladığı Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde tercih edilen nispi temsil sistemlerinin, daha yerleşmiş demokrasiler olan Avrupa kıtasında da bazı farklılıklarla uygulandığı görülmektedir. (TBMM, 2020, s.34-58).

Nispi temsil sisteminde meclisteki parti sayısının artması ve bunun koalisyon hükümetlerine sebebiyet vermesi bir dezavantaj olarak değerlendirilmektedir. Çünkü koalisyon hükümetlerinin istikrarsız yapılar olduğu yönünde yaygın bir kanı bulunmaktadır. Ayrıca nispi temsil sisteminin parti disiplini ve üyelerin partilerine karşı teslimiyetini artırdığı düşünülmektedir. Buna bağlı olarak da parti üyeleri partilerine aykırı bir görüş ortaya koymaktan çekinmektedirler. Son olarak nispi temsil sisteminin hesaplama yöntemleri oldukça karmaşıktır. Yapılan hesaplamaların anlaşılması zor olduğu için seçmenin ilgisini çok fazla çekmemektedir. Bu durum ise seçmenlerin oylamaya katılma isteklerini olumsuz olarak etkilemekte, seçime katılım oranlarını düşürmektedir (Özgül, 2002, s.84-86).

Nispi temsil sisteminin temsilde adaleti sağlayabilmesi en önemli avantajı olarak kabul edilmektedir. Seçim sistemi olarak salt nispi temsil sistemini benimseyen ülkelerde, kullanılan oyların temsil edilmemesi ya da eksik temsil edilmesi durumu nadirdir. Bu durum küçük partilerin de parlamentoda temsil edilmesini sağlamaktadır. Fakat büyük partiler için tersi bir durum söz konusudur. Zira büyük

partiler parlamentoda, seçimlerde aldıkları oy oranından daha fazla sandalyeye sahip olmak istemektedirler. Bu sebeple büyük partiler salt bir nispi temsil sistemi yerine bazı değişikliklerin yapıldığı bir sistemi tercih etmektedirler. Büyük partiler bu yolla hem temsilde adaleti hem de yönetimde istikrarı sağlamayı hedeflemektedirler. Barajlı nispi temsil sistemleri büyük partilerin bu arayışının tipik bir örneğidir (Nişancı ve Özdemir, 2017, s.726).

Bir diğer seçim sistemi türü olan karma sistem ise nispi temsil sistemi ile çoğunluk sisteminin birlikte uygulandığı bir seçim sistemidir. Karma sistemde hem çoğunluk hem de nispi temsil sisteminin avantajlı yönleri benimsenmekte dezavantajlı yönlerini ise bertaraf edilmektedir. Karma sistemin Karma Üyeli Orantılı Sistem ve Paralel Sistem olmak üzere iki alt ayrımı bulunmaktadır. Bu alt ayrımlarıyla Karma Sistem Almanya, Yeni Zelanda, Güney Kore, Macaristan, Rusya, Ukrayna, Litvanya başta olmak üzere çeşitli ülkelerde kullanılmaktadır (TBMM, 2020, s.72-101).

Son seçim sistemi ise yukarıda sayılanların dışında kalan diğer seçim sistemlerdir. Daha çok ulusal düzeyde geçerli olan bu sistemler demokrasinin tam anlamıyla konsolide olamadığı Afganistan, Kuveyt, Umman ve Vanuatu'da uygulanmaktadır (TBMM, 2020, s.102-105).

Ülkelerin sosyal, siyasal yapılarına ve ihtiyaçlarına göre birbirinden farklı seçim sistemleri kullanılmaktadır. Ancak her ülke için seçim sistemleri açısından nihai hedef, temsilde adaleti ve yönetimde istikrarı sağlayabilmektir. Fakat iki hedefi aynı anda gerçekleştirmek oldukça zordur. Bu sebeple de ülkeler hedeflerden birinden daha fazla feragat etmektedirler. Bu feragatte ülkenin tercih ettiği seçim sistemini ortaya koymaktadır.

Bir ülkenin seçim sistemi tercihi anayasanın veya kanun koyucunun siyasal rejimin işleyişi ile alakalı en önemli kararlarından birini oluşturmaktadır. Çünkü seçim sistemi siyasal temsil konusu başta olmak üzere ülkedeki partilerin sayısı, bu partilerin etkinliği gibi birçok unsur ile ilgilidir. Seçim sisteminin belirlenmesinde, doğrudan seçimlerin fonksiyonu ilgili iki temel etkinin olduğu görülmektedir. İlk etki, özellikle demokratik rejimlerde seçimlerin, ülkeyi belirli bir süre idare edecek kadrolara iktidar olma şansını tanınmasıdır. Bu ilk etki ile bağlantılı olarak bir ülkede tercih edilen seçim sistemi, seçim sonucunda tek bir partinin iktidara gelmesine imkân tanıyorsa, o ülkede yönetimde istikrar ilkesine önem verildiği anlaşılmaktadır. Seçim sisteminin işlevi yalnızca yönetimde istikrar sağlamak değildir. Bunun yanında toplumun çoğunluktan farklı düşünen kesimlerine de temsil olanağı tanımak gerekmektedir. Böylece temsilde adalet ilkesi anlam bulmaktadır. Dolayısıyla bir ülkede uygulanacak seçim sistemi tercihi, anayasaya ya da kanun koyucunun birbiriyle çelişen iki ilke olan yönetimde istikrar ve temsilde adalet ilkelerinden hangisine ağırlık vereceği kararı ile şekillenmektedir. Yönetimde istikrarı tercih eden rejimler, genellikle “çoğunluk sistemi”nde karar

kılarken, temsilde adalet ilkesini öne çıkaranlar ise “nispi temsil” şeklinde bir seçim sistemine yönelmektedirler (Sadoğlu, 2021, s.31).

Seçim sistemlerinin etkisine bakıldığında psikolojik ve teknik/mechanik olmak üzere iki etkisinden bahsetmek mümkündür. İlk etki olan psikolojik etki, seçim sistemlerindeki baraj ve kota gibi uygulamaların seçmen davranışını etkilemesinin partilerin oylarına yansımaları ifade etmektedir. İkinci etki ise, parlamentoda sandalye dağılımını ve buna bağlı olarak da parlamento çoğunluğuna tesir eden teknik/mechanik etkidir (Baldini ve Pappalardo, 2009, s.169). Oyların nasıl hesaplanacağı konusuna yön veren bu etki ile parlamentodaki sandalye dağılımı şekillenmektedir.

Seçim sistemi tercihinden başka parlamento dağılımını etkileyen bir başka unsur da seçim ittifaklarıdır. Çünkü partiler baraj ve kota gibi kısıtlardan etkilenmemek ve temsil oranlarını maksimize etmek için seçimlerde ittifak kurma yoluna gitmektedirler. Dolayısıyla siyasi parti ittifaklarının kurulmasında seçim sistemlerinin oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Seçim ittifakları seçimlerden önce ve sonra kurulması noktasında farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda ittifaklar seçim öncesi kurulan ittifaklar ile seçim sonrası kurulan ittifaklar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Seçim öncesi ittifaklar, partilerin seçimde birlikte hareket ederek iş birliği yapacaklarını duyurmaları ve seçimden sonra da hükümeti birlikte kuracaklarını açıklamaları ile gerçekleşmektedir. Seçim öncesi ittifaklarda partiler arası iş birliği, ittifak ortaklarının yasal olarak tek bir liste ile seçimlere katılmaları ve diğer aday veya adayların tek bir aday lehine yarıştan çekilerek desteğini açıklaması şeklinde olmaktadır. Seçim öncesi ittifaklar çoğunlukla cumhurbaşkanlığı seçimlerinde veya genel seçimlerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2001-2011 yılları arasında dünya genelinde yapılan 147 cumhurbaşkanlığı seçiminin büyük bir kısmında ittifakların, sonuçların belirlenmesi noktasında belirleyici olduğunu görmek mümkündür. Seçim sonrası ittifaklar ise seçimlerden sonra her anlamda farklı sayılabilecek nitelikteki partilerin bir araya gelmesi ve genelde de hükümetin kurulması sürecinde iş birliği yapmasıyla ve en nihayetinde koalisyon oluşturmasıyla ortaya çıkmaktadır (Shin, 2016, s.2).

Ülkelerin seçim sistemi tercihleri ile seçim ittifakları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin orantılı nispi temsil sistemi ile seçim ittifakları ilişkisine bakıldığında, seçim öncesi ittifakların nispi temsiline olmadığı ülkelerde daha yaygın olduğu görülmektedir. Nispi temsiline hâkim olduğu ülkelerde ise ittifakların daha çok seçim sonrasına bırakıldığı göze çarpmaktadır (Golder, 2006, s.10).

Nispi temsiline hâkim olduğu ülkelerde ittifakların çoğunlukla seçim sonrasına bırakılmasının sebebi, orantısız seçim sistemlerinde sistemden kaynaklı aksaklıklardan dolayı partilerin aldıkları oy ile parlamentoda kazanılan sandalye sayısı arasında önemli bir orantısızlık bulunmasıdır. Dolayısıyla partiler bu

orantısızlığın getireceği dezavantajları ortadan kaldırabilmek için seçim ittifaklarıyla güçlerini birleştirmektedirler. Bununla birlikte seçim kanunlarının orantısız sonuçlara sebep olduğu ülkelerde bölünmüş parti yapılarının yaygın olması, bu ülkelerde ittifakları bir zorunluluk haline getirmektedir. Bu durum da seçim ittifaklarının seçim sisteminin orantısızlıklarından kaynaklandığını, seçim sonuçları ne kadar orantısız olursa partilerin bu orantısızlıkları en asgari düzeye indirmek için seçim ittifakı kurma düşüncesinde olduklarını ortaya koymaktadır (Nikolenyi, 2011, s.3-14).

Seçim ittifaklarının birkaç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ittifak ortaklarından olan siyasi partilerin birbirlerinden bağımsız bir seçim stratejisi belirleyememeleridir. Seçimlerden önce ittifak ortaklarının birlikte strateji belirleme durumu, kamuoyuna ve seçmenlere de bildirilmektedir (Golder, 2006, s.195).

Seçim ittifaklarının bir diğer özelliği ittifakta yer alan partiler ayrı aday listeleri şeklinde ama ortak bir blok adıyla seçimlere katılabilmektedirler. 2018 yılında Türkiye’de kurulan iki seçim ittifakında da partilerin aday listelerini ayrı ayrı hazırladıkları fakat seçimlere “Cumhur İttifakı” ve “Millet İttifakı” adlarıyla katılım sağladıkları bilinmektedir. Seçim ittifaklarının bir başka özelliği ise ittifaka dâhil partilerin, adaylar arasında koordinasyon stratejisi ile yani partilerin “bölge paylaşımı” yaparak, bazı seçim bölgelerinde ortak adaylara destek vermesi, bazılarında ise kendi adaylarını (nomination agreement) göstermesidir (Demirkol ve Balcı, 2021, s.354).

Yaygın olarak seçim ittifaklarına rastlanan ülkelerde siyasi partiler bakımından biri olumlu, biri olumsuz iki önemli nokta dikkat çekmektedir. Bunlardan birinci ve olumlu olan nokta, küçük partilerin ittifaklarda etkili olmasıyla temsilde adaleti sağlanmasıdır. İkinci ve olumsuz nokta ise bazen küçük partiler ittifak içinde kilit bir konuma sahip olmaktadır. Bu durum ise bölünmüş parti sistemine yol açmaktadır. Böylece küçük partilerin içinde hizipleşmeler yaşanmaktadır. Söz konusu hizipleşmeler küçük partinin daha da bölünmesine yol açmaktadır (Miş, Duran, 2018, s.14).

2. Türkiye Seçim Sistemi

Türkiye’de çok partili hayata geçildikten sonra hangi yılda hangi seçim sisteminin uygulandığı Tablo 1’de gösterilmiştir. Çalışma, seçim sistemlerini tarif etmek yerine, seçim sistemlerinin ittifaklara etkisine odaklandığından yalnızca d’Hondt Usulü ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Tablo 1: Türkiye’de Yıllara Göre Yapılan Genel Seçimlerde Tercih Edilen Seçim Sistemleri

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ
1946	Çoğunluk Sistemi
1950-1954-1957	Tek Turlu Liste Usulü Basit Çoğunluk Sistemi
1961	Barajlı d’Hondt Usulü Nispi Temsil-Yarı Tercihli Liste Sistemi
1965-1969-1973-1977	d’Hondt Usulü Nispi Temsil Sistemi
1983	Çift Barajlı d’Hondt Usulü Nispi Temsil Sistemi
1987	Çift Barajlı- Kontenjanlı d’Hondt Usulü Nispi Temsil Sistemi
1991	Çift Barajlı-Kontenjanlı-Tercihli d’Hondt Usulü Nispi Temsil Sistemi
1995-1999-2002-2007-2011- 2015 (Haziran- Kasım)- 2018	Ülke Barajlı d’Hondt Usulü Nispi Temsil Sistemi

D’Hondt usulü, günümüzde demokratik ülkelerde yaygın bir şekilde uygulanan oy sayım sistemlerindedir. Belçikalı hukukçu ve matematikçi olan Victor d’Hondt tarafından ortaya koyulan bu sistemde, bir seçim çevresinde her partinin aldığı oyun toplamı, sırayla 1’e, 2’ye, 3’e, 4’e şeklinde devam ederek ardışık olarak bölünür. Söz konusu seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşana kadar bu işlem devam eder. Bu bölmede elde edilen paylar, partileri temel almadan büyükten küçüğe olacak şekilde bir sıralamaya tabi tutulur. Milletvekillikleri işte bu sıralama neticesinde partilere tahsis edilir (Türk, 2006, s. 90).

D’Hondt usulü, büyük partilere ve özellikle de ilk sıradaki partiye daha fazla avantaj sağlaması açısından temsilde adaletsizliğe sebep olabilmektedir. Ancak bu adaletsizlik seçim ittifaklarının oluşmasında öncelikli unsur değildir. Çünkü d’Hondt usulünün küçük partilerde sebep olduğu temsilde adaletsizliğin asıl sebebi seçim çevrelerinin küçük olmasıdır. Buna göre seçim çevresi küçüldükçe, d’Hondt usulünün sebep olduğu temsil sorunu da artmaktadır. Söz konusu bu durum sadece

dezavantajlı ya da küçük siyasi partileri değil, aynı zamanda zaten avantajlı durumda olan partilerin oy oranlarını daha da arttırıp parlamentoda daha fazla çoğunluk elde etmeyi hedefleyen büyük partileri seçim ittifakları yapma konusunda harekete geçirmektedir (Uzun, 2018, s.160).

Türkiye’de uygulanan d’Hondt sistemi, seçim çevreleri açısından genellikle büyük partilere avantaj sağlamaktadır (Farell, 1997, s.65). 2018 yılında seçim sisteminde yapılan ve ittifaklara hukuki olanak sunan değişiklik ile birlikte bu durumun daha da adaletsiz bir hâl aldığı görülmektedir. D’Hondt sistemi sebebiyle ittifak kurumu, yalnızca ittifak yapan partiler lehine sonuç doğurmakta, herhangi bir ittifaka dahil olmayan partilere ise zarar verebilmektedir (Gözler, 2017, s.504). Özetle ittifak yapan partiler daha fazla milletvekilliği kazanırken, ittifak yapmayan partiler ya hiç milletvekilliği kazanamamakta ya da oldukça az sayıda vekilliğe razı olmaktadır. Bu durum temsilde adaleti olumsuz etkilemektedir (Çirkin, 2019, s.440).

3. Türkiye’de Seçim İttifakları

Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllardan itibaren siyasi parti ittifaklarına rastlanmaya başlanmıştır. Ancak bu ittifaklar yasal bir zemine dayanmaktan daha çok partilerin kendi aralarında anlaşmaları ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla uzunca bir süre siyasi parti ittifakları *de facto* (fiilî) şekilde gerçekleşmiştir.

Türkiye’deki seçimlere bakıldığında ittifakların tamamının 1982 Anayasası döneminde yapıldığı görülmüştür. Çünkü bu dönemde, yüksek sayılabilecek yüzde 10 barajı uygulanmıştır. 1961 Anayasası dönemini kapsayan dönemdeki seçimlerde ise yine nispi temsil sistemi uygulanmakla birlikte baraj uygulaması kullanılmamıştır. Bu sebeple de partiler ittifak yapmaya gerek duymamışlardır. 1924 Anayasası dönemi incelendiğinde ise 1946 yılına kadar tek-parti hâkim olduğundan herhangi bir seçim ittifakı söz konusu olmamıştır. Bu tarihten sonra Türk siyasal hayatında çok partili sisteme geçilmiştir. Dolayısıyla o günün şartlarında uygulamada olan çoğunluk seçim sisteminin etkisiyle seçimlerde ittifak kurma ihtiyacı fiilen ortaya çıkmıştır. Ancak 1957 seçimlerinden önce ortaya çıkan bu ihtiyaç, seçim kanunlarında değişiklik yapılarak engellenmiştir (Uzun, 2018, s.194-195).

1957 seçimlerinde iktidarda bulunan Demokrat Parti’nin (DP) karşısına, muhalefet bloğunda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Hürriyet Partisi (HP) ve Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) iş birliği yaparak çıkmışlardır. Bu üç parti seçime bir “muhalefet cephesi” oluşturarak katılmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Türk siyasal hayatında seçim ittifakları açısından ilk girişim olan bu “muhalefet cephesi” DP iktidarının müdahalesiyle hazırlık aşamasında kalmış, uygulamaya geçememiştir. 1991 yılında yapılan seçimlere kadar Türkiye’de başka bir seçim ittifakına rastlanılmamıştır.

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimlerde, sağ kanat partilerinden Refah Partisi (RP), Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ittifak yapmışlardır. Üç partinin de ortak hedefi, yüzde 10 olan seçim barajına takılmadan mecliste temsil imkânı elde etmek olmuştur. Üç partiden yüzde 10 oy oranına en yakın olan RP idi. Ancak RP de işi şansa bırakmamak için ittifak yolunu tercih etmiştir. Kamuoyunda “kutsal ittifak” olarak adlandırılan bu ittifak, 2820 sayılı 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu ve seçim mevzuatının engelleri dolayısıyla “mecburen”, MÇP ve IDP’li adayların partilerinden istifa ederek baraja en yakın parti RP listelerinden aday gösterilmeleri şeklinde olmuştur. İttifakta yer alan üç partinin, 1987 genel seçimlerindeki toplam oy oranı yüzde 10,9, yerel seçimlerdeki oy oranı ise yüzde 14,9 olmuştur. 1991 yılındaki seçimlerde ise ittifakın oy oranı yüzde 16,9’a yükselmiştir. Esasında ittifaktaki üç partinin de beklentisi daha yüksek olsa da dönemin konjonktürü göz önünde bulundurulduğunda bir önceki seçime kıyasla yüzde 2’lik bir yükseliş başarı olarak kabul edilmiştir. Böylece seçimlerin ittifakta bulunan her üç parti açısından da kârlı sonuçlandığı söylenebilir (Uzun, 2018, s.210).

1991 seçimlerinde seçmen sadece RP, MÇP ve IDP ittifakına şahit olmamıştır. Bunun yanında sol partilerde kendi aralarında bir ittifak kurmuşlardır. Solun ittifakı, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ve Halkın Emek Partisi (HEP) arasında yapılmıştır. Halkın Emek Partisi (HEP), Kürt siyasetinin 1990 yılında legal olarak kurulmuş ilk siyasi partisidir (Ekizceleroğlu, 2023, s. 14). Hem yeni kurulan bir parti olması hem de dönemin konjonktürü gereği, HEP, 1991 seçimlerine ittifak ile girmek zorunda kalmıştır. Bu ittifak bir tercihten değil daha çok bir mecburiyetten doğmuştur. Çünkü uygulamada olan siyasi partiler kanunu ile seçim mevzuatı, siyasi bir partinin seçimlere katılması için seçim yapılacağı günden asgari altı ay önce bütün şehirlerin asgari olarak yarısında teşkilatlanması ve ilk büyük kongresini gerçekleştirme ya da mecliste grup kurma şartlarını aramıştır. Ancak 1991’de iktidar partisi Anavatan Partisi’nde (ANAP) genel başkan değişikliğinin ardından erken seçim kararı verilmesi ve 20 Ekim’in seçim günü olarak belirlenmesi, HEP’in seçimlere tek başına katılmasını imkânsız hale getirmiştir. Bunun sebebi 8-9 Haziran 1991’de ilk büyük kongresini yapan HEP, “seçim gününden asgari altı ay önce büyük kurultayını gerçekleştirme” şartını sağla(ya)madığı gibi TBMM’de grubu olmadığı için seçimlere katılma şartlarını da yerine getirememiştir. HEP’in, meclise girebilmek için önünde iki alternatif vardı: İlki bağımsız adaylar göstermesi iken ikinci alternatifte başka bir partiyle seçim ittifakı yapmaktı (Demir, 2016, s.113). HEP ikinci alternatifini tercih ederek SHP ile ittifak kurmuştur.

SHP ile HEP’in ittifak yapmaları iki parti için de oldukça yararlı görünmekteydi. Çünkü HEP, yukarıda da bahsedildiği gibi mevzuattaki uygulamalardan dolayı seçimlere katılamamaktaydı. SHP ile ittifak yaparak mecliste temsil imkânına sahip olabilecekti. Bununla ilgili olarak HEP Genel Başkanı Fehmi Işıklar, bir röportajında, SHP ile birleşerek kendilerini seçimin dışında bırakmak isteyenlere

ceza verdiklerini ifade etmekteydi. Bu ittifakın SHP açısından avantajı ise çoğunlukla Kürt oylarını temsil ettiği düşünülen HEP sayesinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Kürt seçmene ulaşmanın daha kolay olmasıydı. Çünkü anketlerde bölge genelinde yüzde 7 civarında olan SHP'nin oy oranının HEP ile iş birliği yapması neticesinde yüzde 45'lere çıktığı görülmekteydi. Bölgede SHP'nin oy oranının yükselmesinin dışında, seçim ittifakının hem toplumsal barış hem de "Güneydoğu-Kürt sorunu"nun (Yayman, 2011, s.10) çözümüne katkı sağlayacağı düşünülmekteydi. Buna ilişkin olarak SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün, seçimlerin öncesinde Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan bir demecinde, demokrasinin tam anlamıyla uygulanması neticesinde bu sorunun ortadan kalkacağını ifade etmesi ve bölgede silah dışındaki alternatiflerin de değerlendirilmesi gerektiğini (Cumhuriyet Gazetesi, 23 Eylül 1991) söylemesi dikkat çekicidir.

20 Ekim 1991 tarihindeki seçim sonuçlarına göre HEP, ittifaktan beklediğini bulmuştur. Seçimden önce, seçime bile katılmayacak bir partiyken, SHP ile yaptığı ittifak sayesinde mecliste 22 sandalye kazanan bir parti olmuştur. Seçimlerin ardından 22 milletvekili SHP'den istifa ederek kendi gruplarını kurmuşlardır.

1991 seçimlerinden sonra 1995 yılında yapılan seçimlerde de ittifaklara rastlanılmıştır. Muhsin Yazıcıoğlu, Milliyetçi Çalışma Partisi'nden ayrılarak 1993 yılında Büyük Birlik Partisi'ni (BBP) kurmuştur. Ancak daha 2 yıllık bir parti olduğu için 1995 seçimlerinden önce, yüzde 10'luk seçim barajına takılma endişesi taşımıştır. Bu sebeple ANAP ile seçim ittifakı yapmıştır. İttifak anlaşmasına göre BBP'li yöneticiler partilerinden istifa ederek ANAP listelerinden aday olmuşlardır. Nihayetinde BBP, 7 milletvekili ile mecliste temsil imkânına kavuşmuştur. ANAP ise seçimlerden yüzde 19,6 oranında oy almıştır ve BBP'liler ile birlikte toplam 132 milletvekilliğini kazanmıştır. Ancak bu iki partinin ittifakı mecliste devam etmemiştir. İki parti arasındaki ideolojik farklılıklar gün yüzüne çıkmıştır. Hatta BBP, RP ile DYP'nin koalisyon hükümeti olan REFAHYOL'u desteklemiştir (Uzun, 2018, s. 198).

1995 seçimlerine giderken sağda yapılan ittifak dışında sol kanatta da ittifak arayışları göze çarpmıştır. Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) adıyla yeniden kurulan Kürt siyasi hareketinin o dönemki partisinin seçim barajına karşı nasıl bir yol izleyeceği ve hatta seçimlere katılıp katılmayacağı belirsizdi. Bu belirsizlik HADEP'in genel başkanı Murat Bozlak'ın öteki sol-sosyalist gruplara ve partilere "Emek, Barış ve Özgürlük Bloku" çatısında birleşme çağrısı yapmasıyla son bulmuştur. Bozlak'ın çağrısına, Birleşik Sosyalist Parti (BSP), Demokrasi ve Değişim Partisi (DDP) ve Sosyalist İktidar Partisi (SİP) olumlu cevap vermişlerdir (Demir, 2016, s.363). Böylece 24 Aralık 1995 tarihindeki seçimlere sol-sosyalist kanat, HADEP'in çağrısıyla, "Emek, Barış ve Özgürlük Bloku" ile katılmışlardır. Fakat HADEP ittifak ile seçime girmesine rağmen yüzde 4,2 oy almış ve seçim barajını aşamamıştır.

2002 yılına gelindiğinde ise erken seçim kararı alınmıştır. Aynı yıl Anayasa Mahkemesi'nde HADEP için kapatma davası açılmıştır. Bu sebeple parti her an için kapatılma tehlikesi altında olmuştur. Ancak bu tehlike karşısında parti yöneticileri ikinci bir alternatif düşünmüşlerdir. Daha önce kapatılma riskine karşı kurdukları ve bir nevi “yedek parti” olan Demokratik Halk Partisi (DEHAP) ile seçimlere katılmaya karar vermişlerdir. Yeni parti de tıpkı HADEP gibi solda bir ittifak ile seçime girmeyi planlamıştır. Bu kapsamda DEHAP'ın SHP, ÖDP, EMEP ve SDP ile seçimlerde ittifakı kurma arayışları olmuştur. Ancak ÖDP ve SHP ile gerçekleştirilen görüşmeler olumsuz sonuçlanmıştır. Emek Partisi (EMEP) ve SDP ise ittifakı kabul etmişlerdir. Tüm bu gelişmelerin yanında henüz kapatma davası görülmeyen HADEP, sembolik olarak ittifaka dâhil olmuştur. Böylece DEHAP çatısında, HADEP, EMEP ve SDP seçimlere işbirliği içinde girmişlerdir. “Emek, Barış ve Demokrasi Bloğu” adını taşıyan seçim ittifakı, 5 Eylül 2002'de ortak bir basın toplantısı yaparak kamuoyuna duyurulmuştur (Demir, 2016, s. 498). Bu seçimde de DEHAP ve ittifakı yüzde 6,1 oy alarak önceki seçimde olduğu gibi baraj engeli ile karşılaşmış, yine meclise girememiştir.

2002 seçimlerinde başka bir ittifakta küçük sağ partiler arasında olmuştur. Demokrat Türkiye Partisi (DTP) genel başkanı Mehmet Ali Bayar ile Aydınlik Türkiye Partisi kurucusu ve genel başkanı Tuğrul Türkeş yaptıkları görüşmeler neticesinde seçimlere Doğru Yol Partisi (DYP)'nin çatısı altında girmeye karar vermişlerdir. Buradaki ittifak ise iki genel başkanın ve bir kısım partililerin, kendi partilerinden istifa ederek DYP listelerinden aday gösterilmesi ile kurulmuştur. Fakat seçimlerde DYP'nin oy oranı yüzde 9,54 düzeyinde kalmıştır (Uzun, 2018, s.199). Böylece bu ittifakta mecliste temsil şansı elde edememiştir.

2007 seçimleri ele alındığında, merkez sağ ve merkez solda iş birliği arayışları tekrardan ön plana çıkmıştır. Seçimlere çok az bir zaman kala ANAP-DYP ittifakı bozulurken merkez soldaki girişim merkez sağın aksine olumlu ilerlemiştir. Bu kapsamda CHP ile DSP seçim ittifakı konusunda anlaşmışlardır. İttifak metnine göre; DSP seçime girmeyecek, ancak partiden 13 kişi, CHP listelerinden seçilme ihtimali yüksek yerlerden aday gösterileceklerdir. Seçimlerin ardından CHP oyların yüzde 20,88'ini almıştır. CHP listelerinde seçime giren ve hepsi de kazanan DSP'li 13 vekil, meclisin açılmasının ardından CHP'den ayrılarak DSP'ye katılmışlardır (Tuncer, 2007, s.164).

2007 seçimlerinde Kürt siyasi hareketinin temsilcisi olan dönemin partisi Demokratik Toplum Partisi (DTP) farklı bir yol denemiştir. Bu kez seçimlere parti olarak girmek yerine, kendi bağımsız adaylarını destekleyerek girmeye karar vermişlerdir. Ayrıca DTP'nin öncülüğünde solda ÖDP, EMEP ve SDP'den oluşan dört partili bir blok kurulmuştur. Bu sol blok, 43 ilde 60 bağımsız aday göstermiştir. Mardin'den bağımsız aday olmak amacıyla DTP Eş Genel Başkanlarından Ahmet Türk partisinden istifa etmiştir. Ayrıca Aysel Tuğluk da Diyarbakır'dan aday olmak için yine partisinden istifa etmiştir. İttifak bloğundaki öteki partilerden ÖDP Genel

Başkanı Ufuk Uras İstanbul'dan, SDP Eski Genel Başkanı Akın Birdal Diyarbakır'dan ve EMEP Genel Başkanı Levent Tüzel İzmir'den bağımsız aday olmuştur. Sol ittifakın destek verdiği bağımsız adayların 22'si milletvekili seçilmiştir. Bu 22 vekilden biri olan ÖDP Genel Başkanı Ufuk Uras kısa bir süre sonra partisine dönmüştür. Kalan 21 milletvekili ise yeniden DTP'ye katılmış ve mecliste grup kurmuşlardır (Tuncer, 2007, s.165).

DTP, 2009 yılında Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır. Ardılı olarak Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) kurulmuştur. Önceki seçimde DTP'nin yaptığı gibi BDP de 2011 seçimlerine parti olarak değil, bağımsız adaylarla katıma kararı almıştır. Tıpkı bir önceki seçimde olduğu gibi BDP'nin öncülüğünde solda bir blok oluşturulmuştur. "Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu (EDÖB)" adında bağımsız adaylardan oluşan bir oluşum meydana getirilmiştir. Bu oluşum 41 ilde 65 bağımsız aday ile örgütlenmiştir (Demir, 2016, s. 538). EDÖB'ün desteklediği bağımsız adayların 35'i milletvekili seçilmiştir. Buradan bağımsız adaylar ile seçime katılan Kürt-sosyalist ittifakının 2007 seçimlerine oranla daha başarılı olduğu görülmüştür. Çünkü 2007 yılındaki seçimlerde yüzde 5,2 oranında oy ile 22 milletvekili çıkarırken, 2011'deki seçimlerde yüzde 6,5'luk oy ile 36 milletvekilliği kazanmıştır. Bağımsız adaylar ile seçime girmek, yüzde 10'luk siyasi parti seçim barajını devre dışı bıraktığı için ittifak bloku için oldukça isabetli bir tercih olmuştur.

2015 yılı seçimler için oldukça farklı bir yıl olmuştur. Zira aynı yıl içinde iki defa genel seçim yapılmak zorunda kalınmıştır. 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan ilk seçimlerde partilerin hiçbiri tek başına hükümeti kuracak çoğunluğa erişememiştir. Hükümeti kurmak için siyasi partilerin birbirleri ile yaptıkları görüşmeler de olumsuz sonuçlanınca 1 Kasım 2015'te yeniden genel seçim yapılmıştır.

İlk seçimlerde hem solda hem de sağda ittifaklar dikkat çekici olmuştur. Sol kanatta Özgürlük ve Dayanışma Partisi seçime katılmamış, Emek Partisi ve Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) kurduğu ittifakı desteklemiştir. HDP çatısı altında seçime giren ittifak yüzde 13,12'lik oy oranı ile 80 sandalye kazanmıştır. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) ve Devrimci Halk Partisi (Dev Parti) ise bir ittifak anlaşması olmaksızın CHP'yi desteklemiştir. CHP bu seçimlerde iki partinin de desteği ile yüzde 24,95 oy oranıyla 132 vekil çıkarmıştır.

Haziran 2015 seçimlerinde sağ kanatta, Büyük Birlik Partisi (BBP) ile Saadet Partisi (SP) arasında ittifak yapılmıştır. BBP, Saadet Partisi listelerinden seçime girmiştir. Ancak seçim barajını aşamayıp meclis dışı kalmışlardır. 2015 yılının ikinci seçimleri olan 1 Kasım seçimlerinde ise Haziran ayındaki başarısızlıklardan dolayı hiç bir parti ittifak yapmayı tercih etmemiştir.

Siyasi partilerin ittifaklar kurarak seçimlere katılması, 2018 yılına kadar hukuken bir hükme bağlanmamıştır. Tamamen partilerin kendi aralarında yaptıkları istişareler sonucunda ortaya çıkan mutabakat ile ittifaklar kurulmuştur. 2018 yılında

ise ittifak kurumu yasal bir niteliğe kavuşmuştur. 21 Şubat 2018 tarihinde AK Parti Grup Başkanı ve Başbakan Binali Yıldırım, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli ile 6 milletvekili tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir kanun teklifi sunulmuştur. “298 Sayılı Seçimlerin Genel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” teklifi partilerin genel seçimlere ittifak yaparak girmelerine hukuki dayanak sağlanmıştır.

298 Sayılı Seçimlerin Genel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi, 16 Mart 2018’de yasalaşmıştır. Yeni “7102 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile birlikte 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’na “Seçim İttifakı” başlıklı yeni bir madde eklenmiştir. Bu madde:

“Seçim İttifakı Madde 12/A- Seçimlere katılma yeterliliği taşıyan siyasi partiler, ittifak yaparak seçime katılabilir. İttifak yapan siyasi partiler, kendi aday listelerini verir. İttifak yaparak seçime katılma kararı alan siyasi partiler, seçimin başlangıç tarihinden itibaren en geç yedi gün içinde, genel başkanların imzalarını ihtiva eden ittifak protokolünü Yüksek Seçim Kuruluna teslim eder. Aday listelerinin teslim edilmesi için belirlenen tarihten iki gün öncesine kadar, aynı usulle ittifak protokolünde değişiklik yapılabilir. İttifak protokolünde; siyasi partilerce belirlenmesi halinde, ittifak unvanı ve kanunlara aykırı olmayan diğer hususlar yer alır. Siyasi partiler, aday listelerinin teslim edilmesi için belirlenen tarihten üç gün öncesine kadar, Yüksek Seçim Kuruluna bildirimde bulunmak suretiyle ittifaktan vazgeçebilir. Bu durum, Yüksek Seçim Kurulunca aynı ittifak içerisindeki diğer siyasi partilere derhal bildirilir. Vazgeçme halinde, ittifak diğer partiler arasında devam eder. İttifaktan vazgeçmenin bildirilmesini takip eden gün saat 17.00’ye kadar, ittifak içerisindeki diğer siyasi partiler ittifak protokolünü değiştirebilir veya ittifaktan vazgeçebilir. Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar ile seçim ittifakına ilişkin diğer hususlar Yüksek Seçim Kurulunca belirlenir” şeklindedir. Söz konusu madde ile ittifak kurulmasına ilişkin teknik detaylar etraflıca açıklanmıştır.

“7102 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile seçim ittifakları artık hukukî (de jure) dayanak kazanmıştır. Bu kanun ile birlikte herhangi bir ittifaka dahil olan siyasi partiler, kendi isim ve listeleriyle seçimlere katılma şansı bulmuştur. İttifaklarının barajı aşması halinde de siyasi parti olarak da barajı geçtikleri kabul edilmiştir. Böylece 7102 Sayılı Kanun’dan önceki “ülke barajlı d’Hondt sistemi”, yeni düzenleme ile birlikte artık “ülke barajlı ve ittifaklı d’Hondt sistemi”ne evrilmiştir (Çolak, 2020, s.720).

Seçim ittifakının yasal hale gelmesinden sonra 2018 yılında yapılan genel seçimlerde iki farklı seçim ittifakı kurulmuştur. İlk ittifak, 15 Temmuz 2016’daki

darbe girişiminden sonra yakınlaşan ve seçim ittifaklarının yasal hale gelmesinde birlikte çalışan AK Parti ve MHP'nin oluşturduğu "Cumhur İttifakı"dır. Öteki ittifak ise CHP, İYİ Parti ve SP'nin katılımıyla oluşan "Millet İttifakı"dır (Çolak, 2020, s.728).

Cumhur İttifakı 2018 seçimlerinde farklı aday listeleri çıkarmıştır. BBP ise AK Parti listesinden milletvekili adaylarını göstermiştir (NTV, 3 Mayıs 2018). Millet İttifakı ortaklarından CHP, İYİ Parti ve SP ise bu seçimlerde ayrı listeleri çıkarmıştır. DP ise İYİ Parti'nin listesinden seçimlere katılmıştır (Yeni Şafak, 23 Mayıs 2018).

Türkiye'de ülke barajlı ve ittifaklı d'Hondt sistemine geçilmesinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Zira Türkiye'de cumhurbaşkanı seçilebilmek için en az yüzde 50+1 oranında oy gerekmektedir. Bir siyasi partinin seçimlerde tek başına bu oy oranına sahip olması oldukça zordur. Bu durum da partilerin kendi aralarında ittifak kurmalarının yolunu açan önemli bir etken haline gelmektedir.

Parlamentoda sandalye dağılımının yürütmenin elini güçlendirecek şekilde oluşturulmasının sistemin istikrarında etkili olacağı düşünülmüştür. Yani cumhurbaşkanının etkin bir idare başarısı için gerekli gördüğü kanunları meclisten geçirmesi şarttır. Bu sebeple de mecliste toplantı ve karar yeter sayıları gibi kritik eşiklere takılmayacak oranda bir parlamento çoğunluğu elde edilmesi amaçlanmıştır. Bunun için de siyasi partilerin seçimlere tek tek girmesi yerine ittifak halinde girmesinin, gereken parlamento desteğini daha kolay bir şekilde sağlayacağı öngörülmüştür. Son olarak seçim barajının ittifak ile daha kolay aşılması, özellikle küçük siyasi partilerin ittifak arayışlarına yönelmesinde etkili olmuştur (Çolak, 2020, s.727).

Yapılan değişiklikler ile Türkiye'de yüzde 10 olan seçim barajı yüzde 7'ye düşürülmüştür. Ayrıca ittifak halinde seçime katılan partilerin her birinin tek tek yüzde 7'nin üzerinde oy almasına gerek duyulmamıştır. Bunun yerine ittifakın toplamının oy oranının yüzde 7'yi aşması, ittifak içindeki tüm partilerin milletvekili çıkarılması için yeterli olmuştur.

Eski sistemden farklı olarak yeni sistemde, ittifak kurulması durumunda oyların tek değil iki aşamalı dağıtımı ortaya çıkmaktadır. İlk aşamada d'Hondt yöntemine göre sandalye dağıtımı yapılmaktadır. Herhangi bir ittifaka dahil olmayan partiler bu dağıtıma ayrı ayrı katılmaktadır. İttifak halinde seçimlere katılan partilerde ise aldıkları toplam oy (hem tek tek partilerin oyları hem de ittifakın oyunun toplamı) tek bir partiymiş gibi hesaplanmaktadır. Böylece bu ilk aşamada her seçim bölgesi için ittifak kurmayan partiler ve ittifak partilerinin toplamda çıkaracağı milletvekili sayıları hesaplanmaktadır. Seçime katılan partilerin hiçbirinin ittifak kurmaması halinde ise sadece ilk aşamada kalınmakta ikinci aşamaya geçilmemektedir.

Böylece ilk aşamada yapılan hesaplama sonucu ortaya çıkan milletvekili dağılımı yeterli olmaktadır (Göksel, Çınar ve Yürük, 2018, s.103).

İkinci aşamada ise en az bir ittifak kurulmuşsa, bu ittifakı oluşturan partileri kapsayacak şekilde ikinci dağıtım yapılmaktadır. Bu aşamada her bir ittifak için d'Hondt yöntemi ayrı ayrı uygulanmaktadır. Dolayısıyla ikinci aşamada yalnızca ittifakın kendi içinde bir dağıtım yapılmaktadır. Birinci aşamada seçim bölgelerinin her birinde ittifakın toplamı için hesaplanan milletvekili sayısı ittifak ortaklarına, aldıkları oya göre yine d'Hondt yöntemiyle dağıtılmaktaydı. Dolayısıyla her seçim bölgesi için 1. aşamada her bir ittifakın toplam sandalye sayısı ile ittifaka dahil olmayan siyasi partilerin sandalye sayısı hesaplanırken, 2. aşamada da ittifak ortaklarının her birinin kaç milletvekili kazanacağı hesaplanmaktadır (Göksel, Çınar ve Yürük, 2018, s.103).

Seçim ittifaklarıyla Türkiye'de parti sistemi iki bloklu bir yapıya evrilmiştir. Partiler arasında blokların doğmasında partilerin birbirleriyle ideolojik anlamda uyum içinde olup olmadığı ve hâkim konumdaki partiye karşı duruş temel etken olmuştur (Miş ve Duran, 2018, s.8). Zira hâkim partiye karşı muhalif tarafta durmak ittifakların kurulması açısından bir kolaylık olarak görülmüştür.

4. Sonuç

Seçim sistemi tercihi her zaman ülkelerin siyasi hayatlarında önem arz eden konuların başında gelmiştir. Özellikle Türkiye gibi demokrasinin konsolide olmaya çalıştığı ülkelerde uygun bir seçim sisteminin bulunması zaman almıştır. Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçilmesiyle çeşitli seçim sistemleri denenmiş, nihayetinde orantılı temsil sisteminde karar kılınmıştır. Orantılı temsil ile birlikte Türkiye'de seçimlerde kullanılan oyların sayımında ise d'Hondt sistemi kullanılmıştır. Orantılı temsil sistemine, baraj ve seçim çevresi uygulaması gibi iki önemli eklenti yapılarak sistemin, Türkiye'deki siyasi yapıya daha elverişli hale gelmesi amaçlanmıştır.

2018 yılında Türkiye'de seçim kanununda önemli bir değişiklik yapılmıştır. Partilerin seçimler için ittifak yapmalarına olanak tanıyan yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu tarihten itibaren partiler kendi aralarında ittifaklar kurarak seçimlere birlikte girebilme imkânı elde etmiştir. İttifak kurarak seçimlere katılan partilerin hem orantılı temsil sisteminin bir dezavantajı olan yönetimde istikrarı sağlayamayacağı hem de baraj engeline takılmayı bertaraf edecekleri düşünülmüştür. Ayrıca yeni sistem ile temsilde adaletin sağlanması amacıyla da adımlar atılmıştır. Zira seçim kanununda yapılan düzenleme ile ittifak içinde yer alan partilerden herhangi birinin yüzde 7 barajını geçmesi ittifak içindeki tüm partilerin milletvekili çıkarması için yeterli olmuştur. Böylece herhangi bir ittifaka dâhil olan küçük partilerin mecliste yer bulmasının yolu da açılmıştır.

İttifak halinde seçime katılmanın, partilere milletvekili sayısını artırma noktasında bir yarar sağladığını söylemek çok mümkün değildir. Ancak hem küçük partilerin baraj engeline takılmadan meclise girebilmesi hem de temsilde adaletin sağlanması noktasında seçim ittifaklarının olumlu etkisi bulunmaktadır.

24 Haziran 2018’de yapılan seçimler, 7102 Sayılı Kanun’dan önceki sistem olan ülke barajlı ve ittifaksız d’Hondt usulü ile 7102 Sayılı Kanun’un getirdiği yenilikler ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma neticesinde ulaşılan bulgular ile seçimlerde alınan sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: 24 Haziran 2018 Genel Seçimlerinde Partilerin 7102 Sayılı Kanun’dan Önceki ve Sonraki Durumlarının Kıyaslanması

Siyasi Parti	İttifaksız Sistem		İttifaklı Sistem	
	Milletvekili Sayısı	Oy Oran (%)	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı (%)
AK PARTİ	322	53,67	295	49,17
CHP	145	24,16	146	24,33
HDP	75	12,50	67	11,17
MHP	58	9,67	49	8,17
İYİ PARTİ	0	0	43	7,16

Kaynak: Çolak, 2020, s. 738.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi partilerin ittifak yapmadan seçimlere katılması ile ittifak halinde katılması arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılık bazı partiler açısından olumlu bir sonuç sağlasa da bazıları için ise istenmeyen sonuçlara yol açmıştır. Örneğin AK Parti, MHP ile ittifak kurarak seçime katıldığı için 27 sandalye kaybetmiştir. Tek başına seçime katılması durumunda 322 milletvekili çıkaracakken ittifak halinde 297 vekil çıkarabilmiştir. Fakat bu durum MHP’nin de işine yaramamıştır. Zira AK Parti’den eksilen 27 vekillik MHP’ye de geçmemiştir. İttifak halinde seçime katılmak, barajı 0,04 gibi oldukça küçük bir farkla aşan İYİ Parti’nin lehine olmuştur. Çünkü tek başına seçime katılması durumunda baraj engeli ile karşılaşacak ve meclise giremeyecekken CHP ile ittifak kurarak seçime katılmış ve 43 sandalye kazanmıştır. Özetle seçime ittifak halinde katılmanın partilere milletvekilliği anlamında kesin olarak bir katkı sağlamayacağı yukarıdaki tabloda da net bir biçimde görülmektedir.

Hem temsilde adaletin sağlanması hem de temsil oranının ittifaklı sistem sayesinde artması partiler açısından bir tercih sebebi olabilmektedir. Bununla birlikte ittifak kurarak seçimlere katılan partilerin milletvekili sayısında kesin olarak bir artış gözlenmediği gibi, ittifak kurarak seçimlere katılmanın en çok baraj sorunu olan partilerin işine yaradığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Baldini, G. ve Pappalardo, A. (2009). *Elections, electoral systems and volatile voters*. London: Palgrave Macmillan.
- Buran, H. (2005). *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Clark, W. R., Golder, M. ve Golder, S. N. (2013). *Principles of comparative politics*. 2. Edition. London: Sage Publications.
- Cox, G. W. (1997). *Making votes count: Strategic coordination in the world's electoral systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cumhuriyet Gazetesi. 11 Mayıs 2018. Türkiye İşçi Partisi: Oyumuz Demirtaş'tan yana. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-isci-partisi-oyumuz-demirtastan-yana-973223> (Erişim Tarihi: 25.04.2023).
- Cumhuriyet Gazetesi. 23 Eylül 1991. Güneydoğu'da İş Silaha Bırakmayacağız. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1991-09-23/0> (Erişim Tarihi: 13.04.2023).
- Çirkin, F. (2019). Temsilde Adalet İlkesi Açısından Genel Seçimlerde İttifak. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (5), 433-449.
- Çolak, Ç.D. (2020). Seçim İttifakı Sisteminin 2018 Milletvekili Genel Seçimine Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15 (2), 719 – 742.
- Demir, E. (2016). *Yasal Kürtler: HEP'ten HDP'ye Kürt Siyaseti*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Demirkol, Ö. ve Çoban Balcı, A. (2021). Pre-Electoral Coalitions in Turkey: 1950-2018. *Cumhuriyet University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 22(2), 350-377.
- Ekizceleroğlu, R. (2023). Halkların Demokratik Partisi'nin Legal Kürt Siyasal Hareketine Etkisi. *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 12(Özel Sayı), 13-26.
- Farell, D.M. (1997). *Comparing electoral systems*. London: Macmillan.

- Golder, S. N. (2006). Pre-electoral coalition formation in parliamentary democracies. *British Journal of Political Science*, 36(2), 193–212.
- Göksel, T., Çınar, Y. ve Yürük, S. (2018). İttifaklı Seçim Sistemi ve Sandalye Dağıtım Mekanizmalarının Temsilde Adalet Açısından Sayısal Analizi: Türkiye Örneği. *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13 (14), 99-124.
- Gözler, K. (2017). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 21. Baskı. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset*. (Çev: Bekir Berat Özipek, Bircan Şahin, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla). Ankara: Adres Yayınları.
- Huber, J. D. (1996). *Rationalizing parliament: Legislative institutions and party politics in France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lijphart, A. (2016). Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları, (Güneş, A., Bulsun, U. U. Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Miş, N. Ve Duran, H. (2018). Seçim İttifaklarının Avantaj ve Dezavantajları, <https://www.setav.org/secim-ittifaklarinin-avantaj-ve-dezavantajlari/>
Erişim tarihi: 23.11.2024.
- Nikolenyi, C. (2011). *The institutional regulations of electoral coalitions in post-communist democracies*. Island: ECPR.
- Nişancı, Ş. Ve Özdemir, A. (2017). Dünyada Uygulanan Seçim Sistemleri Işığında Türkiye İçin Alternatif Seçim Önerileri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 723-745.
- Norris, P. (1997). Choosing electoral systems: Proportional, majoritarian and mixed system. *International Political Science Review*, 18 (3), 297-312.
- NTV. 3 Mayıs 2018. BBP, AK Parti Listesinden Seçime Girecek. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/bbp-ak-parti-listesinden-secime-girecek.cat8DXpx80qkzvxLs5bZdw> (Erişim Tarihi: 21.04.2023).
- Özgül, B. (2002). *Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye'deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sadoğlu, H. (2021). *Seçim Sistemleri*, TÜBİTAK Bilim Yayınları Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, C.4, s.31.

- Sarıbay, A. Y. (2016). *Demokrasi ve Siyasal Temsil: İlişkisel Bir Bakış*. E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay, (Ed). Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme içinde (327-340). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Shin, E. (2006). *A model of pre-electoral coalition formation*. California: California Institute of Technology.
- TBMM, (2020). *Dünyada Seçim Sistemleri*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Tuncer, E. (2007). 22 Temmuz Seçimleri: Genel Bir Değerlendirme. *Toplum ve Demokrasi*, 1 (1),135-146.
- Türk, H. S. (2006). Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih. *Anayasa Yargısı*, 22 (1), 75-113.
- Uzun, M. S. (2018). *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku Kısıtları İçerisinde Türkiye’de Seçim İttifakları ve Alternatif Seçim İttifakı Modelleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Yayman, H. (2011). *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, Ankara: Seta Yayınları.
- Yeni şafak. 23 Mayıs 2018. 4 DP’li İyi Parti listesinden aday gösterildi. <https://www.yenisafak.com/secim/4-dpli-iyi-parti-listesinden-aday-gosterildi-3333288>. (Erişim Tarihi: 21.04.2023).

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Impact of Electoral System in Turkey on Political Party Alliances

Extended Abstract

1. Introduction

Elections are an indispensable condition for modern countries with genuine democracies. Especially in the governance of countries, which political party will take power and which will be in opposition is determined by elections. The choice of electoral system among numerous options is crucial in determining the government and opposition in a country.

Electoral systems are primarily classified into majoritarian systems and proportional representation systems. While different countries have different preferences for electoral systems, it is observed that the quest for an electoral system emerged in Türkiye with the onset of multiparty politics. Since 1961, a proportional representation system has been used in Türkiye. Alongside the proportional representation system, Türkiye also employs a threshold and electoral district application, as well as the d'Hondt method in the counting of votes.

A referendum was held in Türkiye on April 16, 2017. The subject of the referendum was the change in the system of government. As a result of the referendum, Türkiye transitioned to the Presidential Government System, where the executive branch is unitary. Therefore, measures were taken to prevent coalition governments. With a change in the electoral system in 2018, a legal framework was established for electoral alliances, aiming to prevent coalition governments from coming to power. Since 2018, parties in Türkiye have mostly started participating in elections by forming alliances. Thus, an alliance-based proportional representation system has been implemented in Türkiye since 2018. This system, unique to Türkiye, has resulted in differences in seat distribution in parliament compared to non-allied elections.

2. Method

In this study, the impact of Türkiye's electoral system, which has been in use since 1961, on the outcomes of elections in which parties form alliances is examined. Within this scope, the d'Hondt Method, which has been used with various variations in Türkiye since 1961, is discussed in detail. The aim of the study is to examine the effect of the proportional representation system on elections with alliances. Both legally established alliances during the period when there was a legal basis for the alliance system and political party alliances established without any legal basis have been examined in terms of their historical processes. Thus, political party alliances have been evaluated with a historical approach in the study. Since the relevant articles of the Law on the Election of Members of Parliament No. 2839, which provided a legal basis for parties to form alliances in elections, were thoroughly examined, the document analysis method, which is one of the qualitative research methods, was also utilized in the study.

3. Results and Discussion

The choice of electoral system has always been among the crucial issues in the political lives of countries. Especially in countries like Türkiye, where democracy is trying to consolidate, finding an appropriate electoral system has taken time. Alongside proportional representation, the d'Hondt system has been used in the counting of votes in Türkiye. With the proportional representation system, two significant additions such as the threshold and electoral district application were made to make the system more compatible with the political structure in Türkiye. Thus, a model specific to Türkiye has emerged.

Although there have been numerous changes in election laws in Türkiye, the change made in 2018 was particularly significant. Legal arrangements allowing parties to form alliances in elections were put into effect with the changes made in 2018. Since then, parties have had the opportunity to participate in elections together by forming alliances.

It was thought that participating in elections through alliances would provide certain advantages to parties in increasing the number of their parliamentary seats.

4. Conclusion

It is not entirely plausible to say that participating in elections through alliances provides a definite advantage to parties in increasing the number of parliamentary seats. When compared to the vote share they would receive if they did not join any alliance, the possibility of parties participating in elections through alliances having more seats in parliament should also be considered. However, it can be stated that election alliances have a positive impact in terms of both enabling small parties to enter parliament without being subject to the threshold and ensuring fairness in representation.

Another significant consequence of political parties forming alliances for elections is their avoidance of ideological behavior. Generally, it is expected that parties ideologically aligned will be in the same alliance. However, in election alliances, it is observed that political parties do not act ideologically to find common ground, and even parties on opposite sides of the spectrum easily form alliances.

Araştırma Makalesi

Küresel Ekonomi Politika Belirsizliği (GEPÜ) Endeksi ile Bitcoin Arasındaki İlişkinin Analizi

Ethem KILIÇ

Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
etemklic@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6247-9024

Öz

Bu çalışmanın temel amacı küresel ekonomi politika belirsizliği (GEPÜ) endeksinin bitcoin üzerindeki etkisini incelemektir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için Ağustos 2010 – Mart 2023 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Küresel ekonomi politika belirsizliği (GEPÜ) endeksi ile bitcoin arasındaki ilişkiyi açıklamak için normal dağılmama durumunu dikkate alan RALS eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Değişkenlerin I(1) düzeyinde durağanlaştığı saptanmış, daha sonra RALS-ADL ve RALS-EG2 testleri uygulanmıştır. RALS-ADL ve RALS-EG2 eşbütünleşme testleri sonuçlarına göre GEPÜ endeksi ile bitcoin arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Modelin uzun dönem katsayısına göre GEPÜ endeksindeki yüzde bir birimlik artış bitcoinin yüzde 0.092 oranında artırdığı saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Ekonomi Politika Belirsizliği (GEPÜ) Endeksi, Bitcoin, RALS-ADL, RALS-EG2.

Jel Sınıflandırma Kodları: D53, G10, G11

Analysis of the Relationship Between the Global Economic Policy Uncertainty (GEPÜ) Index and Bitcoin¹

Abstract

The main purpose of this study is to examine the effect of the global economic policy uncertainty (GEPÜ) index on bitcoin. Data for the period August 2010 – March 2023 were used to reveal the relationship between the variables. To explain the relationship between the global economic policy uncertainty (GEPÜ) index and bitcoin, RALS cointegration tests, which take into account the non-normal distribution, were used. It was determined that the variables became stationary at the I(1) level, and then RALS-ADL and RALS-EG2 tests were applied. According to the results of RALS-ADL and RALS-EG2 cointegration tests, it has been determined that there is a cointegration relationship between the GEPÜ index and bitcoin. According to the long-term coefficient of the model, it was determined that a one percent increase in the GEPÜ index increased bitcoin by 0.092 percent.

Keywords: Economic Policy Uncertainty (GEPÜ) Index, Bitcoin, RALS-ADL, RALS-EG2

JEL Classification Codes: D53, G10, G11

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 06.06.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 24.05.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Kılıç, E. (2024). Küresel Ekonomi Politika Belirsizliği (GEPÜ) Endeksi ile Bitcoin arasındaki ilişkinin analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 343-355. doi: 10.18074/ckuiibfd.1297767

1. Giriş

Küreselleşme finansal piyasalar açısından büyük önem arz etmekte ve bu önem her geçen gün artmaktadır. Finansal piyasalar dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen olaylardan etkilenmektedir. Bu durum ise piyasalarda belirsizliğin oluşmasına neden olmaktadır. Yatırımcılar belirsizlik ortamlarında yatırım yapma konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Finansal krizler, politika yapımcılar tarafından sergilenen kararsız veya belirsiz söylemler belirsizliğin artmasına neden olmaktadır.

Küresel piyasalardaki belirsizlik ile birçok tahmin ve hesaplama yapılmaktadır. Bunlardan bir tanesi son zamanlarda literatürde önem kazanmaya başlayan Küresel Ekonomik Politik Belirsizlik endeksidir. Küresel ekonomik politik belirsizlik (GEPÜ) endeksi hesaplanmadan önce başta ABD olmak üzere birçok ülke için Ekonomik politik belirsizlik endeksi oluşturulmaktadır (Gürsoy, 2021, s.121).

Baker, Bloom ve Davis (2013) tarafından Ekonomik belirsizlik endeksi geliştirilmiştir. Ekonomik belirsizlik endeksinin hesaplanma için ABD'nin 10 büyük gazetesi incelenmiş ve 3 başlık altında gruplandırılmıştır. Baker, Bloom ve Davis (2016) Ekonomi Politika ve Belirsizlik (EPU) endeksi ABD'nin yanı sıra 11 Avrupa ülkesinin de bulunduğu bir çerçevede oluşturulmuştur. Oluşturulan endeks VAR yöntemi ile uygulaması yapılarak test edilmiş ve EPU endeksinin finansal piyasalar üzerinde etkili olduğu saptanmıştır (Korkmaz ve Güngör, 2018, s.212).

Baker, Bloom ve Davis (2016) ve Davis (2016) ise aynı yöntemi kullanarak küresel ekonomi politika belirsizliği (GEPÜ) endeksi oluşturulmuştur (Korkmaz ve Güngör, 2018:212). GEPÜ endeksi, Avustralya, Brezilya, Kanada, Şili, Çin, Kolombiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hindistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Meksika, Hollanda, Rusya, Güney Kore, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri olmak 21 ülke için ulusal EPU endekslerinin GSYİH ağırlıklı ortalamasıdır. Her ulusal EPU endeksi, ekonomi (E), politika (P) ve belirsizlik (U) ile ilgili üçlü terim içeren kendi ülke gazete makalelerinin göreceli sıklığını ifade etmektedir (Economic Policy Uncertainty, 20.10.2022).

Bu çalışmanın temel amacı GEPÜ endeksinin bitcoin fiyatları üzerindeki etkisini araştırmaktır. GEPÜ endeksinin finansal piyasalar üzerinde etkili olduğu literatürde tespit edilmiştir. Ancak GEPÜ endeksinin bir yatırım aracı olan bitcoin üzerindeki etkisi yeterli düzeyde araştırılmamıştır. GEPÜ endeksinin Bitcoin üzerindeki etkisi finans literatürü açısından önemli olduğu kadar bitcoin yatırımcısı açısından da önem arz etmektedir. GEPÜ endeksinin bitcoin fiyatları üzerindeki etkisini normal dağılım sergilememe durumunu dikkate alan RALS eşbütünleşme testleri ile analiz edilmiştir. Literatür incelendiğinde GEPÜ endeksi ile bitcoin fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların oldukça sınırlı ve Türkiye'de ise bu konu ile ilgili çalışmalara rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın özgün olduğu

düşünülmektedir. Ayrıca finans literatürü açısından önemli olabileceği varsayılmaktadır.

2. Literatür Araştırması

Wang, Xie, Wen ve Zhao (2019) ekonomi politika belirsizliği (EPU) endeksinden bitcoine risk yayılma etkisini incelemişlerdir. Çalışmada değişkenleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için Granger nedensellik testini kullanmışlardır. EPU endeksinin bitcoin üzerinde risk barındırmadığı belirlenmiştir. EPU endeksinde aşırı şokların olduğu dönemlerde bitcoin güvenilir bir yatırım limanı olduğunu ifade etmişlerdir. Fang, Bouri, Gupta ve Roubaud (2019) ise bitcoinin, hisse senetlerinin, emtiaların ve tahvillerin uzun vadeli oynaklıklarının küresel ekonomik politika belirsizliğinden etkilenip etkilenmediğini araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre bitcoin, hisse senetleri ve emtiaların küresel ekonomik politika belirsizliğinde etkilendiğini saptamışlardır. Bitcoin oynaklığını tahmin edebilmek için küresel ekonomik politika belirsizliği endeksinden faydalanılabilir. Ekonomik politika belirsizliği (EPU) endeksinin bitcoin getirilerini tahmin edilmesinde etkili olup olmadığını Cheng ve Yen (2020) tarafından araştırılmıştır. EPU endeksinin bitcoin getirilerinin tahmin etmeye etkili olduğunu belirlemişlerdir.

Mokni (2021) ekonomik politika belirsizliğinin (EPU) bitcoin fiyatı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu etkiyi ortaya koymak için simetrik ve asimetrik testlerden faydalanmıştır. EPU endeksinden artışların bitcoin fiyatlarını pozitif yönde etkilerken EPU endeksinden azalışlar ise bitcoin fiyatlarını negatif yönde etkilediğini belirlemiştir. Ocak 2017 - Aralık 2021 dönemine ait veriler ile ekonomik politika belirsizlik (EPU) endeksi ile kripto paralar arasındaki ilişkiyi Haq, Maneengam, Chupradit, Suksatan ve Neltuo (2021) ele almışlardır. Kripto para birimlerinin tüm ulusal EPU'larla ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Yapılan bir diğer çalışma Colon, Kim, Kim ve Kim (2021) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ekonomik politika belirsizlik (EPU) endeksinin kripto paralar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada piyasa değeri en yüksek olan 25 kripto para ele alarak araştırmayı gerçekleştirmişlerdir. Kripto paraların EPU endeksine karşı zayıf koruma altında olduğunu saptamışlardır. Khan, Sun, Koseoğlu ve Rehman (2021) ise küresel ekonomik politika belirsizliği (GEPU) ile bitcoin fiyatları (BTC) arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. GEPU ile BTC arasında nedensellik olmadığı belirlemişlerdir. Ancak yapısal değişiklikler dikkate alındığında GEPU ve BTC arasında hem negatif hem de pozitif yönde nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır.

Foglia ve Dai (2022) ekonomik politika belirsizliği (EPU) ve kripto para birimi belirsizlik endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2013-2021 dönemine ait veriler ile zamanla değişen parametre vektör otoregresyon (TVP-VAR) modelini çalışmada kullanmışlardır. Ekonomi politikaları ile kripto para birimi arasındaki toplam belirsizlik yayılımı, 2015 yılında zirveye ulaştıktan sonra sonraki dönemlerde kademeli olarak azaldığını tespit etmişlerdir. Ayrıca kripto para birimi

belirsizlik endeksini tahmin etmek için ekonomik politika belirsizliğinin öngörücü güce sahip olduğunu belirlemişlerdir. Hazgui, Sebai ve Mensi (2022) ise bitcoin (BTC), altın, Brent ham petrolü ve ABD ekonomik politika belirsizliği (EPU) endeksi arasındaki ortak hareketlerin sıklığını ve asimetric bağımlılıkları araştırmışlardır. Dalgacık yaklaşımı ve niceliksel regresyon (QQR) yöntemini kullanarak araştırmayı gerçekleştirmişlerdir. BTC ve EPU endeksi arasında negatif yönlü bir bağımlılık tespit etmişlerdir. Emtialar ve EPU endeksinin hem orta hem de uzun vade de BTC fiyatını tahmin etmede bir referans olduğunu ifade etmişlerdir. Kripto para birimi politika belirsizliği bitcoin fiyatının belirleyicisi olup olmadığını Karaömer (2022) incelemiştir. Çalışmada 30.12.2013 – 21.02.2021 dönemine ait haftalık veriler ile ARDL sınır testini kullanmıştır. Kripto para birimi politika belirsizliğinin bitcoin fiyatları üzerinde etkili olduğunu saptamıştır. Kripto para birimi politika belirsizliği ile bitcoin fiyatları arasında negatif yönlü ilişki olduğunu belirlemiştir. Dünya belirsizliği (WUI), küresel ekonomi politika belirsizliği (GEPU) ve jeopolitik belirsizlik (GUI) gibi belirsizlik türlerin kripto paralarının getirileri ve likiditesi üzerindeki etkisini Quang, Le ve Phuc (2022) araştırmışlardır. Çalışmalarında 28 Nisan 2013 – 14 Temmuz 2018 dönemine ait veriler kullanmışlardır. GEPU endeksinin artması kripto para portföylerinin getirileri üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu belirlemişlerdir. WUI endeksi ise kripto paraların likiditesi üzerinde olumsuz etkisi olduğunu saptamışlardır. Umar, Shahzad, Ullah ve Fanghua (2023) ise çalışmalarında ekonomik politika belirsizliğinin (EPU) endeksi ile kripto paralar üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında Ocak 2016 - Mayıs 2021 dönemine ait veriler ile 100 kripto parayı ele almışlardır. Panel veri analizi ve nicel regresyon sonuçlarına göre EPU endeksinin kripto paraların getirileri üzerinde etkisi olduğunu belirlemiştir. EPU endeksi ile kripto para arasındaki ilişkiyi ele alan bir diğer çalışma ise Simran ve Sharma (2023) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarında Eylül 2017 – Ağustos 2022 dönemine ait veriler ve NARDL (Doğrusal Olmayan Otoregresif Dağıtılmış Gecikme) modelini kullanmışlardır. EPU endeksinin Bitcoin, Ethereum, Tether, Binance coin ve Ripple getirileri üzerindeki uzun ve kısa vadeli asimetric etkileri olduğu tespit etmişlerdir.

Yapılan literatür araştırması sonucunda GEPU endeksi ile bitcoin arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar oldukça sınırlı olduğu belirlenmiştir. Türkiye’de GEPU endeksi ile bitcoin arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu nedenle çalışmanın finans literatürü açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı GEPU endeksi ile bitcoin arasındaki ilişkiyi incelemektir. GEPU endeksine ait veriler <https://www.policyuncertainty.com/> adresinden, bitcoin değişkenine ait veriler ise <https://tr.investing.com/> adresinden alınmıştır. Çalışmada Ağustos 2010 – Mart 2023 dönemine ait veriler

kullanılmıştır. GEPÜ endeksi ile bitcoin arasındaki ilişkiyi açıklamak için normal dağılım sergilemeyen RALS eşbütünleşme testlerinden faydalanılmıştır.

Lee, Lee ve Im (2015) tarafından geliştirilen RALS eşbütünleşme testi üç önemli sebepten dolayı tercih edilmiştir. RALS eşbütünleşme testi normal dağılım sergilemeyen durumu dikkate almaktadır. Finansal zaman serilerinin çoğu leptokörtik bir dağılım sergilemektedir. Bu nedenle serilerin çoğu normal dağılım sergilememektedir (Salihoğlu ve Hepsağ, 2021, s.47). Lee, Lee ve Im (2015) geliştirdikleri RALS tahmincisi, normal dağılım sergilemeyen hataların varlığında doğrusal bir model kullanılması ile güçlülüğünü ortaya çıkaracağından dolayı normal dağılım sergilemeyen hataların üstesinde gelebilen RALS eşbütünleşme testleri literatüre anlamlı katkı sağlayacaktır.

Lee vd. (2015) tarafından geliştirilen RALS eşbütünleşme testi;

$$\Delta y_t = d_t + \delta_1 \tilde{\omega}_{t-1} + \Phi' \Delta x_t + u_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = d_t + \delta_1 y_{t-1} + y' \Delta x_t + \Phi' \Delta x_t + u_t \quad (2)$$

$$\Delta \tilde{\omega}_t = d_t + \delta_1 \tilde{\omega}_{t-1} + u_t \quad (3)$$

$$\Delta \tilde{\omega}_t = d_t + \delta_1 \tilde{\omega}_{t-1} + \Phi' \Delta x_t + u_t \quad (4)$$

(1), (2), (3) ve (4) nolu denklemler ECM, ADL, EG ve EG2 olarak isimlendirilmiştir. Bu denklemlerde bulunan d_t sabit terimi ve trend bileşenlerini göstermektedir. (1), (3) ve (4) nolu denklemlerde yer alan $\tilde{\omega}$, $y_t = \beta_0 + \beta_1 x_t + \varepsilon_t$ olarak ifade edilen uzun dönem denkleminde elde edilen kalıntıları açıklamaktadır. Lee, Lee ve Im (2015) denklemlerde yer alan u_t parametresi hata terimlerinin normal dağılım sergilememesi durumunda RALS modelini temel alan eşbütünleşme testlerini geliştirilmiştir. u_t parametresi hata terimlerinin ortalama etrafındaki 2. ve 3. momentleri dikkate alınarak kalıntılarla artırılmış değişkenler oluşturulmaktadır. $\hat{w}_{2t}$ ve $\hat{w}_{3t}$ olarak ifade edilen kalıntılarla artırılmış değişkenleri burada ifade etmek mümkündür (Salihoğlu ve Hepsağ, 2021, s.48).

$$\hat{w}_{2t} = [\hat{w}_t^2 - m_2]' \quad (5)$$

$$\hat{w}_{3t} = [\hat{u}_t^3 - m_3 - 3m_2 \hat{u}_t]' \quad (6)$$

$$m_j = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \hat{u}_t^j \quad j = 2,3 \quad (7)$$

(5) nolu denklemde yer alan $\hat{u}_t$ (1), (2), (3) ve (4) nolu test regresyonlarından elde edilen kalıntı serilerini, m_2 ve m_3 ise bu serilere ait ikinci ve üçüncü momentlerini, T ise gözlem sayısını temsil etmektedir. Lee vd. (2015) tarafından önerilen RALS eşbütünleşme testlerinde (1), (2), (3) ve (4) nolu test regresyonlarından sadece (2) ve (4) nolu ADL ve EG2 test regresyonları dikkate alınarak bu test regresyonlarına

ait kritik değerler elde edilmiştir. Bu doğrultuda RALS-ADL ve RALS-EG2 test regresyonları aşağıdaki gibi ifade edilmiştir (Salihoğlu ve Hepsağ, 2021, s.48).

$$\Delta y_t = d_t + \delta_1 y_{t-1} + y'x_{t-1} + \phi' \Delta x_t + \theta_2 \hat{w}_{2t} + \theta_3 \hat{w}_{3t} + v_t \quad (8)$$

$$\Delta \hat{\varepsilon} = d_t + \delta_1 \hat{\varepsilon}_{t-1} + \phi' \Delta x_t + \theta_2 \hat{w}_{2t} + \theta_3 \hat{w}_{3t} + v_t \quad (9)$$

(8) ve (9) nolu denklemler RALS-ADL ve RALS-EG2 test regresyonlarının EKK ile tahmininden sonra $\delta_1 = 0$ eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sıfır hipotezi, $\delta_1 < 0$ eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu test edilmiştir. Bu testlerin uygulanabilmesi için test istatistiklerinin aşağıdaki gibi elde edilmektedir (Salihoğlu ve Hepsağ, 2021, s.48).

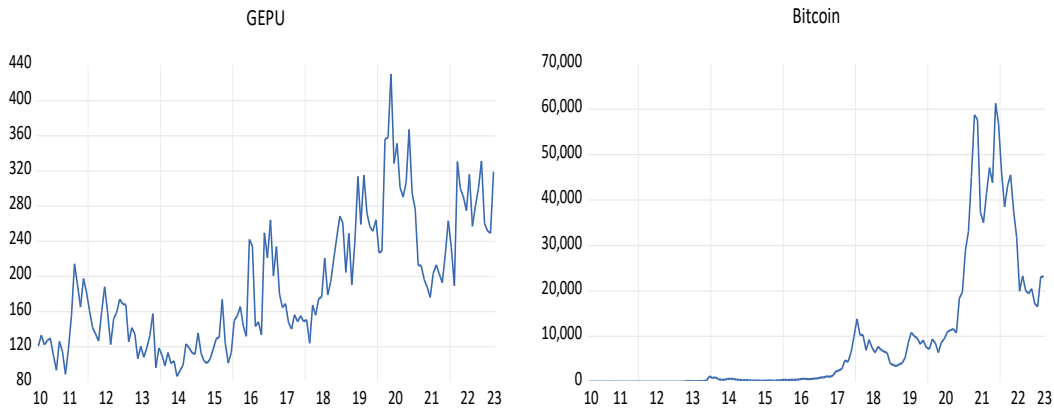
$$\tau_{ADL}^* \rightarrow \rho \tau_{ADL} + \sqrt{1 - \rho^2} Z \quad (10)$$

$$\tau_{EG2}^* \rightarrow \rho \tau_{EG2} + \sqrt{1 - \rho^2} Z \quad (11)$$

(10) ve (11) nolu denklemlerde yer alan τ_{ADL} ve τ_{EG2} sadece (2) ve (4) nolu denklemlerde geleneksel test regresyonlarından elde edilen test istatistiklerini, $\rho = corr(\hat{v}_t, \hat{u}_t)$ $\hat{v}_t$ ve $\hat{u}_t$ kalıntılara ait uzun dönemli korelasyon katsayısını Z ise sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı tesadüfi bir değişkeni temsil etmektedir.

4. Bulgular

Çalışmada, Ağustos 2010 ile Mart 2023 tarihleri aralığındaki aylık veriler kullanılmıştır. GEPU endeksi ve bitcoin değişkenlerine ait grafikler aşağıda sunulmuştur.

Grafik 1: Değişkenlere Ait Getiri Serilerinin Grafikleri

GEPU endeksi ve bitcoin değişkenine ait grafikler incelendiğinde GEPU endeksinin 2010-2023 döneminde dalgalı bir seyir göstermektedir. Bitcoin değişkeninin 2010 ile 2017'nin ortalarına kadar yatay bir şekilde hareket etmektedir.

2017'nin ortalarından 2020'nin ortalarına kadar küçük dalgalanmaların yaşandığı, 2020'nin ortalamalarında 2021 sonlarına kadar keskin bir yükselişin olduğu gözlemlenmektedir. 2021 sonlarında 2023'e kadar dalgalanmaların yoğun olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 1: GEPU ve Bitcoin Değişkenlerine ait Tanımlayıcı İstatistikler

	GEPU	Bitcoin
Ortalama	188.452	8838.399
Medyan	168.168	951.100
Maximum	430.349	61310.100
Minimum	86.300	0.100
Std. Sapma	73.279	14445.180
Çarpıklık	0.778	2.008
Basıklık	2.861	6.210
Jarque-Bera	15.445	167.402
Olasılık	0.000	0.000
Gözlem	152	152

GEPU endeksi ve bitcoin değişkenlerinin std. sapması incelendiğinde her iki değişkeninde oynaklığının yüksek olduğu söylenebilir. Jarque-Bera değerleri incelendiğinde her iki değişkeninde normal dağılım sergilenmediği tespit edilmiştir.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Testleri

	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
I(0)				
GEPU	-2.2433	-2.8351	-1.7586	-2.7634
Bitcoin	-1.7586	-2.7634	-1.4390	-2.4930
I(1)				
GEPU	-16.1722	-16.1214	-10.2422	-10.2100
Bitcoin	-10.2422	-10.2100	-10.1881	-10.1548
Kritik Değerler				
	-3.4743	-4.0204	-3.4743	-4.0204
	-2.8807	-3.4401	-2.8807	-3.4401
	-2.5771	-3.1445	-2.5771	-3.1445

Değişkenlere ait durağanlık sınanması sonuçları Tablo 2'de raporlanmıştır. ADF ve PP birim kök testleri GEPU ve Bitcoin değişkenlerinin durağanlık sınanması yapılmıştır. GEPU ve Bitcoin değişkenlerinin her ikisinde I(0) düzeyinde birim kök

içermediği ancak I(1) düzeyinde birim kök içerdiği saptanmıştır. ADF ve PP testlerinin her ikisi için aynı durumun geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: RALS Eşbütünlük Sonuçları

	ρ^2	t-istatistiği	Uygun Gecikme Uzunluğu	Kritik Değer
RALS ADL	0.9	-5.163	13	-3.647
RALS EG2	0.9	-4.387	13	-3.744

Tablo 3'te değişkenlerin normal dağılım sergilemedikleri dikkate alınması ile RALS eşbütünlük testinde elde edilen sonuçlar raporlanmıştır. RALS ADL testine göre; ρ^2 parametresi 0.9 olarak hesaplanmış ve kritik değer buna göre belirlenmiştir. % 5 anlamlılık düzeyine göre kritik değer -3.647'dir. Hesaplanan test istatistiği değeri -5.163 ve bu değer mutlak derece kritik değerden daha yüksek olmasından dolayı eşbütünlük ilişkisi bulunmaktadır. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilmekte ve dolayısıyla RALS ADL testine göre; GEPU ile Bitcoin arasında eşbütünlük ilişkisi bulunmaktadır. RALS EG2 testine göre; ρ^2 parametresi 0.9 olarak hesaplanmış ve kritik değerler buna göre belirlenmiştir. % 5 anlamlılık düzeyine göre kritik değer -3.744'dir. Hesaplanan test istatistiği değeri -4.387 mutlak değerce kritik değerden daha yüksek olmasından dolayı eşbütünlük ilişkisi olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda H_1 hipotezi kabul edilir. EG2 testine göre GEPU ile Bitcoin arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: RALS ADL ve EG2 Modelin Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Değişken	Katsayı	Sdt. Sapma	t-İstatistik	Olasılık
Constant	4.775	0.041	117.078	0.000
TREND	0.013	0.001	10.744	0.000
GEPU	-0.092	0.016	-5.851	0.000

RALS ADL ve EG2 testleri sonuçlarına göre GEPU ile bitcoin arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu tespit edildikten sonra RALS ADL ve EG2 modellerinin uzun dönem katsayıları tahmin edilmiş ve Tablo 4'te sunulmuştur. RALS ADL ve EG2 modellerinin uzun dönem katsayıları sonuçlarına göre GEPU'daki %1'lik bir artış bitcoini %0.092 oranından artırmaktadır.

Çalışmada yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen sonuçların literatürdeki; Umar, Shahzad, Ullah ve Fanghua (2023), Fang, Bouri, Gupta ve Roubaud (2019), Cheng ve Yen (2020) ve Mokni (2021) çalışmalarına benzer sonuçlar elde edildiği saptanmıştır. Elde edilen sonuçların GUPE ile bitcoin fiyatları arasında ilişki olmadığını tespit eden Koseoglu ve Rehman (2021) çalışması ile farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

5. Sonuç ve Tartışma

Finansal piyasalarda yatırım yapmak isteyen yatırımcılar finansal piyasalar hakkında yeterli bilgiye sahip olması gerekir. Küreselleşme ile birlikte teknolojik gelişmeler bilgiye ulaşmada kolaylık sağlamaktadır. Ancak yatırımcıların zaman zaman yanlış kararlar almalarına da neden olabilmektedir. Özellikle risk ve belirsizliğin olduğu dönemlerde yanlış kararları alınabilir. Bu nedenle yatırımcılar finansal piyasalarda gerçekleşen hareketlilikle birlikte siyasi ve politik dalgalanmalar hakkında bilgi sahibi olmaları gerekir. Bu çalışmada ise GEPU endeksi ile bitcoin arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmada Ağustos 2010 – Mart 2023 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. GEPU endeksi ile bitcoin değişkenleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için RALS ADL ve EG2 eşbütünleşme testlerinden faydalanılmıştır.

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlıkları sınanmıştır. GEPU ve bitcoin değişkenlerinin I(1) düzeyinde durağan oldukları saptanmıştır. Çalışmada yapılmış analizler sonucunda RALS ADL ve RALS EG2 testlerine göre GEPU ile bitcoin arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra değişkenlerin uzun dönem katsayısı tahmin edilmiştir. Modelin uzun dönem katsayısına göre GEPU endeksindeki yüzde bir birimlik artış bitcoini 0.092 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak GEPU endeksindeki bir artışına bağlı olarak bitcoinde de artış olacağını söylenebilir. GEPU endeksi, gazete ve medya aracılığıyla yayılması bitcoin üzerinde etkili olduğu varsayılmaktadır. Bu doğrultuda bitcoin yatırımcısı için GEPU endeksinin öngörü olacağı düşünülmektedir. Bitcoin yatırımcısının GEPU endeksinin yakında takip etmeleri faydalarına olacağı kabul görmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda GEPU endeksi ile birçok kripto para arasındaki ilişkinin incelenmesi hem kripto para yatırımcı hem de finans literatürü açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Ayrıca GEPU endeksi ile kripto paralar arasındaki ilişkinin farklı modellerle önemli olduğu varsayılmaktadır. Bunun yanında elde edilen katsayı oranına bakıldığında etkinin oldukça zayıf olduğu bu nedenle Bitcoin fiyatı üzerinde farklı etkilerin de dikkate alınması önemli olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Baker, S., Bloom, N. ve Davis, S.J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1539-1636.
- Cheng, H. P. ve Yen, K. C. (2020). The relationship between the economic policy uncertainty and the cryptocurrency market. *Finance Research Letters*, 35, 1-5.
- Colon, F., Kim, C., Kim, H. ve Kim, W. (2021). The effect of political and economic uncertainty on the cryptocurrency market. *Finance Research Letters*, 39, 1-7.

Economic Policy Uncertainty, 20.10.2022

Fang, L., Bouri, E., Gupta, R. ve Roubaud, D. (2019). Does global economic uncertainty matter for the volatility and hedging effectiveness of bitcoin?. *International Review of Financial Analysis*, 61, 29-36.

Foglia, M. ve Dai, P. F. (2022). “Ubiquitous uncertainties”: spillovers across economic policy uncertainty and cryptocurrency uncertainty indices. *Journal of Asian Business and Economic Studies*, 29(1), 35-49.

Gürsoy, S. (2021). Küresel Ekonomik Politik Belirsizliğin (GEPU) Döviz Kuru, Enflasyon ve Borsa Etkisi: Türkiye’den Kanıtlar. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 120-131.

Haq I. U., Maneengam, A., Chupradit, S., Suksatan, W. ve Huo, C. (2021). Economic policy uncertainty and cryptocurrency market as a risk management avenue: a systematic review, *Risks*, 9(163), 1-24.

Hazgui, S., Sebai, S. ve Mensi, W. (2022). Dynamic frequency relationships between bitcoin, oil, gold and economic policy uncertainty index. *Studies in Economics and Finance*, 39(3), 419-443.

<https://tr.investing.com/>

<https://www.policyuncertainty.com/>

Karaömer, Y. (2022). Is the cryptocurrency policy uncertainty a determinant of bitcoin’s price?. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 369-378.

Khan, K., Sun, J., Koseoglu Derindere, S. ve Rehman, A. U. (2021). Revisiting bitcoin price behavior under global economic uncertainty. *SAGE Open Journals*, 11(3), 1-13.

Korkmaz, Ö. ve Güngör, S. (2018). Küresel Ekonomi Politikası Belirsizliğinin Borsa İstanbul’da İşlem Gören Seçilmiş Endeks Getirileri Üzerindeki Etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18), 211-219.

Lee, H., Lee, J. ve Im, K. (2015). More powerful cointegration tests with non-normal errors. *Studies In Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 19(4), 397-413.

Mokni, K. (2021). When, where, and how economic policy uncertainty predicts bitcoin returns and volatility? A quantiles-based analysis. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 80, 65-73.

- Quang, B. N., Le, T. H. ve Phuc, C. N. (2022). Influences of uncertainty on the returns and liquidity of cryptocurrencies: evidence from a portfolio approach. *International Journal of Finance & Economics*, 27(2), 2497-2513.
- Salihoğlu, E. ve Hepsağ, A. (2021). Banka Faiz Oranı Geçişkenliği: RALS Eşbütünleşme Yöntemiyle Normal Dağılmamayı Dikkate Alan Bir Yaklaşım. *Bankacılar Dergisi*, 117, 40-57.
- Simran ve Sharma, A. K. (2023). Asymmetric impact of economic policy uncertainty on cryptocurrency market: evidence from NARDL approach. *The Journal of Economic Asymmetries*, 27(2023), 1-14.
- Umar, M., Shahzad, F., Ullah, I. ve Fanghua, T. (2023). A comparative analysis of cryptocurrency returns and economic policy uncertainty pre- and post-covid-19. *Research in International Business and Finance*, 65(2023), 1-17.
- Wang, G. J., Xie, C., Wen, D. ve Zhao, L. (2019). When Bitcoin Meets Economic Policy Uncertainty (EPU): Measuring Risk Spillover Effect from EPU to Bitcoin. *Finance Research Letters*, 31, 489–497.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Analysis of the Relationship Between the Global Economic Policy Uncertainty (GEPU) Index and Bitcoin

Extended Abstract

1. Introduction

It is possible to talk about the existence of many factors affecting financial markets in the mid-first century. One of these elements is the global economic policy uncertainty (GEPU) index. This index was developed by Barker et al. (2013) Calculated inspired by the Economic uncertainty index developed by. GEPU index, Baker et al. (2016) and Davis (2016). The GEPU index is Australia, Brazil, Canada, Chile, China, Colombia, France, Germany, Greece, India, Ireland, Italy, Japan, Mexico, Netherlands, Russia, South Korea, Spain, Sweden, United Kingdom and United States. Calculated by taking the GDP-weighted average of the national EPU indices for the country. Each country's EPU index represents the relative frequency of their country's newspaper articles, which contain triple terms related to economy (E), policy (P), and uncertainty (U) (Economic Policy Uncertainty, 20.10.2022).

It has been determined in the literature that the GEPU index is effective on financial markets. It is thought that it is important for bitcoin investor and finance literature to reveal whether the same interaction is valid in bitcoin, a tool of financial markets. For this reason, in this study, it has been tried to reveal the effect of the global economic policy uncertainty (GEPU) index on bitcoin prices. It has been examined whether the GEPU index is a preliminary indicator for bitcoin investors. RALS cointegration tests, which do not show the normal distribution of the effect of the GEPU index on bitcoin, were used.

2. Method

In the study, the relationship between the global economic policy uncertainty (GEPU) index and bitcoin is discussed. Data for the period August 2010 – March 2023 were used to reveal the relationship between the variables. Non-normally distributed RALS cointegration tests were used to explain the relationship between the global economic policy uncertainty (GEPU) index and bitcoin. Lee et al. (2015) there are three important reasons for preferring the RALS cointegration test. First; The RALS cointegration test is to consider the case that does not exhibit normal distribution. Most of the financial time series exhibit a leptokortik distribution. Therefore, most of the series do not exhibit normal distribution. Latter; RALS avoids the common practice of cointegration tests to predict a particular functional form. RALS cointegration tests use information from errors that do not show normal distribution. Third, RALS-based tests may be preferred if the information about non-normal distribution of the variables is negligible. In this case, it can be said that the explanatory power of RALS cointegration tests is higher than other cointegration tests(Salihoğlu and Hepsağ, 2021:47).

3. Result and Discussion

RALS ADL and EG2 cointegration tests, which were considered in case the variables did not exhibit normal distribution, were applied. According to RALS ADL test; The parameter ρ_2 was calculated as 0.9 and the critical value was determined accordingly. At the 5% significance level, the critical value is -3,647. Since the calculated test statistic value is -5.163 and this value is higher than the absolute degree critical value, there is a cointegration relationship. In this case, according to the RALS ADL test, there is a cointegration relationship between GEPU and Bitcoin. According to RALS EG2 test; The ρ_2 parameter was calculated as 0.9 and the critical values were determined accordingly. At the 5% significance level, the critical value is -3,744. Since the calculated test

statistic value is higher than the critical value with an absolute value of -4.387, there is a cointegration relationship. According to the EG2 test, it has been determined that there is a cointegration relationship between GEPU and Bitcoin.

After determining the cointegration relationship between GEPU and bitcoin according to the results of RALS ADL and EG2 tests, the long-term coefficients of RALS ADL and RALS EG2 models were estimated. According to the results of the long-term coefficients of the RALS ADL and EG2 models, a 1% increase in GEPU increases bitcoin by 0.092%.

4. Conclusion

According to the RALS ADL and RALS EG2 tests, it has been determined that there is a cointegration relationship between GEPU and bitcoin. After determining the cointegration relationship between the GEPU and bitcoin variables, the long-term coefficient of the variables was estimated. According to the long-run coefficient of the model, a one-percent increase in the GEPU index increases bitcoin by 0.092. As a result, it can be said that there will be an increase in bitcoin depending on an increase in the GEPU index. The global economic policy uncertainty (GEPU) index is thought to have an impact on bitcoin, its spread through newspapers and media. For the Bitcoin investor, the GEPU index is considered a preliminary indicator.

Araştırma Makalesi

Teknokentlerde Uzaktan Çalışmanın Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi

Kazım Yasin ÖZBEY

*Sorumlu Yazar, Kastamonu Üniversitesi, Rektörlük
kyozbey@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8902-5145*

Yavuz DEMİREL

*Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF
yavuzdemirel@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3478-6307*

Öz

Bu çalışmanın amacı, teknokentlerde uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılık üzerine olan etkisini belirlemektir. Covid-19 salgınıyla birlikte uzaktan çalışma hızla artış göstermiştir. Salgından sonra da devlet tarafından uzaktan çalışma teşvik edilmiştir. Uzaktan çalışmaya geçilmesi ile birlikte çalışanlar iş ortamından uzak kalmaya başlamış ve bu durumun çalışanlar üzerindeki etkisi araştırılması gereken bir konu olarak gündeme gelmiştir. Çalışmamızda uzaktan çalışma yapan teknokent çalışanlarının örgütsel bağlılık durumlarının araştırılmasına odaklanılmıştır. Literatür taramasında farklı sektörlerde uzaktan çalışma ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki irdelenmiştir. Ancak uzaktan çalışmanın yoğun olarak gerçekleştiği teknokentler özelinde yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi kullanılarak Türkiye’de 19 ayrı teknokentte 197 personel ile yapılan çalışma sonucunda elde edilen veriler analiz edilmiştir. Sonuçta, uzaktan çalışma ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönde ve zayıf düzeyde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Uzaktan çalışma, esnek çalışma, örgütsel bağlılık
Jel Sınıflandırma Kodları: M1, M10, M19

The Effect of Remote Working on Organizational Commitment in Technoparks¹

Abstract

The purpose of this study is to determine the effect of remote working on organizational commitment. Covid-19 pandemic, remote working has increased rapidly. Remote working was encouraged by the state after the pandemic. With the transition to remote working, employees began to stay away from the work environment and the impact of this situation on employees has come to the fore as an issue that needs to be investigated. Our study focused on investigating the organizational commitment status of technopark employees who work remotely. The literature examined the relationship between remote working and organizational commitment in different sectors. However, no study was found specifically on technopark where remote working is intensively realized. In the study, the survey method, one of the quantitative research methods, was used, and the data obtained as a result of the survey conducted with 197 personnel in 19 different technoparks in Türkiye were analysed. As a result, it was determined that there was a positive and weak relationship between remote working and organizational commitment.

Keywords: Remote working, flexible working, organizational commitment
JEL Classification Codes: M1, M10, M19

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 12.09.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 09.03.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Özbey, K. Y. ve Demirel, Y. (2024). Teknokentlerde uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılık üzerine etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 356-383.
doi: 10.18074/ckuiibfd.1358960

1. Giriş

Bireylerin, çalıştıkları kuruluş için bilişim teknolojilerini kullanarak uzaktan çalışması şeklindeki çalışma sistemi son yıllarda birçok sektörde hızla artmaya başlamıştır. Uzaktan çalışma, işyeri ile uzaktan iletişim kurmak için teknolojiyi kullanarak esnek bir şekilde çalışabilme becerisini ifade eder (Grant, Wallace, Spurgeon, Tramontano ve Charalampous, 2019). Yani çalışanları işyerine taşımak yerine işi çalışanlara taşımak olarak ifade edilebilir. Uzaktan çalışma yapacak olan personel, gelişmiş olan iletişim teknolojisi sayesinde günün herhangi bir saatinde veya herhangi bir yerde birçok işi uzaktan tamamlayabilmektedir. Uzaktan çalışma kavramı önceden beri bilinmesine rağmen özellikle 2020 yılında patlak veren ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını ile birlikte küresel boyutta bilinirliği artmıştır. Salgının başlamasıyla birlikte tüm dünyada sokağa çıkma kısıtlamaları getirilmiş ve bu nedenle çalışanlar evden çıkamamıştır.

Covid-19 salgını insani açıdan gelişme krizini de beraberinde getirmiştir. Salgın ile birlikte sağlık, eğitim, bireysel ekonomi, barınma, sosyal katılım, güvenlik, sosyal adalet, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal yaşam gibi boyutlar oldukça etkilenerek gerileme göstermiştir (Işık, Özyılmaz, Toprak, Bayraktar, Büyükkakın, ve Olgun, 2022). Sosyal katılım boyutu özellikle uzaktan çalışmanın etkilediği boyutlardan birisi olmuştur. Salgının etkilerini sadece sağlık sektörü ve ekonomik bağlamda değil örgütsel davranış açısından da ele almak gerekmektedir (Tekin, 2020). Salgının yayılması birçok kuruluşun evden çalışma yöntemlerini geliştirmesine neden olmuş ve böylece uzaktan çalışma teriminin bilinirliği son birkaç yıl içinde artmaya başlamıştır. Birçok örgüt salgından önce de bazı çalışanlarını uzaktan çalışma yöntemi ile çalıştırırken salgınla birlikte uzaktan çalışma yaptırmayan örgütler de bu uygulamayı deneyimleme imkânı bulmuşlardır (Bilginöglü, 2021). Salgınla birlikte devletler tarafından zorunlu hale getirilen uzaktan çalışma yöntemine işletmeler de adapte olmaya başlamıştır (Akca ve Küçüköglü, 2020). Salgın sürecinde uzaktan çalışmaya en iyi uyum gösteren işletmeler, önceden teknoloji altyapısını oluşturmuş ve çalışanlarına uzaktan çalışma fırsatı tanıyan işletmelerdir (Deloitte, 2020).

Teknolojideki gelişmeler de uzaktan çalışan personel sayısını artıran bir diğer faktör olarak ifade edilebilir. Teknolojinin her geçen gün ilerlemesi işletmelerde iş süreçleri üzerinde etkili olmaya başlamıştır. İşletmeler teknolojideki gelişmelere ayak uydurdukça bir yandan personel ihtiyacı azalmakta bir yandan ise teknolojik dönüşüme uyum sağlayabilecek nitelikli personellere ihtiyaç duymaktadırlar. Teknolojik gelişmeler işletmelerde esnek çalışma uygulamalarını da beraberinde getirmiştir. Esnek çalışmanın ortaya çıkmasının nedenlerinden önde gelenler teknolojik gelişmeler, işgücü talebindeki azalmalar ve artan rekabet koşulları olarak gösterilmektedir. Bir diğer nedeni de çalışanların örgütlerine bağlılığını artırma yönündeki işletmelerin stratejileridir. Esnek çalışma uygulamaları işletmeler tarafından teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilen nitelikli çalışanlarını örgüte

bağlı tutabilmek için uygulanan bir stratejidir (Kördeve ve Aydın, 2016). Esnek çalışma denildiğinde akla gelen başlıca esnek çalışma modelleri olarak tele çalışma, evden/uzaktan çalışma, serbest çalışma (freelance), çağrı üzerine çalışma, iş paylaşımı vb. sıralanabilir. Bu makalede uzaktan çalışma modeli üzerine odaklanılmıştır. İşverenler özellikle nitelikli çalışanlarının örgütlerine bağlı olmalarını isterler ve bunun için birtakım fırsatlar ve esneklikler uygularlar. Uzaktan çalışma esnekliği de bu uygulamalardan biri olarak ifade edilebilir.

Örgütsel bağlılık, çalışanların çalıştıkları kuruluşa karşı hissettiği bağlılığının gücü olarak ifade edilmektedir. Çalışanların örgütlerine bağlılığını, yaşları, kıdemleri, işyeri yapılanması ve liderlik tutumu gibi faktörler etkilemektedir. Ayrıca çalışanların örgütsel bağlılıkları örgütlerin başarılı olmalarını sağlayan faktörlerden bir tanesidir (Bayram, 2005). Örgütlerine bağlı olan çalışanların varlığı örgütlerde çalışan performansını, çalışanların iş tatminlerini artırmakta iş devamsızlığı ve çalışan devir hızını azaltmaktadır (Kaya 2008). İşletmeler bir yandan personellerinin örgütlerine bağlı olmasını ve sürekliliğini isterken bir yandan yapılan işte verimliliğin artmasını isterler. Çalışanlar açısından bakıldığında ise uzaktan çalışma iş-aile dengesinin kurulmasında daha cazip bir çalışma şekli olarak değerlendirilebilmektedir (Demir, 2023). Salgından önce uzaktan çalışma yaptıran birçok sektör bulunmakta iken salgınla birlikte bu sektörlere yenileri eklenmeye devam etmiştir. Örneğin sağlık, bankacılık ve telekomünikasyon sektörlerinde uzaktan çalışma özellikle müşteri hizmetleri gibi birimlerde yaygın iken salgınla birlikte yazılım, teknik destek, insan kaynakları vb. birimlerde de uzaktan çalışma yöntemi uygulanmaya başlamıştır. Makalenin araştırma alanı olan teknokentlerde yer alan işletmeler özelinde bakıldığında bu işletmeler hemen hemen her sektörden oluşabilmektedir. Özellikle yazılım sektörü teknokentlerde yoğun olan sektörlerden biridir. Yazılım işletmelerinde çalışan yazılımcı personeller yazılım geliştirme gibi çalışmalarını mekândan bağımsız olarak internetin bulunduğu her yerden yürütebilmektedir. Bundan dolayı ülkemizde teknokentlerde yer alan özellikle bilişim personellerine yönelik uzaktan çalışma esnekliği sağlanmaktadır. Teknokentlerin bağlı olduğu 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu gereği teknokentlerde yer alan işletmeler projelerini fiilen teknokent sınırları içerisinde gerçekleştirmek zorundadır. Ancak özellikle başta bilişim personelleri olmak üzere diğer araştırmacı personellere de zamanla uzaktan çalışma esnekliği kanunlarda yapılan düzenlemeler ile getirilmiştir. 12 Mart 2023 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 7440 sayılı kanun ile teknokent ve Ar-Ge merkezlerinde uygulanan uzaktan çalışma oranı 2023 yılı sonu kadar %75'ten %100'e çıkarılmıştır. Böylece çalışanlar teknokente gelmeden uzaktan çalışabilecek ve devlet, işverene bu çalışanlar için vergisel muafiyetler kullandırmaya devam edecektir. Devlet tarafından sağlanan bu teşvikler işverenler için sağlanan bir finansal destek olmasının yanı sıra çalışanların motivasyonlarını ve örgütlerine bağlılıklarını artırma şeklinde sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Uzaktan çalışmanın teşvik edilmesi çalışanların örgütlerine bağlılığını artıracığı varsayımının bilimsel olarak doğrulanması gerektiğini düşünmekteyiz. Uzaktan

çalışmanın yaygınlaşması hatta devlet tarafından teşvik edilmesi gerçekten çalışanların örgütlerine bağlılığını artıracak bir strateji olarak değerlendirilebilir mi sorusu araştırmamızın temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Teknokentlerde faaliyet gösteren firmalarda çalışanların uzaktan çalışmalarının örgütsel bağlılıklarını etkileyip etkilemedikleri üzerine olacaktır. Alan yazında farklı sektörlerde yapılan çalışmalar incelendiğinde farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Bazı sektörlerde uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılığı artırdığı, bazılarında ise azalttığı belirlenmiştir. Çalışanların örgütsel bağlılıklarını etkileyen alt faktörler alan yazında birçok araştırmacı tarafından iş tatmini, kararlara katılma, ücret düzeyi, terfi ve ödül düzeyi, iş güvencesi ve rol çatışması olarak belirtilmektedir (Balay, 2020; Kaya 2008). Uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılığı etkileme durumu da bazı çalışmalarda ele alınmasına rağmen farklı sektörlerde farklı sonuçlara varılmıştır. Bu açıdan literatürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla öncelikle uzaktan çalışmaya dair kavramsal bir çerçeve sunulacak, daha sonra Teknokentlerde uzaktan çalışma yöntemleri ve teşvikleri ele anılacak, son olarak da uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılık ile ilişkisi irdelenecektir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Dijital Dönüşüm ile Uzaktan Çalışmaya Geçiş

Gelişmiş ekonomileri kasıp kavuran dijital dönüşüm, Endüstri 4.0 olarak adlandırılmakta ve mevcut iş modellerini derinden değiştirmektedir. Endüstri 4.0, tüketicilerin talepleri doğrultusunda spesifik ürünlerin seri olarak üretilmesi için sisteme bilgi ve iletişim teknolojilerini entegre eden otonom ve dinamik bir üretim sürecidir. Endüstri 4.0, fiziksel cihazları izleyen ve kontrol eden entegre bilgisayar ve/veya dijital bileşenlere dayalı akıllı üretim birimlerinin kurulmasına yönelik bir yaklaşımdır (Tortorella ve Fettermann, 2017). Entegre endüstri veya endüstriyel internet olarak da adlandırılan Endüstri 4.0, dördüncü sanayi devrimi olarak ifade edilmektedir (Gotz ve Jankowska, 2017). Dijital dönüşüm, bir örgütü en baştan etkin bir şekilde kurgulayarak başlatılan bir dönüşüm süreci olarak ifade edilmektedir. Dijital dönüşüm, müşteri deneyimi, operasyonel süreçler ve iş modelleri olmak üzere üç alanda değişime sebebiyet vermektedir. Dijital dönüşüm sonucunda ortaya çıkan yeni işletmeye “İşletme 4.0” denilmektedir. İşletmelerde dijital dönüşüm, aslında dijital teknolojilerin işletme içerisinde kullanılmaya başlanmasıyla başlamış olmaktadır. Dijital dönüşüm işletmelerin özellikle üretim birimlerinde gerçekleşmektedir. Robotlar, otonom sistemler, sensörler gibi teknolojilerin hâkim olduğu akıllı fabrikalar günümüzde gündemden düşmemektedir (Klein,2020).

Dijital dönüşüm, dünyanın artan nüfusunun ihtiyaç ve beklentilerini yönetmek için teknolojik bir fırsat olmaktan çıkıp temel bir gereklilik haline gelmektedir. Bu gelişmeler, dijital dönüşümün bir şirketin iş yapma şeklinin temel yapılarını

etkileyebilecek yeni süreçler ve mekanizmalar getirmesiyle birçok işletmede önemli değişikliklere yol açmaktadır. Dijitalleşme, işyeri iletişimi ve iş birliği için yeni yollar gerektirir ve gelir yaratmak, işi geliştirmek ve iş süreçlerini değiştirmek/dönüştürmek (sadece dijitalleştirmek değil) için dijital teknolojilerin ve verilerin (dijitalleştirilmiş verilerin) kullanımı olarak anlaşılabilir (Kraus, Durst, Ferreira, Veiga, Kailer ve Weinmann, 2022). Dijital dönüşüm, her modern kuruluşu süreçleri daha müşteri odaklı hale getirmeye, hizmeti iyileştirmeye, daha çevik davranmaya veya yeni pazarlara girip yeni ürünler geliştirmeye yönlendirmektedir. Rekabet avantajı sağlamanın yolu, teknolojik fırsatlardan ve dijital dönüşümle bağlantılı yenilikler oluşturmaktan geçmektedir (McLay, 2014). Dijital dönüşüme ayak uyduran işletmeler ayakta kalıp yaşamlarını sürdürürken ayak uyduramayanlar sistem dışında kalabilmektedir (Yeşil, 2018).

2.2. Uzaktan Çalışma

Literatürde tele çalışma olarak da adlandırılan uzaktan çalışma, personelin işyeri ve dışında gerçekleştirilen işler için akıllı telefonlar, tabletler, dizüstü bilgisayarlar ve masaüstü bilgisayarlar gibi bilişim teknolojilerini (BT) kullanarak personelin çalışması olarak tanımlanmaktadır (International Labour Office - ILO, 2017). Bir esnek çalışma yöntemi olan uzaktan çalışma, personelin fiziki olarak iş yerinde ya da bulunması gereken başka bir alanda olmadan BT imkânlarından faydalanarak evinden veya kendi belirlediği başka bir yerden çalışması olarak tanımlanabilir. Bu çalışma şeklinde çalışma gününün uzunluğu, iş yerinde çalışma ile aynıdır. Ancak işin uzakta yapıyor olması nedeniyle çalışanlar, işin başlangıç ve bitiş saatleri, öğle yemeği molaları ve dinlenme süreleri konusunda daha esneklerdir (Stanworth, 1998). Çalışanlar üzerinde iş yerine bağımlılık ve işverenin denetimi daha azdır (Çelenk, 2008). Uzaktan çalışma çalışanlar açısından kendi motivasyonlarını artırması, işverenler açısından ise hem maliyet avantajı yaratması hem de çalışanların örgütsel bağlılıklarını artırmasından dolayı tercih edilebilmektedir. Bazı iş görenler için ise cazip gelmeyebilir. Özellikle gençler sosyal ağlar kurmak ve uzun vadede ilişkilerini geliştirmek açısından iş yerinde çalışmayı bir fırsat olarak görebilmektedirler (Deloitte, 2020). Günümüzün çetin rekabet koşullarında işverenler hayatta kalabilmeleri için beşeri kaynaklarını iyileştirme için bir takım politikalar izleyebilmektedir (Demirel ve Güngör, 2018). Bu politikalardan birisi çalışanlarının motivasyonunu artırdığı düşünülen uzaktan çalışma yöntemini tercih etmek olabilir. BT ve ulaşımdaki ilerlemeler sayesinde işlerin, işyerinden yapılma zorunluluğu ortadan kalkmaya başlamış ve uzaktan çalışma şekli çalışanlar ve işverenler için daha cazip hale gelmeye başlamıştır (De Graaff ve Rietveld, 2007). Benzer şekilde uzaktan çalışma, tele çalışma, home office çalışma olarak isimlendirilen çalışma modelleri son zamanlarda giderek bilinirliği artmasına rağmen Covid-19 sürecindeki kadar dikkat çekici olmamıştır (Akca ve Küçüköğlü, 2020).

BT kullanılarak yapılan uzaktan çalışma, dizüstü bilgisayarlar ve cep telefonları gibi küçük ve hafif kablosuz cihazların çalışanların yalnızca evden değil, pratikte çalışmaları gereken her yerden çalışmasına olanak vermektedir. Aslında, bu çalışma uygulamalarının benimsenmesi, insanların diğer insanlarla yüz yüze görüşme gereksinimleriyle ilişkili temel insan faktörleri de dahil olmak üzere çeşitli insani, sosyal ve organizasyonel faktörler nedeniyle tahmin edilenden çok daha yavaş gerçekleşmiştir (ILO, 2020). Uzaktan çalışma ile genellikle üretkenliğin artması, iş-aile çatışmasının azalması ve iş tatminindeki artış gibi faktörler ile ilişkilidir (Baruch, 2000).

Uzaktan çalışanlar üç kategoriye ayrılabilir. İlki çalışma süresinin bir kısmını uzaktan çalışanlar, ikincisi tamamen uzaktan çalışanlar ve üçüncüsü ise tamamen serbest çalışanlardır. Zamanının bir kısmını uzaktan çalışanlar tek bir örgüte bağlı olup, genellikle yüksek statülü çalışanlardan oluşmaktadır. Bu kişiler istediklerinde uzaktan istediklerinde ise iş yerinde çalışma yapabilmektedirler. Bu çalışanlar yöneticilerin en çok güvendiği kişilerden oluşur. İkinci kategoridekiler ise tamamen uzaktan çalışanlardır. Bu çalışanlar genellikle veri girişi, anket, yazma, kodlama gibi ilk kategoriye göre nispeten daha düşük vasıflı işlerde çalışanlardan oluşur. Bu kişiler de tek bir örgüte bağlıdır. Üçüncü kategoridekiler ise tek bir örgüte bağlı olmayıp farklı örgütler için de uzaktan çalışma yapanlar (Freelance) olarak tanımlanmaktadır (Stanworth, 1997). Bu çalışmada freelance olarak çalışanlara değinilmeyecektir. Çünkü freelance olarak çalışanlar aynı anda birden fazla örgüt ile çalışabildikleri için örgütsel bağlılıklarının diğerlerine göre farklı sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Grant vd. (2019), uzaktan çalışmayı “İş Hayatına Müdahale Boyutu, Etkinlik/Verimlilik Boyutu, Örgütsel Güven Boyutu ve Esneklik Boyutu” olarak ele almıştır. İş hayatına müdahale boyutu (iş-yaşam entegrasyonu, rol yönetimi/çatışma, sınırların yönetilmesi), iş ve iş dışı talepleri etkili bir şekilde bütünleştirme, farklı roller arasında geçiş yapma ve iş ile iş dışı faaliyetler arasındaki sınırları yönetme becerisiyle ilgilidir. Etkinlik/Verimlilik Boyutu çalışanın iş hedeflerini belirlemesini ve performans hedeflerini karşılama sağlama için gereken beceriler, yeterlilikler ve öz yönetimle ilgilidir. Örgütsel güven çalışanın yöneticisiyle olan ilişkisini nasıl algıladığı ve çalışma sırasında elde ettiği özerklik düzeyi ile ilgilidir. Esneklik boyutu ise çalışanların çalışma saatlerini günlük (veya haftalık) olarak değiştirme imkânına sahip olup olmadıkları ile ilgilidir.

2.3. Örgütsel Bağlılık

Covid-19 salgını ile birlikte küresel boyutta yaygınlaşmaya başlayan uzaktan çalışma modelinin çalışanlar ve örgütler açısından avantaj ve dezavantajları araştırmacılar tarafından ele alınmaya başlanmıştır. Salgın öncesinde örgütler için çalışma ofisleri, çalışanların işleri yürüttüğü ana yer olarak görülürken salgından sonra özellikle bilişim alanındaki çalışanların ikinci planda yer alan işleri

gerçekleştirmek ve bazı toplantılara katılmak için kullandıkları yerlere dönüşmüştür. Uzaktan çalışma, genellikle evden çalışma şeklinde gerçekleşmesine rağmen ofislerin de birtakım işler için kullanılıyor olmasından dolayı uzaktan çalışmayı aslında hibrit bir çalışma modeli olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (Fayard, Weeks ve Khan, 2021). Bu modelin çalışanların örgütlerindeki diğer kişiler ile arasındaki ilişkinin zayıflaması, çalışanların izolasyonlarından kaynaklı sosyolojik ve psikolojik sorunların artması, örgütsel bağlılık ve çalışan performansının azalması gibi olumsuz sonuçlar doğurması beklenebilir. Öte yandan mekân sınırlaması olmadan dünyanın her yerinden çalışanlara sahip olunabilmesi, engelli çalışanlar için evden çalışma imkânının daha uygun olması, örgütler için maliyetlerin azalması ve çalışanların üretkenliğini artırması gibi olumlu yönlerinin olduğu da söylenebilir. Örgütlerin uzaktan çalışan personelinin örgütsel bağlılığını artırmak için personelin kullandığı teknolojileri iyileştirmesi çalışanların örgütsel bağlılıklarını artırdığı gibi performanslarını da artırmaktadır (Tenderis ve Kazdal, 2023). Çalışanların örgütlerine aidiyet duygusu ile bağlanması, çalışan ve örgütünün yararına olacak şekilde sonuçlar doğurabilmektedir. Örgütsel bağlılığı yüksek çalışanların örgütte var olması, örgütün etkinliğini ve verimini artıracaktır. Örgütsel bağlılık duygusuna sahip çalışanın tüm yetenek ve gayretini örgütü için kullanması örgütün amaç ve hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır (Koç, 2009). Örgütler eğer çalışanlarını güven duygusu ile örgütlere bağlamayı başarabilir ise çalışanlar da tüm bilgi ve becerilerini örgütün hedefleri doğrultusunda kullanma çabası içerisinde olurlar ve bunun sonucunda da örgütler başarıya ulaşabilir (Demirel, 2008). Bu bağlamda örgütsel bağlılık özellikle örgütlerin üzerinde durduğu önemli konulardan biri olarak belirtilebilir.

Örgütsel bağlılık konusunda alan yazında yapılan tanımlamalara bakıldığında birbirine benzer tanımlara rastlanmaktadır. Literatürde yapılan ilk tanımlardan biri Becker (1960) tarafından yapılmıştır. Becker örgütsel bağlılığın kişinin belirli bir örgütle veya tarafla maddi çıkar elde edecek şekilde ilişki kurması ve bu ilişki ile tutarlı bir şekilde faaliyet içerisinde olması ile ortaya çıkacağını belirtmiştir. Meyer ve Allen (1991), örgütsel bağlılığı klasik anlamdaki bağlılığın ötesinde bir tanımlama ile alt boyutlara ayırarak duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık şeklinde üç boyutunun olduğunu ifade etmiştir. Duygusal bağlılığı örgüt ile çalışanın “özdeşleşme ve bütünleşme derecesi” olarak tanımlamışlardır. Normatif bağlılığın ise çalışanın örgütünde kalmasının kendi yükümlülüğünde olduğu, örgütte kalmasının etik olarak doğru olacağı duygusu ile açıklamaktadırlar. Devam bağımlılığını ise çalışanın örgütten ayrılması durumunda katlanacağı maliyetlerden kaçınma duygusu olarak ifade etmişlerdir. Hall, Schneider ve Nygren, (1970), örgütsel bağlılığı örgüt ve çalışanlarının zaman geçtikçe aynı amaç doğrultusunda birleşmesi ve uyum yakalaması şeklinde tanımlamıştır. Benzer şekilde Porter, Crampon ve Smith (1976), örgütsel bağlılığı bir çalışanın örgütüyle özdeşleşmesi ve örgütün hedeflerine katılma gücünün göreceli bir ölçüsü olarak tanımlamıştır. Mowday, Steers ve Porter, (1979), tanımlı bir adım ileri taşımış ve örgütsel bağlılığı çalışanların davranışlarıyla örgütlerine olan ilgisini göstermesinin bir ölçüsü olarak

tanımlamakla beraber, davranışsal ve tutumsal bağlılık olarak iki gruba ayırmışlardır. Ayrıca örgütsel bağlılığın en az üç faktörle nitelendirilebileceğini belirtmişlerdir. Bu faktörlerden ilki örgütün amaç ve değerlerini kabul etme ve bunlara güçlü bir bağlılık hissetme; ikincisi örgüt için güçlü bir şekilde çaba sarf etme isteği ve son olarak örgüt üyeliğinin devamlılığını sağlamak adına güçlü bir istek duyulması şeklindedir. Balfour ve Wechsler (1996), örgütsel bağlılığın çalışanların sadece örgütlerinin değerlerini kabul etmesi ve hedeflerini benimsemesini içermediğini aynı zamanda örgütün hedeflerine ulaşmasını arzulaması ve örgütün vazgeçilmez bir üyesi olma konusunda derin arzular hissetmesini de içerdiğini belirtmişlerdir.

3. Literatür Araştırması

Scandura ve Lankau (1997), çalışmasında cinsiyet, aile sorumluluğu ve esnek çalışmanın örgütsel bağlılık ve iş tatmini ile olan ilişkilerini kadın ve erkek yöneticiler arasında incelenmiş ve örgütlerde esnek çalışma yapan kadınların, yapmayan kadınlara göre daha yüksek düzeyde örgütsel bağlılık ve iş tatmine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Ayrıca, esnek çalışma saatleri, aile sorumlulukları olanlar için daha yüksek örgütsel bağlılık ve iş tatmini ile ilişkilendirilmiştir. Gürkanlar (2010), akademik personel üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında esnek çalışmanın iş-aile dengesi, örgütsel bağlılık, iş tatmini ve çalışanların performansına etkisini araştırmıştır. Akademik personele sunulan esnek çalışma saatlerinin örgütsel bağlılığı ve iş tatminini artırdığı ve performansı olumlu yönde etkilediği ileri sürülmektedir. Kelliher ve Anderson (2010), esnek ve uzaktan çalışanlar üzerine yaptıkları çalışmada, çalışanların çalışma saatleri ve konumları üzerinde işverenin ek kontrol uygulamasının, bu tür çalışanlarda iş doyumu ve işe bağlılığın yüksek olmasına neden olduğunu bulmuşlardır. Kördeve ve Aydın (2016), tarafından sağlık sektöründe sağlık profesyonelleri (hekim ve hemşire) haricindeki çalışanların esnek çalışma düzenlemeleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmada esnek çalışmanın örgütsel bağlılığı artıracığı varsayılmıştır. Çalışma sonucunda genel olarak çalışanların örgütsel bağlılık düzeyinin orta düzeyde olduğu ve çalışanların esnek çalışma uygulamalarına yönelik tutumlarının yüksek olduğu belirtilerek, çalışanların esnek çalışma uygulamalarına yönelik tutum düzeylerinin genel örgütsel bağlılık düzeyini arttırmakta olduğu belirlenmiştir.

Covid-19 salgını döneminde Çakan (2021) tarafından bir çalışmada, uzaktan çalışma sisteminin bankacılık sektöründe çalışanların iş tatmini ve örgütsel bağlılıkları üzerine etkisi ortaya konulmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve 18 banka çalışanı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerle yapılan analizler sonucunda uzaktan çalışma sisteminin bankacılık sektörü için uygun bir sistem olduğu ve çalışanların iş tatminlerini ve örgütlerine karşı bağlılıklarını arttırdığı sonucuna varılmıştır. Hidayat ve Ariyanto (2021), yaptıkları çalışmada iş tatmini ve örgütsel bağlılık ile evden çalışırken iş yaşam kalitesinin

çalışan performansı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışma yaşamının kalitesinin ve örgütsel bağlılığın evden çalışma yapıldığında çalışan performansı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. İş doyumu ve iş yaşam kalitesinin evden çalışma yapıldığında çalışan performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uzaktan çalışma ve e-insan kaynakları yönetimi uygulamalarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini iş tatmini aracılığı ile belirlemek için Alshibly ve Alzubi (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, iş tatmininin, uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılığı artırıp artırmadığına dair önemli bir belirleyici olduğu bulunmuştur. Uzaktan çalışmaktan memnun olan çalışanların örgütsel bağlılıklarının yüksek olduğu belirtilmiştir. Sonuçlar, uzaktan çalışmanın, uygun bir iş düzenlemesinin parçası olduğunda, bir tatmin duygusu yarattığını ve çalışanların örgütsel bağlılığını artırdığını belirtmektedir. Anugrah ve Priyambodo (2022), çalışmasında, evden çalışanların örgütsel bağlılıkları ile performansları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda Covid-19 salgını sırasında evden çalışanların örgütsel bağlılığı ile performansı arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Azmy (2022), ücret ve örgütsel bağlılığın Covid-19 salgını sırasında evden çalışanların performansı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmanın katılımcıları, bir dijital platform üzerinden dış kaynak şeklinde hizmet sunan şirkette çalışanlardır. Araştırma sonucunda çalışanların örgütsel bağlılıklarının, çalışanların ihtiyaç duyduğu altyapı ve olanakların sağlanması ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Şirketin personelinden maksimum performans göstermesini sağlamak için onlara teknoloji ve kaynaklara erişim desteği sağlaması gerektiğini vurgulamıştır. Kumar, Agrawal, Piyush, ve Singh (2022), araştırmalarında Covid-19 nedeniyle evden çalışma düzenlemesi kapsamında bilişim teknolojileri alanında faaliyet gösteren bir şirketteki çalışanların kuruluştaki kalma arzusunun öncülleri olarak algılanan iş yaşam dengesi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ayrıca, örgütsel bağlılığın iş yaşam dengesi ile kişinin işine katılımı arasındaki bağlantıya aracılık ettiği varsayılmıştır. Araştırma sonucunda şirketler evden çalışma yöntemi kullandığında, çalışanlarının daha yüksek düzeyde iş yaşam dengesine, örgüte bağlılığa ve daha yüksek düzeyde şirkette kalma niyetine sahip olduklarını göstermektedir. Tenderis ve Kazdal (2023), Covid-19 salgınının örgütler, çalışanlar ve iş yapış yöntemi üzerindeki etkilerini dikkate alarak, uzaktan ve iş yerinde (hibrit) çalışma modelinin, örgütsel bağlılık ve çalışan performansı üzerindeki etkisini teorik olarak incelemiş ve bu modelde bir çalışma şeklinin çalışanların örgütlerine bağlılıklarını ve verimliliklerini artıracığını belirtmiştir. Yukarıda ifade edilen çalışmaların özeti Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Literatür Araştırması Özeti

Araştırmacılar	Sonuçlar
Scandura ve Lankau (1997)	Kuruluşlarda esnek çalışma yapan kadınların, yapmayan kadınlara göre daha yüksek düzeyde örgütsel bağlılık gösterdiği belirtilmiştir.
Gürkanlar (2010)	Akademik personele sunulan esnek çalışma saatlerinin örgütsel bağlılığı artırdığı belirtilmiştir.
Kelliher ve Anderson (2010)	Uzaktan çalışanlarda örgütsel bağlılığın yüksek olduğu belirtilmiştir.
Kördeve ve Aydın (2016)	Sağlık sektörü çalışanlarının esnek çalışma uygulamalarına yönelik tutum düzeylerinin genel örgütsel bağlılık düzeyini arttırmakta olduğu belirlenmiştir.
Çakan (2021)	Banka çalışanlarının uzaktan çalışma uygulamaları ile iş tatminlerinin ve örgütlerine karşı bağlılıklarının arttığı sonucuna varılmıştır.
Hidayat ve Ariyanto (2021)	Evden çalışma yapıldığında iş yaşam kalitesi, iş tatmini ve örgütsel bağlılığın çalışan performansı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.
Alshibly ve Alzubi (2022)	Uzaktan çalışmanın, uygun bir iş düzenlemesinin parçası olduğunda, bir tatmin duygusu yarattığını ve çalışanların örgütsel bağlılığını artırdığını belirtmektedir.
Anugrah ve Priyambodo (2022)	Covid-19 salgını sırasında evden çalışanların örgütsel bağlılığı ile performansı arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğu gösterilmiştir.
Azmy (2022)	Uzaktan çalışanların maksimum performans göstermesini sağlamak için şirketlerin teknoloji ve kaynaklara erişim desteği sağlaması gerektiği ve ücret ve örgütsel bağlılığın çalışan performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Tablo 1'in devamı: Literatür Araştırması Özeti

Kumar vd. (2022)	Evden çalışma yöntemi kullanıldığında, çalışanlarının daha yüksek düzeyde iş yaşam dengesine, örgüte bağlılığa ve daha yüksek düzeyde şirkette kalma niyetine sahip oldukları gösterilmiştir.
Özcan, Baysal ve Halis (2022)	Çalışmasında uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılığa ve iş ilişkisine hem olumlu hem de olumsuz yanlarının olacağını belirtmiştir.
Tenderis ve Kazdal (2023)	Hibrit çalışma modelinde bir çalışma şeklinin çalışanların örgütlerine bağlılıklarını ve verimliliklerini artıracığı belirtilmiştir.
Taboroši vd. (2020)	Uzaktan çalışma gerçekleştiren erkek çalışanların örgütsel bağlılıklarının azaldığını, kadın çalışanlarda ise herhangi bir değişiklik meydana getirmediğini belirtmiştir.
McLaughlin (2017)	Çalışmasında örgütten uzun süre fiziksel olarak uzak kalmanın sosyal izolasyon hissetmeye neden olacağını ve bunun da örgüte bağlılığı azaltmada moderatör bir etkisinin olacağını belirtmiştir.

4. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli ve hipotezleri, araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama araçları, araştırmanın değişkenleri ve analiz yöntemlerine değinilecektir. Araştırma kapsamında verilerin toplanmasında kullanılan anket için etik kurul izni alınmıştır.

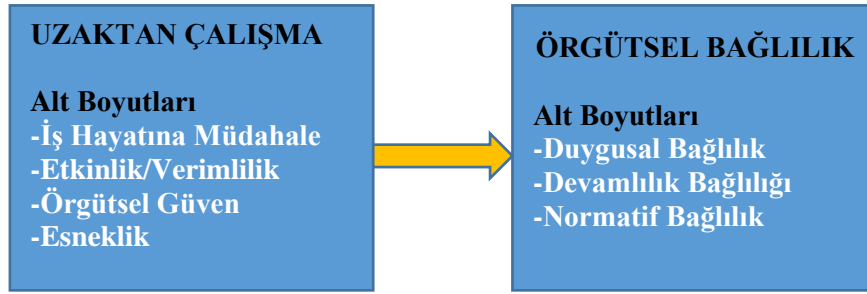
4.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Literatür taramasında görüldüğü üzere örgütlerde esnek çalışma modeli yöntemlerinden biri olan uzaktan çalışma yöntemi kullanıldığında bireylerin örgütlerine bağlılıklarını artırdığı sonucuna birçok çalışmada varılmıştır. Bu kapsamda uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılığı artırıp artırmadığı ve uzaktan çalışmanın alt boyutlarının örgütsel bağlılık alt boyutlarını etkileme durumu çalışmada ele alınan temel araştırma sorusu olup, ana hipotez ve alt hipotezler aşağıda sunulmuştur.

1. H₀: Genel olarak uzaktan çalışma örgütsel bağlılığı etkilememektedir.

2. H₁: Uzaktan çalışmanın boyutları olan (H_{1a}:İş Hayatına Müdahale Boyutu), (H_{1b}:Etkinlik/Verimlilik Boyutu), (H_{1c}:Örgütsel Güven Boyutu) ve (H_{1d}:Esneklik Boyutu) örgütsel bağlılık boyutlarından olan Duygusal Bağlılık boyutunu etkilemektedir.
3. H₂: Uzaktan çalışmanın boyutları olan (H_{2a}:İş Hayatına Müdahale Boyutu), (H_{2b}:Etkinlik/Verimlilik Boyutu), (H_{2c}:Örgütsel Güven Boyutu) ve (H_{2d}:Esneklik Boyutu) örgütsel bağlılık boyutlarından olan Devamlılık Bağlılığı boyutunu etkilemektedir.
4. H₃: Uzaktan çalışmanın boyutları olan (H_{3a}:İş Hayatına Müdahale Boyutu), (H_{3b}:Etkinlik/Verimlilik Boyutu), (H_{3c}:Örgütsel Güven Boyutu) ve (H_{3d}:Esneklik Boyutu) örgütsel bağlılık boyutlarından olan Normatif Bağlılık boyutunu etkilemektedir.

Bu kapsamda araştırmaya ait model Şekil-1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Ülkemizde Mart 2023 itibariyle 98 Teknoloji Geliştirme Bölgesi (TGB) bulunmaktadır. Bu bölgelerden 82’si fiilen faaliyete başlamış, diğerleri ise henüz kurulum aşamasındadır. Faaliyette olan bölgelerde 9.135 firma yer almakta ve bu firmalarda toplam 95.248 personel çalışmaktadır. Bu personellerin 79.860’ı Ar-Ge personeli, 1.213’ü tasarım personeli, 6.827’si destek personeli ve 7.348’i kapsam dışı personeldir. (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı-STB, 2023). Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın evrenini Teknokentlerde çalışan 95.135 kişi oluşturmaktadır.

Çalışmanın evreni bilindiğinden ana kitleyi temsil edecek örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde % 95 güven aralığında $\pm$ % 5 örneklem hatası ile ulaşılması gereken örneklem büyüklüğü Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından geliştirilen örneklem hacmi hesaplama yöntemi ile hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğünü hesaplamak için aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$n = N \cdot t^2 \cdot p \cdot q / d^2 (N-1) + t^2 \cdot p \cdot q \quad (1)$$

(*N*: Hedef kitledeki birey sayısı, *n*: Örneklem alınacak birey sayısı, *p*: İncelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı), *q*: İncelenen olayın görülme sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı), *t*: Belirli bir anlamlılık düzeyinde, *t* tablosuna göre bulunan teorik değer, *d*: Olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen $\pm$ örneklem hatası)

Bu formül ile araştırma evreni göz önüne alınarak yapılan hesaplama sonucunda en az 384 örneklem hacminin evreni temsil edecek yeterliliğe sahip olacağı belirlenmiştir. Ancak çalışmamızda tüm TGB yönetici şirketleri ile iletişime geçilerek anketlerin firmalar ile paylaşılması istenmesine ve anketlerin online olarak doldurulmasına rağmen ankete katılım 207 kişi ile sınırlı kalmıştır. Genel bir kural olarak faktör analizi yapılan çalışmalarda örneklem büyüklüğü, soru sayısının 5 katı olacak şekilde belirlenmesi önerilmektedir (Child, 2006). Çalışmamızda soru sayısı 35 olduğundan dolayı 175 örneklem güvenirlilik açısından yeterli olduğu değerlendirilebilir. Bu kapsamda araştırmanın örneklemini araştırma sürecinde irtibat kurulabilen 207 Teknokent çalışanı oluşturmaktadır.

Ankete katılan 207 kişiden 9'u "uzaktan çalışma deneyiminiz oldu mu" sorusuna "Hayır" yanıtı verdiği için analizlere dahil edilmemiştir. 1 kişinin ankette verdiği cevapların tamamı aynı olduğundan analizden çıkarılmıştır. Analizler geçerli olan 197 anket ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında ulaşılan Teknokent çalışanlarının görev yaptığı teknokentler ele alındığında en fazla çalışana ulaşılan Teknokent (57 kişi) Kastamonu teknokent iken; en az çalışana ulaşılan Teknokent ise Bozok Teknokent (1 kişi) olmuştur. Ayrıca Tüm Türkiye genelinde yer alan Teknoloji Geliştirme Bölgeleri göz önüne alındığında 16 farklı şehirde yer alan toplam 19 teknokentten çalışmaya katılım sağlanmıştır. Anketleri cevaplayan kişilerin çalıştığı Teknokentler, teknokentlere göre katılımcı sayıları ve teknokentlerin bulunduğu coğrafi bölgeler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Örneklemde Yer Alan TGB'ler ve Bölgelere Göre Katılımcı Sayıları

Bölge	Üniversite	Bölge	Üniversite
1	Çanakkale Teknoloji Geliştirme Bölgesi	5	İskenderun Teknik Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi
	İTÜ Arı Teknokent Teknoloji Geliştirme Bölgesi		Kahramanmaraş Teknoloji Geliştirme Bölgesi
	Recep Tayyip ERDOĞAN Üniversitesi ve Türk-Alman Üniversitesi Teknoloji	6	Harran Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi

Tablo 2'nin devamı: Örneklemde Yer Alan TGB'ler ve Bölgelere Göre Katılımcı Sayıları

Bölge	Üniversite	Bölge	Üniversite	
	Ulutek Teknoloji Geliştirme Bölgesi	7	Erzurum Ata Teknokent Teknoloji Geliştirme Bölgesi	
	Yıldız Teknik Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi		Fırat Teknoloji Geliştirme Bölgesi	
2	İzmir Teknoloji Geliştirme Bölgesi	Bölge Adı	TGB	Katılımcı
3	Aksaray Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi	1- Marmara Bölgesi	5	61
	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi	2- Ege Bölgesi	1	2
	Ankara Teknoloji Geliştirme Bölgesi	3- İç Anadolu Bölgesi	5	11
	Bozok Teknoloji Geliştirme Bölgesi Bozok Üniversitesi	4- Karadeniz Bölgesi	3	71
	Cumhuriyet Teknoloji Geliştirme Bölgesi	5- Akdeniz Bölgesi	2	9
4	Bolu Teknoloji Geliştirme Bölgesi	6- Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1	7
	Düzce Teknopark Teknoloji Geliştirme Bölgesi	7- Doğu Anadolu Bölgesi	2	36
	Kastamonu Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi	Toplam	19	197

4.3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak çevrimiçi anket formu kullanılmıştır. Bu formda Teknokent çalışanlarının demografik özelliklerini belirlemek amacıyla 7 soruluk kişisel bilgi formu yer almaktadır. Örgütsel bağlılıkları belirlemek amacıyla Meyer, Allen, ve Smith (1993), tarafından geliştirilen “Örgütsel Bağlılık Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçekte 3 alt boyut bulunmaktadır. 1-6 arası sorular Duygusal Bağlılık boyutunu, 7-12 arası sorular Devamlılık Bağlılığı Boyutunu ve 13-18 arası sorular Normatif Bağlılık Boyutunu ölçmektedir. Çalışmada kullanılan diğer bir

ölçek ise Grant vd. (2019), tarafından geliştirilen “Esnek Çalışma Ölçeğidir”. Bu ölçek 4 alt boyuttan oluşmaktadır. 1-7 arası sorular İş Hayatına Müdahale Boyutunu, 8-11 arası sorular Etkinlik/Verimlilik Boyutunu, 12-14 arası sorular Örgütsel Güven Boyutunu, 15-17 arası sorular ise Esneklik Boyutunu ölçmektedir.

4.4. Verilerin Analizi

Çalışmanın bağımlı değişkenleri örgütsel bağlılık ve alt boyutları olan duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılıktır. Bağımsız değişkenler ise uzaktan çalışma ve alt boyutları olan iş hayatına müdahale, etkinlik/verimlilik, örgütsel güven ve esnekliktir.

Verilerin analizi için SPSS programı kullanılmıştır. Öncelikle ölçeklerdeki ifadeler için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. Ardından ölçeklerin güvenilirliğine ve değişkenlerin normallik varsayımlarını sağlayıp sağlamadığına bakılmıştır. Daha sonra değişkenler arasında yön ve ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır.

5. Bulgular

Araştırmanın örnekleminde yer alan katılımcılara ilişkin demografik bulgular incelendiğinde katılımcıların %73,5’ini erkekler; % 26,5’ini kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunu (%46,7) 30 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Medeni durum açısından bekarlar (%55,8) çoğunluktadır. Eğitim durumu açısından ise en fazla katılımcının (%58,9) üniversite mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Araştırmaya katılan bireylerin sektörde çalışma deneyimleri incelendiğinde en fazla (%35,5) 0-3 yıl arasında çalışma süresine sahip personelin olduğu görülmektedir. Benzer şekilde aynı işletmede çalışma oranı incelendiğinde en fazla (%54,3) 0-3 yıl arasında çalışma süresine sahip çalışanların yer aldığı; katılımcıların gelir düzeyi açısından bakıldığında ise en fazla (%52,6) 15.000 TL altında gelir elde eden çalışanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan kişilere ilişkin demografik bilgiler Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Cinsiyet	n	%
Erkek	145	73,6
Kadın	52	26,4
Yaş	n	%
20 ve altı	2	1
21-25	38	19,3
26-30	65	33
30 ve üzeri	92	46,7

Tablo 3'ün devamı: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Medeni Durum	n	%
Evli	87	44,2
Bekar	110	55,8
Eğitim Durumu	n	%
İlköğretim	-	-
Lise	12	6,1
Ön Lisans	24	12,2
Üniversite	116	58,9
Yüksek Lisans	35	17,8
Doktora	10	5,1
Sektörde Çalışma Yılı	n	%
0-3	70	35,5
3-5	28	14,2
5-7	16	8,1
8-10	26	13,2
10 yıl ve üstü	57	28,9
İşletmede Çalışma Yılı	n	%
0-3	107	54,3
3-5	32	16,2
5-7	17	8,6
8-10	19	9,6
10 yıl ve üstü	22	11,2
Aylık Gelir Düzeyi	n	%
10, 000TL ve altı	49	24,9
10.001 - 15.000 TL	54	27,4
15.001 - 20.000 TL	27	13,7
20.001 - 25.000 TL	24	12,2
25.001 - 30.000 TL	13	6,6
30.001 TL ve üzeri	30	15,2

AFA analizi öncesinde verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Sphericity analiz sonuçlarının incelenmesi gerekmektedir. Verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek için KMO değerinin 0.60'dan yüksek ve Barlett Sphericity analizinin anlamlı sonuç vermiş olması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2020). Örgütsel Bağlılık Ölçeği için KMO değeri .868 olarak bulunmuştur ve Barlett Sphericity analizi anlamlı ($p < ,05$, $df=153$) olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Örgütsel Bağlılık Ölçeği için yapılan AFA sonucunda toplam varyansın % 66,943'ünü açıklayan bir yapı elde edilmiştir. Ölçekte DB3, DB4, DB6 ve NB1 alt

boyutları ters kodlanmıştır. Yapılan analiz orijinal ölçekteki faktör sayısı girilerek gerçekleştirilmiş ve maddelerin orijinal ölçekteki faktör yapısına uygun şekilde dağıldığı görülmüştür. DB1-DB6 arası sorular birinci faktör altında, DEV1-DEV6 arası sorular ikinci faktör altında ve NB1-NB6 arası sorular ise üçüncü faktör altında toplanmıştır. Elde edilen veriler Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Örgütsel Bağlılık Ölçeği AFA Analizi Sonuçları

İfade Kodları	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktörün Açıklayıcılığı (%)
DB1	,717			13,900
DB2	,715			
DB3	,653			
DB4	,635			
DB5	,663			
DB6	,677			
DEVB1		,677		16,290
DEVB2		,836		
DEVB3		,865		
DEVB4		,774		
DEVB5		,739		
DEVB6		,795		
NB1			,859	36,753
NB2			,773	
NB3			,786	
NB4			,851	
NB5			,805	
NB6			,815	
Toplam Açıklanan Varyans Oranı				: % 66,943
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği				: ,868
Barlett Küresellik Testi Ki Kare				: 2483,429
Serbestlik Derecesi				: 153
p-değeri				: ,001

Uzaktan Çalışma Ölçeği için KMO değeri .820 olarak bulunmuştur ve Barlett Sphericity analizi anlamlı ($p<.05$, $df=136$) olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Uzaktan Çalışma Ölçeği için yapılan AFA sonucunda toplam varyansın % 71,938’ini

açıklayan bir yapı elde edilmiştir. Ölçekte İHM1, İHM2, İHM4, İHM6, İHM7 ve ES1 alt boyutları ters kodlanmıştır. Yapılan analiz orijinal ölçekteki faktör sayısı girilerek gerçekleştirilmiş ve maddelerin orijinal ölçekteki faktör yapısına uygun şekilde dağıldığı görülmüştür. İHM1-İHM7 arası sorular birinci faktör altında, EVER1-EVER4 arası sorular ikinci faktör altında, ÖG1-ÖG3 arası sorular üçüncü faktör altında ve ES1-ES3 arası sorular ise dördüncü faktör altında toplanmıştır. Elde edilen veriler Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Uzaktan Çalışma Ölçeği AFA Analizi Sonuçları

İfade Kodları	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktörün Açıklayıcılığı (%)
İHM1	,839				29,111
İHM2	,772				
İHM3	,868				
İHM4	,768				
İHM5	,313				
İHM6	,678				
İHM7	,690				
EVER1		,888			18,299
EVER2		,931			
EVER3		,765			
EVER4		,897			
ÖG1			,799		9,620
ÖG2			,810		
ÖG3			,891		
ES1				,933	14,907
ES2				,929	
ES3				,937	
Toplam Açıklanan Varyans Oranı				: % 71,938	
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği				: ,820	
Barlett Küresellik Testi Ki Kare				: 2115,901	
Serbestlik Derecesi				: 136	
p-değeri				: ,001	

Diğer analizlere geçmeden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığının kontrol edilmesi gereklidir. Bunun için basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiştir. Sosyal bilimlerde ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (George ve Mallery,

2010). Bunun kontrolü için normallik testi yapılmıştır. Tablo 6’de görüldüğü gibi araştırma kapsamında ele alınan örgütsel bağlılık (ÖB) ve uzaktan çalışma (UZÇ) boyutlarındaki çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 arasında yer almaktadır. Bu sonuca göre verilerin normal dağıldığı söylenebilir. Elde edilen veriler Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Normallik Testi Sonuçları

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
DB	2,950	,772	-,073	-,747
DEVB	2,878	,904	,124	-,750
NB	3,200	,973	-,333	-1,052
ÖB	3,009	,579	-,008	-,208
İHM	3,547	,730	-,608	,063
EVER	3,611	,976	-,524	-,530
ÖG	3,399	,988	-,375	-,561
ES	3,170	1,182	-,233	-1,697
UZÇ	3,432	,513	-,080	,266

Ayrıca ölçeklerin güvenirliğine ilişkin Cronbach Alpha (α) değerlerine bakılmıştır. Ölçekler boyut bazında ve ölçek toplamında analiz edilmiştir ve güvenilir olduğuna ilişkin değerler elde edilmiştir. Bu kapsamda araştırmada kullanılan ölçeklerden ilki olan örgütsel bağlılık ölçeğinde $\alpha = ,836$ ile yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ölçek olan uzaktan çalışma ölçeği açısından bakıldığında ise bu ölçeğin oldukça güvenilir ($\alpha = ,772$) seviyede olduğu belirlenmiştir. Elde edilen veriler Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Ölçeklere İlişkin Güvenirlik Analiz Sonuçları

	Soru Sayısı	Cronbach-Alpha
DB	6	,770
DEVB	6	,888
NB	6	,934
ÖB	18	,836
İHM	7	,849
EVER	4	,917
OG	3	,823
ES	3	,935
UZÇ	17	,772

Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonucunda elde edilen ölçümler incelenmiştir. Korelasyon katsayısının sıfır olması durumunda değişkenler arasında doğrusal ilişki olmamaktadır. Katsayı 0,01 – 0,29 arasında olduğunda zayıf, 0,30-0,70 arasında ise orta düzey, 0,71-0,99 arasında ise güçlü ve 1,00 ise mükemmel korelasyon olduğu ifade edilmektedir (Özdamar, 2004). Ortaya çıkan bulgulara bakıldığında uzaktan çalışma ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında bazı düzeylerde anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Uzaktan çalışmanın örgütsel güven alt boyutu ile örgütsel bağlılığın devam bağlılığı arasında zayıf korelasyon olduğu, benzer şekilde uzaktan çalışmanın örgütsel güven alt boyutu ile örgütsel bağlılığın normatif bağlılık alt boyutu arasında orta düzey korelasyon olduğu görülmüştür. Elde edilen veriler Tablo 8’de verilmiştir. Korelasyon analizi sonucu genel olarak değerlendirildiğinde örgütsel bağlılık ile uzaktan çalışma arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 8: Uzaktan Çalışma ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki Korelasyon

	DB	DEVB	NB	İHM	EVER	OG	ES
DB	1						
DEVB	,018	1					
NB	-,061	,412**	1				
İHM	,083	-	-,008	1			
EVER	,120	-,084	-0,39	,251**	1		
OG	,026	,260**	,342**	,159*	,353	1	
ES	,032	-,013	-,037	-,062	-,132	-,210**	1
** Korelasyon $p < 0,05$ düzeyinde anlamlıdır. * Korelasyon $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.							
		ÖRGÜTSEL BAĞLILIK					
UZAKTAN CALISMA	r	,122					
	p	,087					
	N	197					

Regresyon analizinde β değeri, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü gösteren standardize edilmiş regresyon katsayısıdır. Regresyon analizi sonucunda bağımsız değişken olan örgütsel bağlılığın %0,15’inin uzaktan çalışma ile açıklandığı ($R^2 = ,015$), ayrıca uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ($p = ,087$) sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın “ H_0 : Genel olarak uzaktan çalışma örgütsel bağlılığı etkilemektedir” hipotezi reddedilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Uzaktan Çalışma ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	Std. Error	β	t	p
Örgütsel Bağlılık	Sabit	2,537	,278		9,121	,087
	Uzaktan Çalışma	,138	,080	,122	1,719	

6. Sonuç ve Tartışma

Çalışmada Teknokent çalışanlarının uzaktan çalışmalarının örgütsel bağlılıkları üzerine bir etkisinin olup olmadığı değerlendirilmiştir. Bu etkiyi araştırırken Türkiye’de yer alan 95 Teknokent arasında 19 ayrı Teknokentte çalışan 207 çalışandan elde edilen veriler kullanılmıştır. Genel bir kural olarak faktör analizi yapılan çalışmalarda örneklem büyüklüğünün soru sayısının en az 5 katı kadar olması gerektiği önerilmektedir (Child, 2006). Çalışmamızda soru sayısı 35 olduğundan dolayı 175 örneklemin güvenilirlik açısından yeterli olduğu değerlendirilebilir. Çalışmanın sınırlılığı olarak Türkiye’de bulunan 100’e yakın Teknokentte yer alan işletmelerde çalışan yaklaşık 95.000 çalışan olmasına rağmen ankete katılım 207 kişi ile sınırlı kalmıştır. Çalışmaya 207 kişi katılmış olmasına rağmen 197 anket değerlendirmeye alınabilmiştir. Elde edilen veriler için korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde uzaktan çalışma ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç Gürkanlar (2010), tarafından yapılan çalışmada esnek çalışabilme ile performans arasında doğrudan bir ilişki ortaya çıkmadığı, Kördeve ve Aydın (2016), tarafından yapılan çalışmada genel örgütsel bağlılık düzeyini açıklamada esnek çalışma uygulamalarının açıklayıcılık gücünün zayıf olduğu ve Taborosi, Strukan, Postin, Konjikusiç, ve Nikoliç (2020), tarafından yapılan çalışmada erkek çalışanların uzaktan çalışması durumunda örgütlerine bağlılıklarının azalacağı ve kadın çalışanların uzaktan çalışmalarının örgütsel bağlılıkta bir değişime neden olmayacağı sonuçlarıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Ayrıca alan yazında yapılan araştırmada uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılığı artırdığı veya azalttığı yönünde çalışmaların olduğu tespit edilmiştir. Serinikli (2021), çalışmasında Covid-19 salgını sürecinde uzaktan/evden çalışma modelinin uygulanması ile personelin sosyal ilişkilerinin, iş-yaşam dengesinin, örgütsel bağlılığının, örgütsel özdeşleşmesinin, iş tatmininin ve iş performansının azalabileceğini belirtmiştir. Özcan, Baysal ve Halis (2022), çalışmasında uzaktan çalışmanın örgütsel bağlılığa ve iş ilişkisine hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olacağını belirtmiştir. McLaughlin (2017), çalışmasında örgütten uzun süre fiziksel olarak uzak kalmanın sosyal izolasyon hissetmeye neden olacağını ve bunun da örgüte bağlılığı azaltmada moderatör bir etkisinin olacağı sonucuna varmıştır.

Tüm bu çalışmalar göz önüne alındığında ve Teknokentler özelinde yaptığımız çalışma sonucunda alan yazında belirtilen uzaktan çalışanların örgütsel bağlılıklarında artış olacağı yönündeki genel kanının aksine bağlılığı etkilemediği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Her geçen gün gelişen teknolojiyle birlikte iletişim teknolojilerinde yaşanan ilerlemelerin gelecek yıllarda çalışanların uzaktan çalışmalarını teşvik eder nitelikte olacağı öngörülebilir. Bu çalışma Teknokentlerde yer alan işletmeler odağında gerçekleştirilmiş olup, Teknokentlerde birçok sektörden işletme yer almaktadır. Özellikle yazılım ve bilişim sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler uzaktan çalışma yöntemini tercih edebilmekte, hatta bu durum devlet tarafından teşvik edilmektedir. Buradan hareketle Teknokentlerde yer alan yazılım ve bilişim işletmeleri özelinde bir çalışma yapılması literatüre ayrıca katkı sağlayacağı önerilmektedir.

Kaynakça

- Akca, M., ve Küçükoğlu, M. T. (2020). Covid-19 ve İş Yaşamına Etkileri: Evden Çalışma. *Journal Of International Management Educational and Economics Perspectives*, 8(1), 71-81.
- Alshibly, H. H., ve Alzubi, K. N. (2022). Unlock the black box of remote e-working effectiveness and e-HRM practices effect on organizational commitment. *Cogent Business ve Management*, 9(1), 2153546.
- Anugrah, P. G., ve Priyambodo, A. B. (2022). Correlation Between Organizational Commitment and Employee Performance When Working from Home During the Covid-19 Pandemic. *KnE Social Sciences*, 55-66.
- Azmy, A. (2022). Effect of Compensation and Organizational Commitment on Employee Performance During WFH at Digital Company. *Jurnal Economia*, 18(1), 70-88.
- Baruch, Y. (2000). Teleworking: benefits and pitfalls as perceived by professionals and managers. *New technology, work and employment*, 15(1), 34-49.
- Balfour, D. L., ve Wechsler, B. (1996). Organizational commitment: Antecedents and outcomes in public organizations. *Public Productivity ve Management Review*, 256-277.
- Bayram, L. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: Örgütsel bağlılık. *Sayıştay dergisi*, (59), 125-139.
- Becker, H. S. (1960). Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66(1), 32-40.

- Bilginoğlu, E. (2021). COVID-19 pandemisi sırasında uzaktan çalışmanın artan nemi: Bilinen yanlışlar ve doğruları. *alışma ve Toplum*, 2(69), 1099-1146.
- Büyüköztürk, ř. (2020). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: *İstatistik, Araştırma Deseni Spss Uygulamaları Ve Yorum*. Ankara: Pegem A Yayıncılık. (28), 177.
- Child D. (2006). *The Essentials of Factor Analysis*, 3.b., London: Continuum yayın evi. 5.b.
- Çakan, S. (2021). Uzaktan/Evden alışmanın İş Tatminine ve rgtsel Bağlılığa Etkisi zerine Bir Araştırma: Bankacılık Sektörü Orneği. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 5(9), 227-244.
- elenk, H. (2008). Esnek çalışmanın işgücü maliyetlerine ve rekabet gücüne etkisi ve tekstil sektöründe uygulaması (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).
- Deloitte, (2020). COVID-19: Çalışanlara ve alışma Hayatına Olası Etkileri, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/human-capital/articles/covid-19-calisanlara-ve-calisma-hayatina-olasi-etkileri.html> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2020.)
- Demir, M. (2023). Covid-19 Pandemi Dönemi Uzaktan alışmanın İş-Aile ve Yaşam Dengesi zerine Etkisi: Öğretmenler zelinde Nitel Bir Araştırma. *Kapanaltı Muhasebe Finans Ekonomi Dergisi*, (3), 44-52.
- Demirel, Y. (2008). Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Tekstil sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 179-194.
- Demirel, Y. ve Güngör, B. (2018). Algılanan Psikolojik Gclendirmenin İ Girişimciliğe Etkisi zerine Bir Araştırma. 2. International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress, 09-11 November 2018, Cappadocia.
- De Graaff, T., ve Rietveld, P. (2007). Substitution between working at home and out-of-home: The role of ICT and commuting costs. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 41(2), 142-160.
- Fayard, A. L., Weeks, J., & Khan, M. (2021). Designing the hybrid office. *Harvard Business Review*, 99(2), 114-123.

- George, D., ve Mallery, M. (2010). SPSS for windows step-by-step: A simple guide and reference.
- Grant, C.A., Wallace, L.M., Spurgeon, P.C., Tramontano, C., Charalampous, M. (2019). Construction and Initial Validation of the E-Work Life Scale to Measure Remote E-Working, *Employee Relations*, 41(1), 2.
- Gotz, M. ve Jankowska, B. (2017). Clusters and Industry 4.0 – Do they fit together? *European Planning Studies*, 25(9), 1633-1653.
- Gürkanlar, E. (2010). Esnek çalışma saatlerinin kadın çalışanların sosyal rolleri ve çalışma performansı üzerine etkileri: Akdeniz Üniversitesinde bir araştırma. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Hall, D. T., Schneider, B., ve Nygren, H. T. (1970). Personal factors in organizational identification. *Administrative Science Quarterly*, 176-190.
- Hidayat, M. I., ve Ariyanto, E. (2021). The Effect of Quality of Work Life on Worker Performance When Work from Home through Job Satisfaction and Organizational Commitment as Intervening Variables (Case Study at PT Patra Jasa Head Office). *European Journal of Business and Management Research*, 6(6), 59-66.
- ILO, (2017), Working anytime, anywhere: The effects on the world of work, Publications Office of the European Union, Luxembourg, and the International Labour Office, Geneva.
- ILO, (2020). Teleworking During The COVID-19 Pandemic and Beyond A Practical Guide. Geneva, 1-47.
- Işık E., Özyılmaz, A., Toprak, M., Bayraktar, Y., Büyükakın, F., & Olgun, M. F. (2022). Will Outbreaks Increase or Reduce Income Inequality? The Case of COVID-19. *Istanbul Business Research*, 51(2), 583-605.
- Kaya, H. (2008). Kamu ve özel sektör kuruluşlarının örgütsel kültürünün analizi ve kurum kültürünün çalışanların örgütsel bağlılığına etkisi: Görgül bir araştırma.
- Kelliher, C., ve Anderson, D. (2010). Doing more with less? Flexible working practices and the intensification of work. *Human relations*, 63(1), 83-106.
- Klein, M., (2020). “İşletmelerde Dijital Dönüşüm ve Etmenleri”, *Journal of Business in The Digital Age*, 2020, 3(1), ss. 24-35.
- Koç, H., (2009). Örgütsel bağlılık ve sadakat ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 200-211.

- Kördeve, M. K., ve Aydınlan, B. (2016). Esnek çalışma ve örgütsel bağlılık ilişkisi: sağlık profesyonelleri üzerinde bir uygulama. *İşletme araştırmaları dergisi*, 8(2), 277-292.
- Kraus, S., Durst, S., Ferreira, J.J., Veiga, P., Kailer, N., Weinmann, A. (2022). Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International Journal of Information Management*, 63, (2022)
- Kumar, R., Agrawal, V., Piyush, G. K., ve Singh, D. D. (2022). The Mediating Role Of Organizational Commitment In The Adoption Of Work-From-Home Arrangements After COVID-19. *Journal of Positive School Psychology*, 6(8), 6940-6966.
- Meyer, J. P.; Allen, N. J. (1991). "A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment". *Human Relations*, 1, 61-89.
- Meyer, J. P., Allen, N. J., & Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of applied psychology*, 78(4), 538.
- McLay, A., (2014). Re-reengineering the dream: agility as competitive adaptability, *Int. J. Agile Systems and Management*, Vol. 7, No. 2, 101–115, 2014
- McLaughlin, R. (2017). Examining isolation and commitment as mechanisms by which remote work influences subsequent individual and organizational outcomes.
- Özcan, M., Baysal, C., ve Halis, M. (2022). Çalışanların Örgütsel Bağlılık Tutumları ve İş İlişkileri Açısından Uzaktan Çalışmayı Değerlendirmesi: Nitel Bir Çalışma. *Turan: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 14, 166-177.
- Özdamar K., (2004) *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*, 5.b., Eskişehir: Kaan Kitabevi. s. 622-633.
- Porter, L. W., Crampon, W. J., & Smith, F. J. (1976). Organizational commitment and managerial turnover: A longitudinal study. *Organizational behavior and human performance*, 15(1), 87-98.
- STB, (2023). <https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/istatistiki-bilgiler/> (Erişim Tarihi: 20 Mart 2023)
- Serinikli, N. (2021). Covid 19 Salgın Sürecinde Örgütsel Değişim: Uzaktan/Evden Çalışma Modeli. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 277-288.

- Scandura, T. A., ve Lankau, M. J. (1997). Relationships of gender, family responsibility and flexible work hours to organizational commitment and job satisfaction. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 18(4), 377-391.
- Stanworth, C. (1998). Telework and the information age. New technology, work and employment, 13(1), 51-62.
- Taborosi, S., Strukan, E., Postin, J., Konjikusiç, M., ve Nikoliç, M. (2020). Organizational commitment and trust at work by remote employees. *Journal of Engineering Management and Competitiveness (JEMC)*, 10(1), 48-60.
- Tekin, E. (2020). COVID-19 Kaygısının Motivasyon Üzerindeki Etkisi: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Tenderis, A., ve Kazdal, Ö. S. (2023). Hibrit Çalışma Modelinin Örgütsel Bağlılık Ve Çalışan Performansı Etkisi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-11.
- Tortorella, G. L. ve Fettermann, D. (2017). Implementation of Industry 4.0 and lean production in Brazilian manufacturing companies. *International Journal of Production Research*, 56, 2975- 2987.
- Yeşil, A. (2018). Örgütlerde değişimin önemi ve değişim yönetimi üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(5), 307-323.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Çalışma için, Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulundan 10.05.2023 tarih ve 13 sayılı karar ile etik onayı alınmıştır. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Effect of Remote Working on Organizational Commitment in Technoparks

---

Extended Abstract

---

1. Introduction

Especially with the COVID-19 epidemic, the "remote working" method, a flexible working model, has spread rapidly worldwide. Technoparks, the research area of article, is one of the areas where remote working is common. Remote work has quickly increased in Technoparks, especially with the COVID-19 outbreak. This situation can be evaluated positively regarding work-family balance for employees working remotely. In terms of businesses, it is seen as beneficial because it will provide benefits such as making personnel more effective and efficient and increasing their commitment to their organizations. The approach that promoting remote work by the state will increase employees' loyalty to their organizations should be scientifically verified. In this respect, in the literature review we conducted, it was seen that the result of the studies conducted in different sectors was that remote working would increase organizational commitment. In research, we wanted to confirm this situation regarding Technopark employees and businesses.

Technological developments, decreases in labor demand, and increasing competitive conditions are the leading causes of the emergence of flexible working. At the same time, another reason is businesses' strategies to increase employees' commitment to their organizations. Whether the widespread use of remote work and even the encouragement of it by the state can be considered a strategy that will increase employees' commitment to their organizations forms the basis of research.

When the studies conducted in different sectors of the literature are examined, it has been seen that different results have been reached. It has been determined that remote work increases organizational commitment in some sectors while decreasing it in others. First, a conceptual framework for remote working will be presented to fill this literature gap. Remote working methods in technoparks will be discussed, and finally, the relationship of remote working with organizational commitment will be examined.

2. Methodology

The data obtained from the study conducted with 197 employees in 19 different technoparks in Turkey using the survey method, one of the quantitative research methods, were tested with correlation and regression analysis.

An online questionnaire was used as a data collection tool in this study. The "Organizational Commitment Scale" developed by Meyer, Allen, and Smith (1993) was used to determine organizational commitment. There are three sub-dimensions on this scale. These dimensions are Affective Commitment, Continuance Commitment, and Normative Commitment Dimensions. Another scale used in the study is the "Flexible Study Scale" developed by Grant (2019). This scale consists of four sub-dimensions. These dimensions are Intervention in Work Life, Efficiency/Efficiency, Organizational Trust, and Flexibility. The dependent variable of the study is organizational commitment. The independent variable is remote work. The SPSS program was used for data analysis. First, explanatory factor analysis (EFA) was performed for the statements in the scales. Then, the reliability of the scales and whether the variables met the normality assumptions were examined. Then, correlation and regression analysis were performed to determine the direction and relationship between the variables.

3. Findings

Explanatory factor analysis results show that the data from the scales are suitable for factor analysis. The KMO value for the organizational commitment scale was 0,868, and the KMO value for the remote working scale was 0,820. The skewness and kurtosis values in the dimensions of organizational commitment and remote working within the scope of the research are between -2 and +2. It was highly reliable, with $\alpha = 0,836$ on the organizational commitment scale. In terms of the remote work scale, which is another scale, it was determined that it has a very reliable level of reliability with $\alpha = 0,772$ in its scale. When the findings were examined, it was seen that there were significant relationships at some levels between remote working and organizational commitment levels. When the result of the correlation analysis was evaluated in general, no meaningful relationship was found between organizational commitment and remote working. In the result of the regression analysis, it was concluded that 0.15% of organizational commitment, which is the independent variable, was explained by remote working ($R^2= 0,015$), and it was concluded that remote working did not have a significant effect on organizational commitment ($p=0,087$).

4. Conclusions

Let's evaluate the analysis results in general according to the results of our analysis between remote working and organizational commitment. It has been determined that there is no significant relationship. The relationship is both weak and positive. As a result of our study specific to technoparks, contrary to the general belief that there will be an increase in the organizational commitment of remote employees, it does not affect commitment.

Araştırma Makalesi

Helal Sertifikalı Gıda Tüketimi İçin Bireylerin Daha Yüksek Fiyat Ödeme İstekliliğinde Dini Bağlılığın Düzenleyicilik Rolü

İbrahim YEMEZ

Sorumlu Yazar, Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi
ibrahimyemez@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3176-6394

Tuğba DELİCE AKCA

Serbest Araştırmacı
tugbadeliceakca@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3626-0424

Öz

Bu çalışmada tüketicilerin helal gıda satın alma kararını etkileyecek faktörlerin daha yüksek fiyat ödeme istekliliğine olan etkisinde dini bağlılığın düzenleyici rolünü ortaya koymak amaçlanmıştır. 5-30 Nisan 2021 tarihlerinde kolayda örnekleme metoduyla 18 yaşından büyük 506 tüketiciden çevrimiçi anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Verilere ilk olarak Faktör Analizi uygulanmış, ölçeğin birleşme ve ayrışma geçerliliği ile iç tutarlılığı ortaya konmuş ve ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür. Daha sonra araştırma modeli YEM altında düzenleyicilik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda depolama ve taşıma faktörü ile helal logo faktörünün yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerindeki etkisinde dini bağlılığın düzenleyicilik rolü olduğu görülmüştür. Ancak kesim şekli, menşei ülke, fiyat bilinci ve gıda kalitesi faktörlerinin yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerindeki etkisinde dini bağlılığın düzenleyicilik rolü olmadığı bulunmuştur. Ayrıca depolama ve taşıma ile dini bağlılığın tüketicilerin helal sertifikalı gıda ürünleri alırken yüksek fiyat ödeme istekliliğini pozitif olarak etkilediği de görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Helal sertifika, helal logo, dini bağlılık, düzenleyicilik analizi, SMARTPLS
Jel Sınıflandırma Kodları: M3, M31, M310

Moderator Role of Religious Commitment in the Willingness of Individuals to Pay Higher Prices for Halal-Certified Food Consumption¹

Abstract

This study aims to reveal the moderating role of religious affiliation in the effect of factors that will affect consumers' decision to purchase halal food on their willingness to pay higher prices. Data was collected from 506 consumers over the age of 18 using an online survey technique using a convenience sampling method between 5-30 April 2021. First, Factor Analysis was applied to the data, the convergent and discriminant validity and internal consistency of the scale were demonstrated, and the scale was found to be valid and reliable. Then, the research model was subjected to moderation analysis under SEM. As a result of the analysis, it was seen that religious affiliation had a regulatory role in the effect of the storage and transportation factor and the halal logo factor on the willingness to pay high prices.

Keywords: Halal certificate, halal logo, religious affiliation, moderator analysis, SMARTPLS
JEL Classification Codes: M3, M31, M310

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 17.09.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 20.05.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Yemez, İ. ve Delice Akca, T. (2024). Helal sertifikalı gıda tüketimi için bireylerin daha yüksek fiyat ödeme istekliliğinde dini bağlılığın düzenleyicilik rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 384-420. doi: 10.18074/ckuiibfd.1361572

1. Giriş

Etnik, coğrafi ve ekonomik açıdan her zamankinden daha fazla çeşitliliğe sahip olan Müslüman tüketici pazarı artan nüfusun etkisiyle hızla büyümektedir (Ngah, Gabarre, Han, Rahi, Al-Gasawneh ve Park, 2021, s. 11). 2050 yılına kadar toplam Müslüman nüfus 2,6 milyara ulaşacak ve küresel nüfusun %30'unu oluşturacaktır (Naseri ve Abdullah, 2022, s. 1245). Yıllık %20 büyüme oranına sahip olan helal gıda sektörü, yılda yaklaşık 605 milyar dolarlık bir ticaret hacmine sahiptir. Böylece helal endüstrisi dünyanın en hızlı büyüyen mal ve hizmet pazarlarından biri haline gelmiştir (Madenci, Bayramoğlu, Türker, Ağızan ve Eyiz, 2020, s. 348). Helal ürünlerin bilinirliğinin ve popülaritesinin artması ve helal gıdanın daha sağlıklı ve güvenli olduğu yönündeki kamuoyu algısı birçok helal araştırmasının yapılmasını sağlamıştır (Putri, Daryanti ve Ningtias, 2018, s. 172). Ayrıca tüketicilerin helal ürünleri tercih etmesi ve bu ürünlere daha fazla talep göstermesi işletmelerin de dikkatini çekmiştir. Helal ürünler vejetaryenler gibi hayvansal ürün tüketmeyen tüketici grupları için de iyi bir alternatiftir. Helal kavramı artık sadece dini bir kavram değil aynı zamanda ticari bir konsepttir. Arjantin, nüfusunun %2'si Müslümanlardan oluşmasına rağmen helal gıda ihraç eden ülkeler arasında önemli bir konuma sahiptir. Helal ürünleri toplam ihracatının %15'ini oluşturan Arjantin; Hollanda, İrlanda, Danimarka ve Tayland gibi ülkelere helal ürünler satmaktadır (Yener, 2022, s. 101-105).

Helal kelimesi Arapça bir kelime olup İslam'ın öngördüğü şekilde yasal veya izin verilen, tüketime uygun (Borzooei ve Asgari, 2013; Khalek, 2014; Zakari, Yunos, Mahmood, Anita ve Said, 2017; Demir ve Demir, 2017; Bux Varese, Amicarelli ve Lombardi, 2022; İbrahim, 2022) ve davranışın ahlaki/etik olduğu ve belirli İslami düzenlemelere uygun olduğu anlamına gelmektedir (Nasirun, 2019; Madenci vd., 2020; Amer, 2024). Bonne ve Verbeke'ye (2008) göre helal, tipik bir güvenilirlik süreci özelliğidir; diğer bir ifadeyle, satın alma sırasında ve hatta et gibi ürünleri tükettikten sonra bile bireysel bir tüketici tarafından doğrulanamayan (Zakaria vd., 2017) ve tespit edilemeyen soyut bir kalite özelliğidir (Verbeke, Rutsaert, Bonne ve Vermeir, 2013). Helal, Müslümanların yaşamında bir inancın parçası, günlük yaşamın vazgeçilmezi, etik sistem ve duygusal huzur gibi bazı roller oynamaktadır. Bu nedenle işletmelerin tüketicilere duygusal olarak hitap etmesini sağlamak için güvenilir bir helal markası oluşturmak önemlidir (Borzooei ve Asgari, 2013, s. 486). Günlük hayatın her alanında geniş kabul gören helal kavramı; kişisel bakım, yaşam tarzı, moda, ilaç, kozmetik, seyahat, turizm, ticaret, finans, eğlence, iş ve eğitim gibi gıda dışı alanlara da hızla yayılmaktadır (Ahmed, Abaidah ve Yahya, 2019; İbrahim, 2022; Rahmawaty ve Rakhmawati, 2022; Nurainun, Talib, Jamaludin, Yusof, Putri ve Lestari, 2023; Saputra, Yuniwati, Lisindawati ve Wahyuningsih, 2023).

Helal gıda tüketimi özellikle de bir Müslüman için planlı bir davranıştır (Fachrurrozie, Nurkhin, Mukhibad ve Daud, 2023, s. 114). Bir Müslüman İslami

öğretilerin taleplerine uygun olduğu için helal gıda tüketirken gayrimüslimler temizlik veya gıda kalitesi gibi nedenlerle helal gıda tüketmektedirler. Şeriata uymanın yanı sıra Müslümanlar, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde tavsiye edildiği gibi sağlık ve gıda kalitesi sebeplerle de helal gıdayı tercih etmektedirler. Bu nedenle helal gıda hijyenik olarak hazırlanmalı, işlenmeli veya üretilmeli ve tüketilmesi güvenli olmalıdır (Khalek, 2014, s. 27). Helal gıdalar arasında genellikle bitkisel gıdalar, tahıllar, meyveler, sebzeler ve belirli bir şekilde kesilmiş, boğazı kesilmiş ve kanı akıtılmış hayvanlardan elde edilen etler yer almaktadır (Wibawa, Bramanti ve Pranindyasari, 2022).

Fathi, Zailani, Iranmanesh ve Kanapathy (2016) tüketicilerin helal ürünlere ilişkin kararlarını etkileyen iş çevresi faktörlerini belirlemişlerdir. Hosseini, Mirzaei ve Iranmanesh'e (2019) göre hayvan kesimi, menşe ülke, depolama ve taşıma, helal logo gibi çevresel faktörler ile fiyat bilinci, gıda kalitesi ve dini bağlılık gibi kişisel özelliklerin tüketicilerin helal gıda satın alma kararlarını etkileyebilecek çevresel faktörler olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmada da tüketicilerin helal sertifikalı gıdalar için daha fazla ödeme yapma istekliliği üzerinde söz konusu bu faktörlerin etkisi araştırılmaktadır. Bu nedenle dini bağlılık faktörü kişisel faktörler içinde sayılmaktadır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; helal lojistik (Fathi vd., 2016), helal taşımacılık (Nghah vd., 2020), helal kozmetik (Majid, Sabir ve Ashraf, 2015; Hadriana vd., 2020; Nghah vd., 2021; Akbar, Endayani, Nafarinka ve Haryono, 2023) helal et tüketimi (Verbeke vd., 2013) helal gıda tüketimi (Ratih, Jatnika, Sinatrya ve Syamsiyah, 2021) ve helal gıda sertifikasyonu (Khan, Azam ve Arafat, 2019; Iranmanesh, Mirzaei, Hosseini ve Zailani 2019) gibi helal özelliklerle ilgili çok çeşitli konuların incelendiği görülmektedir. Ancak helal sertifikalı gıda tüketimi için daha yüksek fiyat ödeme istekliliğinde dini bağlılığın düzenleyici rolüne çok az dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu çalışmanın yapılmasına karar verildiğinde yerli literatürde Türkiye'de yaşayan kişilere yönelik helal sertifikalı gıda tüketimi için daha yüksek fiyat ödeme istekliliğinde dini bağlılığın düzenleyici rolünü inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Bu noktadan hareketle; bu çalışmanın sonuçlarının politika yapıcılara, pazarlamacılara, helal gıda üreticilerine, akademisyenlere ve helal gıda literatürüne katkı sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Son yıllarda helal gıdanın öneminin artması ve bu alanda yapılan çalışmaların azlığı dikkate alındığında bu çalışmanın helal gıdalar için ödeme istekliliği üzerinde dini bağlılığın düzenleyici rolünü anlamamız açısından da önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca bu çalışmada dini bağlılığın düzenleyici rolü test edilerek mevcut literatüre fayda sağladığı da düşünülmektedir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, tüketicilerin helal gıda satın alma kararını etkileyecek faktörlerin daha yüksek fiyat ödeme istekliliğine olan etkisinde dini bağlılığın düzenleyici rolünü ortaya koymaktır. Bu amaçla öncelikle konu ile ilgili literatür incelenmiş, daha sonra araştırmanın modeli, hipotezleri ve yöntemi hakkında bilgiler verilmiş ve en son bulgular, sonuçlar ve önerilere yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Geleneksel helal pazarı, iş ortamı faktörlerinin önemini dikkate almayabilir. Dinamik iş ortamı faktörleri, tüketicinin algısını harekete geçirerek daha yüksek ödeme istekliliğine yol açmaktadır (Hosseini vd., 2019). Omar vd. (2013) helal kesim ve depolama ve taşıma faaliyetleri sırasında uygun ayırıştırmanın tüketicilerin helal gıda ürünlerine yönelik davranışlarını etkileyen faktörler olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, tüketiciler satın aldıkları ürünlerin helal olup olmadığı konusunda endişe duydukları için helal logosu taşıyan gıda ürünlerini arzu etmektedirler (Ireland ve Rajabzadeh, 2011). Helal gıdanın fiyatı ve kalitesi, tüketicinin helal gıda satın alma ya da almama kararını etkilediği tespit edilen diğer kaygılardır (Ahmad vd., 2013; Bonne ve Verbeke, 2008). Bu nedenle dini bağlılık değişkeni menşe ülke, helal kesim, depolama ve taşıma, helal logo ve ödeme istekliliği arasındaki ilişkinin düzenleyici değişkeni olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma için önerilen kavramsal çerçeve, tüketicilerin helal sertifikalı gıdalar için ödeme istekliliğinin belirleyicilerini göstermektedir.

2.1. Helal Sertifikalı Ürün Kavramı

Tüketim mallarının helal olarak etiketlenmesi büyüyen bir trend ve başarılı bir pazarlama stratejisi olarak görülmekte (Nurainun vd., 2023, s. 810) ve Müslüman tüketiciler için ambalajlı gıda ürünlerinin seçiminde helal sertifikası önemli bir kriter haline gelmektedir (Khan vd., 2019, s. 2383). Ürün ve marka bilinirliğini artıran helal sertifikası, bir ürünün İslam'da haram olarak kabul edilen bileşenleri içermediğinden emin olmak için yetkili makam tarafından verilen bir helal garantisidir (Triwardhani, 2022; Akbar vd., 2023). Helal sertifikalandırma süreci, helal standartlarını karşıladıklarından emin olmak için bir hayvanın kesilmesi, kullanılan malzemeler, temizlik, taşıma ve işleme ile ürünlerin nakliyesi ve dağıtımına ilişkin prosedürleri incelemektedir (Latif, Mohamed, Sharifuddin, Abdullah ve Ismail, 2014; Iranmanesh vd., 2019). Müslüman tüketicilerin helal olup olmadığı test edilmiş veya helal olarak etiketlenmiş gıdaları satın alma olasılıkları daha yüksektir (Nugroho, Atmaja, Ghilma, Andriansyah ve Achiria, 2018, s. 289). Benzer şekilde Fadlullah, Soetjipto ve Rahayu (2021) yaptıkları çalışmada Müslüman ve gayrimüslim tüketiciler açısından helal etiketinin satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

ABD'deki Müslümanların %75'inin dini beslenme kurallarına uyduğu tahmin edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, göç ettikten sonra bile Müslümanların çoğu hâlâ helal gıda tüketmektedir. Bu oranın Avrupa'daki göç etmiş Müslümanlar için de geçerli olduğu varsayılırsa yaklaşık 10 milyon Avrupalı tüketiciden oluşan potansiyel bir helal gıda pazarı oluşacaktır (Bonne ve Verbeke, 2008). Helal endüstrisi sadece Müslümanlar tarafından kabul edilmemekte gayrimüslim kullanıcıların da dikkatini çekmektedir (Amarul, Sukirno ve Kurnia 2019; Pauzi, Razali, Syed Jaafar, Jamaludin, Mohd Razif ve Man, 2022); çünkü helal sertifikaları kalite güvencesi ve yaşam tarzı seçimleri için küresel bir semboldür (Sunarsih,

2019, s. 14). Bu nedenle helal sertifikası, Müslümanların ürün seçme konusundaki endişelerini azaltacak ve ürünleri satın alırken veya tüketirken Müslümanlara güvenlik ve rahatlık hissi sağlayacaktır (Khalek, 2014; Musa, Baharuddin, Noh, Idris ve Selamat, 2022). Örneğin; Starbucks'ın sahip olduğu helal sertifikası sayesinde Müslüman bir tüketicinin Starbucks'tan kahve almayı sevmesi ya da sık sık satın alması için tüketicuyu etkilemek mümkündür (Triwardhani, 2022, s. 43). Singapur'daki McDonald's'ın helal sertifikası aldıktan sonra ziyaret sayısında 8 milyonluk bir artış yaşaması; KFC, Burger King ve Taco Bell'in de helal sertifikası aldıktan sonra satışlarında %20'lik bir artış yaşaması bu duruma verilebilecek diğer örneklerdir (Fadlullah vd., 2021, s. 107). Helal konusunda önde gelen işletmeler arasında yer alan İsviçreli gıda devi Nestle'nin, yatırımları ile 2008 yılında helal ürünlerden elde ettiği ciro 3,6 milyar dolardır ve 456 fabrikasından 75'i helal üretim için uygun donanımına sahiptir (Yener, 2022, s. 106).

Helalliği test edilmiş ve Müslümanlar tarafından tüketilebilecek helal sertifikasına sahip ürünler, ürün ambalajında helal logosunun yer almasıyla kanıtlanmaktadır (Sunarsih, 2019; Fadlullah vd., 2021). Bir ürün üzerindeki helal etiketi, tüketicilerin ürünün helal olduğuna ikna olması için önemli bir bilgidir. Bir ürünün helal belgelendirme alanında otorite sahibi bağımsız bir kurumdan alınmış helal sertifikasına veya etiketine sahip olması gerekir; çünkü çoğu tüketici artık yüksek düzeyde helal bilincine sahiptir (Rahmawaty ve Rakhmawati, 2022, s. 16). Üstelik bu uygulama sadece Müslümanlara özgü bir uygulama da değildir. Örneğin; Yahudilerde ürünlerin Yahudi kurallarına uygun olarak hazırlandığını; kaliteyi, sağlığa uygunluğu ve güvenliği gösteren Koşer Sertifikası 1900'lü yılların başından beri uygulanmaktadır ve dünyada bu konuda hizmet veren yaklaşık 921 kurum vardır (Demir ve Demir, 2017, s. 61). 1990'larda ABD'deki süpermarket ürünlerinin yaklaşık %30-40'ının Koşer sertifikasına sahip olduğu kabul edilmektedir (Yener, 2022, s. 103).

2.2. Kesim Şekli

Hayvan kesimi prosedürlerine özel dikkat gösteren Müslüman tüketiciler yalnızca helal sertifikalı gıdaları satın alma potansiyeline sahiptir (Hosseini vd., 2019). Bonne ve Verbeke'ye (2008) göre et ürünü ile ilgili İslami kesim yönteminin uygulandığına inanılmasına rağmen etin helal olabilmesi için ek koşullar gerekmektedir. Öncelikle hayvan kabul edilebilir bir türden ve doğal bir şekilde yetiştirilmiş olmalıdır. Hayvan kesim sırasında canlı olmalı ve bayılma sonucu değil kesilerek, kanı aktığı için ölmelidir. İslam dini hayvan refahının önemine işaret ettiği için kesimden önce hayvan beslenmeli, iyi dinlendirilmeli ve bekletme alanındayken içmesi için su verilmelidir. Helal etin dağıtımı ve perakende satışı, helal olmayan etle çapraz bulaşmayı önlemek açısından oldukça önemlidir. Omar ve Jaafar'a (2011) göre helal olmayan gıdalarla beslenen hayvanlar helal olmayacağı için sadece kesim işlemi değil hayvan yeminin kendisi de helal olmalıdır. Bazı gayrimüslimler, helal gıdaların sadece daha lezzetli ve sağlığa

faydalı olduğuna değil, hayvanlar için de önemli ve faydalı bir muamele olduğuna inanmaktadırlar. İslam'daki kesim sistemi, kesim acısını ortadan kaldırmak açısından hayvanlara merhamet göstermektedir (İbrahim, 2022, s. 102). Hosseini vd., (2019) hayvan kesiminin Malezya'daki Müslüman tüketicilerin helal sertifikalı gıdalar için ödeme istekliliğini olumlu yönde etkilediğini bulmuştur. Bu bilgilerden yola çıkarak araştırmanın hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H₁: Kesim şeklinin yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

2.3. Menşei Ülke

Helal kavramı; üretilen gıdanın doğasını, menşeyini ve işleme yöntemini belirtmektedir (Yener, 2022, s. 112). Ağırlıklı olarak Müslüman olan bir ülkeden gelen gıda ürünleri, diğer ülkelerden gelenlere göre daha fazla tüketici güveni kazanmaktadır (Hosseini vd., 2019, s. 1229). Umberger, Feuz, Calkins ve Sitz (2003) kaynak güvencesi, yerel olarak yetiştirme ve menşe ülke etiketlerine daha fazla önem veren tüketicilerin etiketli gıdalar için ödeme yapma olasılıklarının daha yüksek olduğunu öne sürmüştür. Tüketiciler Müslümanların çoğunlukta olduğu bir ülkeden gelmeyen ürünlere karşı temkinli davranabilmektedirler. Benzer şekilde daha dindar Müslümanların gıda ürünleri konusunda daha şüpheci ve temkinli olma eğiliminde oldukları belirtilmiştir (Aini ve Safira, 2021, s. 103). Yener (2022) yaptığı çalışma sonucunda, helal sertifikalı ürünlerin ve Müslüman ülke menşeli ürünlerin daha yüksek düzeyde tüketici satın alma niyetine, güvene ve daha düşük düzeyde algılanan riske imkân sağladığını göstermiştir.

Menşei ülke, çeşitli ülkelerden ürün edinmek için bir deneyim sağlamaktadır. Tüketiciler "made in" etiketini değerlendirme kriteri olarak kullanarak belirli bir ülkeden alınan ürünleri değerlendirmekte ve bu ürünler hakkında bilgi aramaktadırlar. Tüketiciler Amerika, Japonya ve Almanya gibi ülkeleri yüksek kaliteli ürünler üreten ülkeler olarak değerlendirirken gelişmekte olan ülkeleri düşük kaliteli veya kalitesiz ürünlerle ilişkilendirmektedirler. Olumsuz tüketici algılarına sahip menşei ülkeler, satın alma davranışını etkileyecek ve hatta ürünlerin boykot edilmesiyle sonuçlanabilecektir (Nasution ve Rossanty, 2018, s. 195). Öte yandan, gayrimüslim bir ülkeye ait bir işletme helal sertifikasına sahip olduğunda menşeyinin olumsuz etkisini yaşamamaktadır (Yener, 2022, s. 121).

Tüketiciler gıdalarının kalitesi, güvenliği ve üretim özellikleriyle giderek daha fazla ilgilenmektedirler. Menşei ülke gibi tüketiciler tarafından değer verilebilecek üretim nitelikleri, güvenilirlik özellikleri olarak görülmektedir. Fransa ve Almanya'daki tüketiciler sığır etinin menşeyinin; marka, fiyat, yağ içeriği gibi diğer tüm ürün özelliklerinden daha önemli olduğuna işaret etmiştir. İngiltere'de ise tüketiciler menşe etiketini marka etiketinden daha önemli bulurken biftek rengi, fiyat ve yağ içeriğinin en önemli özellikler olduğunu öne sürmüşlerdir (Umberger vd., 2003, s. 103-105). Nasution ve Rossanty 'i (2018) menşei ülkenin Endonezya'daki Müslüman tüketicilerin ithal gıda satın alma davranışları üzerinde

olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedirler. Kawata ve Salman (2020) ise ödeme istekliliğinin belirli ülkelerden gelen ürünler için farklılık gösterebileceğini belirtmişlerdir. Örneğin; Vietnam kahvesinin popülerliği nedeniyle Vietnamlı müşterilerin hazır kahve için Asyalı tüketicilere göre daha fazla ödeme yapmaya istekli oldukları vurgulanmıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak araştırmanın hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H₂: Menşei ülkenin yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

2.4. Depolama ve Taşıma

İslam hukuku, taşıma ve depolama da dâhil olmak üzere gıda ile ilgili konuları düzenlemiştir. Helal olmayan gıda varsa, helal gıda farklı bir yere getirilmeli ve yerleştirilmelidir. Uluslararası bir helal lojistik standardı oluşturmaya yönelik ilk çalışma Malezya’da The International Halal Integrity Alliance tarafından gerçekleştirilmiştir (Aini ve Safira, 2021, s. 106). Helal bütünlük için özel helal altyapı tahsis etmek ve görünürlük teknolojilerini uygulamak maliyetlidir ve bu durum helal üretim ve helal lojistiğe ekstra maliyet getirerek helal ürünlerin fiyatının daha yüksek olmasına sebep olmaktadır. Helal ürünlerin helal olmayan ürünlerden ayrıştırılmasının önündeki temel zorluklardan biri, helal lojistiğe yönelik talep eksikliğidir. Bu nedenle politika yapıcılar, helal lojistiğe yönelik farkındalıklarını ve taleplerini artırmak için tüketicileri, tüketim noktasında helal ürünlerin bütünlüğünü güvence altına almada depolama ve taşımanın önemi konusunda eğitmelidir (Zailani, Iranmanesh, Aziz ve Kanapathy, 2017). Bundan dolayı fiyat bilinci yüksek olan Müslüman tüketiciler helal sertifikalı gıdalar için daha yüksek fiyat ödemeye daha az niyetli olabilmektedirler (Hosseini vd., 2019, s. 1230). Fathi vd. (2016) Malezya’da depolama ve taşımacılığın tüketicilerin helal lojistik için ödeme yapma istekliliğini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Ngah vd. ’ne (2020) göre helal taşımacılık, tamamen helal üreticilerinin talebini karşılamak için oluşturulan helal tedarik zincirindeki faaliyetlerin bir parçasıdır. Tüketicinin hizmetler için daha fazla ödeme yapma konusundaki isteksizliği, helal sağlayıcının performansı ve sürdürülebilirliği ve tüketicilerin hizmetlere olan talebi üzerinde de olumsuz bir etki oluşturabilmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak araştırmanın hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H₃: Depolama ve taşımanın yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

2.5. Helal Logo

Dünyada 112 ülkede yaşayan iki milyardan fazla Müslüman, helal gıdanın mevcut tüketicileridir. Helal logosu, gıdanın Müslümanlar tarafından tüketilmesine izin verildiğini yansıtmakta ve ilgili gıda satış noktalarının sertifikadan önce sıkı bir denetimden geçtiğini göstermektedir. Malezya’da üreticiler ve gıda işletmecileri helal logosunu, tüketicilere gıdanın veya ürünlerinin helale uygun

olduğunu garanti etmenin bir yolu olarak kullanmaktadır (Khalek, 2014, s. 27). Abdul, Ismail, Mustapha ve Kusuma'ya (2013) göre helal logosu müşterileri tüketilen gıdanın helalliyi konusunda ikna etmektedir. Bu nedenle üreticiler ve pazarlamacılar helal logonun, helal gıdayı tercih eden (Arif ve Ahmad, 2011) ve helal logonun önemine inanan tüketicilere verdiği güvenceyi dikkate almalıdırlar. Birçok sahte helal logolu sertifikanın ortaya çıkması nedeniyle bu konuya gösterilen ilgi, Müslüman tüketicilerin sertifikalandırma sürecine duyduğu güveni azaltmaktadır. Helal sertifikası ancak gıdanın besleyici olduğu ve izin verilen malzemelerden temiz ve hijyenik bir şekilde hazırlandığı doğrulandığında alınabilmekte ve böylece kaliteli ürünler sunduklarını garanti edebilmektedirler (Zakaria vd., 2017, s. 183-188).

Fachrurrozie vd., (2023) helal farkındalık, helal logo ve helal tutumunun helal gıda satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediği ve müşterilerin helal gıda için daha fazla ödeme yapmaya istekli olduğunu belirtmişlerdir. Zakaria vd., (2017) ve Hosseini vd., (2019) helal logosunun Müslüman tüketicilerin helal gıda için ödeme yapma istekliliğinin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna varmışlardır. Bu bulgu, tüketicilerin helal logosu olan ürünler için olmayanlara kıyasla ödeme istekliliğinin arttığını tespit eden Kawata ve Salman'ın (2020) araştırma sonuçlarıyla da desteklenmektedir. Nasirun vd., (2019) helal sertifikasına sahip olmanın satın alma niyetinde önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmada tüketicilerin helal sertifika logosunun farkında olduklarını ve bunu iyi ürünler için bir gösterge olarak aradıklarına işaret edilmektedir. Önceki çalışmaların aksine Hussain, Rahman, Zaheer ve Saleem, (2016) helal logosunun helal ürün satın alma niyeti üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu ve böylece tüketicinin piyasadaki sertifikasız helal logosuna güvenmediğini savunmuştur. Benzer şekilde Ratih vd. 'ne (2021) göre helal logo değişkeninin tüketicilerin helal gıda ürünleri satın alma istekliliği üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Bu bilgilerden yola çıkarak araştırmanın hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H4: Helal logonun yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

2.6. Fiyat Bilinci

Fiyat bilinci, daha düşük fiyata ürün aramak için daha fazla zaman ve çaba harcayan insanları ifade eden bir tüketici segmentasyonu kategorisidir. Buna göre, helal sertifikası üreticilerden ek maliyetler gerektirmekte ve bu da fiyatları artırmaktadır. Tüketicilerin helal gıda için daha fazla ödemeyi reddetmesi, tüketicilerin helal gıdaya olan genel talebini etkileyebileceğinden bu önemli bir sorun olabilmektedir (Aini ve Safira, 2021, s. 105).

Tüketim noktasında bir ürünün helalliyi, içeriğine ve tüketicilerin izleyemediği üretim ve lojistik sürecine bağlı olduğundan helal logosu olmadan Müslümanlar için bir ürünün helalliyini satın alma anında değerlendirmek zordur. Bununla birlikte helal gıda zinciri için resmi bir helal sertifikasyon stratejisinin geliştirilmesi

ve uygulamaya konulması, helal gıda için tüketici fiyat artışlarına neden olabilmekte ve bu da tüketicilerin helal sertifikalı ürünleri satın alma istekliliği üzerinde olumsuz bir etkiye neden olabilmektedir. Tüketiciler neyi satın alıp neyi almayacaklarına kendi dinlerinin normlarına göre karar vermektedirler. Fachrurrozie vd. 'ne (2023) göre helal sertifikalı gıdalara ilişkin fiyat algısı, satın alma niyetinin iyi bir belirleyicisidir. Helal gıdanın fiyatının yüksek olması tüketicileri etkilemez; çünkü önemli olan gıdanın helal olmasıdır. Satın alınan gıda helal olduğu için müşteriler daha rahat olacaktır. Bu bulgu, fiyatın ürün satın alma niyetini etkilemediği sonucunu desteklemektedir (Nasirun vd., 2019).

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; fiyat bilinci ile ödeme istekliliği arasındaki ilişki Hosseini vd. 'nin (2019) çalışmasında desteklenmemiştir. Diğer bir ifadeyle, fiyat bilincine sahip tüketicilerin helal sertifikalı gıdalar için daha yüksek fiyat ödeme istekliliğinin daha düşük olması beklenmektedir. Bu durum Ahmad vd. 'nin (2013) bulgusuyla tutarlı değildir. Ancak benzer bulgular, tüketicilerin helal gıda ürünleri satın almak için daha fazla para harcamaya istekli olduğunu tespit eden Awan, Siddiquei ve Haider'in (2015) çalışmasında da belirtilmiştir. Helal gıda fiyatlarının diğer ürünlere göre çok daha yüksek olması müşteri talebinin azalmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla helal gıda ürünlerinin fiyatlarının, üretim maliyetlerinin yanı sıra tüketicilerin algısı, gelir düzeyi ve talepleri de dikkate alınarak belirlenmesi sürdürülebilir bir pazarlama için önemlidir (Madenci vd., 2020, s. 348). Bu bilgilerden yola çıkarak araştırmanın hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H₅: Fiyat bilincinin yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

2.7. Gıda Kalitesi

Helal gıda kalitesi; gıdanın tazelik, çeşitlilik, lezzet ve sağlık gibi Müslümanların fizyolojik ihtiyaçları ve helallik gibi psikolojik ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetini ifade etmektedir. Helal gıda kapsamında gıda helallliği tüketicilerin gıda satın alma istekliliği üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Aini ve Safira, 2021, s. 105). Gıdanın insanların sürekli tükettiği temel bir insani ihtiyaç olduğu dikkate alındığında, helal gıdanın ilgi görmesi şaşırtıcı değildir (Musa vd., 2022, s. 2529). Tüketicinin gıda içeriğinin kalitesi ve güvenliği hakkında bilgi sahibi olması da önemlidir. Aşına olunmayan katkı maddeleri helallik açısından şüpheli olarak algılanabilmektedir. İslami düşüncede helal gıda, Müslümanlar tarafından yenmesi veya kullanılması helal olmayan bir hayvanın herhangi bir parçasını içermemelidir (Yunus, Rashid, Ariffin ve Rashid, 2014, s. 148). Dindar bireyler kalite ve helali bir ürünün tek bir özelliği olarak görmektedirler. Başka bir ifadeyle dindar tüketicilerin helal ürünlere yönelik olumlu algısı, üreticileri yüksek kaliteli helal ürünler üretmeye teşvik etmektedir (Nurainun vd., 2023, s. 818).

Verbeke vd. 'ne (2013) göre büyük gıda güvenliği krizleri ve olaylarının bir sonucu olarak tüketiciler; gıda güvenliği, kalitesi, menşei ve orijinalliği konusunda giderek

daha fazla endişe duymaya başlamıştır. Bu durum, gıda zincirinde daha fazla şeffaflık ve çeşitli kalite özelliklerine ilişkin bilgiler yoluyla gıdanın sağlıklı olduğuna dair güvence taleplerini beraberinde getirmiştir. Modern dünyada ortalama bir tüketici, özellikle sığır etini etkileyen Deli Dana Hastalığı ve Sığır Süngerimsi Beyin Hastalığı (BSE) vakalarının kamuoyuna yansımından sonra gıda kalitesinin farkındadır ve bu konuda dikkatli davranmaktadır. Rao ve Monroe (1989) gıda kalitesi ile daha yüksek fiyat ödeme isteği arasındaki ilişkiyi destekleyen bulgulara ulaşmışlar ve insanların nispeten pahalı ürünler için fiyatı bir kalite göstergesi olarak kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Hosseini vd., (2019) gıda kalitesinin Malezya'daki Müslüman tüketicilerin helal sertifikalı gıdalar için ödeme istekliliğini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Helal sertifikasyonunun ürün kalitesi üzerindeki etkisi, helal ürünlere yönelik farkındalığın artmasının temel itici gücüdür (Nurainun vd., 2023, s. 811). Helal ürünlere yönelik farkındalığın artmasını sağlayan diğer konular arasında gıda bileşenleri, gıda temizliği ve helal gıdaların depolama ve dağıtım açısından helal olmayan gıdalarla karıştırılması probleminin yanı sıra Şeriat ilkelerine uymayan kümes hayvanları ve et kesimi konusu da yer almaktadır. Bu da tüketicilerin gıdanın kalitesine yönelik risk algılamasına yol açmaktadır (Omar ve Jaafar, 2011, s. 384). Bu bilgilerden yola çıkarak araştırmanın hipotezi şöyle oluşturulmuştur:

H6: Gıda kalitesinin yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

2.8. Dini Bağlılık

Din, tüketici tutum ve davranışlarını, gıda satın alma kararlarını ve yeme alışkanlıklarını etkileyebilmektedir (Pettinger, Holdsworth ve Gerber, 2004, Ratih vd., 2021, Musa vd., 2022). Örneğin; Dindyal ve Dindyal (2003) Hindu ve Budist dinlerinde temiz et olmadıkları düşünüldüğü için hem domuz hem de sığır eti tüketiminin hoş karşılanmadığını belirtmektedirler. Bu nedenle Hindu ve Budistlerin büyük çoğunluğu bu kuralı en uç noktaya getirerek tavuk ve kuzu eti yemelerine izin verilmesine rağmen et yemeyi reddetmektedirler. Buna karşılık İslam ve Musevilik dinlerinde aynı nedenlerle sığır eti değil sadece domuz eti tüketimi yasaklanmıştır. Helal gıda kuralları tüm Müslümanlar için bağlayıcı olsa da her bireyin dini bağlılık derecesine göre bu kurallara uyma oranı da değişmektedir (Yener, 2022, s. 103). Tüketici davranışını anlamak için pazarlamacılar tüketicilerin dinlerine ne kadar bağlı olduklarını belirlemeye çalışmalıdır; çünkü dini bağlılık, inanç sistemlerine sıkı sıkıya bağlılıklarının yanı sıra tüketim tarzlarını ve karar verme süreçlerini de göstermektedir (Borzoee ve Asgari, 2013, s. 487).

Dini bağlılık, bir kişinin bir dinin kutsal metinlerinin ve öğretilerinin mutlak doğruluk nitelikleri ve kesinliği hakkındaki inançlarını göstermektedir (Aini ve Safira, 2021). Dini bağlılık seviyesi ise bir kişinin helal gıda tüketme konusundaki

endişesinin derecesini belirleyecektir (Elsitasari ve Ishak, 2021, s. 293). Dini bağlılık, Müslüman tüketicilerin helal gıda ürünlerini seçme davranışları üzerinde bir etkiye sahiptir (Hudayat vd., 2021) ve dindarlık bir kişinin dini kurallara ne derece bağlı olduğunu göstermekte ve bu bağlılık, sergilenen tutum ve eylemlerle temsil edilmektedir (Iranmanesh vd., 2019; Syafira, Ratnasari ve Ismail, 2020; Rahmawaty ve Rakhmawati, 2022; Saputra vd., 2023; Akbar vd., 2023). Bu nedenle Müslümanlar yeni bir ürünle karşılaştıklarında satın almadan önce ürünün İslami inançlara aykırı olup olmadığını yeniden değerlendireceklerdir (Wibawa vd., 2022)

Majid vd., (2015) kozmetik satın alımında en önemli faktörler arasında tüketicilerin dini bağlılığının yer aldığını vurgulamışlardır. Bir Müslümanın helal gıda tüketmeye teşvik edilmesi, İslami dinini kuralları tarafından motive edildiği için dini bağlılığın kişinin eylemlerini etkileyebileceği dikkate alınmalıdır (Bonne ve Verbeke, 2008). Hosseini vd., (2019) Malezya’da dini bağlılığın Müslümanların helal gıda için ödeme istekliliğini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Iranmanesh vd., (2019) Malezya’da Müslüman tüketicilerde, tutum ve dini öz kimliğin helal gıda için ödeme yapma istekliliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bulmuşlardır.

Hosseini vd., (2019) dini bağlılığın depolama ve taşıma ile helal sertifikalı gıda için ödeme istekliliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu sonucuna varmıştır. Chamhuri ve Batt (2013) Malezya’daki tüketicilerin helal sertifikalı ete daha fazla güvendiğini ortaya koymuşlardır. Elsitasari ve Ishak (2021) ve Wibawa vd., (2022) dini bağlılığın helal gıda için ödeme istekliliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Aynı şekilde Vanany, Soon, Maryani ve Wibawa (2019) ile Ratih vd. ’nın (2021) dini bağlılık ile helal gıda için ödeme yapma isteği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Bu bilgilerden yola çıkarak araştırmanın hipotezleri şöyle oluşturulmuştur:

H7: Dini bağlılığın yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H8: Kesim şeklinin yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerindeki etkisinde dini bağlılığın düzenleyicilik rolü vardır.

H9: Menşei ülkenin yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerindeki etkisinde dini bağlılığın düzenleyicilik rolü vardır.

H10: Depolama ve taşımanın yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerindeki etkisinde dini bağlılığın düzenleyicilik rolü vardır.

H11: Helal logonun yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerindeki etkisinde dini bağlılığın düzenleyicilik rolü vardır.

H12: Fiyat bilincinin yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerindeki etkisinde dini bağlılığın düzenleyicilik rolü vardır.

H₁₃: Gıda kalitesinin yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerindeki etkisinde dini bağlılığın düzenleyicilik rolü vardır.

2.9.Ödeme İstekliliği Kavramı

Helal, Müslüman tüketicilerin satın alma ve tüketim davranışlarını etkileyen (Alam ve Sayuti, 2011) ve ürün seçiminde dikkate alınan önemli bir faktördür ve tüketici talebinin durumu, helal bir ürün için ödeme istekliliğine yansımaktadır. Dini bağlılık, ödeme istekliliğini de etkilemektedir, yani bireyin dini bağlılığı ne kadar yüksekse birey daha yüksek bir fiyatta da olsa helal ürünler için ödeme yapacaktır ve dini bağlılık tüketicileri helal gıda ürünleri satın alma konusunda o kadar etkileyecektir (Ratih vd., 2021).

Dindyal ve Dindyal (2003), Fathi (2016) ve Aini ve Safira'ya (2021) göre ekonomik bir terim olan ödeme istekliliği, bir müşterinin çeşitli ürünler için ödemeye istekli olduğu maksimum tutarı anlatmaktadır. Diğer bir tanımla ödeme istekliliği, bir tüketicinin bir ürünü satın alma ve almama konusunda kayıtsız kaldığı fiyattır. Bu nedenle işletmelerin tüketici davranışlarını inceleyerek tüketicilerin ödeme istekliliğini nasıl anlayabileceklerini idrak etmeleri önemlidir (Allya ve Suwanan, 2023, s. 14). Literatürde Müslüman bir tüketicinin helal sertifikalı gıdalar için ödeme yapma isteğini etkileyen faktörlere çok az dikkat edilmiştir (Putri vd., 2017). Ödeme istekliliği, satın alma niyetinden daha fazla önemsenmelidir; çünkü ödeme yapmak istemeyen tüketicilerin satın alma faaliyetleri gerçekleşmeyecektir (Nghah vd., 2020, s. 64).

Verbeke vd., (2013) Belçika'daki Müslüman tüketicilerden daha kültürlü ve kadın olan tüketicilerin süpermarkette sertifikalı, helal etiketli et satın almayı daha çok tercih ettiklerini ortaya koyarken; daha fazla Müslüman tüketicinin İslami usule uygun çalışan kasap dükkânında helal etiketli et için süpermarkete kıyasla daha yüksek fiyat ödemeye istekli olduğunu ifade etmişlerdir. Allya ve Suwanan (2023) helal sertifikasyonun varlığı, pazarlanması, tüketici tutumları ve dini inanç düzeyinin Endonezya'daki tüketicilerin helal ürünler için ödeme yapma istekliliği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. Müslüman tüketiciler arasında helal ürünlere yönelik endişe artmaktadır ve bu bulgu, tüketicilerin helal ürünler için daha fazla ödeme yapma konusunda endişeli ve istekli olduklarını desteklemektedir. Eğer ürünler üreticiler tarafından helal olma ilkelerine uygun olarak temin edilir, sertifikalandırılır ve pazarlanırsa tüketiciler helal ürünler için daha da fazla ödeme yapmaktadırlar.

Ratih vd.'ne (2021) göre davranış gibi tüketici davranışları da genellikle kültürel, sosyal, kişisel ve psikolojik özelliklerden etkilenmekte ve kültürel faktörlerin, bir kişinin arzuları ve davranışları üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Din, yaşam kültüründe davranışları ve satın alma kararlarını etkileyen önemli bir unsurdur. Tüketim ve İslami inançlar arasındaki ilişki üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Dini bağlılıktaki farklılıklar yaşam tarzını ve

yaşamdaki seçimleri etkileme eğilimindedir. İslam ekonomisinde tüketim davranışı, tüketimde maddi yönleri ve manevi yönleri elde etmeyi amaçlamaktadır ve her iki yön de tüketimde toplam fayda ve marjinal fayda değeri arasında denge kurularak elde edilecektir. Böylece her Müslüman, tükettiği her ürünün faydalı değerini en üst düzeye çıkarmaya çalışacak, bu da onu yaşamda ve hayatta daha iyi ve daha iyimser hale getirecektir. Buna ek olarak, tüketici davranışının dini bağlılıktan güçlü bir şekilde etkilendiği, başka bir deyişle, tüketicilerin neyi satın alıp neyi satın almayacaklarına ilişkin kararlarını kendi dinlerinin normlarına göre verdikleri ifade edilmektedir. Bu nedenle Müslüman tüketiciler, içeriklerin ve üretim süreçlerinin “Şeriatı” uygun olduğundan emin olmak adına helal sertifikalı gıdaları satın almak için daha yüksek bir fiyat ödeme eğiliminde olacaktır. Verbeke vd., (2008) ise helal gıda tüketiminin dini bağlılığın derecesine bağlı olduğunu ve dini bağlılık düzeyinin de Müslümanların helal gıda tüketimine yönelik tutumlarını etkileyebildiğini vurgulamışlardır. Dini bağlılık, helal gıda tüketimine yönelik tüketici davranışını ve helal sertifikalı gıdalar için ödeme yapma istekliliğini kademeli olarak dönüştüren bir tür sosyal baskıya neden olabilmektedir (Velde, 2022).

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacını Türkiye’de yaşayan tüketicilerin helal sertifikalı gıda ürünlerine daha yüksek fiyat ödeme istekliliğinde etkili olan faktörler üzerinde dini bağlılığın düzenleyicilik etkisinin olup olmadığının tespit edilmesi oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle dini bağlılık faktörü tüketicilerin helal sertifikaya sahip gıda ürünleri için daha yüksek fiyat ödeme istekliliğinde düzenleyicilik etkisine sahip midir araştırma sorusunu cevaplandırmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşayan ve gıda ürünü satın alan tüketiciler oluştururken, araştırmanın örneklemi ise kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 18 yaşından büyük 506 kişi oluşturmaktadır. Veriler çevrimiçi anket tekniği ile 5-30 Nisan 2021 tarihlerinde elde edilmiştir. Anket linki mobil uygulamalarda (WhatsApp, Telegram vb.) ve çevrimiçi ortamlarda (Facebook, Instagram, Twitter) paylaşılarak ve ankete katılmaları talep edilerek, kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

3.3. Ölçüm Aracı

Araştırmada beşli Likert tipinde toplam 30 adet ifadeyi içeren ölçme aracı kullanılmıştır. Ölçme aracındaki ifadeler Hosseini vd.’in (2019) çalışmasında kullanılan ölçekten alınmıştır. Ölçek İngilizce bilen iki pazarlama akademisyenine gösterildikten sonra son şeklini almıştır ve öyle kullanılmıştır. Pilot çalışma

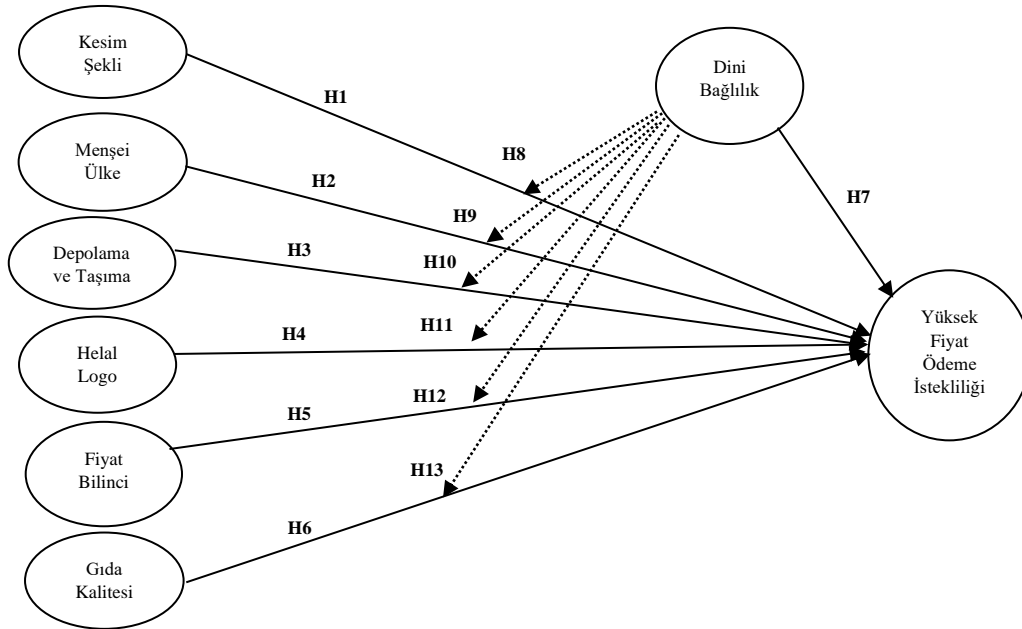
yapılmamıştır. Ölçme aracındaki Kesim Şekli faktörüne ait dört, Menşei Ülke faktörüne ait üç, Depolama ve Taşıma faktörüne ait dört, Helal Logo faktörüne ait yedi, Gıda Kalitesi faktörüne ait üç, Dini Bağlılık faktörüne ait altı ve Ödeme İstekliliği faktörüne ait dört ifade vardır. Ayrıca ölçme aracında bireylerin demografik özelliklerini tanımlayan altı adet ifade daha vardır. Çalışmada maliyet ve zaman kısıtlarından dolayı çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Ölçüm aracındaki ifadeler EK’te verilmiştir.

3.4. Kullanılan İstatistiksel Teknikler

Araştırmada önce ölçme aracının geçerliliği ve güvenilirliğini saptamak için Faktör Analizi yapılmıştır. İkinci olarak ise Düzenleyicilik Analizi ile tasarlanan model sınanmıştır. Bütün analizler SMARTPLS v4. (Demo) programı ile yapılmıştır.

3.5. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın amacına uygun şekilde tasarlanan model ve kurulan hipotezler Şekil 1’de verilmiştir. Şekil 1’deki modelde yer alan değişkenlere bakıldığında Kesim Şekli, Menşei Ülke, Depolama ve Taşıma, Helal Logo, Fiyat Bilinci ve Gıda Kalitesi bağımsız; Dini Bağlılık düzenleyici ve Yüksek Fiyat Ödeme İstekliliği ise bağımlı değişkenlerdir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4. Analiz ve Bulgular

4.1. Çalışma Grubuna Ait Bulgular

Çalışmaya katılan bireylerin demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1’e göre çalışmaya katılanların %47,6’sı kadın, %52,4’ü ise erkeklerden oluşmaktadır. Yaşa göre dağılıma bakıldığında en yüksek katılımın %47,4 ile 18-25 yaş; en az katılımın ise %6,1 ile 42-49 yaş ile 50 yaş ve üzeri kişilerde olduğu görülmektedir. Meslek dağılımına göre en yüksek katılım %25,5 ile öğrencilerde; en az ise %2,8 ile emeklilerdedir. Aylık ortalama aile geliri dağılımına bakıldığında en yüksek katılımın %33,6 ile 2500 TL ve altı geliri olanlarda; en az katılımın ise %8,7 ile 7001 TL ve üzeri geliri olan kişilerde olduğu görülmektedir. Eğitim durumu dağılımına bakıldığında en yüksek katılımın %41,1 ile lisans mezunu olanlarda; en az katılımın ise %5,7 ile lisansüstü mezunu olan kişilerde olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcıların %32,8’i evlilerden, %64,8’i bekârlardan ve %2,4’ü ise diğer grubundaki kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 1: Demografik Bulgular

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Kadın	241	47,6	Evli	166	32,8
Erkek	265	52,4	Bekâr	328	64,8
Yaş	Frekans	Yüzde	Diğer	12	2,4
18-25	240	47,4	Aylık Ort. Aile Geliri	Frekans	Yüzde
26-33	147	29,1	2500 TL ve altı	170	33,6
34-41	57	11,3	2501-4000 TL	148	29,2
42-49	31	6,1	4001-5500 TL	96	19,0
50 Yaş ve üzeri	31	6,1	5501-7000 TL	48	9,5
Meslek/Sektör	Frekans	Yüzde	7001 TL ve üzeri	44	8,7
Kamu Sektörü	95	18,8	Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde
Özel Sektör	113	22,3	İlköğretim ve altı	46	9,1
Ev Kadını	73	14,4	Lise	135	26,7
Öğrenci	129	25,5	Ön Lisans	88	17,4
Esnaf/Tüccar	25	4,9	Lisans	208	41,1
Emekli	14	2,8	Lisansüstü	29	5,7
Serbest Meslek	57	11,3			

4.2. Ölçüm Modeline Ait Sonuçlar

Araştırmada kullanılan ölçekteki faktörlerin geçerlilik ve güvenilirlik skorlarına ait sonuçlar aşağıdaki Tablo 2’de verilmiştir.

İlk olarak araştırmada yer alan yapıların geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları kapsamında; iç tutarlılık güvenilirliği, veri tutarlılık katsayısı, birleşme geçerliği ve ayrışma geçerliği değerlendirilmiştir. İç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach’s Alfa ve birleşik güvenilirlik (CR) katsayıları incelenmiştir. Birleşme geçerliğinin tespitinde, faktör

yükleri ile açıklanan ortalama varyans (AVE) değerleri kullanılmıştır. Faktör yüklerinin $\geq 0,70$; Cronbach's Alpha ve birleşik güvenilirlik katsayılarının $\geq 0,70$; AVE değerlerinin de $\geq 0,50$ olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Ayrıca rho_A (Veri Tutarlılık Katsayısı)'nın da 0,70 ve üzeri olması halinde faktör öğeleri güvenilirdir denilebilir. (Hair vd., 2016). Geçerlik ve güvenilirlik analizi için oluşturulan ölçüm modeline ait sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur. Tablo 2'ye göre tüm faktörlerin yük değerleri 0,7'nin, CR değerleri 0,7'nin ve AVE değerleri 0,5'in üzerindedir. Ayrıca Cronbach's Alfa değerleri 0,7'nin ve rho_A değerleri de 0,7'nin üzerindedir ve araştırmada kullanılan ölçeğin birleşme geçerliliği, veri tutarlılık kriteri ve iç tutarlılık kriterlerini karşıladığı, ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Ölçüm Modeline Ait Sonuçlar

Faktörler	Maddeler	Gösterge Yükleri	Cronbach α	rho_A	CR	AVE
Kesim Şekli	KŞ1	0,735	0,802	0,815	0,871	0,679
	KŞ2	0,809				
	KŞ3	0,871				
	KŞ4	0,751				
Menşei Ülke	MÜ1	0,875	0,767	0,795	0,865	0,681
	MÜ2	0,838				
	MÜ3	0,758				
Depolama ve Taşıma	DT1	0,905	0,897	0,902	0,930	0,771
	DT2	0,932				
	DT3	0,924				
	DT4	0,736				
Helal Logo	HL1	0,916	0,910	0,911	0,943	0,847
	HL2	0,927				
	HL3	0,918				
Fiyat Bilinci	FB1	0,831	0,773	0,785	0,867	0,684
	FB2	0,822				
	FB3	0,829				
Gıda Kalitesi	GK1	0,830	0,834	0,842	0,900	0,749
	GK2	0,870				
	GK3	0,896				
Dini Bağlılık	DB1	0,834	0,928	0,931	0,944	0,737
	DB2	0,901				
	DB3	0,904				
	DB4	0,853				
	DB5	0,819				
	DB6	0,835				
Ödeme İstekliliği	Öİ1	0,909	0,939	0,942	0,956	0,844
	Öİ2	0,934				
	Öİ3	0,924				
	Öİ4	0,907				

Ayrışma geçerliliği için önce Fornell & Larcker kriter katsayılarına daha sonra ise Heterotrait-Monotrait oran katsayılarına bakılmıştır ve elde edilen sonuçlar sırasıyla Tablo 3 ve Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 3'teki bulgulara göre faktörlerin tamamı F&L şartını sağlamaktadır (Fornell & Larcker, 1981). Başka bir ifadeyle ölçek ayrışma geçerliliğini de sağlamaktadır.

Ayrışma geçerliliği için kullanılan HTMT katsayılarını gösteren Tablo 4'e göre faktörlerin tamamının skorları 0,9'dan küçüktür. Dolayısıyla ölçeğin HTMT oran kriter katsayısını da karşıladığı ve ayrışma geçerliliğini sağladığı saptanmıştır (Henseler, Christian ve Sarstedt, 2015).

Tablo 3: F&L Kriter Katsayıları

Faktörler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) Depolama ve Taşıma	0,878*							
(2) Dini Bağlılık	0,554	0,858*						
(3) Fiyat Bilinci	0,453	0,542	0,827*					
(4) Gıda Kalitesi	0,408	0,545	0,646	0,866*				
(5) Helal Logo	0,483	0,546	0,542	0,744	0,921*			
(6) Kesim Şekli	0,495	0,598	0,459	0,626	0,710	0,793*		
(7) Menşei Ülke	0,629	0,584	0,436	0,506	0,583	0,665	0,825*	
(8) Ödeme İstekliliği	0,359	0,508	0,276	0,257	0,276	0,292	0,319	0,919*

*Köşegen elemanlarda AVE değerlerinin karekökü yer almaktadır.

Tablo 4: HTMT Oran Katsayıları

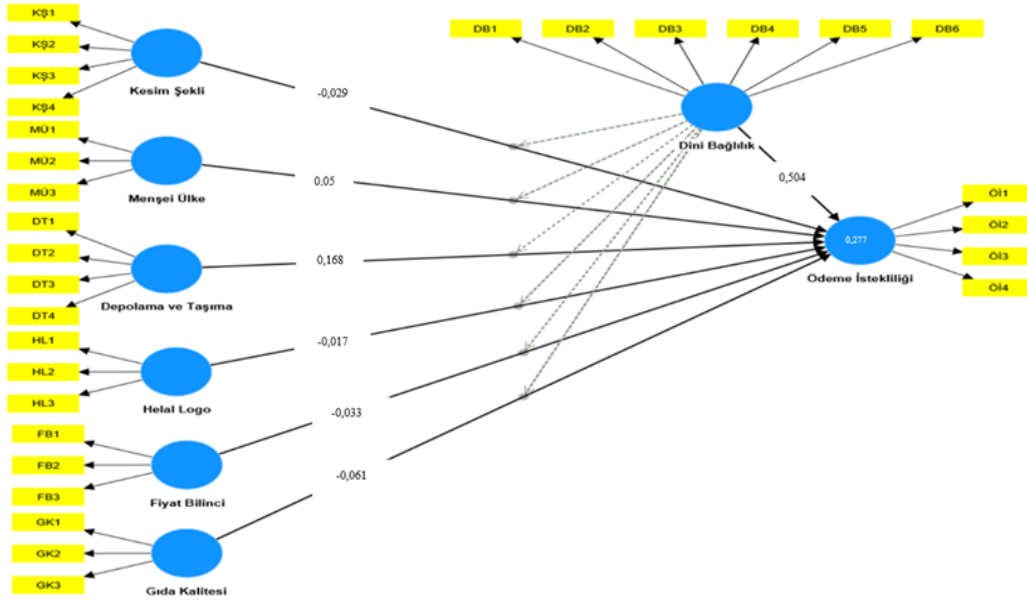
Faktörler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) Depolama ve Taşıma								
(2) Dini Bağlılık	0,611							
(3) Fiyat Bilinci	0,541	0,630						
(4) Gıda Kalitesi	0,470	0,618	0,774					
(5) Helal Logo	0,542	0,598	0,635	0,863				
(6) Kesim Şekli	0,583	0,690	0,575	0,769	0,826			
(7) Menşei Ülke	0,760	0,692	0,565	0,650	0,711	0,846		
(8) Ödeme İstekliliği	0,393	0,541	0,319	0,282	0,294	0,329	0,367	

PLS yöntemi ile yapılan YEM'de herkes tarafından kabul edilmiş uyum indeksi skorları yoktur. Dolayısıyla modelin geçerliliği ve uyumu için çoğunlukla faktör yükleri, yol katsayıları, R^2 , f^2 ve Q^2 istatistikleri kullanılmaktadır (Kline, 2011: akt.: Yılmaz ve Kınaş, 2020: s. 441). Ayrıca modelin kabul edilebilir uyumu için SRMR, NFI, χ^2 , d_ULS ve d_G değerleri kullanılabilir (URL 1).

Tasarlanan modelin yapısal uyumu sağladığını göstermek için χ^2 , $NFI > 0,90$ ve $SRMR < 0,08$, $d\_ULS > 0,05$ ve $d\_G > 0,05$ uyum indeksi olarak kullanılmaktadır (Hair vd., 2016). Modelin uyum iyiliği skorlarından $\chi^2 = 3286,581$; $NFI = 0,910$, $SRMR = 0,079$, $d\_ULS = 2,964$ ve $d\_G = 0,969$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar bakımından model iyi uyum göstermektedir. Çalışmada kullanılan ölçme aracının geçerlilik, güvenilirlik ve yapısal uyumu sağladığı kanıtlandıktan sonra araştırma modelinin analizine ve düzenleyici ilişkilerinin incelenmesine geçilmiştir.

4.3. Düzenleyicilik Analizine Ait Bulgular

Şekil 2’de tasarlanan araştırma modeli verilmiştir.

Şekil 2: Modelin Yol Diyagramı

Araştırma modelinin analizi sonucunda ilk olarak yapısal analize ilişkin bulgular daha sonra bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan Yüksek Fiyat Ödeme İstekliliği üzerindeki doğrudan etkileri raporlanmıştır. En son aşamada ise bağımsız değişkenlerin her birinin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde dini bağlılık değişkeninin düzenleyicilik etkisinin olup olmadığına, eğer düzenleyicilik etkisi var ise bu etkinin artırıcı, tampon ya da zıt etki olup olmadığına bakılarak ilgili hipotez sonuçları raporlanmıştır. Analiz tek bir model üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada modelinin yapısal analizi için VIF, R^2 , f^2 ve Q^2 değerleri kullanılmıştır. Araştırma modeline ait uygunluk değerleri aşağıdaki Tablo 5’te verilmiştir.

Araştırma modelindeki değişkenler reflektif olduğundan doğrusallık testini kontrol etmede modeldeki değişkenlere ait iç model VIF değerleri baz alınmıştır (Doğan, 2019). Tablo 5’e göre bütün VIF değerleri eşik değer olan 3’ten küçüktür ve modelde yer alan değişkenler arasında doğrusallık ilişkisi yoktur. Yine Tablo 5’te tasarlanan modelin belirlilik katsayıları (R^2) görülmektedir. Buna göre modelde yer alan değişkenler Yüksek Fiyat Ödeme İstekliliği değişkenini zayıf düzeyde açıklamaktadır (Chin, 1998). Etki büyüklüğü (f^2) katsayıları da Tablo 5’te verilmiştir. Tablo 5’te sadece anlamlı çıkan yolların etki büyüklüğü skorları verilmiştir. Buna göre Depolama ve Taşıma değişkeninin Yüksek Fiyat Ödeme

İstekliliği üzerinde etki büyüklüğü yoktur. Ancak Dini Bağlılık değişkenin Yüksek Fiyat Ödeme İstekliliği üzerindeki etki büyüklüğü ise yüksek düzeydedir. Düzenleyicilik ilişkilerini gösteren yollara bakıldığında ise Dini Bağlılık x Depolama ve Taşıma-> Ödeme İstekliliği ve Dini Bağlılık x Helal Logo-> Ödeme İstekliliği yollarının etki düzeyleri de yoktur (Cohen, 1988). Son olarak Stone-Geisser's Q^2 kestirimsel uygunluğuna ait bulgular da Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre modelde yer alan tüm değişkenlerin Q^2 değeri pozitifdir ve bütün değişkenlerin kestirimsel uygunluğu sağladığı görülmektedir (Chin, 1998). Bu bakımdan tüm bağımsız ve düzenleyici değişkenlerin bağımlı değişken olan Yüksek Fiyat Ödeme İstekliliği üzerinde geniş bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5: VIF, R^2 , F^2 ve Q^2 Değerleri

	İç Model VIF Skorları		Q^2 Değerleri	
	Ödeme İstekliliği	SSO	SSE	Q^2
Depolama ve Taşıma	2,185	2312,000	907,109	0,608
Dini Bağlılık	2,379	3468,000	1300,972	0,625
Fiyat Bilinci	2,197	1734,000	1114,484	0,357
Gıda Kalitesi	3,991	1734,000	926,455	0,466
Helal Logo	3,734	1734,000	613,958	0,646
Kesim Şekli	3,629	2312,000	1430,408	0,381
Menşei Ülke	2,922	1734,000	1105,628	0,362
Ödeme İstekliliği		2312,000	655,225	0,717
Belirlilik Katsayıları				
Bağımlı Değişken	R^2		Düz. R^2	
Ödeme İstekliliği	0,293		0,277	
Etki Büyüklüğü Katsayıları				
	Yollar	f-square		
Depolama ve Taşıma->	Ödeme İstekliliği	0,018		
Dini Bağlılık->	Ödeme İstekliliği	0,151		
Dini Bağlılık x Depolama ve Taşıma->	Ödeme İstekliliği	0,022		
Dini Bağlılık x Helal Logo->	Ödeme İstekliliği	0,019		

Araştırma modelinin yapısal uyumuna bakıldıktan sonra modelin analiz sonuçlarına bakılmıştır. Çalışmada 5000 birimlik Bootstrap uygulanarak modeldeki yol katsayılarının anlamlılığı test edilmiş ve bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6'daki bulgulara göre Depolama ve Taşıma ile Dini Bağlılığın tüketicilerin helal sertifikalı gıda ürünleri alırken yüksek fiyat ödeme istekliliklerini pozitif olarak etkilediği görülmektedir ve böylece H3 ve H7 hipotezleri kabul edilmiştir ($p < 0,05$). Başka bir ifadeyle, tüketicilerin helal sertifikalı gıdaların taşıma ve depolama şekline önem verdikleri ve bu taşıma ve depolama şeklinin helal sertifikalı gıda ürünlerine daha yüksek ödeme yapmaya imkân sağladığı

söylenbilir. Yine dini bağlılık durumunun da yüksek fiyat ödeme istekliliğinde önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, dini bağlılığı yüksek tüketiciler için helal sertifikası olan gıda ürünlerine daha yüksek fiyat ödeme istekliliği daha olasıdır. Bunun dışında modelde yer alan ve doğrudan etkiyi ölçen diğer yollar ise anlamsızdır ve H1, H2, H4, H5 ve H6 hipotezleri reddedilmiştir ($p>0,05$).

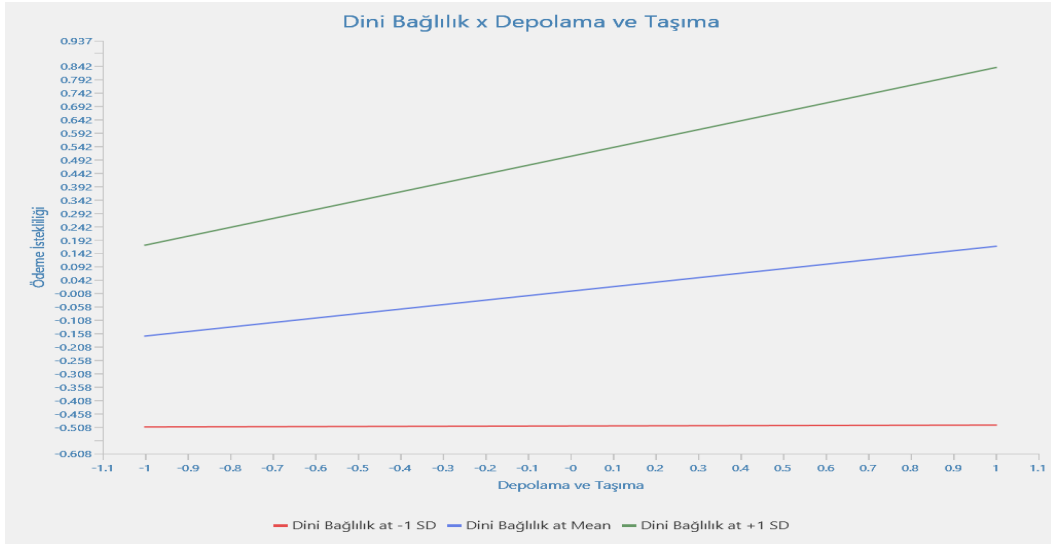
Yine Tablo 6'ya göre düzenleyicilik analizi sonucunda H8, H9, H12 ve H13 hipotezleri reddedilmiştir. Kurulan bu yollarda dini bağlılığın bir düzenleyicilik rolü olmadığı görülmüştür. Ancak modeldeki yollardan Dini Bağlılık x Depolama ve Taşıma-> Ödeme İstekliliği yolu ile Dini Bağlılık x Helal Logo-> Ödeme İstekliliği yolu anlamlıdır ve düzenleyicilik etkisi vardır ve H10 ile H11 hipotezleri kabul edilmiştir. Buna göre tüketicilerin helal sertifikalı gıda ürünlerine yüksek fiyat ödeme istekliliğinde depolama ve taşıma şeklinin pozitif etkisinde dini bağlılık düzenleyici bir rol üstlenmekte ve etki düzeyini arttırmaktadır. Bu düzenleyicilik rolü tampon etkileşime bir örnek oluşturmaktadır. Diğer yolda ise helal logo kullanımının yüksek fiyat ödeme istekliliğini etkilemesinde dini bağlılık negatif düzenleyici bir rol oynamaktadır. Bu düzenleyicilik rolü de tampon etkileşime bir örnek teşkil etmektedir (Cohen vd., 2003'den akt.: Vardar, 2019).

Tablo 6: Yol Katsayıları ve Anlamlılıkları

Yollar	β	T Statistics	p Values	Hipotez Durumu
H1: Kesim Şekli-> Ödeme İstekliliği	-0,029	0,314	0,754	Red
H2: Menşei Ülke-> Ödeme İstekliliği	0,005	0,066	0,948	Red
H3: Depolama ve Taşıma-> Ödeme İstekliliği	0,168	2,626	0,009	Kabul
H4: Helal Logo-> Ödeme İstekliliği	-0,017	0,188	0,851	Red
H5: Fiyat Bilinci-> Ödeme İstekliliği	-0,033	0,609	0,542	Red
H6: Gıda Kalitesi-> Ödeme İstekliliği	-0,061	0,705	0,481	Red
H7: Dini Bağlılık-> Ödeme İstekliliği	0,504	8,089	0,000	Kabul
Düzenleyicilik Analizi Sonuçları				
H8: Dini Bağlılık x Kesim Şekli-> Ödeme İstekliliği	0,009	0,188	0,851	Red
H9: Dini Bağlılık x Menşei Ülke-> Ödeme İstekliliği	0,012	0,188	0,851	Red
H10: Dini Bağlılık x Depolama ve Taşıma-> Ödeme İstekliliği	0,164	3,226	0,001	Kabul
H11: Dini Bağlılık x Helal Logo-> Ödeme İstekliliği	-0,160	2,188	0,029	Kabul
H12: Dini Bağlılık x Fiyat Bilinci-> Ödeme İstekliliği	-0,018	0,434	0,664	Red
H13: Dini Bağlılık x Gıda Kalitesi-> Ödeme İstekliliği	0,065	1,204	0,229	Red

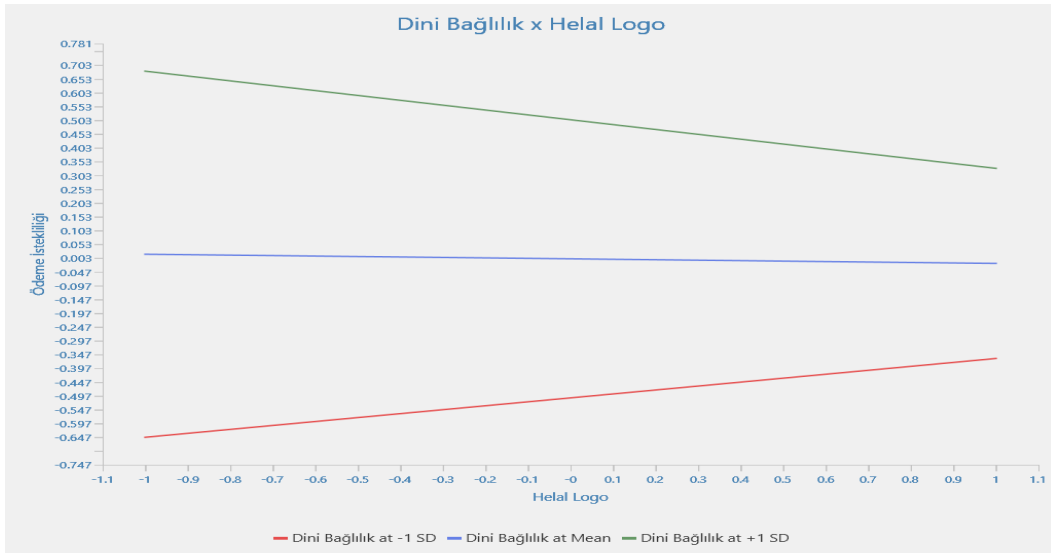
Modeldeki düzenleyicilik etkisini ölçen ve kabul edilen yollardan Dini Bağlılık x Depolama ve Taşıma-> Ödeme İstekliliği yolunun eğim grafiği (ortalama ve ortalama için güven aralığı) aşağıdaki Şekil 3'teki gibidir. Grafığe bakıldığında tüketicilerin dini bağlılık derecelerinin arttıkça depolama ve taşımaya önem verdiği ve ödeme istekliliğinin arttığı, dini bağlılık azaldıkça da ödeme istekliliğinin azaldığı görülmektedir.

Şekil 3: Dini Bağlılık x Depolama ve Taşıma-> Ödeme İstekliliği Yolunun Grafiği

Modelde kabul edilen diğer düzenleyicilik ilişkisi olan Dini Bağlılık x Helal Logo-> Ödeme İstekliliği yolunun eğim grafiği (ortalama ve ortalama için güven aralığı) aşağıdaki Şekil 4'teki gibidir. Grafiğe göre helal logoya daha az önem veren ve dini bağlılığı yüksek olan tüketicilerin daha yüksek ödeme istekliliği gösterdiği bunun aksine helal logoya daha çok önem veren ve dini bağlılığı yüksek olan tüketicilerin ise daha düşük ödeme istekliliği gösterdiği ifade edilebilir.

Şekil 4: Dini Bağlılık x Helal Logo-> Ödeme İstekliliği Yolunun Grafiği

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çalışmada tüketicilerin helal gıda satın alma kararını etkileyecek faktörlerin daha yüksek fiyat ödeme istekliliğine olan etkisinde dini bağlılığın düzenleyici rolünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada elde edilen verilere öncelikle Faktör Analizi uygulanmıştır. Bu analizle kullanılan ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliği, veri tutarlılık katsayısı, birleşme geçerliği ve ayrışma geçerliği ortaya konmuş ve ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür. Daha sonra araştırma modeli YEM altında düzenleyicilik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucu Depolama ve Taşıma ile Dini Bağlılığın tüketicilerin helal sertifikalı gıda ürünleri alırken yüksek fiyat ödeme istekliliklerini pozitif olarak etkilediği ve böylece H_3 ve H_7 hipotezlerinin kabul edildiği görülmüştür. Benzer şekilde modeldeki yollardan Dini Bağlılık x Depolama ve Taşıma-> Ödeme İstekliliği yolu ile Dini Bağlılık x Helal Logo-> Ödeme İstekliliği yolunun anlamlı olduğu, düzenleyicilik etkisinin olduğu saptanmış ve H_{10} ile H_{11} hipotezleri kabul edilirken diğer hipotezler reddedilmiştir. Bu noktadan hareketle; dini bağlılığın depolama ve taşıma ile helal logonun yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerindeki etkisinde düzenleyicilik rolü olduğu görülmüştür. Ancak kesim şekli, menşei ülke, fiyat bilinci ve gıda kalitesi faktörlerinin yüksek fiyat ödeme istekliliğinde dini bağlılığın düzenleyicilik rolü olmadığı bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, helal sertifikalı gıdalarda hayvansal ürünlerin kesim şekli, menşei ülkesi, üzerinde helal logo olması, yine tüketicilerin fiyat bilinç durumu ve son olarak gıdaların kalitesi tüketicilerin helal sertifikalı ürünlere daha yüksek fiyat ödeme istekliliğini etkilememektedir. Çalışmanın örneklemini oluşturan bireyler için helal sertifikası olan gıdalarda hayvanların kesim şeklinin elle ya da makinayla olmasının bir fark yaratmadığı, elle kesim olan hayvansal ürünlerin daha yüksek fiyat ödeme isteği uyandırmadığı söylenebilir. Elle kesimin makine yerine tek tek elle kesilmesi daha fazla emek gerektirdiği için görece daha maliyetli olması, ürünün fiyatının daha da yüksek olmasına neden olmakta bu durum dini bağlılığı olan bireyler için bile ürüne daha yüksek fiyat ödenmesini teşvik etmemektedir. Ayrıca bu çalışmanın örneklemini oluşturan bireylerin büyük çoğunluğunun düşük gelir grubundan kişiler olması da bu sonucu doğurmuş olabilir.

Yine helal sertifikalı ürünlerin nerede üretildiği, üzerinde helal logo olup olmaması, bu gıdaların kalitesi ve tüketicilerin fiyat bilinci dikkate alındığında yüksek fiyat ödeme istekliliği uyandırmadığı görülmektedir. Çalışmanın yapıldığı tarihler itibarıyla Türkiye’de yıllık enflasyonla birlikte gıda enflasyonunun da çok yüksek olması, insanların temel ihtiyaçlarını karıştılamaya öncelik vermesi, isteklerine daha az para ayırmak zorunda kalmaları, örneklemini oluşturanların yarısının düşük gelir grubundan olması, yarısına yakınının öğrenci, emekli ve ev kadınından oluşması gibi koşullar düşünüldüğünde bu faktörlerin helal gıdayı daha fazla fiyat ödeyerek alma konusunda tüketicileri teşvik etmediği söylenebilir.

Çalışma da helal logo faktörü doğrudan yüksek fiyat ödeme istekliliği üzerinde bir etkiye sahip değilken, dini bağlılığın düzenleyicilik rolüyle anlamlı bir etki

göstermiştir. Bu durum düzenleyicilik analizinde karşılaşılan bazı özel durumlardan biri olarak ifade edilebilir. Cohen vd. 'ne (2003) göre düzenleyicilik analizinde artırıcı, tampon ve zıt etkileşim dışında bazı özel durumlarla karşılaşılabılır. Örneğin, düzenleyici değişkenin bir düzeyinde bağımsız ile bağımlı değişken arasında güçlü bir ilişki varken, diğer düzeyinde iki değişken arasında ilişki olmayabilir. Yine düzenleyici değişkenin bir düzeyinde bağımsız ile bağımlı değişken arasında pozitif bir ilişki varken başka bir düzeyinde iki değişken arasında negatif bir ilişki bulunabilir (Cohen vs. 2003: Akt: Vardar, 2019). Dolayısıyla çalışmada ulaşılan bu sonucun bu özel durumlar kapsamında gerçekleştiği düşünülmektedir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar literatürde daha önceki çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Malezya'da Müslüman tüketicilerle yaptıkları çalışmada, dini bağlılığın depolama ve taşıma ile helal sertifikalı gıda için ödeme istekliliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu tespit eden Hosseini vd. 'nin (2019) ve Malezya'daki tüketicilerin helal sertifikalı ete daha fazla güvendiğini ortaya koyan Chamhuri ve Batt'ın (2013) çalışmalarının sonuçları ile uyumludur. Elsitasari ve Ishak (2021) ve Wibawa vd., (2022) dini bağlılığın helal gıda için ödeme istekliliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Bu araştırmanın sonucu Vanany, Soon, Maryani ve Wibawa (2019) ile Ratih vd. 'nin (2021) dini bağlılık ile helal gıda için ödeme yapma isteği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu açıklayan bulgularını da desteklemektedir. Bu bulgu, bir kişinin dini bağlılığı ne kadar yüksekse helal gıda için ödeme yapma isteğinin de o kadar yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, dini bağlılık helal sertifikalı gıda için ödeme yapma isteğini güçlü bir şekilde öngörmektedir. Ahmed vd., (2019) Pakistan'daki Müslümanların dindarlığının helal gıda ürünleri satın alma istekliliklerini etkilediğini belirtmektedirler. Önceki araştırmaların aksine Aini ve Safira (2021) depolama ve taşıma değişkenlerinin Endonezya'daki Müslüman tüketicilerin ödeme istekliliğini etkilemediğini ortaya koyarken; Ngah vd., (2020) dindarlığın ödeme istekliliğini önemli ölçüde etkilemediğini bulmuştur.

Ratih vd., (2021) Japonya'daki Endonezyalı Müslüman tüketicilerin helal gıda ürünleri satın alma istekliliği üzerinde dini bağlılık, gıda bileşenleri, helal etiketi, bilgi ve gelirin etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Japonya'da tüketicilerin helal gıda ürünleri satın alma istekliliği üzerinde doğrudan test edilen dört değişken bulunmaktadır. Dini bağlılık ve gıda içeriği değişkeni, tüketicilerin helal gıda ürünleri satın alma istekliliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Helal logo ve bilgi değişkenlerinin ise tüketicilerin helal gıda ürünleri satın alma istekliliği üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Aracı değişken olarak gelir değişkeni, tüketicilerin helal gıda ürünleri satın alma istekliliği üzerindeki dört değişken arasındaki ilişkiyi ılımlı hale getirmemektedir. Diğer bir ifadeyle; gelir, tüketicilerin helal gıda ürünleri satın alma istekliliği üzerinde dindarlığın, gıda bileşenlerinin, helal etiketinin ve bilginin etkisini güçlendirmemektedir. Dolayısıyla Ratih vd. 'nin (2021) ulaştıkları sonuçlar bu çalışma sonuçlarından farklılık göstermektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında

Ratih vd. 'nin (2021) çalışmasında kullanılan ölçekler ve araştırmanın örnekleme bu farklılığı doğurmuş olabilir.

Hosseini vd. (2019) Malezya'da Müslüman tüketicileri, helal sertifikalı gıdalar için ödeme yapmaya motive eden faktörleri araştırdıkları çalışmada kesim şekli, helal logo, gıda kalitesi faktörlerinin helal gıda için ödeme yapma isteği üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğuna ulaşımlar ve ilgili çalışmanın bulguları bu yönüyle bu çalışmanın sonuçlarıyla farklılaşmaktadır. Ayrıca Hosseini vd. 'nin (2019) çalışmasında depolama ve taşımanın Müslümanların helal sertifikalı gıdalara daha yüksek ödeme yapma istekliliği üzerinde hiçbir etkisinin olmaması da bu çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermemektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın ölçme aracındaki ifadeleri Hosseini vd. 'nin (2019) çalışmasındaki ölçekten alınmış olsa da elde edilen bulgular açısından Hosseini vd. 'nin (2019) çalışmasından farklılıklar göstermektedir. Bu çalışmanın bu alandaki literatüre en önemli katkısı, Türk tüketicilerin helal sertifikalı gıdalara ilişkin ödeme istekliliğini etkileyen faktörlerin ve bunda dini bağlılığın düzenleyicilik etkisinin olup olmadığının daha iyi anlaşılmasına fayda sağlamasıdır.

Iranmanesh vd., (2019) Malezya'da Müslüman tüketicilerin helal sertifikalı gıda için ödeme yapma istekliliğini belirleyen faktörleri göstererek helal gıda araştırmalarına katkıda bulunmuşlardır. Planlı davranış teorisi kapsamında çalışmayı ele alan araştırmacıların modelde yer verdiği değişkenlerin (tutum, dini öz kimlik, dini bağlılık, öznel norm, algılanan davranışlar kontrol ve ödeme istekliliği) farklılığı nedeniyle bu çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermemektedir. Diğer bir ifadeyle; ilgili çalışma, dini öz kimlik ve dini bağlılığın eklenmesi yoluyla planlı davranış teorisini genişletmektedir. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre hem dini kimlik hem de dini bağlılık, Müslüman tüketicilerin helal sertifikalı gıdalar için ödeme istekliliğini şekillendirmede önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar ilgili çalışma ile dini bağlılığın, Müslümanların davranışını açıklamak için planlı davranış teorisine katkı sağladığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca ilgili çalışmada dini bağlılık tutum ve dini öz kimliğin belirleyicisi; öznel norm, algılanan davranış kontrol ve ödeme istekliliği arasındaki ilişkilerin de düzenleyicisi olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı ilgili çalışma ulaşılan bulgular itibariyle bu çalışmadan farklılık arz etmektedir.

Bu çalışmanın sonuçlarından yola çıkılarak helal gıda üreticilerine, pazarlamacılara ve politika yapıcılara şu önerilerde bulunulabilir:

- Gıda ürünlerinin lezzeti, güvenliği ve kalitesi kadar helal içeriklere sahip olması ve bu düşüncenin tedarik zincirinin tüm aşamalarına entegre edilmesi de helal gıda satın almak isteyen müşteriler için oldukça önemlidir. Bu noktada üreticiler hammadde temin ederken helal anlayışıyla hareket eden tedarikçilerle uzun dönemli bir iş birliği içine girmelidirler. Üstelik tüketicilerin gıda kalitesi (Bonne ve Verbeke, 2008; Verbeke vd., 2008) ve helal etiketi (Nugroho vd., 2018; Elsitari ve Ishak., 2021;) için daha yüksek bir fiyat ödemeye istekli

oldukları ve dini bağlılığın helal sertifikalı ürünler için ödeme yapma istekliliğini artırdığı dikkate alındığında (Ahmed vd., 2019; Ratih vd., 2021) gıda üreticilerinin ve pazarlamacıların ürünleri için helal sertifikası almaları ve böylece tüketicilere güven aşılıyarak ürünle ilgili risk algısını azaltmaları mümkün olacaktır.

- Gıda üreticileri sosyal medya ve ağızdan ağıza iletişim gibi çeşitli yollarla tüketicilere helal gıda kullanmanın faydaları, ürün içerikleri ve helal etiketlerle ilgili bilgi vererek helal farkındalık oluşturmalarıdır. Literatürde helal gıdaların daha sağlıklı, güvenli, besleyici olduğu sıkça ifade edilmektedir (Putri vd., 2018). Müslüman olmayan tüketicilerin de helal sertifikalı gıdalara karşı olumlu bir yaklaşım sergilediği ve helal gıda satın almaya meyilli oldukları vurgulanmıştır (Güneş ve Yetim, 2020). Bu noktadan hareketle, söz konusu bu tüketiciler helal gıdaları tercih ederek hem beslenme seçeneklerini artırabilir hem de çevreye duyarlılık bilinciyle hareket ederek doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılmasını desteklemeye katkıda bulunabilirler. Ayrıca helal gıdaların tüketimi sadece bireysel olarak değil toplumsal olarak işverenlerin çalışanlara adil ücret ödemesi gibi etik iş uygulamalarının da gündeme gelmesini sağlayabilir. Güneş ve Yetim'e (2020) göre tüketici ve üreticiyi helal ve sağlıklı gıda hakkında bilinçlendirmek için yetkililer üzerine düşen sorumlulukları almalıdır, çünkü günümüzde insanların yedikleri şey hakkında yeterli bilgiye sahip olmayışları en önemli sorunlardan biri olarak görülmektedir.
- Gençlerin helal gıda ile ilgili algıları satın alma davranışının öncülüdür ve gençlerin helal gıda satın alma davranışlarının bilinmesi bu alanda üretim ve pazarlama faaliyeti yapanlara fayda sağlayacağı gibi Türkiye'deki tüketicilerin helal gıdaya yönelik farkındalığının artmasına da imkân sağlayacaktır (Derin, Türk ve Demirtaş, 2019). Bu nedenle gençlerin helal gıda konusundaki eğitiminde öncelikle ailenin sonrasında ise okulların bu konuda bilinçlendirme çalışmaları yapmaları oldukça önemlidir. Aileler ve okullar, gençlere helal gıda konusunda eğitimler vererek onların sadece dini ve kültürel değerlere saygılı bireyler olarak yetişmelerini sağlamakla kalmaz aynı zamanda tüketim alışkanlıklarını gözden geçirmelerine ve daha sağlıklı yaşam tarzını benimsemelerine de yardımcı olurlar. Böylece gençlerin gıda kaynaklı oluşan hastalıklara karşı korunmaları ve bu konuda bilinçli bireyler olmaları sağlanır. Helal gıda pazarının giderek büyüdüğü ve küreselleştiği düşünüldüğünde (Derin vd., 2019) gençlerin helal gıda konusunda bilinçli olmaları önemli kariyer fırsatlarını elde etmelerini de sağlayabilir.
- Hükümet ve gıda kuruluşları düzenli olarak hammadde tedarikinden nihai ürüne kadar geçen tüm süreçte gıdanın İslami düzenlemelere uygun olduğunu garanti edebilmeli, yerel ve helal gıda ürünleri yetiştirebilmede çiftçilere ve yöresel pazarlara gerekli desteği ve teknolojik altyapıyı sağlamalıdır. Ayrıca hayvan

kesim sürecinin İslami kurallara uygunluğu, güvenliği ve hijyeni konusunda da toplumu aydınlatmalıdır.

- Tüketiciler helal ürünler aramasına rağmen hepsi söz konusu bu ürünlerin maliyetini ödemeye istekli değildir (Ngah vd., 2020). Bu noktadan hareketle; helal ürün satın almak isteyen ancak buna rağmen maliyetine katlanamayan tüketiciler için helal gıda satın alma niyeti oluşturacak indirim, promosyon, üyelik veya fiyat düzenlemeleri gibi stratejilerin uygulanması işletmeye sürdürülebilir rekabet avantajı kazandırırken helal gıda pazarının da büyümesini sağlayacaktır.

Son olarak çalışmanın kısıtları örnekleme tekniği, örneklem hacmi ve kullanılan nicel analizler olarak ifade edilebilir ve bu nedenle çalışmanın sonuçları genellenemez. Gelecekteki çalışmalar başka ölçüm yöntemleri kullanarak medya etkisi ve helal farkındalık gibi çalışmada yer almayan diğer değişkenleri araştırabilir. Ayrıca, gelecekteki araştırmacılar helal tavuk, et ya da kozmetik gibi belirli ürüne de odaklanabilir ya da referans grupları gibi bağımsız değişkenlerin de etkisini ölçebilir. Bu araştırmadan elde edilen bulguların akademisyenler, helal üreticileri ve pazarlamacılar için katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

EK: Anket İfadeleri (Beşli Likert Tipinde 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3- Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum)

Kesim Şekli İfadeleri

1. Benim için yediğim şeyin ne olduğu önemlidir.
2. Benim için yediğim şeyin nasıl yapıldığı önemlidir.
3. Tüketeceğim et ve et ürünleri İslami usullere göre kesilmiş hayvandan olmalıdır.
4. Tüketeceğim et ve et ürünleri bir Müslüman tarafından kesilen hayvandan olmalıdır.

Menşei Ülke İfadeleri

1. Tüketeceğim helal sertifikalı gıdalar Müslüman bir ülkeden gelmelidir.
2. Tüketeceğim helal sertifikalı gıdalar insan haklarını ihlal etmeyen bir ülkeden gelmelidir.
3. Helal sertifikalı gıda ürününün Menşei/üretildiği ülkesi açıkça etikette belirtilmelidir.

Depolama ve Taşıma İfadeleri

1. Helal sertifikalı gıdalar, helal olmayan ürünlerle aynı depoda bulunmamalıdır.
2. Helal sertifikalı gıdalar, helal olmayan ürünlerle aynı araçla taşınmamalıdır.
3. Helal sertifikalı gıdalar, helal olmayan ürünlerle aynı şekilde taşınmamalıdır.
4. Helal sertifikalı gıdalar, helal ürünler için ayrılmış tesislerde işlenmelidir.

Helal Logo İfadeleri

1. Helal sertifikalı gıdalarda helal ürün logosu olmalıdır.
2. Gıdalar, helal gıda sertifikasına sahip olmalıdır.
3. Helal gıdalar, helal gıda sertifikalandırması yapan yetkili kuruluşlar tarafından onaylanmış olmalıdır.

Fiyat Bilinci İfadeleri

1. Helal sertifikalı gıdalar pahalı olmamalıdır.
2. Helal sertifikalı gıdalar ucuz olmalıdır.
3. Helal sertifikalı gıdalar parasını hak etmelidir.

Gıda Kalitesi İfadeleri

1. Helal sertifikalı gıdalar yüksek kaliteli malzemelerden üretilmelidir.
2. Helal sertifikalı gıdaların içerisinde/içinde helal olmayan en ufak bir şey olmamalıdır.
3. Helal sertifikalı gıdalar, herhangi bir yasaklanmış ya da kirli birleşen malzeme içermemelidir.

Dini Bağlılık İfadeleri

1. Benim hayata bakış açım tamamen dini inancıma dayalıdır.
2. İncim/dinimi daha iyi anlamak için büyük çaba sarf ederim.
3. İncim/dinimi daha iyi anlamak için zaman harcarım.
4. İncim/dinim hayatımdaki tüm ilişkilerimi/bağlantılarımı etkilemektedir.
5. İncim/dinim benim için gerçekten çok önemlidir.
6. Sık sık incim/dinim hakkında okumalar yaparım.

Ödeme İstekliliği İfadeleri

1. Helal sertifikalı gıda almak için daha fazla ödeme yapabilirim.
2. Helal sertifikalı gıda almak için daha yüksek bir fiyat ödeyebilirim.
3. Helal sertifikalı bir gıda almak için daha yüksek bir fiyat ödemeye istekliyimdir.
4. Helal sertifikalı bir gıda almak için normalden daha yüksek bir fiyat ödemeye istekliyimdir.

Kaynakça

- Abdul, M., Ismail, H., Mustapha, M. ve Kusuma, H. (2013). Indonesian Small Medium Enterprises (SMEs) and perceptions on halal food certification. *African Journal of Business Management*, 7(16), 1492–1500. DOI:10.5897/AJBM11.2926
- Ahmad, N., Abaidah, T. ve Yahya, M. (2013). A study on halal food awareness among Muslim consumers in Klang Valley. Paper presented at the 4th International Conference on Business and Economic Research (4th icber 2013) Proceeding.
- Ahmed, W., Najmi, A., Faizan, H.M. ve Ahmed, S. (2019). Consumer behaviour towards willingness to pay for halal products: An assessment of demand for halal certification in a Muslim country. *British Food Journal*, 121(9). DOI:[10.1108/BFJ-02-2018-0085](https://doi.org/10.1108/BFJ-02-2018-0085)
- Aini, A.N. ve Safira, A. (2021). Determinants of Indonesian Muslim consumers' willingness to pay for taiwanese snacks: The role of the halal logo. *Journal*

of Emerging Economies & Islamic Research, 9(2), 102–117.
<https://doi.org/10.24191/jeeir.v9i2.13062>

- Akbar, R.N., Endayani, F., Nafarinka, S.S. ve Haryono, A. (2023). The hidden influence of halal labeling and product knowledge on customer loyalty: Unraveling religiosity's role among cosmetic consumers in Malang. *Jambura Science of Management*, 5(2):127-142. DOI:10.37479/jsm.v5i2.19372
- Alam, S.S. ve Sayuti, M.N. (2011). Applying the theory of planned behavior (TPB) in halal food purchasing. *International Journal of Commerce and Management*, 21(1), 8–20. doi: 10.1108/10569211111111676.
- Allya, H.R. ve Suwanan, A.F. (2023). Factors affecting consumers willingness to pay towards purchasing halal product in Indonesia. Proceedings of the 3rd International Conference on Halal Development (ICHaD 2022), 10-16. https://doi.org/10.2991/978-94-6463-188-3_3
- Amarul, A., Sukirno, S. ve Kurnia, D. (2019). Understanding the awareness of the importance of halal labels to business actors based on range of long business variations. *Business and Management Research*, 8(1), 17-21. <https://doi.org/10.5430/bmr.v8n1p17>
- Amer, M. (2024). Halal standards' implementation in Palestinian food sector: its drivers and impact on performance, *Arab Gulf Journal of Scientific Research*, 42(1), pp. 2-29. <https://doi.org/10.1108/AGJSR-09-2022-0168>
- Arif, S. ve Ahmad, R. (2011). Food quality standards in developing quality human capital: An Islamic perspective. *African Journal of Business Management*, 5(31), 12242-12248.
- Awan, H.M., Siddiquei, A. ve Haider, Z. (2015). Factors affecting halal purchase intention—evidence from Pakistan's halal food sector. *Management Research Review*, 38(6), 640-660.
- Bonne, K. ve Verbeke, W. (2008). Muslim consumer trust in halal meat status and control in Belgium. *Meat Science*, 79(1), 113-123. <https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2007.08.007>
- Borzooei, M. ve Asgari, M. (2013). The halal brand personality and its effect on purchase intention. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 5(3), 481-491

- Bux, C., Varese, E., Amicarelli, V. ve Lombardi, M. (2022). Halal food sustainability between certification and blockchain: A review. *Sustainability*, 14(4), 2152. <https://doi.org/10.3390/su14042152>
- Chamhuri, N. Ve Batt, P.J. (2013). Exploring the factors influencing consumers' choice of retail store when purchasing fresh meat in Malaysia. *International Food and Agribusiness Management Review*, 16(3), 99-122.
- Chin, W.W. (1998). The partial least squares approach to structural equation modeling. In: G. A. Marcoulides (Ed.), *Modern Methods for Business Research* (pp. 295–358).
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Earlbaum Associates.
- Demir, M. ve Demir, Ş. Ş. (2017). Halal certification practices in tourism businesses. *International Journal of Global Tourism Research*, 3rd International Conference on Tourism: Theory, Current Issues and Research in Rome, Italy between 27-29 April 2017, 1(1), 60-64.
- Derin, N., Türk, M. ve Demirtaş, Ö. (2019). Gençlerin helal gıda hakkındaki algı ve farkındalıklarını belirlemeye dönük keşfedici bir araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 60-72. doi: 10.17218/hititsosbil.467231
- Doğan, D. (2019), *SmartPLS ile Veri Analizi*, Zet Yayınları, 2. Baskı, Ankara
- Dindyal, S. ve Dindyal, S. (2003). The choices and selection of food we make. *Internet Journal of Third World Medicine*, 1(2), 27-33.
- Elsitasari, R. ve Ishak, A. (2021). The role of religious commitment, religious self-identity on consumer's willingness to pay for a halal product. *Journal of Business and Management Review*, 2(4), 289-302. DOI:10.47153/jbmr24.123 2021
- Fachrurrozie, Muhsin, Nurkhin, A., Mukhibad, H. ve Daud, N.M. (2023). Determinants of halal food purchase decisions for Go Food and Shopee Food users. *Innovative Marketing*, 19(1), 113-125. [http://dx.doi.org/10.21511/im.19\(1\). 2023.10](http://dx.doi.org/10.21511/im.19(1). 2023.10)
- Fadlullah, A.K., Soetjipto, B.E. ve Rahayu, W.P., (2021). The effect of halal label, halal awareness, food ingredients, advertising and purchase interest on the decision to buy "Samyang Noodles" (study on universities students in Malang city). *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, 24(2), 107-113.

- Fathi, E., Zailani, S., Iranmanesh, M. ve Kanapathy, K. (2016). Drivers of consumers' willingness to pay for halal logistics. *British Food Journal*, 118 *Fathi* (2), 464–479. <https://doi.org/10.1108/BFJ-06-2015-0212>
- Fornell, C. ve Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50.
- Güneş, Z.S. ve Yetim, H. (2020). Helal gıda üretimi ve tüketimi. *Journal of Halal Life Style*, 2(2), 70-94.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., ve Tatham, R. L. (2016). *Multivariate Data Analysis*. Pearson Education Limited.
- Handriana, T., Yulianti, P., Kurniawati, M., Arina, N.A., Aisyah, R.A., Aryani, M.G.A. ve Wandira, R.K. (2020). Purchase behavior of millennial female generation on halal cosmetic products. *Journal of Islamic Marketing*, DOI:10.1108/JIMA-11-2019-0235
- Henseler, J., Christian M.R. ve Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.
- Hosseini, S. M., Mirzaei, M. ve Iranmanesh, M. (2019). Determinants of Muslims' willingness to pay for halal-certified food: Does religious commitment act as a moderator in the relationships? *Journal of Islamic Marketing*, 11(6), 1225-1243. <https://doi.org/10.1108/JIMA-02-2018-0043>
- Hudayat, M., Lathifah, T.N., Hadza, R.Q., Tompo, N.I., Nurhidayat, N. ve Kurniati, Y. (2021). Relationship between knowledge and religiosity with attitudes towards halal food in Muslim students. In Proceedings of the 3rd International Conference on Social Determinants of Health, 265-274. DOI: 10.5220/0010756600003235
- Hussain, I., Rahman, S.U., Zaheer, A. ve Saleem, S. (2016). Integrating factors influencing consumers' halal products purchase: Application of theory of reasoned action. *Journal of International Food & AgribusinessMarketing*, 28(1), 35–58. <http://dx.doi.org/10.1080/08974438.2015.1006973>
- Iranmanesh, M., Mirzaei, M., Hosseini, S.M.P. ve Zailani, S. (2019). Muslims' willingness to pay for certified halal food: An extension of the theory of planned behaviour. *Journal of Islamic Marketing*, 11,14–30. DOI:10.1108/JIMA-032018 -0049

- Ireland, J. ve Abdollah Rajabzadeh, S. (2011). UAE consumer concerns about halal products. *Journal of Islamic Marketing*, 2(3), 274-283. <https://doi.org/10.1108/17590831111164796>
- İbrahim, A.A. (2022). Religiosity and consumer's attitude towards halal food and cosmetic products. *International Journal of Halal Research*, 4(2), 97-104.
- Kawata, Y. ve Salman, S. A. (2020). Do different halal certificates have different impacts on muslims? *Journal of Emerging Economies and Islamic Research*, 8(3), 26-39. <https://doi.org/10.24191/jeeir.v8i3.8884>
- Khalek, A. A. (2014). Young consumers attitude towards halal food outlets and JAKIM's halal certification in Malaysia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 121, 26–34 <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1105>
- Khan, A., Azam, M.K., ve Arafat, M.Y. (2019). Does religiosity really matter in purchase intention of halal certified packaged food products? A survey of Indian Muslims Consumers. *Pertanika Journal Social Sciences & Humanities*, 27(4), 2383 – 2400
- Latif, I.A., Mohamed, Z., Sharifuddin, J., Abdullah, A.M. ve Ismail, M.M. (2014). A comparative analysis of global halal certification requirements. *Journal of Food Products Marketing*, 20(1), 85-101.
- Madenci, A.B., Bayramoğlu, Z., Türker, S., Ağızan, K. ve Eyiz, V. (2020). Determination of consumer's willingness to pay for halal food. *Journal of Tekirdag Agricultural Faculty*. 17(3). 346- 356. DOI: 10.33462/jotaf.681421.
- Majid, M. B., Sabir, I. ve Ashraf, T. (2015). *Consumer purchase intention towards halal cosmetics and personal care products in Pakistan*. *Global Journal of Research in Business and Management*. 1(1), 47-55.
- Musa, A.H., Baharuddin, F.N., Noh, S.N.Y., Idris, A.R. ve Selamat, S.M. (2022). Islamic marketing, electronic word of mouth (ewom) and religious awareness roles in consuming halal food: A conceptual paper. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12(12), 2528-2534. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v12-i12/16038>
- Naseri, R.N.N. ve Abdullah, R.N.R. (2022). Religiosity as a moderator between attitude and intention towards online halal cosmetic purchasing. *International Journal of Academic Research in Business on Social Sciences*, 12(6), 1244-1251. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v12-i6/14074>

- Nasirun, N., Noor, S. M., Sultan, A. A. ve Haniffiza, W. M. H. W. M. (2019). Role of marketing mix and halal certificate towards purchase intention of agro based products. *International Journal of Modern Trends in Business Research (IJMTBR)*, 2(7), 37-46.
- Nasution, M. D. T. P. ve Rossanty, Y. (2018). Country of origin as a moderator of the halal label and purchase behaviour. *Journal of Business and Retail Management Research*, 12(2), 194–201. <https://doi.org/10.24052/jbrmr/v12is02/cooaamohlapb>
- Ngah, A.H., Gabarre, S., Han, H., Rahi, S., Al-Gasawneh, J.A. ve Park, S.-h. (2021). Intention to purchase halal cosmetics: Do males and females differ? A multigroup analysis. *Cosmetics*, 8(19), 1-14. <https://doi.org/10.3390/cosmetics8010019>
- Ngah, A.H., Hanafiah, R.M., Talib, M.S.A., Zulfakar, M.H. ve Asri, N.M. (2020). Mediating effects of attitude towards willingness to pay for halal transportation. *Malaysian Journal of Consumer and Family Economics*, 24(S2), 60–74.
- Nugroho, A.P., Atmaja, F.F., Ghilma, I.I., Andriansyah, Y. ve Achiria, S. (2018). The impact of halal label and social support on purchasing behavior of imported instant noodles. *Advances in Economics, Business and Management Research, volum168*. Proceedings of the 2nd Southeast Asian Academic Forum on Sustainable Development (SEA-AFSID 2018), 289-291.
- Nurainun, T., Talib, H.H.A., Jamaludin, K.R., Yusof, S.M., Putri, N.T. ve Lestari, F. (2023). Identifying factors for the success of halal management practices in leather industry. *Journal of Applied Engineering and Technological Science*, 4(2), 808-824.
- Omar, E.N. ve Jaafar, H.S. (2011). Halal supply chain in the food industry-A conceptual model. 2011 IEEE Symposium on Business, Engineering and Industrial Applications (ISBEIA), 384-389. DOI: [10.1109/ISBEIA.2011.6088842](https://doi.org/10.1109/ISBEIA.2011.6088842)
- Omar, E.N., Jaafar, H.S. ve Osman, M.R. (2013). Halalan toyyiban supply chain of the food industry. *Journal of Emerging Economies and Islamic Research (JEEIR)*, 1(3), 23-33.
- Pauzi, N., Razali, A., Syed Jaafar, S.M.J., Jamaludin, M.H., Mohd Razif, N.F. ve Man, S. (2022). Religiosity as a mediator in the relationship between perceived behavioural control and intention in patronising halal food premises. *Food Research* 6(5), 300 – 309.

- Pettinger, C., Holdsworth, M. ve Gerber, M. (2004). Psycho-social influences on food choice in Southern France and Central England. *Appetite*, 42(3), 307-316.
- Putri, I.S., Daryanti, S. ve Ningtias, A.R., (2018). The influence of knowledge and religiosity with mediation of attitude toward the intention of repurchasing halal cosmetics. 12th International Conference on Business and Management Research (ICBMR 2018), *Advances in Economics, Business and Management Research*, 72, 172-177.
- Putri, W.R., Samsudin, M., Rianto, E. ve Susilowati, I. (2017). Consumers' willingness to pay for halal labelled chicken meat. *Jurnal Dinamika Manajemen*, 8(1), 122-133.
- Rahmawaty, A., ve Rakhmawati, I. (2022). Repurchase intention of halal cosmetic product among Muslim consumers: The roles of Islamic branding, halal awareness, and trust. 15(1), 1-20. DOI: 10.21043/iqtishadia.v15i1.14668
- Rao, A.R. ve Monroe, K.B. (1989). The effect of price, brand name, and store name on buyers' perceptions of product quality: An integrative review. *Journal of Marketing Research*, 26(3), 351-357.
- Ratih, I. S., Jatnika, M. D., Sinatrya, A. K. ve Syamsiyah, N. (2021). Muslim-consumers behaviour in willingness to buy halal food in Japan. *Ulul Albab: Jurnal Studi dan Penelitian Hukum Islam*, 5(1), 1-17. <http://dx.doi.org/10.30659/jua.v5i1.16345>
- Saputra, M., Yuniwati, Lislindawati ve Wahyuningsih, Y. (2023). Customer perspective on purchase decision halal products. *JIM UPB Jurnal Program Studi Manajemen Universitas Putera Batam*, 11(1),26-38.
- Sunarsih (2019). The interest of the Padang community towards halal products. *Conference on Islamic Management Accounting and Economics*, 2, 13-25.
- Syafira, F.N., Ratnasari, R.T. ve Ismail, S. (2020). The effect of religiosity and trust on intention to pay in zıswaf collection through digital payments. *JEBIS: Jurnal Ekonomi dan Bisnis Islam*, 6(1), 98 – 115. doi:10.20473/jebis.v6i1.17293
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve Spss ile veri analizi*. Nobel Yayıncılık.
- Triwardhani, D., Aswar, Y. K. ve Supriyadi, Y.N. (2022). The effect of halal label perception, lifestyle and quality of service on purchase decision at Starbucks

- coffee in Indonesia. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 14(4), 42-49.
- Umberger, W.J., Feuz, D.M., Calkins, C.R. ve Sitz, B.M. (2003). Country-of-origin labeling of beef products: US consumers' perceptions. *Journal of Food Distribution Research*, 34(3), 103-116.
- URL 1: <https://www.smartpls.com/documentation/algorithms-and-techniques/model-fit> (E. T.: 20.01.2024)
- Vanany, I., Soon, J. M., Maryani, A. ve Wibawa, B. M. (2019). Determinants of halal-food consumption in Indonesia. *Journal of Islamic Marketing*, 11(2), 507-521.
- Vardar, E. A. (2019). *Aracı ve Düzenleyici Etkilerin Modellenmesi*. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Biyoistatistik Programı. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Velde, Vera L. te. (2022). Heterogeneous norms: Social image and social pressure when people disagree, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 194, 319-340, <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2021.12.013>.
- Verbeke, W., Rutsaert, P., Bonne, K. ve Vermeir, I. (2013). Credence quality coordination and consumers' willingness-to-pay for certified halal labelled meat. *Meat Science*, 95(4), 790-797. <https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2013.04.042>
- Wibawa, B.M., Bramanti, G.W. ve Pranindyasari, C. (2022). Do individual characteristics impact willingness to pay for halal food? *Journal Of Halal Research, Policy and Industry*, 1(2). <https://journal2.unusa.ac.id/index.php/jhrpi/article/view/3748>
- Yaşlıoğlu, M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(0), 74-85. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/iuisletme/issue/32177/357061>
- Yener, D. (2022). The effects of halal certification and product features on consumer behavior: A scenario-based experiment. *International Journal of Management Studies*, 29(2), 101-136. <https://doi.org/10.32890/ijms2022.29.2.5>
- Yılmaz, V. ve Kinaş, Y. (2020). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellenmesiyle bir elektrik dağıtım şirketinin hizmet kalitesinin

araştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2),437-456. DOI: 10.17153/oguiibf.534641

Yunus, S.N.N.M., Rashid, WEW, Ariffin N. M. ve Rashid, N. M. (2014). Muslim's purchase intention towards non-muslim's halal packaged food manufacturer. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 130, 145-154.DOI:10.1016/j.sbspro.2014.04.018

Zailani, S., Iranmanesh, M., Aziz, A.A. ve Kanapathy, K. (2017). Halal logistics opportunities and challenges. *Journal of Islamic Marketing*, 8(1), 127-139.

Zakaria, N. B., Yunus, R.M., Mahmood, C.F.C., Anita, R. ve Said, J., (2017). The Effect of consumers' interest, information access and spending willingness on halal products trustworthiness. *Asia-Pacific Management Accounting Journal*, 12 (2), 183-200.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Çalışma için, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu tarafından 02.04.2021 tarihinde onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Moderator Role of Religious Commitment in the Willingness of Individuals to Pay Higher Prices for Halal-Certified Food Consumption

Extended Abstract

1. Introduction

Halal plays some roles in the lives of Muslims, such as a part of faith, an indispensable part of daily life, an ethical system and emotional peace. Therefore, it is important to create a reliable halal brand to ensure that businesses appeal to consumers emotionally (Borzooei and Asgari, 2013). When studies in the literature are examined, environmental factors that may affect consumers' halal food purchasing decisions; animal slaughter, country of origin, storage and transportation, halal logo, price awareness and food quality (Bonne and Verbeke, 2008; Verbeke et al., 2013; Omar and Jaafar 2011; Fathi et al., 2016; Hosseini et al., 2019; Aini and Safira, 2021). There are a wide variety of studies on halal properties in the literature. Halal logistics (Fathi et al., 2016), halal transportation (Ngah et al., 2020), halal cosmetics (Majid et al., 2015; Hadriana et al., 2020) halal meat consumption Issues such as (Verbeke et al., 2013) halal food consumption (Ratih et al., 2021) and halal food certification (Khan et al., 2019) have been examined. However, there are few studies on the moderating role of religious affiliation in the willingness to pay higher prices for halal certified food consumption. Therefore, it is thought that the findings obtained from this study will contribute to the literature. In this context, the aim of this study is to examine whether religious affiliation has a regulatory role in consumers' willingness to pay higher prices for halal certified food consumption.

2. Method

The study group of the research consists of 506 people over the age of 18, determined by the convenience sampling method. The data was obtained using the online survey technique between 5-30 April 2021. A measurement tool containing a total of 30 statements of the five-point Likert type was used in the research. The expressions in the measurement tool were taken from the scale used in the study of Hosseini et al., (2019). In the research, Factor Analysis was first conducted to determine the validity and reliability of the measurement tool. Secondly, the model designed with moderator. The analysis was tested. All analyzes SMARTPLS v4. It was made with the program.

3. Results and Discussion

According to the findings, it is seen that storage and transportation and religious affiliation positively affect consumers' willingness to pay high prices when purchasing halal certified food products ($p < 0.05$). Apart from this, other paths in the model that measure the direct effect are insignificant ($p > 0.05$). In other words, in halal certified foods, the way of slaughtering animal products, the country of origin, the presence of a halal logo on it, the price awareness of consumers and finally the quality of the food do not affect the willingness of consumers to pay higher prices for halal certified products.

Again, as a result of the moderator analysis, the path religious commitment It plays a moderatorrole and reduces the impact level by 0.04%. In the other way, religious affiliation plays a negative moderating role of 16% in affecting the willingness to pay high prices for the use of halal logos. However, other moderatör paths in the model were not significant.

The results obtained from the study coincide with the results of previous studies in the literature. Some of them are as follows: Hosseini et al., (2019), who found that religious affiliation has a

positive effect on storage and transportation and willingness to pay for halal certified food, as a result of their study with Muslim consumers in Malaysia, and that consumers in Malaysia have a positive effect on halal certified food. This is consistent with the results of the studies conducted by Chamhuri and Batt (2013), who revealed that people trust meat more. Elsitasari and Ishak (2021) and Wibawa et al., (2022) stated in their studies that religious affiliation has a positive effect on the willingness to pay for halal food.

4. Conclusion

According to the results, the religious affiliation variable only has a moderator role in storage and transportation and the use of halal logo. This finding enriches the relevant literature theoretically and practically. It is thought that this study provides useful results and inferences for businesses and marketing employees aiming to sell products to Muslim consumers.

Araştırma Makalesi

Panoptikon Uygulamaları ve Etik İklim Algısının Kaytarma Davranışlarına Etkisi

Kübra Nur BİLEN

Serbest Araştırmacı

bilen.kubranur.13@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6264-2832

Metin IŞIK

Sorumlu Yazar, Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF

beu.metin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4577-0095

Öz

Bu çalışmanın amacı panoptikon uygulamaları ve etik iklim algısının kaytarma davranışları üzerindeki etkisini incelemektir. Bu bağlamda Bitlis Valiliği ve valiliğe bağlı birimlerdeki 255 kamu personeli ile anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 25 programı ve AMOS 24 yazılımı ile analiz edilmiştir. Bulgular; dışsal panoptikonun önemli ve önemsiz sanal kaytarma davranışını negatif yönde etkilediğini göstermektedir. İzlenme bilgisi ve bilincinin ise önemsiz sanal kaytarmayı pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Bir diğer sonuç; negatif panoptikon ve dışsal panoptikonun sosyal kaytarma davranışını negatif anlamalı etkilediği şeklindedir. Etik iklim algısının önemli sanal kaytarmayı negatif anlamalı etkilerken; sosyal kaytarmayı pozitif anlamalı etkilediği görülmüştür. Araştırma sonuçları literatür ile kısmen desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Panoptikon, etik iklim, sanal kaytarma, sosyal kaytarma

Jel Sınıflandırma Kodları: M1, M5, M10

The Effect of Panopticon Practices and Ethical Climate Perception on Loafing Behaviors¹

Abstract

The aim of this research is to examine the effect of panopticon practices and ethical climate perception on shirking behaviors. In this context, a survey was conducted with 255 public employees in Bitlis Governorship and units affiliated to the governorship. The data obtained were analyzed with SPSS 25 program and AMOS 24 software. The findings show that extrinsic panopticon negatively affects significant and insignificant cyberloafing behavior. On the other hand, monitoring knowledge and awareness positively affect trivial cyberloafing. Another result is that negative panopticon and external panopticon have a negative effect on social shirking behavior. While ethical climate perception has a negative significant effect on significant cyberloafing, it has a positive significant effect on social shirking. The results of the research are partially supported by the literature.

Keywords: Panopticon, ethical climate, cyberloafing, social loafing.

JEL Classification Codes: M1, M5, M10

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 19.09.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 27.05.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Bilen, K. N. ve Işık, M. (2024). Panoptikon uygulamaları ve etik iklim algısının kaytarma davranışlarına etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 421-450. doi: 10.18074/ckuifbd.1362924

1. Giriş

18. yüzyılda insani yaşam standartlarının altında, gözaltı evleri olarak kullanılan hapisaneler, mimar Jeremy Bentham tarafından yeni bir dönüşümün başlangıcı olarak ele alınmıştır. 1791 Fransa'sında iradeleri dışında özgürlükten yoksun bırakılan mahkûmlar için hapisaneler; zihinsel ölümün, çürümenin ve varlığın yozlaşmasının hüküm sürdüğü mekanlar olarak bilinmektedir (Bentham, 2020: 2-3). Bentham bu noktada panoptikon isimli marjinal bir mimari ile, gözetim reformunun öncüsü olmuştur. Sadece mimar olarak değil aynı zamanda bir filozof olarak da multidisipliner bir yaklaşımla hem toplum hem de hükümlü için yeni bir hapisane modeli geliştirmiştir. Panoptikon hapisane modeli, görünmeden gören gözetim anlayışı, mahkûm ile denetçi arasındaki ilişki ve varoluşun özünde meydana getirdiği revizyonlarla çağının inovatif mimarilerinden biridir. Hücrelerin yan yana dizildiği, çok katlı dairesel yapıdaki model; her katın kesiştiği orta noktada, dışarıdan herhangi bir erişime izin verilmeyen fakat içeriden tüm hücrelere hakim olunan şeffaf bir gözlem kulesinden oluşmaktadır (Peasa Watkin, 2008: 7). Panoptikon hapisanesi özetle; mahkûm odalarını merkezi bir noktadan karanlık tek bir alan kalmayacak şekilde izlemeye dayalı bir sisteme sahiptir ve tek bir açıdan bütünü gözetimini mümkün kılmaktadır (Canalp, 2018: 25).

Bentham'ın panoptikonu yalnızca suçluyu gözetleyen ve onu ıslah edip topluma kazandıran bir gözetim tekniği değil; aynı zamanda felsefi derinliği yüksek ve birçok disiplin kapsamında değerlendirilebilecek bir kavramdır (Işık ve Bilen, 2022: 262). Bentham'a göre panoptikon fabrikalar, hastaneler, kışlalar ve okullarda da uygulama alanı bulmakta ve maksimum fayda sağlamaktadır. Panoptikon mekan fark etmeksizin uygulama alanlarının tamamında gözetime bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Burada gözetleyen için gizlilik esas gözetlenen için ise her şey apaçıktır. Panoptikon hapisanede mahkûmun, hastanede hastanın, okulda öğrencinin, kışlada askerinin ve fabrikada işçinin tüm eylemlerinin izlenmek için var olduğu esasına dayanmaktadır. Panoptikon kavram olarak bütünü gözetimi anlamı taşımaktadır ve yenilikçi bir yönetim anlayışı ile eylemlerin varoluşunu değiştirme, erdemi inşa etme, kötülükten alı koyma ve iyiliği açığa çıkarma gibi işlevlere sahiptir (Bentham, 2020).

Panoptikon kavramı modern gözetimin geldiği noktada önemli bir paya sahiptir. Bireyleri etki altına almak amacıyla veri toplama olarak tanımlanan gözetim, panoptikonun özünü oluşturmaktadır (Karakehya, 2009: 325). Michel Foucault panoptikon kavramına disiplinler arası yaklaşan başka bir filozoftur. Foucault'a göre panoptikon bir iktidar metaforudur ve ceza toplumlarının yenilenmesinde öncü bir rol oynamaktadır. Panoptikon beden üzerinden gerçekleştirilen bir gözetim anlayışından çok daha derindir ve insan ruhuna ulaşır. Kavrama bireyci bir yaklaşımla eğilen Foucault, panoptikonu hapisane ile sınırlı tutmayıp örgütsel olarak incelemektedir. Panoptikon çalışanların iş görme faaliyetlerini yürütürken ortaya çıkan her türlü teknik detay ve bilginin kayıt altına alınması açısından

işlevselliğini korumaktadır. İşyerinde güvenliği ve adaleti sağlama, performansı kayıt altına alma, verimlilik ölçütlerini belirleme ve olumsuz iş yeri davranışlarını tespit etme gibi amaçlarla uygulanmaktadır. Bu uygulamalar yönetimin meşru denetim hakkını kullanarak, bilginin nesnesi olarak nitelendirilen çalışanlardan maksimum verimi almaya programlıdır (Foucault, 2000: 98).

Panoptikon (gözetim) kavramı örgütün devamlılığının sağlanmasında önemli bir yere sahip olduğundan işletme literatürü için oldukça önem taşımaktadır. Bugün dijital gözetimin kavramsallaştırılmasında büyük bir öneme sahip olan panoptikon iş yeri davranışlarına etki etmektedir. Olumsuz iş yeri davranışlarından olan sanal ve sosyal kaytarma davranışları da panoptikon uygulamalarının etki alanındadır. Sanal kaytarma davranışları mesai saatleri içerisinde iş dışı sanal faaliyette bulunma olarak tanımlanmaktadır (Blanchard ve Henle, 2008: 1083). Sanal kaytarma davranışları Blanchard ve Henle (2008) tarafından önemli ve önemsiz olarak sınıflandırılmaktadır. Çalışmaya göre; önemli sanal kaytarma kurumu ifşa eden, performans ve verimi düşüren sapkın bir iş yeri davranışı; önemsiz sanal kaytarma davranışı; kurumla ilgili herhangi bir yasal yaptırıma sebebiyet vermeyen, performans ve verimi görece daha az etkileyen mesai saatleri içindeki kişisel internet kullanımınıdır (2008, 1068-1069). Günümüzde dijital hızla evrilen, internet kullanımının arttığı çalışma ortamlarında, sanal kaytarma davranışı eğilimi de gittikçe artmakta ve bu durum örgütleri bu konuda önlem almaya itmektir. Örgütler istenmeyen bir iş yeri davranışı olan sanal kaytarmayı ortadan kaldırmak için meşru gözetim hakkı olarak panoptikon uygulamalarını kullanmaktadır. Bu bağlamda panoptikon uygulamalarının sanal kaytarma davranışları üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Işık ve Bilen, 2022: 271).

Sosyal kaytarma davranışı ise; iş yerinde kalabalık gruplar halinde çalışan bireylerin performanslarının görülmeyeceği düşüncesiyle çabalarını azaltma eğilimine girmeleridir (Murphy vd., 2003: 61). Sosyal kaytarma davranışı da tıpkı sanal kaytarma davranışı gibi verimlilik, performans ve dolayısıyla çıktı miktarında düşüşe sebep olmaktadır (Liden vd., 2004: 288). Son zamanlarda verimli bir iş görme süreci için örgütlerin sıklıkla tercih ettiği grup çalışma ortamları, beklenen aksine çalışanların işten kaytarma eğilimine girmesi gibi ciddi bir sorun oluşturmaktadır (Simms ve Nichols, 2014: 59). Çalışan performansının kalabalık ortamlarda saptanamaması önündeki engellerden biri işyerinde gözetim ve denetim araçlarının yokluğudur. Sosyal kaytarma davranışı sosyal kolaylaştırma teorisi kapsamında değerlendirildiğinde; grup içinde çalışanların iş görme süreçlerinin; yöneticiler ve diğer iş arkadaşları tarafından gözleniyor olmasının çalışan performansını etkilediği görülmektedir. Bireylerin niteliklerinin panoptik uygulamalar altında değiştiğini varsayan sosyal kolaylaştırma teorisi, sosyal kaytarma davranışı ve gözetim arasında bir ilişki oluşturmaktadır (Yılmaz, 2022: 108-109). Bu bağlamda panoptikon uygulamalarının sosyal kolaylaştırma teorisine bağlı olarak sosyal kaytarma davranışını etkilediği söylenebilir.

Örgütlerde ahlaki kaygıların ele alınmış biçimiyle şekillenen, doğru ve yanlışın ortak algıları ile karakterize edilen sosyal sistem, etik iklim olarak adlandırılmaktadır (Engelbrecht, 2005: 20). Etik iklim; örgütsel politikalar, uygulamalar ve liderliğin bir sonucu olarak gelişmekte ve örgüt üyelerinin etik algısını şekillendirerek tutum ve davranışlarına etki etmektedir (Newman vd., 2017: 475). Varlıklarını devam ettirme güdüsü ile etik iklim politikaları geliştiren örgütler, çalışanları olumlu davranışlar sergilemeye yönlendirirken; olumsuz davranışlardan alıkoyma eğilimi içinde olurlar. Bu bağlamda olumsuz bir iş yeri davranışı olarak algılanan kaytarma davranışlarının da etik iklimin etki alanında olduğu söylenebilir. Etik iklim politikaları ile belirli bir iş yeri davranışı standardı yakalamaya çalışan örgütler, performansı düşürecek kaytarma davranışlarına karşı önlem alma eğilimi içerisine girebilirler. Appelbaum ve diğerleri (2005) çalışmalarında; etik iklimlerin çalışanlar üzerinde baskı oluşturmasının bir yandan olumsuz iş yeri davranışlarına sebep olduğunu diğer yandan bu davranışların önüne geçtiğini belirtmektedir. Literatürde karşılaşılan başka bir çalışmada da etik iklimin çalışanlara empoze ettiği etik normlar aracılığıyla çalışanların kaytarma davranışında bulunma isteklerinin azaldığı görülmektedir (Kayapalı Yıldırım ve Karabey, 2017: 558). İş görme süreçlerinde çalışan davranışlarına verilen bu önem davranışların kayıt altına alınmasına verilen önemi de beraberinde getirmektedir. Etik iklimler örgütsel kültürün bir parçası olarak bireysel ve örgütsel çıkarlar, işletme verimliliği ve kar maksimizasyonu açısından oldukça önem taşımaktadır (Martin ve Cullen, 2016: 117). Bu çalışmada ise panoptikon uygulamalarının ve etik iklim algısının kaytarma davranışlarına etkisi incelenecektir. İnceleme yapılırken öncelikle kavramlar açıklanacak ardından Bitlis Valiliği'ne bağlı kurumlarda çalışan kamu personellerinin panoptikon (gözetim), kaytarma davranışı ve etik iklim algıları bulgulanarak ilişkiler test edilecektir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Panoptikon

Panoptikon, 1785 yılında İngiliz filozof Jeremy Bentham'ın, kardeşi mimar Samuel Bentham ile birlikte çizdiği bir hapisane modelidir (Canalp 2018: 13). Bu model ortaya çıktığı çağ itibariyle, gözetimin otoriteyi sağlamada araçsallaştırılması üzerine felsefi bir anlam taşımaktadır (Özdel, 2012: 23). Kavramı oluşturan pan kelimesi bütün, optikon kelimesi ise gözetim anlamı taşımakta ve kavram bütünü gözetimini tek bir noktadan elde etmeye vurgu yapmaktadır (Bozkurt, 2021: 10).

Panoptikona konu olan hapisane modeli, 18. yüzyılın iktidar paradigmasına uygun olarak tasarlanmıştır. 1830'lu yıllardan itibaren belli bir davranış biçiminin dayatılması amacıyla birçok hapisaneye uyarlanmıştır (Steadman, 2007: 3) Bu modelde gözetim aracılığıyla otoritesini artırmayı hedefleyen iktidar, bireylerin eylemlerini görünmeden kontrol altına almaktadır (Tümurtürkan, 2010: 8). Panoptikon bu sayede, iktidarın iş yapabilme kudreti için sistemli çalışan bir teçhizat görevi görmektedir. Bütünü gözetleme; görünmeden, bütüncül ve dinamik

bir yapı kazandırarak bireyleri her an izleniyor olma hissi ile karşı karşıya bırakmaktadır (Foucault, 2006: 299). Semple (1993) çalışmasında kapitalist toplumlarda panoptikonu bireylerin davranışlarını uzaktan kumanda edebilen bir aygıt olarak nitelendirmektedir. Ayrıca politik, ekonomik ve toplumsal olarak ele alınmasına ve disiplinler arası incelenmesine vurgu yapmaktadır (Semple, 1993: 152).

Panoptikon model olarak çizildiği çağ itibariyle, çeşitli revizyonlara uğramıştır. Jeremy Bentham'ın tasarladığı hapisane modeli, Foucault tarafından gözetime dayalı işlevsellikten söz edilebilecek; okul, fabrika, akıl hastanesi gibi yapılara atıfta bulunmak için kullanılmıştır (Tümürtürkan, 2010: 9). 19. yüzyılın sonlarına doğru panoptikon modeli ile çizilmiş hapisane planları hayata geçirilmeye başlanmıştır (Steadman, 2007: 1-2). Yine aynı yüzyılda model; Foucault (1975), Ignatief (1978), Melossi ve Pavarini (1981), Evans (1982) ve Semple (1993) gibi farklı disiplinlerden çeşitli bilim insanları tarafından tartışılmış, İngiliz ceza tarihinin gelişimi bağlamında değerlendirilmiştir (Werrett, 1999: 1-2). Panoptikon görünürlük ve güç savaşlarının yeniden ortaya çıktığı modern dünyanın gözetim çalışmalarında temel bir metafor olmaya başlamıştır. David Lyon'un 2006 yılında yayınlamış olduğu *Gözetimin Teorileştirilmesi: Panoptikon ve Ötesi* (Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond) çalışmasında panoptikonu Foucault ve Bentham bağlamında ele almanın ötesine geçmeyi amaçlamıştır. Bu çalışma ile birlikte panoptikon gözetim, güvenlik ve iktidar bağlamında değişim sürecine girmiştir (Caluya, 2010: 622).

Panoptikon modelinin kontrolden çıkma eğilimine sahip insan topluluklarını güven içerisinde bir arada tutmayı ve bu topluluklardan alınabilecek maksimum verimi almayı hedeflediğini söylemek mümkündür (Baştürk, 2016: 22). Bir hapisane modeline indirildiğinde panoptikon kavramı mahkûmların, fabrika modeline indirildiğinde işçilerin, hastane modeline indirildiğinde hastaların, okul modeline indirildiğinde ise öğrencilerin ıslahı için yenilikçi bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Panoptikon modeli temelde görünmeden görme amacı üzerine kurulu bir sistemdir. Nitekim Bentham'ın yapıyı tasvirinde de mahkûmların buldukları hücre içerisinden locada bulunan gözetmeni görebilmesine olanak yoktur. Panoptikon kavramının mekansallaştırılması olarak karşımıza çıkan modelde gözetimin nihai amacı saklı bir göz üzerine kurulmuştur. Modelde izleyen ve izlenen arasındaki bütün detaylar düşünülmeyle birlikte gözetimin varlığı gözlenenlerce belirsizdir (Canalp, 2018: 25).

2.1.1. Michel Foucault'un Panoptikonu

Michel Foucault 1975 yılında Fransızca olarak yayınladığı *Surveilles Et Punis: Naissance De La Prison* (Caluya, 2009: 622) yani *Disiplin ve Ceza: Hapishanenin Doğuşu* kitabıyla panoptikonu disiplinler arası bir perspektif ile yeniden ele almaktadır (Okmeydan, 2017: 57). Foucault bu kitabı ile disiplin ve ceza kapsamına giren üç temel revizyon üzerinde durmaktadır. İlk olarak cezanın doğuşunda

işkenceden hapis cezasına doğru, ikinci olarak cezanın içeriğinde bedenden ruha doğru, üçüncü olarak ise sosyal düzende geniş çaplı bir değişikliği ileri sürmektedir (Mathiesen, 1997: 217). Bu noktada Foucault'a göre toplumsal hayattaki bu büyük değişim panoptikon kavramı ile örneklendirilmektedir. Panoptikon bir hapishane modeli olmasının yanı sıra yeniden inşa edilen "disiplin toplumunun" özelliklerini barındırmaktadır (Caluya, 2009: 623). Foucault'a göre panoptikon, iktidarın güç arayışı ve otorite kaygısı ile toplumu bütünsel olarak izleyerek insan davranışlarına yön veren büyük bir gözetim aracıdır. Toplumsal kontrol mekanizmalarında değişime sebep olan bu aracı; görünürken görünmeme işlevlerine sahip bir saklı-gözlem mekanizması olarak adlandırmak mümkündür. Foucault tıpkı Bentham gibi bu saklı-gözlem mekanizması üzerine bir oto kontrol sistemi inşa edilebileceğine vurgu yapmaktadır.

Michel Foucault Deliliğin Tarihi kitabında (1995: 83); 17. yüzyılda istihdama dahil olmayan, bulunduğu toplum için risk unsuru taşıyan başıboş aylakları gözetim altında tutmak amacıyla gerçekleştirilen Büyük Kapatılma hadisesi ile panoptikon kavramını ilişkilendirmektedir. Büyük kapatılmada temel amaç; gözetimi güçleştiren ve denetim altına alınamayan bu insanları topluma faydalı hale getirmek, otoriter gücün etki alanına dahil etmek ve davranışlarını şekillendirmektir (Karakeyha, 2009: 327-328). Bu bağlamda Büyük Kapatılma Foucault'un panoptikon kavramına atfettiği işlevler ile örtüşmektedir. Foucault'a göre panoptikondaki temel amaç, - Büyük Kapatılmada olduğu gibi- sadece gözetim aracılığıyla bireyler üzerindeki otoriteyi sağlamlaştırmak değil aynı zamanda engelli, yaşlı, akıl hastası, azılı suçlu, eşcinsel, itaatsiz işçi, ana baba katili, dinsiz kul gibi bireylerin topluma fayda sağlayacak verime ulaşmasını sağlamaktır (Baştürk, 2016: 27). Panoptikonu bir iktidar metoforu olarak gören Foucault söz konusu kapatılan kesimin üretime katılmama durumunda oluşturduğu maliyetin kaygısını taşımaktadır (Foucault, 2013: 80). Foucault, cüzzam veya veba hastalığına sahip insanların zorunlu kapatıldığı hastaneler ile azılı suçluların kapatıldığı hapishaneler arasındaki ortak işlevin panoptikon kavramı ile açıklanabileceğini öne sürmektedir (Foucault, 2011: 105). Bu bağlamda Bentham'ın panoptikon hapishanesindeki temel amaç adaleti temin etmek olmadığı gibi, 1656'da Fransa'da açılan Genel Hastane'de (Baştürk, 2016: 27) temel amaç hastaları tedavi etmek değildir. İkisi de Foucault'un bekleme odası hipotezinin bir parçasıdır (Foucault, 2011: 105). Daha fazla insanın daha büyük alanlarda bir arada tutulması sonrası yaşanan güç kaybı ile birlikte önem kazanan panoptikon kavramı Foucault için hem siyasi hem toplumsal hem ekonomik çıkarımlar yapmaya zemin hazırlamaktadır. Foucault panoptikonu iktidarın otoritesini sağlamlaştırmak, bir bireyi ya da bir grubu ehliyeştirmek için araçsallaştırmaktadır. Bütün bunlar, bireyi sürekli izleniyor olmanın dayanılmaz ağırlığı karşısında isteneni yapmaya veya istenmeyenden vazgeçmeye itmektedir. Pimenta (2010: 267) çalışmasında, Foucault'un panoptikonun temel doğası olarak tanımladığı görünmez gözlemci özelliğinin Yunan mitolojisine ait bir devden esinlendiğini belirtmektedir. Mitolojiye göre dev Argus Panoptes görünmeden görüyor olmanın gücü ile büyük bir alanda hüküm sürmekte ve itaati mecbur

kılmaktadır. Bu bağlamda bir mitolojik öge üzerinden panoptikon tasviri, Foucault'un panoptik iktidar tanımı ile örtüşmektedir (Okmeydan, 2017: 58).

2.1.2. Panoptikonun Boyutları

Işık ve Bilen (2022: 267) çalışmasına göre panoptikon kavramı; pozitif panoptikon, negatif panoptikon, dışsal panoptikon, izlenme bilinci ve izlenme bilgisi olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır.

Bir ortamda (hapishane, hastane, okul, ofis, fabrika) bulunan gözetim ve denetim araçlarının güvenliği ve adaleti sağlayarak verimliliği artırmasına pozitif panoptikon denir. Pozitif panoptikonda gözetim altında tutulan bireyler buldukları ortamda izleniyor olmayı kendileri için bir teminat olarak görür ve pozitif bir gözetim algısına sahip olurlar (Bıyıkbeyi, 2019: 147). Bireylerin; işyeri, hastane, ofis vb. kurumlarda bulunan gözetim ve denetim araçlarının mahremiyeti ve özgürlüğü ihlal etmesi gerekçesiyle panoptikona karşı negatif bir algıya sahip olmalarına negatif panoptikon denir. Bireyler zihni ele geçiren bütünsel bir gözetimden rahatsızlık duymakta ve bu şartlar altında verimliliklerini kaybetmektedir (Bozkurt, 2021: 20). Belli bir amaca ulaşmak için sürekli izleme faaliyetinin gerçekleştirildiği kurumlarda bireylerin izleniyor olmanın bilinci ile davranışlarında olumlu değişiklikler yapmasına dışsal panoptikon denir. Dışsal panoptikon bireylerde bütün olarak görünmenin vermiş olduğu bir sorumluluk ile oto kontrole sebep olmaktadır (Bıyıkbeyi, 2019: 147). İzlenme bilgisi bir kurumda var olan izleme, denetim ve gözetim araçlarının işlevlerinin, teknik özelliklerinin söz konusu gözlenen kişilerce biliniyor olmasıdır. Panoptikon mimarisinde izleme bilgisi, locada bulunan kulenin mahkûmlarca biliniyor olması olarak açıklanabilir (Işık ve Bilen, 2022: 267). İzlenme bilinci bireylerin davranışları üzerine etki eden farkındalık ve algıdır. Sürekli izleniyor olma bilinci, Foucault'un panoptikonunda vurguladığı zihne hükmeden bir güç olarak değerlendirilebilir (Tümürtürkan, 2010: 8).

2.2. Etik İklim

Etik kavramı Yunancada etos olarak kullanılmakta, kişilik ve tutum anlamı taşımaktadır (Elçi ve Alpkan, 2006: 142). Etik ahlak felsefesi altında (Özdemir, 2008: 182); insanların karakterleri, davranışları ve ahlaki değerlerini açıklayan bir kavramdır (Moti, 2013: 3). Wart (2003: 331) tanımına göre etik; iyi ve kötü arasındaki farkı anlaşılabilmesi ve davranışların bu fark dahilinde şekillendirilebilmesidir. Etik tutum ve davranışların üzerine inşa edileceği bir sistem, hayat boyu doğruya ulaşma için bir araçtır (Buchholz ve Rosenthal, 1998: 2).

1987 yılında Victor ve Cullen'ın ortaya koyduğu etik iklim ise örgüt içinde belirli durumlarda ahlaki açıdan doğru davranış, iyilik için rehberlik eden kurallar, standartlar, kodlar ve ilkelerdir. Bir örgütün etik iklimi o örgütün kültürünün bir

parçasıdır (Appelbaum vd., 2005: 43). Etik iklim ahlaki kaygıların nasıl ele alınması gerektiğine dair varsayımların yanı sıra doğru ve yanlışın ortak algıları ile karakterize edilen bir sosyal sistemin ahlaki atmosferi olarak tanımlanmaktadır (Victor ve Cullen, 1988: 105-106). Örgütlerde bu atmosferin oluşması örgütün lideriyle başlayarak; kuruluş stratejisini, yapısını, kültürünü ve değerlerini kapsamaktadır (Engelbrecht, 2005: 20).

Victor ve Cullen (1987) etik iklimi diğer ahlaki yapılardan ayırmaktadır. Etik iklim örgütlerdeki sosyal bağlamın çalışanların etik davranışlarını nasıl etkilediğine bakması bakımından ahlaki kimlik ve ahlaki farkındalık gibi diğer ahlaki yapılardan farklıdır. Ahlaki kimlik ahlak ve bireyin benliği arasındaki ilişkiye odaklanırken; ahlaki farkındalık bir sürecin ahlaki kıstaslarına ve bu kıstasların kararlılığı olarak tanımlanmaktadır. Bu iki yapı etik iklimin belirleyicisi olarak karşımıza çıkmakla birlikte örgütsel bağlamda etik iklim ile birlikte ele alınmaktadır (Newman vd., 2017: 480). Ahlak ve etik arasındaki farklılıklardan doğan bu ayrım etik iklimi örgüt literatürü içinde daha kapsamlı bir yapıya dönüştürmektedir. Buna göre çalışanların davranış kalıplarını şekillendiren, yönetim stillerini belirleyen, kar elde etme de yöntemi sunan etik iş yerlerinin genel atmosferi hakkında bilgi vermektedir. Örgütlerde bu bilgilere ulaşmak, etik iklimi belirlemek amacıyla neyin etik olduğu sorusu sorulmaktadır. Kişisel çıkarlar, şirket karı, verimlilik, ekip çıkarları, yasalar ve mesleki kurallar gibi faktörler cevapları şekillendirmektedir (Appelbaum vd., 2005: 44). Kuruluşlarda meydana gelmesi arzulan yönetimsel eylemlerin meşrulaştırılması, artan güven, tutarlı standartlar, kaliteli çıktılar ve güçlendirilmiş örgüt kültürü gibi durumlar doğru kurgulanmış bir etik iklimin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Engelbrecht, 2005: 19). Bu durum örgüt literatüründe etik iklime verilen önemi artırmakla birlikte, iklimin daha kapsayıcı bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

2.3. Sanal Kaytarma Davranışı

İş ile ilgili görev ve sorumlulukların sanal ortamda yürütülmesi amacıyla çalışanlara sunulan internet alt yapıları, iş yerlerinde suiistimallere maruz kalmaktadır. İş yeri davranışları içerisinde son yıllarda yükselen bir trend yakalayan sanal kaytarma davranışları internet kullanımına yönelik bu suiistimale örnek verilebilir. Buna göre; sanal kaytarma davranışı, çalışanların iş yerlerinde mesai saatleri içerisinde, sanal mecralarda iş dışında faaliyetler yürütmesidir (Blanchard ve Henle, 2008: 16068; Lim ve Teo, 2005: 1083; Doorn, 2011: 1). Sanal kaytarma teknolojinin gelişmesiyle birlikte dijitalle uyumlu çalışma alanlarında çalışanlar tarafından sıkça sergilenen bir davranıştır. Bu davranış iş yerinde çalışma için ayrılan sürenin verimsiz olarak kullanılmasına ve kurumsal normların ihlal edilmesine sebep olmaktadır (Lim ve Teo, 2005: 1083). Sanal kaytarma çalışanları iş aktivitelerini yapmaktan alıkoyarken aynı zamanda güvenlik tehdidi unsurları taşımaktadır. Çalışırken iş ile ilgili olmayacak şekilde internet kullanımı olarak

açıklanan sanal kaytarma üretkenlik karşıtı bir iş yeri davranışıdır (Doorn, 2011: 1-2).

İngilizcede “cyber” kökünden türetilen cyberloafing (sanal kaytarma), cyberslacking (sanal tembellik), cyberbludging (sanal aylaklık), cyberdeviancy (sanal sapkınlık) gibi kelimeler ile ifade edilen sanal kaytarma (Blanchard ve Henle, 2008; Lim, 2002), Türkçede siber aylaklık ve siber kaytarma olarak da kullanılmaktadır (Özüdoğru ve Yıldırım, 2020: 468; Sarı Aytakin, 2021: 312). Çalışanların iş dışı sanal faaliyetler yürütmesi anlamına gelen sanal kaytarma davranışı iş yeri interneti kullanılarak yapılmaktadır (Lim, 2002: 677). Blanchard ve Henle şirket tarafından çalışanlara sağlanan internet ile bireysel elektronik posta alışverişi, haber sitelerinde gezinme, çevrimiçi alışveriş yapma, kumar ve cinsel içerikli sitelerde vakit geçirme gibi sanal mecra davranışlarını sanal kaytarmaya örnek olarak vermektedir. Bütün bu aylaklıklar, iş yerlerinde internet kullanımının artması ve internete erişimin kolaylaşması ile birlikte artma eğilimi göstermektedir (2008: 1068). Lim ve Teo tarafından sapkın örgüt davranışı olarak nitelendirilen sanal kaytarma davranışı, iş görenlerin kendi rızaları ile sergilenmektedir (2005: 1083). Ve bu durum iş yerinde çalışanların görevlerini yerine getirmeleri için tahsis edilen internetin suiistimal edilmesine sebep olmaktadır (Örücü ve Yıldız, 2014: 100). Özkalp ve Yıldız'a göre sanal kaytarma iş yerlerinde teknoloji kullanımının doğurduğu olumsuz sonuçlar arasında yer almaktadır (2018: 61). Blanchard ve Henle sanal kaytarmanın olumsuz bir yanı olduğunu vurgulamakla birlikte önemsiz sanal kaytarma boyutu ile olumlu sonuçlarının da var olabileceğini ifade etmektedir (Blanchard ve Henle, 2008). Sanal kaytarma iş yerindeki dijital dönüşümde yakaladığı trendi yalnızca kurumsal araç gereçlerle değil aynı zamanda akıllı telefon gibi kişisel cihazlarla da sürdürmektedir (Sarı Aytakin, 2021: 312). Spor siteleri, haber siteleri, eğlence siteleri, müstehcen siteler, kariyer siteleri gibi iş ile ilgisi olmayan sitelerde göz gezdirmek en yaygın sanal kaytarma faaliyetleriyken (Lim ve Teo, 2005: 1085); blogları okuma, müzik indirme, dernek veya vakıf faaliyetlerine katılma, iş dışı elektronik posta gönderme gibi faaliyetlerde yaygın olmakla birlikte iş yeri güvenliğini tehdit eden ve verimliliği ciddi anlamda düşüren faaliyetlerdir (Blanchard ve Henle, 2008: 1076).

2.4. Sosyal Kaytarma Davranışı

Bireyler kişisel hedeflerini kolektif yapılar aracılığıyla daha kolay gerçekleştirmeye ek olarak çalışan rolü ile edindikleri örgütsel hedefleri de yine bir arada olmanın gücünden faydalanarak gerçekleştirmeyi amaçlarlar (Latane vd., 1979: 822). Bu sebeple çalışanlar iş yerlerinde grup halinde çalışırken daha az emek sarf etme eğilimi göstermektedirler. Bu eğilim literatürde sosyal kaytarma davranışı olarak isimlendirilmektedir (Murphy vd., 2003: 61). Sosyal kaytarma davranışı, bireylerin performanslarını ve potansiyellerini grup içerisinde açığa çıkarmamalarıdır (Kanten, 2014: 12; Kesen, 2015: 6532). Liden ve diğerleri sosyal kaytarma davranışını bireylerin iş ortamında üretkenlik seviyesinin düşmesi olarak

tanımlamaktadır. Çünkü kalabalık çalışma gruplarında bireyler sosyal farkındalıkta meydana gelecek azalma sebebiyle yalnız oldukları kadar üretken değillerdir (2004: 286).

Grup içerisindeki bireysel etki grubun büyüklüğü ile ters orantılıdır. Gruptaki kişi sayısı arttıkça bireyler de o oranda daha az çaba harcamakta, performansları o oranda azalma göstermektedir (Latane vd., 1979: 823). Kalabalık ortamlarda bireysel başarılarının daha az görünür olması, durum böyle olmasa bile çalışanlar tarafından bu şekilde algılanması sosyal kaytarma davranışının en temel sebeplerinden biridir. Netice itibarıyla çalışanın performans grafiğinde görünür bir artışa sebep olmayacak artı bir çaba gereksiz görülmekte ve daha az emek sarf edilmektedir (Taner ve İştin, 2017: 28). Sosyal kaytarma davranışı çeşitli araştırmacılar tarafından öncüllere dayandırılarak açıklanmaktadır. Örneğin Williams ve diğerleri (1981), gruba bireysel katkıların tanımlanmaması; Harkins ve Petty (1982), mücadele eksikliği ve bireysel katkının benzersizliği; Brickner ve diğerleri (1986), düşük içsel ilgi; Wagner (1995), bireyci yönelim; Karau ve Williams (1997), düşük grup bağlılığı; Druskat ve Wolff (1999), akran değerlendirme eksikliği öncüllerinde açıklamaktadırlar. Araştırmaların birçoğu sosyal kaytarma davranışını motivasyonel olarak değerlendirmektedirler (Liden vd., 2004: 286).

3. Yöntem

Bu çalışmada nicel veri analizine dayalı bir araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nicel veri analizi, seçilen örneklemin sosyal algılarının sayısal olarak ölçüldüğü ampirik bir araştırma yöntemidir (Demirel, 2018: 105). Bu yöntem araştırmacılara uygun veri dağılımı ile istatistikî analiz fırsatı sunmaktadır (Şimşek, 2012: 87). Pozitivist düşünce temelli nicel yöntem; evrene uygun olarak belirlenen örneklemeler üzerinden yapılan genellemelere dayanmaktadır (Demirel, 2018: 107). Bu bağlamda bu çalışmada nicel araştırma türlerinden tarama araştırması benimsenmiştir (Büyüköztürk vd., 2010: 231). Algı, tutum ve davranışları ölçmek üzere konu ile ilişkili olarak seçilen örneklemden yüz yüze ve çevrimiçi olmak üzere veri toplanmıştır. Uygulanan anket sonucunda katılımcıların demografik özelliklerine, panoptikon (gözetim), etik iklim ve kaytarma davranışı algılarına ulaşılmıştır.

3.1. Araştırmanın Hipotezleri

- H₁**: Pozitif panoptikon önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₂**: Negatif panoptikon önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₃**: Dışsal panoptikon önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₄**: İzlenme bilgisi önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₅**: İzlenme bilincinin önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₆**: Pozitif panoptikon önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

- H7:** Negatif panoptikon önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H8:** Dışsal panoptikon önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H9:** İzlenme bilgisi önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H10:** İzlenme bilinci önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H11:** Pozitif panoptikon sosyal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H12:** Negatif panoptikon sosyal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H13:** Dışsal panoptikon sosyal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H14:** İzlenme bilgisi sosyal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H15:** İzlenme bilinci sosyal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H16:** Etik iklim önemli sanal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H17:** Etik iklim önemsiz sanal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H18:** Etik iklim sosyal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

3.2. Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmanın ana kütesini; Bitlis Valiliği ve valiliğe bağlı hizmet birimlerindeki kamu personeli oluşturmaktadır. Araştırmanın sınırlılıklarından dolayı anakütlenin tamamına ulaşılammış bu sebeple belirli bir örneklem seçilmiştir. Veri toplamak amacı ile hazırlanan anket formu ilgili kurumlardaki 200 kamu personeline yüz yüze 55 kamu personeline çevirim içi uygulanmıştır. Toplamda 255 anket formu doldurulmuş ve formların tamamı değerlendirmeye alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Panoptikon Ölçeği: Katılımcıların panoptikon (gözetim) uygulamalarına yönelik algılarını ölçmek için Bıyıkbeyi (2019) tarafından geliştirilen, Işık ve Bilen (2022) tarafından kullanılan ölçek esas alınmıştır. Ölçek, pozitif panoptikon (5 ifade), negatif panoptikon (8 ifade), dışsal sorumluluk (4 ifade), izlenme bilgisi (3 ifade) ve izlenme bilinci (3 ifade) olmak üzere 23 ifade ve 5 boyuttan oluşmaktadır. **Sosyal Kaytarma Ölçeği:** Katılımcıların sosyal kaytarma algılarını ölçmek için Sezer ve diğerleri (2021) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek 5 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. **Sanal Kaytarma Ölçeği:** Katılımcıların sanal kaytarma davranışlarını ölçmek için Blanchard ve Henle (2008) tarafından geliştirilen, Yıldız ve diğerleri (2016) tarafından Türkçe geçerlemesi yapılan ölçek kullanılmıştır. Sanal kaytarma ölçeği önemli sanal kaytarma (8) ve önemsiz sanal kaytarma (8) olmak üzere 2 boyut 16 ifadeden oluşmaktadır. Faktör yükü düşük ve önemli sanal kaytarma boyutu altında çıkan önemsiz sanal kaytarma 6. ifadesi analizden çıkarılmıştır. **Etik İklim Ölçeği:** Katılımcıların etik iklim algılarını ölçmek için

Demirel ve Emül (2018) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek 7 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır.

3.4. Bulgular

3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değerlendirmeye alınan anketlerdeki katılımcıların %35,7'si (n=91) kadın, %64,3'ü (n=164) erkek; %66,3'ü (n=169) evli, %33,7 (n=86) bekar; %29'u (n=74) 20-29, %36,1'i (n=92) 30-39, %22,4'ü (n=57), %12,5'i (n=32) 50 ve üzeri yaş aralığında; %18,4'ü (n=47) önlisans, %51 (n=130) lisans, %20,8 (n=53) yüksek lisans, %9,8 (n=25) doktora eğitim düzeyine sahip; %15,8'i (n=40) 1 yıldan az, %31,1'i (n=79) 1-5 yıl arası, %20,5'i (n=52) 6-10 yıl arası, %14,9'u (n=38) 11-15 yıl arası ve %17,7'si (n=45) 16 yıl ve üzerine çalışma süresine sahip; %39,6'sının (n=100) kurum interneti tam erişime açık, %60,4'ünün (n=155) tam erişime kapalı; %29'unun (n=74) telefonu kurum internetine bağlı, %71'inin (n=181) bağlı değil; %43'ü (n=109) kurum internetinde gezinti yapmayı güvenli bulmakta, %57'si (n=146) güvenli bulmamakta; %79,2'sinin (n=202) çalıştığı kurumda kamera, %0,8'inin (n=2) ses kayıt cihazı, %6,3'ünün (n=16) telefon dinleme ve %13,7'sinin (n=35) bilgisayar kontrolü gözetim aracı bulunmaktadır.

3.4.2. Veri Analizleri

3.4.2.1. Güvenilirlik Analizi

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla, örneklemde elde edilen veriler ile güvenilirlik analizi yapılmıştır. Panoptikon ölçeğinin pozitif panoptikonun 0,87; negatif panoptikonun, 0,94; dışsal sorumluluğun, 0,88; izlenme bilgisinin, 0,67; izlenme bilincinin, 0,65, sanal kaytarma ölçeğinin önemli sanal kaytarmanın 0,85; önemsiz sanal kaytarmanın 0,78 sosyal kaytarma ölçeğinin 0,83 ve etik iklim ölçeğinin Cronbach Alpha değeri 0,91 olarak bulgulanmıştır.

3.4.2.2. Açımlayıcı Faktör Analizi

3.4.2.2.1. Panoptikon Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Panoptikon ölçeğinin açımlayıcı faktör analizinde ilk olarak KMO ve Bartlett değerine bakılmıştır. KMO değeri 0,86 ile literatürde kabul gören 0.70'den büyük (Tavşancıl, 2010) olarak bulgulanmıştır. Bartlett değerinin ise $\chi^2=3459,619$ ile ($p<0.001$) anlamlı olduğu görülmüştür.

Tablo 1: Panoptikon Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Boyutlar	Maddeler	Bileşenler				
		1	2	3	4	5
Pozitif Panoptikon	PP1	,794				
	PP2	,786				
	PP3	,820				
	PP4	,807				
	PP5	,645				
Negatif Panoptikon	NP1		,670			
	NP2		,794			
	NP3		,827			
	NP4		,830			
	NP5		,850			
	NP6		,873			
	NP7		,825			
	NP8		,766			
Dışsal Sorumluluk	DS1			,827		
	DS2			,874		
	DS3			,846		
	DS4			,780		
İzlenim ve Bilgisi	İBG1				,630	
	İBG2				,870	
	İBG3				,790	
İzlenme Bilinci	İBL1					,504
	İBL2					,825
	İBL3					,861

Extraction Method: Temel Bileşenler Analizi, Döndürme Metodu: Varimax Yöntemi

Panoptikon ölçeğinin toplam açıklama varyansı %68,6'dır. Bu oran panoptikon ölçeğinin iyi bir açıklama yüzdesine sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 1.'de görüldüğü üzere, açımlayıcı faktör analizi sonucunda Panoptikon Ölçeğine ait beş boyutlu bir yapı tespit edilmiştir. Boyutlardaki maddelerin faktör yüklerinin ,504 ile ,874 arasında değerlere sahip olduğu görülmüştür. Literatürde faktör yüklerine dair kabul edilen değer ,400'den büyük olarak hesaplandığı için (Hooper, 2012); panoptikon ölçeğinin faktör yüklerinin geçerli düzeyde olduğu bulgulanmıştır.

3.4.2.2.2. Sanal Kaytarma Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Sanal Kaytarma ölçeğinin KMO değeri 0,85 ve Bartlett değerinin ise $\chi^2=1441,447$ ile ($p<0.001$) anlamlı olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Sanal Kaytarma Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Boyutlar	Maddeler	Bileşenler	
		1	2
Önemli Sanal Kaytarma	ÖNML1	,561	
	ÖNML2	,628	
	ÖNML3	,735	
	ÖNML4	,831	
	ÖNML5	,798	
	ÖNML6	,567	
	ÖNML7	,791	
	ÖNML8	,569	
Önemsiz Sanal Kaytarma	ÖNSZ1		,659
	ÖNSZ2		,605
	ÖNSZ3		,497
	ÖNSZ4		,681
	ÖNSZ5		,720
	ÖNSZ7		,812
	ÖNSZ8		,453

Extraction Method: Temel Bileşenler Analizi, **Döndürme Metodu:** Varimax Yöntemi

Sanal Kaytarma ölçeğinin toplam açıklama varyansı %50'dir. Bu oran sanal kaytarma ölçeğinin iyi bir açıklama yüzdesine sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 2'de görüldüğü üzere, açımlayıcı faktör analizi sonucunda Sanal Kaytarma Ölçeğine ait iki boyutlu bir yapı tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda önemsiz sanal kaytarma boyutuna ait 6. ifade önemli sanal kaytarma boyutu altında düşük faktör yükü ile çıkmıştır. Bu sebeple önemsiz sanal kaytarma boyutu 6. ifadesi ölçekten çıkarılmıştır. Boyutlardaki maddelerin faktör yüklerinin ,453 ile ,831 arasında değerlere sahip olduğu görülmüştür. Sanal Kaytarma ölçeğinin geçerli yapıda olduğu bulgulanmıştır.

3.4.2.2.3.Sosyal Kaytarma Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Sosyal Kaytarma ölçeğinin KMO değeri 0,72 ve Bartlett değerinin ise $\chi^2=546,160$ ile ($p<0.001$) anlamlı olduğu görülmüştür.

Tablo 3: Sosyal Kaytarma Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Boyutlar	Maddeler	Bileşenler
		1
Sosyal Kaytarma	SOSK1	,696
	SOSK2	,849
	SOSK3	,810
	SOSK4	,702
	SOSK5	,796

Extraction Method: Temel Bileşenler Analizi, Döndürme Metodu: Varimax Yöntemi

Sosyal Kaytarma ölçeğinin toplam açıklama varyansı %60'dır. Bu oran sosyal kaytarma ölçeğinin iyi bir açıklama yüzdesine sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 3.'de görüldüğü üzere, açımlayıcı faktör analizi sonucunda Sosyal Kaytarma Ölçeğine ait tek boyutlu bir yapı tespit edilmiştir. Ölçeğin açımlayıcı faktör analizi yapılmadan önce ifade 1 ve ifade 4 farklı olarak yeniden kodlanmıştır (recode into different). Elde edilen yeni ifadelerin ortalamaları alınarak açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Sosyal Kaytarma ölçeğinin geçerli yapıda olduğu bulgulanmıştır.

3.4.2.2.4. Etik İklim Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Etik İklim ölçeğinin KMO değeri 0,87 ve Bartlett değerinin ise $\chi^2=1250,628$ ile ($p<0.001$) anlamlı olduğu görülmüştür.

Tablo 4: Etik İklim Açımlayıcı Faktör Analizi

Boyutlar	Maddeler	Bileşenler
		1
Etik İklim	ETİK1	,783
	ETİK2	,793
	ETİK3	,861
	ETİK4	,782
	ETİK5	,867
	ETİK6	,816
	ETİK7	,800

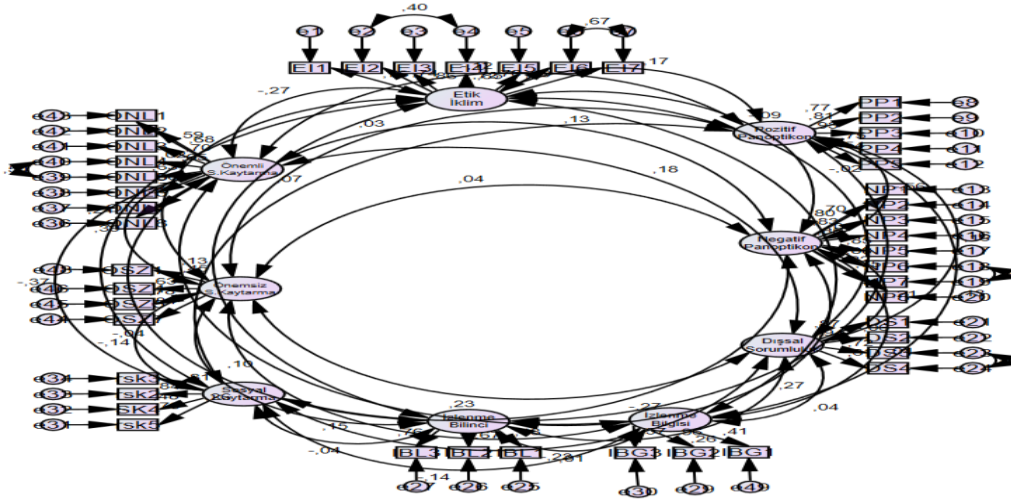
Extraction Method: Temel Bileşenler Analizi, Döndürme Metodu: Varimax Yöntemi

Etik İklim ölçeğinin toplam açıklama varyansı %66'dır. Bu oran etik iklim ölçeğinin iyi bir açıklama yüzdesine sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 4.'de görüldüğü üzere, açımlayıcı faktör analizi sonucunda Etik İklim Ölçeğine ait tek boyutlu bir yapı tespit edilmiştir. Etik İklim ölçeğinin geçerli yapıda olduğu bulgulanmıştır.

3.4.2.3. Değişkenlere İlişkin Ölçüm Modeli

Araştırmada kullanılan değişkenlerin kabul edilebilir ilişkilerini bir arada görmek amacıyla AMOS 24 yazılımı ile yapısal eşitlik modeli üzerinden ölçüm modeli tasarlanmıştır. Ölçüm modeli, değişkenler arasında ve değişkenleri oluşturan ölçek ifadeleri arasındaki ilişkileri göstermektedir (Aksay ve Ay, 2016: 2-3). Araştırma ölçüm modeli Şekil 1’de verilmiştir. Ölçüm modelinin nihai uyum iyiliği değerleri; CMIN/DF: 1.77, RMSEA: 0.05, CFI: 0.90 ve NFI: 0.90 şeklinde olup kabul edilebilir değerdir (Demir ve Akengin, 2010).

Şekil 1: Araştırma Ölçüm Modeli

Tablo 5: Birleşim ve Ayrışım Geçerliliği

ÖL	CR	AVE	MSV	ASV	ÖL	Eİ	PP	NP	DP	İBG	İBL	SK	ÖZ
ÖL	0,85	0,52	0,15	0,05	0,72 [√]								
Eİ	0,90	0,58	0,07	0,02	0,26*	0,76 [√]							
PP	0,87	0,59	0,31	0,05	-0,11	0,17	0,77 [√]						
NP	0,93	0,65	0,31	0,06	0,13	-0,08	-0,5	0,81 [√]					
DP	0,86	0,62	0,06	0,03	0,18	-0,01	0,16	0,21*	0,79 [√]				
İBG	0,67	0,50	0,07	0,02	-0,03	0,13	-0,05	0,26*	0,26	0,70 [√]			
İBL	0,70	0,51	0,02	0,01	0,09	0,09	0,13	0,03	0,03	0,01	0,71 [√]		
SK	0,82	0,55	0,12	0,04	0,37*	0,23*	0,07	0,27*	0,22*	-0,03	-0,13	0,74 [√]	
ÖZ	0,77	0,51	0,15	0,03	0,38*	0,01	0,02	0,04	0,22*	0,25*	0,14	-0,13	0,71 [√]

*p<0.02; **p<0.05; [√]=Kök AVE

ÖL: Önemli Sanal Kaytarma, Eİ: Etik İklim, PP: Pozitif Panoptikon, NP: Negatif Panoptikon, DP: Dışsal Panoptikon, İBG: İzlenme Bilgisi, İBL: İzlenme Bilinci, SK: Sosyal Kaytarma, ÖZ: Önemsiz Sanal Kaytarma

Ölçüm modelinde CR, AVE ve [√]AVE değerlerinin hesaplanmasında AMOS çıktısı sonucunda standardize regresyon katsayılarından faydalanılmıştır. Literatürde kabul gören faktör birleşik güvenilirliği (CR) değeri 0,60'dan (Fornell ve Larcker, 1981); faktör yüklerinin ortalama varyans (AVE) değeri ise 0.50'den büyüktür (Bagozzi ve Lee, 1988). Tablo 5'te görüldüğü üzere analiz sonucunda elde edilen CR ve AVE

değerleri kabul edilebilir değerlere sahiptir. Sarmento ve Costa'ya göre bir yapının maddeleri arasındaki açıklanan varyansın ortalama yüzdesini açığa çıkarmak için gerekli tutarlılık CR'nin AVE'den büyük olduğu durumlar için geçerlidir (Sarmento ve Costa, 2019: 1905). Ayrıca değişkenlerin CR değerlerinin AVE değerlerinden büyük olduğu ve yakınsak geçerliliği sağladığı söylenebilir. İraksak geçerliliğin sağlanması için ise; $MSV > AVS$ ve $AVE > MSV$ gerekmektedir (Koç ve Erdoğan, 2023: 243). Tabloda görüldüğü üzere değişkenlerin MSV değeri AVS değerinden, AVE değeri MSV değerinden yüksek olarak bulgulanmıştır.

3.4.2.4. Regresyon Analizi

Literatür taramaları sonucu oluşturulan hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizleri yapılmıştır. Çalışmada sırasıyla, panoptikon uygulamalarının kaytarma davranışları ve etik iklimin kaytarma davranışları ve panoptikon üzerindeki etkisini ortaya koyan regresyon analizi sonuçları açıklanacaktır.

Tablo 6: Panoptikon Alt Boyutlarının Sanal Kaytarma Alt Boyutlarına Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Önemli Sanal Kaytarma			
	β	F	R ²	P
Pozitif Panoptikon	-,129	3,247	,061	,088
Negatif Panoptikon	,011			,889
Dışsal Panoptikon	-,217			,002
İzlenme Bilgisi	,096			,125
İzlenme Bilinci	-,046			,488
Bağımlı Değişken: Önemli Sanal Kaytarma				
Bağımsız Değişkenler	Önemsiz Sanal Kaytarma			
	β	F	R ²	P
Pozitif Panoptikon	-,109	7,86	,136	,135
Negatif Panoptikon	-,072			,342
Dışsal Panoptikon	-,220			,001
İzlenme Bilgisi	,174			,004
İzlenme Bilinci	,209			,001
Bağımlı Değişken: Önemsiz Sanal Kaytarma				

Tablo 6'da görüldüğü üzere, yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre; panoptikonun dışsal panoptikon ($\beta=0,21$; $p<0.001$) boyutu önemli sanal kaytarma davranışı üzerinde negatif anlamlı bir etkiye sahiptir. Dışsal panoptikon boyutunun önemli sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinin (R²) %6'sı açıklanmaktadır. Regresyon analizi sonuçlarına göre, **H₃** hipotezi kabul edilmiştir. Diğer taraftan negatif panoptikon, izlenme bilgisi ve izlenme bilinci boyutlarının ilgili bağımlı değişken üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür ve dolayısıyla **H₁**, **H₂**, **H₄** ve **H₅** hipotezleri reddedilmiştir.

Ayrıca Tablo 6'daki analiz sonuçlarına göre; panoptikonun dışsal panoptikon ($\beta=0,22$; $p<0.001$), izlenme bilgisi ($\beta=0,17$; $p<0.001$) ve izlenme bilinci ($\beta=0,20$; $p<0.001$) boyutlarının önemsiz sanal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı etkisi

olduğu bulgulanmıştır. Değişkenler arası etki düzeyini ortaya koymak amacıyla yapılan regresyon analizinde panoptikonun boyutlarının önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisinin (R^2) %13'ü açıklanmaktadır. Analiz sonucuna göre; **H₈**, **H₉** ve **H₁₀** hipotezleri kabul edilmiştir. Analizin diğer bir sonucuna göre; pozitif panoptikon ve negatif panoptikon un önemsiz sanal kaytarma davranışını etkilemediği görülmüştür. Bu bağlamda **H₆** ve **H₇** hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 7. Panoptikon Alt Boyutlarının Sosyal Kaytarma Davranışına Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Sosyal Kaytarma			
	B	F	R ²	P
Pozitif Panoptikon	,047	3,656	,068	,536
Negatif Panoptikon	-,181			,022
Dışsal Panoptikon	-,143			,038
İzlenme Bilgisi	-,044			,478
İzlenme Bilinci	,087			,185
Bağımlı Değişkenler: Sosyal Kaytarma				

Tablo 7'de görüldüğü üzere; negatif panoptikon ($\beta=1,81$; $p<0.001$) ve dışsal panoptikon ($\beta=0,14$; $p<0.001$) boyutları sosyal kaytarma davranışı üzerinde negatif anlamlı bir etkiye sahiptir. Negatif ve dışsal panoptikon boyutlarının önemli sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinin (R^2) %6'sı açıklanmaktadır. Regresyon analizi sonuçlarına göre, **H₁₂** ve **H₁₃** hipotezleri kabul edilmiştir, **H₁₁**, **H₁₄** ve **H₁₅** hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 8: Etik İklimin Sanal Kaytarma Alt Boyutlarına Etkisi

Bağımsız Değişken	Önemli Sanal Kaytarma			
	β	F	R ²	P
Etik İklim	-,239	12,368	,047	,001
Bağımlı Değişken: Önemli Sanal Kaytarma				
Bağımsız Değişken	Önemsiz Sanal Kaytarma			
	β	F	R ²	P
Etik İklim	-,025	,126	,000	,723
Bağımlı Değişken: Önemsiz Sanal Kaytarma				

Tablo 8'deki regresyon analizi sonuçlarına göre; etik iklimin ($\beta=0,23$; $p<0.001$) önemli sanal kaytarma davranışı üzerinde negatif anlamlı etkisi olduğu görülürken; önemsiz sanal kaytarma davranışı üzerinde herhangi bir etki gözlenmemiştir. Değişkenler arası etki düzeyini ortaya koymak amacıyla yapılan regresyon analizinde etik iklimin önemli sanal kaytarma davranışına etkisinin (R^2) %4'ü açıklanmaktadır. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre; **H₁₆** hipotezi kabul edilmiştir. Etik iklimin önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi bulunmadığı için **H₁₇** hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 9: Etik İklimin Sosyal Kaytarma Alt Boyutlarına Etkisi

Bağımsız Değişken	Sosyal Kaytarma			
	B	F	R ²	P
Etik İklim	,319	22,781	,083	,000
Bağımlı Değişken: Sosyal Kaytarma				

Tablo 9'daki regresyon analizi sonuçlarına göre; etik iklimin ($\beta=0,31$; $p<0.001$), sosyal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu bulgulanmıştır. Değişkenler arası etki düzeyini ortaya koymak amacıyla yapılan regresyon analizinde etik iklimin sosyal kaytarma davranışına etkisinin (R^2) %8'i açıklanmaktadır. Analiz sonucuna göre **H₁₈** hipotezi kabul edilmiştir.

4. Sonuç

Bu araştırmada panoptikon uygulamalarının pozitif panoptikon, negatif panoptikon, dışsal panoptikon, izlenme bilgisi, izlenme bilinci boyutlarının ve etik iklim algısının sanal ve sosyal kaytarma davranışlarına etkisi incelenmiştir. Araştırmada Bitlis Valiliği ve valiliğe bağlı birimlerde çalışan kamu personeli ile yüz yüze ve online anket çalışması yapılarak veri toplanmıştır. Toplanan veriler analiz edilerek literatür taramasından elde edilen bilgiler desteklenmeye çalışılmıştır. Panoptikon uygulamaları ve etik iklim algısının kaytarma davranışlarına etkisi regresyon analizi yapılarak incelenmiştir. Regresyon analizinin sonuçları aşağıdaki gibidir.

Araştırmada ilk olarak panoptikon uygulamalarının sanal ve sosyal kaytarma davranışlarına etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre; panoptikon uygulamalarının alt boyutlarından dışsal panoptikon boyutunun sanal kaytarma davranışının önemsiz sanal kaytarma boyutunu negatif anlamlı bir şekilde etkilediği bulgulanmıştır. Dışsal panoptikon, çalışanların iş yerinde gözetim ve denetim araçlarının bulunduğu yerlerde davranışlarını şekillendirmeleri anlamına gelirken (Işık ve Bilen, 2022); önemsiz sanal kaytarma davranışı iş yerinde mesai saatleri içerisinde iş dışı sanal davranışlarda bulunma anlamı taşımaktadır (Blanchard ve Henle, 2008). Regresyon sonucuna göre çalışanların dışsal panoptikon algısı arttıkça önemsiz sanal kaytarma davranışı sergileme oranları azalmaktadır. Buradan hareketle iş yerindeki gözetim ve denetim araçlarının olumsuz iş yeri davranışlarından olan önemsiz sanal kaytarma davranışını azalttığını söylemek mümkündür. Örneğin çalışanların kamera, ses kayıt cihazı, bilgisayar kontrolü gibi gözetim araçlarının bulunduğu yerlerde, kişisel e postalarına, finans ve haber sitelerine daha az baktığı söylenebilir. Literatür incelendiğinde bu sonuca paralel çalışmalar ile karşılaşılmıştır. Yılmaz (2022: 7) çalışmasında gözetimin çalışanlar üzerinde performans farkındalığına sebep olduğunu ve bu bağlamda olumlu sonuçlar doğurarak istenmeyen iş yeri davranışlarına olan eğilimi azalttığını ifade etmektedir.

Panoptikon uygulamalarının izlenme bilgisi ve izlenme bilinci boyutlarının ise önemsiz sanal kaytarma davranışı üzerinde pozitif anlamlı bir etkisi olduğu bulgulanmıştır. İzlenme bilinci çalışanların iş yerindeki gözetim araçlarının yeri ve işlevi ile ilgili bilgi sahibi olması anlamına gelmekte; izlenme bilinci ise bu araçların çalışan davranışlarını kayıt altına aldığından çalışanlar tarafından bilinmesi anlamı taşımaktadır. Çalışmada yapılan regreyon analizi sonucuna göre izlenme bilgisi ve bilinci arttıkça önemli sanal kaytarma davranışı artmaktadır. İş yerinde bulunan panoptik uygulamaların istenmeyen örgütsel davranışları azaltması beklenir. Bu uygulamaların temel işlevlerinden biri verimliliği azaltacak davranışları ortadan kaldırmaktır. Ancak bu çalışmada izleme bilgi ve bilincinin artması önemli sanal kaytarma gibi sapkın bir iş yeri davranışını arttırdığı bulgulanmıştır. İbiş ve Batman bu beklenmedik bulguyla kısmen örtüşecek bir çalışma yapmışlardır. Çalışmaya göre iş yerinde sürekli izlendiklerinin bilincinde olan çalışanlar stres altında çalışmaktadır (İbiş ve Batman, 2014: 10). Konuyla ilgili başka bir çalışmada Alder ve Topmkins (1997: 263); gözetim altında çalışan ve araçları ile ilgili bilgilere vakıf olan çalışanların diğerlerine göre daha gergin ve depresif hissettiğini ileri sürmektedir. Çalışmalardan hareketle gözetim ve denetim araçları çalışanları strese sokmakta, negatif düşüncelere itmekte ve astlarına karşı güvensizliğe sebep olmaktadır. Gözetimin çalışanlarda sebep olduğu bu durumlar nevrotik kişilik özelliğini de beraberinde getirmektedir. Jia ve diğerleri çalışmalarında nevrotik kişilik özelliğine sahip çalışanların daha fazla sanal kaydardıklarını ifade etmektedir (2013: 360). Bu bağlamda çalışanların izlenme bilgisi ve bilincine sahip olmaları; onları strese sokarak nevrotik kişiliğe yönelttiği ve dolayısıyla sanal kaytarma eğilimini artırdığı söylenebilir. Foucault'ya göre panoptikonun olumlu etkilerinin ortaya çıkması için gözetim sonrası elde edilen verilerle ilgili bir ceza/ödül geri dönüşü sağlanmalıdır (Kılıçbay, 2013). Bu bağlamda izlendiğinin bilgi ve bilincine sahip çalışanların sapkın davranışlardan uzak durmaları için gözetim sonrası elde edilen veriler değerlendirilerek ceza ve ödüle tabi tutulmalıdır. Sapkın davranışların cezalandırılmadığı bir iş yerinde gözetimin temel işlevlerinden birinin gerçekleşmediği söylenebilir.

Araştırmada panoptikon uygulamalarının sanal kaytarma davranışının önemli sanal kaytarma alt boyutuna olan etkisi incelenmiştir. Etkiyi ölçmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda dışsal panoptikonun negatif anlamlı bir şekilde önemli sanal kaytarmayı etkilediği bulgulanmıştır. Önemli sanal kaytarma davranışı iş yerinde mesai saatleri içinde gerçekleştirilen iş dışı, ciddi, sapkın sanal davranışlardır. Bu davranışlara kumar ve yetişkin sitelerinde dolaşmak, dernek, vakıf gibi kuruluşların web sayfalarında etkileşim yapmak gibi davranışlar örnek verilmektedir (Blancard ve Henle, 2008). Önemsiz sanal kaytarmada olduğu gibi önemli sanal kaytarmada da dışsal panoptikonun negatif etkisi gözlenmektedir. Analize göre iş yerinde gözetim araçlarına bağlı olarak davranışlarını şekillendiren çalışanların önemli sanal kaytarma eğilimi daha düşüktür. Bulgularla örtüşen Işık ve Bilen'in çalışmasına göre; çalışanlar gözetim araçlarının bulunduğu alanlarda

önemli sanal kaytarma gibi sapkın davranışlar sergilememekte; daha çok olumlu tutum ve davranışlarını açığa çıkarmaktadır (Işık ve Bilen, 2022).

Panoptikon uygulamalarının bağımsız değişken olarak belirlendiği son regresyon analizi sosyal kaytarma davranışı ile yapılmıştır. Analiz sonucunda negatif ve dışsal panoptikon boyutlarının sosyal kaytarma davranışını negatif anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür. Sosyal kaytarma davranışı kalabalık iş yerlerinde, çalışanların performanslarının yeterince farkına varılamayacağını düşünerek ve görevlerinin iş arkadaşları tarafından yapılmasını arzu ederek çabalarını azaltmaları olarak tanımlanmaktadır (Liden vd., 2004: 288). Regresyon analizi sonucuna göre gözetim pratiklerine karşı olumsuz düşüncelere sahip ve bu pratiklerin bulunduğu alanlarda davranışlarında değişiklikler yapan çalışanlarda sosyal kaytarma eğiliminin daha düşük olduğu söylenebilir. Literatür incelendiğinde bu duruma sebep olabilecek bir teori ile karşılaşılmıştır. Yılmaz (2022: 59) çalışmasında sosyal kaytarmayı sosyal kolaylaştırma teorisi ile açıklamıştır. Çalışmaya göre bir iş yerinde bulunan gözetim ve denetim araçları çalışanların davranışlarında olumlu ve olumsuz birtakım değişikliklere sebep olmaktadır. Kalabalık bir iş ortamında yöneticiler ve diğer çalışanlar tarafından gözetleniyor olmak bireyleri sosyal kaytarma gibi davranışlardan alıkoymaya itmektedir. Bu bağlamda Yılmaz'ın (2022) çalışması ile örtüşen regresyon analizi sonuçlarına göre gözetime dair negatif tutumlar sosyal kaytarma gibi istenmeyen bir iş yeri davranışına engel olabilir.

Araştırmanın bağımsız değişkenlerinden biri olan etik iklim algısının kaytarma davranışları üzerinde herhangi bir anlamlı etkiye sahip olup olmadığını test etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. İlk olarak etik iklimin sanal kaytarmanın önemsiz sanal kaytarma davranışı boyutu ile ilişkisine bakılmıştır. Analizde etik iklimin önemsiz sanal kaytarma davranışını etkilemediği aralarında anlamlı bir ilişki olmadığı bulgulanmıştır. Etik iklim bir örgütteki normlar, görev tanımları, sorumluluk alanları, işleyiş ve prosedürlerin tamamıdır (Victor ve Cullen, 1988). Etik iklimin önemsiz sanal kaytarma davranışı üzerinde nötr kalması kurumların normları belirlerken sanalda yapılacak olası bir önemsiz sanal kaytarmayı değerlendirmedeğinin bir göstergesi olabilir. Blanchard ve Henle çalışmalarında bu sonuç ile bağdaşan görüşler ileri sürmüştür. Yazarlara göre örgütlerin internet ile ilgili politika ve normları çalışan davranışlarına etki etmemektedir. İş yerindeki sanal kaytarma davranışları örgüt politikalarındaki güvenlik zafiyeti ile ilgili bir durum değil; çalışanların kötü kadere sahip olması ile ilgili bir durumdur (2008: 1080). İkinci olarak etik iklimin önemli sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak etik iklimin önemli sanal kaytarma davranışı üzerinde negatif anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Lim ve Teo çalışmalarında örgütlerdeki internet kullanımları, izinler, sınırlılıklar ve gözetim gibi etik iklim faktörlerinin çalışan davranışlarına etki ettiğini ileri sürmektedir (Lim ve Teo, 2005: 1082). Literatürdeki çalışmalar ışığında analiz sonuçları değerlendirildiğinde örgüte dair kuralların ve işleyişlerin çalışan davranışlarına etki ettiğini ve olumsuz

bir iş yeri davranışı olan önemli sanal kaytarmayı azalttığı söylenebilir. Etik iklimin sosyal kaytarma davranışına etkisi incelendiğinde ise; negatif anlamlı bir etki gözlemlenmiştir. Etkiye göre; örgütlerdeki ideal işleyişin sağlanması için konulan etik kurallar çalışanların kalabalık iş yerlerinde çabalarını azaltma eğilimine girmemelerine aksine performanslarını daha görünür kılmalarına sebep olmaktadır. Etik iklimin önemli sanal kaytarma ve sosyal kaytarma üzerindeki etkileri gözetim pratiklerinin örgütlerdeki varlığı veya yokluğu ile ilişkilendirilebilir. Etik iklimin kaytarma davranışlarını panoptikon uygulamaları dolayısıyla etkilediğini söylemek mümkündür.

Yapılan literatür araştırmasında panoptikon uygulamalarına yönelik yeterli düzeyde çalışma olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda örgütlerdeki panoptikon algılarının tespit edildiği bu çalışmanın gelecek araştırmalara katkı sunması beklenmektedir. Gelecek araştırmalarda farklı örneklem ve farklı kurumlarla çalışma yapılması önerilmektedir. Böylece çalışan davranışlarının panoptikon uygulamaları ve etik iklimden etkilenme düzeyi mukayeseli bir şekilde değerlendirilebilecektir. Analiz sonuçlarına göre; örgütlerin panoptik uygulamalar alanında daha fazla çalışma yapması ve bu çalışmalarını çalışanlar için daha görünür kılmaları gerektiği söylenebilir. Araştırma; örneklem, konu, değişken ve veri toplama tarihleri bakımından sınırlılıklar taşımaktadır. Bu nedenle araştırma bulguları örneklem itibarıyla genellenebilir. Yapılan alan yazın taramasında panoptikon uygulamalarının kaytarma davranışları ile ele alınmadığı görülmüştür. Çalışmanın bu yönüyle özgünlüğünü koruması beklenmektedir.

Kaynakça

- Aksay, B., ve Ay, Ü. (2016). Yapısal eşitlik modellemesi kapsamında formatif ve reflektif ölçüm. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 1-21.
- Alder, G. S., ve Tompkins, P. K. (1997). Electronic performance monitoring: an organizational justice and concertive control perspective. *Management Communication Quarterly*, 10(3), 259-288.
- Appelbaum, S. H., Deguire, K. J., ve Lay, M. (2005). The relationship of ethical climate to deviant workplace behaviour. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 5(4), 43-55.
- Bagozzi, R. P., ve Lee, K. H. (2002). Multiple routes for social influence: the role of compliance, internalization, and social identity. *Social Psychology Quarterly*, 65(3), 226-247.
- Baştürk, E. (2016). *Panoptikondan post panoptikona gözetimin soykütüğü*[Yayınlanmış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Bıyıkbeyi, T. (2019). *Benimsenmiş ulusal kültürel değerler sınıflandırması bağlamında panoptikon, psikolojik güçlendirme ve iş tatmini arasındaki ilişki: Bir alan araştırması* [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Blanchard, A. L., ve Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: the role of norms and external locus of control. *Computers in Human Behavior*, 24(3), 1067-1084.
- Bozkurt, İ. D. (2021). *Panoptikonun çalışan verimliliği, iş stresi ve örgütsel depresyon üzerine etkisi: Balkan Grup (BPET Energy) örneği* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Brickner, M. A., Harkins, S. G., ve Ostrom, T. M. (1986). Effects of personal involvement: thought-proving implications for social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(4), 763–769.
- Buchholz, R. A., ve Rosenthal B. (1998). *Business Ethics: The Pragmatic Path Beyond Principles to Process*. Prentice Hall.
- Büyük, K., ve Keskin, U. (2012). Panoptikon'un elektronik dirilişi: etik bir sorun olarak işyeri izleme. *İş Ahlakı Dergisi*, 5(10), 55-88.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K. E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Caluya, G. (2010). The post-panoptic society? Reassessing Foucault in surveillance studies. *Social Identities*, 16(5), 621-633.
- Canalp, A. (2018). *Michel Foucault'nun panoptikon kuramı bağlamında sanat ve iktidar* [Yüksek Lisans Tezi]. Işık Üniversitesi.
- Çamuroğlu Çığ, E. (2016). Dijital çağda bakışın politikası: panoptikon ve aleniyet ilkesi. *Toplum ve Demokrasi Dergisi, (Tematik Yazılar)*, 10(21), 91-113.
- Demirel, E. T. (2018). *Nicel Araştırma Tasarımı*. Eğitim Yayınevi.
- Demirel, E. T., ve Emül, E. (2018). Etik iklim algısının hasta güvenliği kültürü üzerine etkisi: Elazığ örneği. *Turkish Studies*, 13(7), 84-122.
- Dolgun, U. (2020). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu Küreselleşen Dünyada Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*, Ötüken Yayınları.

- Druskat, V. U., ve Wolff, S. B. (1999). Effects and timing of developmental peer appraisals in self-managing work groups. *Journal of Applied Psychology*, 84(1), 58–74.
- Elçi, M., ve Alpkan, L. (2006). Etik iklimin örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 141-170.
- Engelbrecht, A. S., Van Aswegen, A. S., ve Theron, C. C. (2005). The effect of ethical values on transformational leadership and ethical climate in organisations. *South African Journal of Business Management*, 36(2), 19-26.
- Foucault, M. (2000). *Büyük kapatılma* (I. Ergüden ve F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2006). *Hapishanenin doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Yayınevi.
- Foucault, M. (2011). *Büyük kapatılma seçme yazılar 3* (I. Ergüden ve T. Birkan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Hapishanenin doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitapevi Yayınları.
- Harkins, S. G., ve Petty, R. E. (1982). The effect of task difficulty and task uniqueness on social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(6), 1214–1229.
- Hooper, D. (2012). *Exploratory factor analysis*. School of Management.
- Işık, M. ve Bilen, K. N. (2022). Sosyal, beşeri ve idari bilimlerde güncel tartışmalar 2. S. Sönmez. ve Ö. Işık. (Ed.), *Dijitalleşmenin sosyal inovasyona etkisi: sosyal değişim teorisi bağlamında bir inceleme* (ss. 165-186). Duvar Yayınları.
- Işık, M., ve Bilen K. N. (2022). Panoptikon uygulamalarının sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 6(2), 258-277.
- İbiş, S., ve Batman, O. Elektronik gözetim uygulamalarının çalışanlar üzerindeki etkileri: İstanbul'daki Seyahat Acentaları Üzerine Bir Araştırma. *13. Geleneksel Turizm Paneli*, 1-12.
- Jia, H., Jia, R., ve Karau, S. (2013). Cyberloafing and personality: the impact of the big five traits and workplace situational factors. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 20(3), 358-365.

- Kanten, P. (2014). İşyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde duygusal tükenmenin aracılık rolü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 11-26.
- Karakehya, H. (2009). Gözetim ve suçla mücadele: gözetimin tarihsel gelişimi ile yakın dönemde gerçekleştirilen hukuki düzenleme ve uygulamalar bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2), 319-358.
- Karau, S. J., ve Williams, K. D. (1997). The effects of group cohesiveness on social loafing and social compensation. *Group Dynamics*, 1(2), 156-168.
- Kesen, M. (2015). Psikolojik güçlendirme çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını azaltır mı? *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(38), 6531-6540.
- Koç, E., ve Erdoğan, M. (2023). Hayır kurumu ürünlerine yönelik istediğin kadar öde fiyatlandırma stratejisi ile özgecilik ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 229-251.
- Latane, B., Williams, K., ve Harkins, S. (1979). Many hands make light the work: the causes and consequences of social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 822-832.
- Liden, R. C., Wayne, S. J., Jaworski, R. A., ve Bennett, N. (2004). Social loafing: a field investigation. *Journal of Management*, 30(2), 285-304.
- Lim, V. K. (2002). The IT way of loafing on the job: cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675-694.
- Lim, V. K., ve Teo, T. S. (2005). Prevalence, perceived seriousness, justification and regulation of cyberloafing in Singapore: An exploratory study. *Information & Management*, 42(8), 1081-1093.
- Martin, K. D., ve Cullen, J. B. (2006). Continuities and extensions of ethical climate theory: a meta-analytic review. *Journal of Business Ethics*, (69), 175-194.
- Mathiesen, T. (1997). The viewer society: Michel Foucault's Panopticon revisited. *Theoretical Criminology*, 1(2), 215-234.
- Melossi, D., ve Pavarini, M. (1981) *The prison and the factory. Origins of the penitentiary system*. Macmillan.
- Moti, U. G. (2013). The public sector and ethical transformation: issues and implications for the Bureaucracy. *The International Research Journal of Social Science and Management*, 49-66.

- Murphy, S. M., Wayne, S. J., Liden, R. C., ve Erdogan, B. (2003). Understanding social loafing: the role of justice perceptions and exchange relationships. *Human Relations*, 56(1), 61-84.
- Newman, A., Round, H., Bhattacharya, S., ve Roy, A. (2017). Ethical climates in organizations: a review and research agenda. *Business Ethics Quarterly*, 27(4), 475-512.
- Okmeydan, S. B. (2017). Postmodern kültürde gözetim toplumunun dönüşümü: Panoptikon'dan sinoptikon ve omniptikon'a. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 8(30), 45-69.
- Örücü, E., ve Yıldız, H. (2014). İşyerinde kişisel internet ve teknoloji kullanımı: sanal kayıtarma. *Ege Academic Review*, 14(1), 99-114.
- Özdel, G. (2012). Foucault bağlamında iktidarın görünmezliği ve “panoptikon” ile “iktidarın gözü” göstergeleri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2(1), 22-29.
- Özdemir, M. (2008). Kamu yönetiminde etik. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 179-195.
- Özkalp, E., ve Yıldız, H. (2018). Olumlu ve olumsuz sanal kayıtarma davranışlarının işteki stres üzerindeki etkisi. *Is, Guc: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 20(1), 57-74.
- Özüdoğru, M., ve Yıldırım, Y. T. (2020). Sanal kayıtarma ve işgören performansı ilişkisinde iş stresinin düzenleyici etkisinin incelenmesi: sağlık sektöründe bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 467-490.
- Pimenta, E. (2010). *Low power society: Continuous hyperconsumption and the end of the middle class in a hyperurban planet*. Create Space.
- Sarı Aytekin, S. (2021). Sanal kayıtarma kavramı ve sanal kayıtarma kavramını açıklamakta kullanılan kavramlar. 309-330.
- Sarmiento, R. P., ve Costa, V. (2019). Confirmatory factor analysis case study. *Arxiv preprint:1905.05598*.
- Semple, J. (1993). *Bentham's Prison: A Study of the Panopticon Penitentiary: A Study of the Panopticon Penitentiary*. Clarendon Press.
- Sezer, U., Kocaekşi, S., Ektirici, A., Aygün, C., ve Özcan, T. (2021). Algılanan sosyal kayıtarma ölçeği-Türkçe formu: genç ve yetişkin sporcu

- örneklemde geçerlik ve güvenilirliğin incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları*, 41(3), 899-926.
- Simms, A., ve Nichols, T. (2014). Social loafing: a review of the literature. *Journal of Management Policy and Practice*, 15(1), 58-67.
- Steadman, P. (2007). The contradictions of Jeremy Bentham's panopticon penitentiary. *Journal of Bentham Studies*, (9), 1-31.
- Şimşek, A. (2012). Araştırma Modelleri. A. Şimşek (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (ss. 80-107). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Taner, B., ve İştin, A. E. (2017). Çalışma ortamında sosyal kaytarma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(3), 25-41.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Tümürtürkan, M. (2010). Gündelik hayatın gözetimi: panoptikon toplumu. *ETHOS: Felsefe ve toplumsal bilimlerde Diyaloglar*, 2(3), 1-19.
- Doorn, O. N. (2011). *Cyberloafing: A multi-dimensional construct placed in a theoretical framework* [Master Thesis]. Eindhoven University of Technology The Netherlands.
- Victor, B., ve Cullen, J. B. (1987). A theory and measure of ethical climate in organizations. *Research in Corporate Social Performance and Policy*, 9(1), 51-71.
- Victor, B., ve Cullen, J. B. (1988). The organizational bases of ethical work climates. *Administrative Science quarterly*, 33(1), 101-125.
- Wagner, J. A. (1995). Studies of individualism-collectivism: Effects on cooperation in groups. *Academy of Management journal*, 38(1), 152-173.
- Wart, M. V. (2003). Codes of ethics as living documents: The case of the American society for public administration. *Public Integrity*, 5(4), 331-346.
- Werrett, S. (1999). Potemkin and the Panopticon: Samuel Bentham and the architecture of absolutism in eighteenth century Russia. *Journal of Bentham Studies*, 2, 1-25.
- Williams, K. D., ve Karau, S. J. (1981). Social loafing and social compensation: the effects of expectations of co-worker performance. *Journal of personality and social psychology*, 61(4), 570-581.

Yıldız, H., Yıldız, B., ve İyigün, N. Ö. (2016). Psikolojik sözleşme algısının sanal kaytarma davranışları üzerindeki etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(47), 147-165.

Yılmaz, F. (2022). *İşletmelerde sosyal kaytarma*. A. R. Sönmez ve T. Ala (Ed.) *İşletme biliminde güncel konulara bütünsel bakış: Teori, uygulama ve yaklaşımlar* (ss. 99-125). Orion Akademi.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Çalışma için, Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurul Başkanlığı'ndan 11.05.2023 tarihinde, 2023/04-19 ve E.3668 sayılı kararla onay alınmıştır. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Effect of Panopticon Practices and Ethical Climate Perception on Loafing Behaviors

---

Extended Abstract

---

1. Introduction

The low-standard prisons of the 18th century were given a new vision by architect Jeremy Bentham. Bentham pioneered surveillance reform with his marginal prison plan called the Panopticon. The Panopticon prison model is a multi-storey circular structure in which cells are lined up side by side. It consists of a transparent observation tower at the midpoint where each floor intersects, from which no access is allowed from the outside, but all cells are dominated from the inside (Peasa Watkin, 2008, p. 7). Michel Foucault has an interdisciplinary approach to the panopticon plan. According to Foucault, the panopticon is a metaphor of power and an observation tool. The concept of panopticon (surveillance) is very important for business literature as it has an important place in ensuring the continuity of the organization. The panopticon, which provides the conceptualization of digital surveillance today, also affects workplace behavior. For example, cyber and social loafing behaviors, which are negative workplace behaviors, are within the scope of panopticon applications. Loafing behaviors are defined as engaging in non-work virtual activities during working hours (Blanchard and Henle, 2008, p. 1083). Organizations use panopticon applications as a legitimate surveillance right to eliminate cyberloafing, an undesirable workplace behavior. In this context, it is possible to say that panopticon applications have an effect on cyberloafing behaviors (Işık and Bilen, 2022, p. 271). Social loafing behavior is; individuals working in large groups at work tend to reduce their efforts with the thought that their performance will not be seen (Murphy et al., 2003, p. 61). When social loafing behavior is evaluated within the scope of social facilitation theory; the working processes of employees within the group; It seems that being observed by managers and other colleagues affects employee performance. Social facilitation theory, which assumes that individuals' qualities change under panoptic practices, creates a relationship between social loafing behavior and surveillance (Yılmaz, 2022, pp. 108-109). In this context, it can be said that panopticon applications affect social loafing behavior depending on social facilitation theory. Ethical climate is a social system characterized by common perceptions of right and wrong, shaped by the way moral concerns are addressed in organizations (Engelbrecht, 2005, p. 20). Organizations that develop ethical climate policies with the motivation to continue their existence direct their employees to exhibit positive behaviors; they tend to prevent negative behaviors. In this context, it can be said that loafing behaviors, which are perceived as a negative workplace behavior, are also within the influence area of ethical climate.

2. Method

In this study, a research method based on quantitative data analysis was preferred. The universe of the research; It consists of public personnel working in units affiliated with Bitlis Governorship. Simple random sample was chosen as the sample. Data was collected from 255 people with a survey form prepared to collect data. Relationships were tested by performing various analyzes on the data with SPSS 25 program and AMOS 24 software.

3. Results and Discussion

The results show that; external panopticon, one of the sub-dimensions of panopticon applications, negatively affects the insignificant cyberloafing dimension of cyberloafing behavior. Regression results show that as employees' external panopticon perception increases, their rate of exhibiting trivial cyberloafing behavior decreases. It has been observed that panopticon monitoring information and awareness of being watched have a positive and significant effect on trivial cyberloafing

behavior. As knowledge and awareness of being watched increases, meaningful cyberloafing behavior also increases. The external panopticon negatively affects cyberloafing. As in trivial cyberloafing, the negative effect of the external panopticon is observed in meaningful cyberloafing. According to the analysis, employees who shape their behavior according to workplace surveillance tools are less prone to cyberloafing. It has been observed that negative and external panopticon dimensions negatively affect social loafing behavior. Finally, the effect of ethical climate perception on loafing behaviors was examined. It was found that ethical climate did not affect minor cyberloafing behavior, but had a negative effect on major cyberloafing behavior. Finally, ethical climate has been shown to negatively affect social loafing behavior.

4. Conclusion

This study conducted in Bitlis Governorship, recommends that new regulations be made regarding internet access and computer use. Accessing inappropriate and distracting sites in the workplace should be re-evaluated. In addition, information should be given about the rates of social loafing behavior and the inability of corporate employees to work less and reveal their potential sufficiently.

Araştırma Makalesi

Does Idiosyncratic Risk Have a Significant Impact on Return Probability? A Case Study of Borsa Istanbul 100 Stocks

Salih ÇAM

Çukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
scam@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3521-5728

Abstract

Most asset pricing models ignore idiosyncratic risk, or firm-specific risk, while it is one of the most critical determinants of asset pricing and stock returns. In this paper, we investigate the impact of idiosyncratic risk on the returns of stocks traded on the Borsa Istanbul using six different fixed effect panel tobit and four different fixed effect panel logit regression models. The results of logit models suggest that as idiosyncratic risk increases, probability of positive stock returns also increases. Furthermore, an increase in a stock's market sensitivity has a negative effect on the probability of positive returns, while an increase in the market-to-book ratio, firm size, and market return has positive effects on returns. In all models, the explanatory variables, including idiosyncratic risk, market-to-book ratio, firm size, and market return, have a positive effect on returns, except for the model where negative values of dependent variable are censored at zero.

Keywords: Idiosyncratic risk, tobit model, logit model, BIST100

Jel Classification Codes: C01, C34, G12, G17

Firmaya Riskinin Getiri Olasılıkları Üzerinde Bir Etkisi Var Mı? Borsa İstanbul 100 Hisse Senetleri Üzerine Bir Çalışma

Öz

Çoğu finansal varlık fiyatlama modeli varlık fiyatlamasındaki en önemli belirleyicilerinden biri olmasına rağmen firmaya özgü risk göz ardı etmektedir. Bu çalışmada, Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli kullanılarak elde edilen firmaya özgü riskin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem hisse senetlerinin getirileri üzerindeki etkisi altı farklı sabit etkiler tobit regresyon modeli ve dört farklı sabit etkiler logit regresyon modeli kullanılarak araştırılmıştır. Logit modellerden elde edilen sonuçlar firmaya özgü risk arttıkça pozitif hisse senedi getirisi olasılığının da arttığını göstermektedir. Ayrıca, bir hisse senedinin piyasa duyarlılığındaki bir artış pozitif getiri olasılığı üzerinde negatif bir etkiye sahipken, piyasa-defter değeri oranı, firma büyüklüğü ve piyasa getirisindeki artış getiriler üzerinde pozitif etkilere sahiptir. Sıfırda sansürlenmiş model hariç, tahmin edilen tobit modellerinin tümünde firmaya özgü risk, piyasa-defter değeri oranı, firma büyüklüğü ve piyasa getirisi hisse senedi getirileri üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Firmaya özgü risk, tobit model, logit model, BIST100

JEL Sınıflandırma Kodları: C01, C34, G12, G17

Geliş Tarihi (Received): 22.09.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 28.05.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Çam, S. (2024). Does idiosyncratic risk have a significant impact on return probability? A case study of Borsa Istanbul 100 stocks. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 451-466. doi: 10.18074/cukuiibfd.1364613

1. Introduction

The relationship between risk and expected return is a fundamental concern of modern portfolio theory. When investing in the capital markets, investors face a variety of risk factors, which can be broadly divided into two groups: systematic risk and unsystematic risk, the latter also referred to as idiosyncratic risk. Systematic risk is market-based and cannot be reduced through diversification, while unsystematic risk is company-specific and can be reduced through appropriate asset allocation (Maiti, 2019). So, the question of whether idiosyncratic risk needs to be included in asset pricing has been discussed in the many studies. Since many asset pricing models, including the Capital Asset Pricing Model (CAPM), assume that firm-specific risk can be eliminated through diversification, idiosyncratic risk is not included in asset pricing (Hyung and Vries, 2005; Huang, Liu, Rhee, and Zhang, 2010; Bozhkov, Lee, Sivarajah, Despoudi, and Nandy, 2020). However, asset prices are affected by both systematic and unsystematic risk or in other words idiosyncratic risk. The point is to determine how and to what extent idiosyncratic risk affects asset returns. The impact of idiosyncratic risk on returns depends on the market structure within developing or industrialized countries. In emerging markets, idiosyncratic risk can have a greater impact on share prices and subsequently returns than in developed markets due to inherent market imperfections. These imperfections make it difficult to construct fully diversified portfolios due to factors such as market failures, budget constraints, etc. In addition, modern portfolio theory does not provide precise guidance on the number of assets required for adequate diversification. According to some studies (Statman, 1987; Bradfield and Munro, 2017), portfolios consisting of 10 to 20 assets are well diversified, while in some studies this number is as high as fifty. Therefore, the constructed portfolios cannot fully eliminate idiosyncratic risk, and neglecting it in investment decision-making may lead to losses (Merton, 1987; Malkiel and Xu, 2002).

Asset pricing models, such as the one developed by Merton (1987), postulate a positive correlation between expected return and risk. These models assume that investors expect higher returns that correspond to the risk taken in the investment process (León, Nave and Rubio, 2007; Koluku, Pangemanan, and Tumewu, 2015). However, empirical results on the impact of risk on returns are assorted in the existing literature (Fu 2009; Qadan, Klinger, and Chen, 2019; Umutlu, 2019; Büberkökü, 2021; Yılmaz and Kale, 2022). The impact of idiosyncratic risk on expected stock returns remains controversial in the academic literature. Some studies find a positive relationship, suggesting that an increase in idiosyncratic risk is associated with an increase in expected returns (Levy, 1978; Merton, 1987). In contrast, other studies (Chung, Wang and Wu, 2019) find an inverse relationship, suggesting that stocks with higher idiosyncratic risk have lower expected returns. Finally, another study finds no statistically significant relationship between idiosyncratic risk and average expected return (Baker and Wurgler, 2006; Umutlu,

2015). There can be many reasons why consistent results cannot be obtained between idiosyncratic risk and expected returns, and they can come from both the market structure and the firm.

Several factors, including the structure of the capital market, the time horizon chosen, the data frequency used, and the measurement of the idiosyncratic risk proxy, can potentially influence the observed relationship between expected return and risk (Bali and Cakici, 2008; Chua, Goh, and Zhang, 2010; Fu, 2009; Ang, Hodrick, Xing, and Zhang, 2009; Liu, 2022). Among others, market structure has a special significance for this relationship. The impact of both systematic and unsystematic risks persists in developed markets, while the problem is more complex in developing markets due to market imperfections. Compared to developed markets, developing markets have relatively higher volatility and lower correlation between market and stock returns (De Santis and Imrohoğlu, 1997). Therefore, it may be difficult to expose uncover the role of idiosyncratic risk in asset prices for those markets where the correlation between stock returns and volatility of securities is high.

In this study, we examine the impact of idiosyncratic risk on stock returns using fixed effect panel tobit and logit regression models. Unlike cross-sectional analysis, we calculate idiosyncratic risk over twenty-four months using the CAPM model. Calculating the risk for two years provided us the opportunity to analyze a longer period of time, rather than examining the impact of idiosyncratic risk on returns based on a single observation. The CAPM model has been widely utilized to calculate idiosyncratic risk. The model assumes only market returns when pricing stocks and ignores idiosyncratic risk. Therefore, when stock returns are regressed on market returns, the error terms represent the simple fluctuations in stock returns where market fluctuations are excluded. Thus, the error terms of the CAPM model represent stock-related risks that are subtracted from the market risk with respect to each individual stock. As a result, we apply an extended and comprehensive methodology based on tobit and logit models to investigate the relationship between idiosyncratic risk and returns, enriching the existing literature in this area. The methods employed allow for an asymmetric study of risk and return dynamics. In particular, the asymmetric effects of idiosyncratic risk and return are examined within the tobit models by truncating negative and positive return values at zero. This truncation allows us to isolate the effects of idiosyncratic risk on stocks with negative and positive returns, as opposed to the full sample of stocks with both negative and positive returns. The analytical insights gained from this study should open new perspectives for future research.

We used daily closing prices data of the assets of 95 companies traded on the Borsa Istanbul to calculate idiosyncratic risk, but it is also possible to use monthly or quarterly data, which have less noise compared to daily observations. The goal of using high frequency data instead of monthly or quarterly is to show the relationship

between idiosyncratic risk and returns for a more volatile time span. The Covid-19 period is not included in the analysis because the functioning of the market is significantly affected during this period (Ali, Jiang, and Sensoy, 2021). Using a period that includes the Covid-19 pandemic in the analysis may lead to unreliable or biased results. During Covid-19 pandemic, many developed and emerging markets collapsed, and many theories could not explain the market movements. The remainder of the paper is organized as follows: In the next section, the CAPM, the tobit model, and the logit model are presented. The analysis and results are presented in the third section, and the fourth section, which contains a brief summary of the paper and discussions, concludes the paper.

2. Estimation of Idiosyncratic Risk

There is no single method or model for calculating idiosyncratic risk. All methods for determining idiosyncratic risk, such as CAPM, conditional variance models, factor models, etc., provide a proxy variable for equity-based or firm-based risk rather than observed risk, and basically neither method can be said to be superior to the other. In the analysis, we preferred to utilize CAPM model that is widely used in the literature (Huang et al., 2010; Shahzad, Fareed, Wang, and Shah, 2020).

2.1. Capital Asset Pricing Model (CAPM)

The Capital Asset Pricing Model (CAPM) is an equilibrium asset pricing framework introduced nearly simultaneously by William Sharpe (1964) and John Lintner (1965). Widely regarded as the fundamental theory of asset pricing, the CAPM integrates market returns and the risk-free interest rate into the asset pricing mechanism. The model assumes a single risk-free asset alongside $n-1$ risky assets and attempts to optimize the expected return of a portfolio under various assumptions. These assumptions include investment decisions based on expected return and return volatility, investor rationality and risk aversion, uniform investment horizons for all investors, availability of a risk-free rate, unconstrained borrowing and lending at the risk-free rate, and market competition and frictions. Before the introduction of the CAPM model in detail, we need to define the systematic and unsystematic risks. While systematic risk expresses the co-movement of an asset's return with the market return, the idiosyncratic risk refers to the part that is outside of this movement. Consequently, total risk can be divided into systematic risk, measured by the covariance of an asset's return with the market return, and unsystematic risk. The CAPM model define the expected return of an asset as follows:

$$E[R_i] = R_f + \frac{[E[R_M] - R_f]}{\text{var}(R_M)} \text{cov}(R_i, R_M) \quad (1)$$

where R_i is the return of asset i , R_M is the market return, R_f is the risk-free rate, $\text{var}(R_M)$ is the variance of market return, and $\text{cov}(R_i, R_M)$ is the covariance between the return on asset i and the market return.

$$\text{cov}(R_i, R_M) = \frac{\sum_{t=1}^N (R_i - E[R_i])(R_M - E[R_M])}{N} \quad (2)$$

$$\text{var}(R_M) = \frac{\sum_{t=1}^N (R_M - E[R_M])(R_M - E[R_M])}{N} \quad (3)$$

Substituting equations (2) and (3) into equation (1) gives the following equation.

$$\frac{\text{cov}(R_i, R_M)}{\text{var}(R_M)} = \frac{\sum_{t=1}^N (R_i - E[R_i])(R_M - E[R_M])}{\sum_{t=1}^N (R_M - E[R_M])(R_M - E[R_M])} \quad (4)$$

This is basically the slope coefficient of a regression where the dependent variable is R_i and the independent variable is R_M and it is called as β (beta) of asset i . The term β can be calculated by estimating the linear regression of asset returns on market returns.

$$R_{it} - R_{ft} = \beta_i [R_{Mt} - R_{ft}] + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

where β_i is the slope coefficient and represents an estimate of the term $\frac{\text{cov}(R_i, R_M)}{\text{var}(R_M)}$ in equation (1), and $\varepsilon_{it} \sim (\sigma^2, 0)$ is the error terms. The CAPM model from (1) can thus be expressed as follows:

$$E[R_i] = R_f + \beta_i [E[R_M] - R_f] \quad (6)$$

According to equation (6), The expected return on the asset would increase as the coefficient of β increases in the case of $E[R_M] \geq R_f$ (Fabozzi, Focardi, Kolm, and Pachamanova, 2007).

While the model presented in equation 5 is estimated using the ordinary least squares (OLS) method, the market effect on asset returns is excluded from the model, and ε_{it} represents only the firm-specific effect. Thus, the standard deviation of ε_{it} represents the firm-specific risk. Lastly, to determine the idiosyncratic risk for $i = (1, 2, \dots, N)$, the variance of the error terms is calculated as follows:

$$\text{VAR}_{i,t}(\varepsilon) = \frac{1}{N_t} \sum_{t=1}^{N_t} \text{VAR}(\varepsilon_{i,t}) \quad (7)$$

The obtained idiosyncratic risk series used as dependent variable of tobit and logit regression models.

2.2. The Fixed Effect Logit Model

In many economic studies, the dependent variable is discrete and is represented by a binary variable y_{it} , where the value of the y_{it} is 1 if the event occurs for individual i at time t and 0 if it does not. A logit model with fixed effect can be described as follows:

$$y_{it}^* = x'_{it}\beta + \mu_i + v_{it} \quad (8)$$

where $y_{it}^* = x'_{it}\beta + u_{it}$ and y_{it}^* is a latent variable created as below, β and μ_i are unknown parameters to be estimated and x'_{it} is the matrix of explanatory variables. Here,

$$\begin{aligned} y_{it} &= 1 \text{ if } y_{it}^* > 0 \\ &= 0 \text{ if } y_{it}^* \leq 0 \end{aligned}$$

The probability of $y_{it} = 1$ is below

$$\Pr [y_{it} = 1] = \Pr [y_{it}^* > 0] = \Pr [v_{it} > -x'_{it}\beta - \mu_i] = F(x'_{it}\beta + \mu_i) \quad (9)$$

Provided that the density function (F) is symmetric, equation (10) holds. This condition is true for the logistic density function (Baltagi, 1995, s.209). In the analysis, we estimated four probit models in which the dependent (latent) variables are formed by positive and negative values of excess returns and individual stock returns. In the first two models, the dependent variable is formed by the positive values of excess returns, with the dependent variable taking the value of 1(one) when excess returns are positive and 0 (zero) otherwise. In the last two models, the dependent (latent) variable takes the value of 1 when individual stock returns are positive and 0 otherwise.

2.3. The Fixed Effect Tobit Model

The tobit regression proposed by Tobin (1958) is one of the most commonly used models in the case of censored data. In some situations, researchers study a specific target phenomenon, such as negative stock returns or workers who work ten hours or more in a workday, etc. Therefore, some observations in the sample are censored at a certain value of the dependent variable. Observations of the dependent variable are treated as zero if they are less than or more than the specified value in compliance with research question of the study. In this paper, we study the impact of idiosyncratic risk and some explanatory variables such as book-to-market value, firm size, etc. on positive and negative stock returns. Therefore, for each model, we applied a censor to the dependent variables, which are excess returns in the first three models and stock returns in the last three models. The model coefficients are estimated utilizing the MLE (the maximum likelihood estimation), and it is the most

appropriate estimation model for censored data. A tobit model with fixed effect can be expressed as follows:

$$y_{it}^* = x_{it}'\beta + \mu_i + v_{it} \tag{10}$$

here, $v_{it} \sim \text{IIN}(0, \sigma_v^2)$, β is coefficient vector, and μ_i is the constant of each unit in the regression model.

$$y_{it} = \begin{cases} y_{it}^* & \text{if } y_{it}^* > \gamma \\ 0 & \text{otherwise} \end{cases} \tag{11}$$

The parameter γ is a boundary for censoring the dependent variable. If the value of the dependent variable is greater than γ , y_{it} takes the realized value, otherwise zero. So, unlike logit model in which dependent variable take 1 or 0 values, dependent variable of tobit regression is a semi-continuous variable censored at γ .

3. Empirical Results

We postulate that idiosyncratic risk has a significantly more pronounced impact on the returns of stocks traded within emerging markets, thereby explaining the relationship between idiosyncratic risk and return. Therefore, we examine the relationship between return and idiosyncratic risk for the assets of 95 companies traded on the Borsa Istanbul. We use daily returns of stocks from January 2018 to December 2019 to calculate monthly idiosyncratic risk. The period of Covid-19 is not included in the analysis due to the deterioration of the stock market. Table 1 presents the correlation matrix and the descriptive statistics for the variables used in the analysis.

Table 1: Descriptive Statistics

<i>Variable</i>	<i>Obs.</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Dev.</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	
IR1	2,280	4.18	5.24	0.16	108.79	
Ln(BETA)	2,280	-0.20	0.36	-1.71	0.50	
Ln(B/M)	2,280	0.23	0.80	-1.61	2.75	
Asset Return (R_i)	2,280	1.76	13.12	-52.27	177.88	
Market Return (R_m)	2,280	0.13	6.94	-10.28	14.03	
Excess Return (R_e)	2,280	-1.63	11.50	-187.14	51.55	
Size(%)	2,185	1.34	13.63	-52.27	177.88	
	<i>IR1</i>	<i>Ln(BETA)</i>	<i>Ln(M/B)</i>	<i>Size%</i>	<i>R_m</i>	<i>R_i</i>
<i>IR1</i>	1	0.04	0.10	0.02	-0.10	0.20
<i>Ln(BETA)</i>	0.04	1	-0.25	0.01	-0.02	-0.03
<i>Ln(M/B)</i>	0.10	-0.25	1	0.02	-0.02	0.10
<i>Size%</i>	0.02	0.01	0.02	1	0.46	0.47
<i>R_m</i>	-0.10	-0.02	-0.02	0.46	1	0.49
<i>R_i</i>	0.20	-0.03	0.10	0.47	0.49	1

IR1 is the idiosyncratic risk calculated based on the CAPM model. BETA is the coefficient indicating the sensitivity of a stock to the financial market, calculated using the daily closing prices of the last 24 months. The B/M is the ratio of book-to-market value. R_i is monthly stock returns based on closing prices. Size represents the total market value of a company and is used as the monthly percentage change in the analysis. Finally, R_e is excess returns calculated as difference between market returns and stock returns. The dependent variables obtained from excess returns used as dependent variable of the tobit model and the Logistic regression models. However, unit root tests must be performed for all variables including dependent variables before using them in the regression models. Cross-sectional dependence is the first stage of unit root examination because it is important for performing the unit root test. In the presence of cross-sectional dependence, the second generation unit root tests must be used to examine the unit root of the variable, while the first generation tests must be used to survey the unit root of the variable in the absence of cross-sectional dependence. Table 2 shows the statistics of the Breusch-Pagan LM test and the Pesaran scaled LM test for examining the cross-sectional dependence of the variables.

Table 2: Cross-Section Dependence Test

<i>Variables</i>	<i>Breusch-Pagan</i>	<i>Pesaran scaled</i>	<i>Prob.</i>
	<i>LM</i>	<i>LM</i>	
	<i>Test Stat.</i>	<i>Test Stat.</i>	
IR1	10644.45	65.39	0.0000
Ln(BETA)	41595.94	392.93	0.0000
Ln(B/M)	32965.77	301.60	0.0000
R_i	17394.10	136.82	0.0000
R_m	107160	1086.74	0.0000
R_e	6984.27	26.66	0.0000
Size(%)	16271.55	124.94	0.0000

*The null hypothesis for both tests is "No cross-sectional dependence".

The test results show that all variables have cross-sectional dependence at a generally accepted level of significance. Therefore, Pesaran's Cross-Section Augmented Dickey Fuller (CADF) test was used to search the unit root of variables. Pesaran (2007) uses a basic Augmented Dickey-Fuller (ADF) regression with the average of lagged cross-sections. This method eliminates correlation between units. The results are shown in Table 3.

Table 3: Pesaran's CADF Test

<i>Variables</i>	<i>t-bar</i>	<i>Z[t-bar]</i>	<i>P-value</i>
IR1	-2.453	-7.167	0.0000
Ln(BETA)	-1.947	-2.082	0.0190
Ln(B/M)	-2.147	-4.094	0.0000
R_m	-2.230	-4.929	0.0000
R_i	-2.346	-6.091	0.0000
Size(%)	-2.236	-4.981	0.0000
cv10: -2.01			
cv5: -2.07			
cv1: -2.17			
*cv10, cv5 and cv1 represent critical values for %90, %95 and %99 confidence level respectively.			

The t-bar and Z[t-bar] statistics for all variables are greater than the critical values. Therefore, the null hypothesis that organized as the series are nonstationary is rejected for the usual significance levels. Consequently, all variables are I (0) and can be used in the tobit and logit regressions at the level. Although it is possible to use many econometric models for analysis, logit regression and tobit regression models were preferred to examine the relationship between idiosyncratic risk and return. While logit models examine the impact of firm-based risk on the probability of increasing returns, tobit models would allow a comprehensive examination of the impact of idiosyncratic risk on the occurrence of negative and positive returns, separately. To check the robustness of the coefficients, four different regressions were estimated for the logit models and 6 for the tobit models. Using different regression models will allow us to better understand the relationship between idiosyncratic risk and return in an emerging market. In the logit model, the latent (binary) variable was constructed based on excess returns and individual stock returns. The dependence variable of the first two models was constructed in terms of the value of the excess return. The excess returns were calculated as $R_{mt} - R_{it}$ for the ith stock. For the logit1 and logit2 models, whose results are shown in table 4, the latent variable was organized as a binary variable; if $R_{mt} - R_{it} \geq 0$, the latent variable takes the value 1, otherwise 0. The dependent variable of last two logit models were based on the stock returns; if $R_{it} \geq 0$, the latent variable takes the value 1, otherwise 0. $R_{i(-1)}$ is excluded in the first and third models to check whether the signs of the coefficients have changed.

Table 4: The Coefficients of Logit Regression Models

Variables	Logit1	Logit2	Logit3	Logit4
<i>IR</i>	-0.0361 (0.0010)	-0.0362 (0.0010)	0.0562 (0.0000)	0.0533 (0.0000)
<i>ln(BETA)</i>	0.0216 (0.8660)	0.0216 (0.8660)	-0.3259 (0.0470)	-0.3310 (0.0410)
<i>ln(M/B)</i>	-0.2676 (0.0000)	-0.2678 (0.0000)	0.1844 (0.0150)	0.1749 (0.0190)
<i>Size%</i>	-0.0601 (0.0000)	-0.0601 (0.0000)	0.0642 (0.0000)	0.0640 (0.0000)
<i>R_m</i>	0.0742 (0.0000)	0.0743 (0.0000)	0.1559 (0.0000)	0.1571 (0.0000)
<i>R_{i(-1)}</i>		0.0002 (0.9510)		0.0078 (0.0770)

The table contains the coefficients of four logit models. The models include IR1, BETA, B/M ratio, size (%), and lagged stock returns. IR1 is the idiosyncratic risk resulting from the error terms of the CAPM model error terms. BETA is the measure of the sensitivity of stock returns to market returns and is estimated using the most recent 24-month observation. B/M is the book value at market value. $R_{i(-1)}$ is a lagged value of stock returns. The probability values of the t-test are given in parentheses.

Table 4 shows the coefficients of the logit models estimated by the maximum likelihood method. All coefficients of the first model except BETA are statistically significant and all significant coefficients except market returns have a negative sign. Since the dependent variable is calculated from excess returns, the signs of the coefficients in this model need to be interpreted carefully. The model result suggests that an increase in idiosyncratic risk would reduce the probability of a positive excess return. In other words, the increase in idiosyncratic risk reduces the probability of positive excess returns or leads to negative excess returns. Negative excess returns are only possible if stock returns remain below the market returns. Since excess returns are $R_{mt} - R_{it}$, the coefficient actually implies a positive relationship between idiosyncratic risk and individual stock returns. Moreover, the coefficient of market returns was positively estimated in the first model. Here, a 1% increase in market returns would increase the probability of having positive excess returns by 0.075%, or in other words, an increase in market returns leads to a decrease in stock returns. The market-to-book ratio and company size also had a negative impact on excess returns or a positive impact on stock returns. A lagged value of individual stock returns was added to the second logit model as an explanatory variable, in which the dependent variable (latent or binary) obtained from excess returns. But, the magnitude and the probability values of the t test were almost unchanged, and the signs of the coefficients were consistent with the first model. The lagged returns had no statistically significant effect on reducing or increasing the probability of positive excess returns.

The dependent variable of the third and fourth logit models was calculated by using individual stock returns. The model results show that idiosyncratic risk, book-to-market ratio, firm size, and market return have a positive impact on the probability

of a stock generating positive returns, while stock beta has a negative and statistically significant impact. A 1% increase in idiosyncratic risk would increase the probability of a stock having positive returns by 0.0562%. Here, the sign of idiosyncratic risk became positive compared to the first two models. However, the impact of idiosyncratic risk on returns was essentially consistent because of the dependent variables used in the model. For example, the latent variable in the logit1 and logit2 models was obtained from $R_{mt} - R_{it}$, whereas in the last two models it was calculated based on R_{it} . A decrease in $R_{mt} - R_{it}$ means an increase in the R_{it} . Therefore, the signs of the coefficients had to be changed in the last two models to match the first two. Increasing the sensitivity of individual stocks to the market would reduce the probability of positive stock returns according to the beta coefficient in the third model. A lagged value of stock returns was added to the last model to check the consistency of the coefficients. The results and signs of the coefficients were almost unchanged and consistent with the coefficients of the previous model. Although the lagged values of stock returns had a statistically positive effect on current returns, the magnitude of the coefficient was close to zero. That is, the effect of prior returns on current returns was negligible.

Table 5: The Coefficients of Tobit Regression Models

	Tobit1	Tobit2	Tobit3	Tobit4	Tobit5	Tobit6
<i>IRI</i>	0.1129 (0.0060)	-0.8682 (0.0000)	-0.5874 (0.0000)	-0.1164 (0.0050)	0.9478 (0.0000)	0.4514 (0.0000)
<i>ln(BETA)</i>	-0.1458 (0.8030)	1.1991 (0.1240)	0.7800 (0.2160)	-1.8459 (0.0030)	-0.5615 (0.4790)	-0.4541 (0.4480)
<i>ln(M/B)</i>	-1.3766 (0.0000)	-1.5390 (0.0000)	-1.2118 (0.0000)	1.1478 (0.0000)	1.4128 (0.0000)	1.2244 (0.0000)
<i>Size%</i>	-0.2471 (0.0000)	-0.3073 (0.0000)	-0.2777 (0.0000)	0.2468 (0.0000)	0.3044 (0.0000)	0.2798 (0.0000)
<i>R_m</i>	0.3429 (0.0000)	0.3335 (0.0000)	0.3023 (0.0000)	0.7146 (0.0000)	0.9018 (0.0000)	0.6960 (0.0000)
<i>R_{i(-1)}</i>	-0.0028 (0.8640)	0.0337 (0.1160)	0.0279 (0.1140)	0.0193 (0.2570)	-0.0239 (0.2680)	-0.0181 (0.2800)
<i>C</i>	-0.7923 (0.0090)	4.6291 (0.0000)	1.6759 (0.0000)	0.4462 (0.1670)	-5.2480 (0.0000)	-1.1167 (0.0000)

The table reports coefficient of six tobit models. The models contain IRI, BETA, B/M ratio, Size (%) and a lagged stock returns. IRI is idiosyncratic risk that obtained from error terms of regression of stock returns on market returns. BETA is the measurement of sensitivity of stock's return to market return and is estimated as utilizing last 24-month observation. B/M is book to market value. is the $R_{i(-1)}$ a lagged values of stock returns. The probability values of t test are reported in parentheses.

Table 5 summarizes the estimation results of six tobit models with different dependent variables constructed with different censoring values. The dependent variable of the first three models was constructed using excess returns, while the dependent variable of the last three models was constructed using stock returns. The negative values of excess returns were censored to zero in the first model and the positive values of excess returns were censored to zero in the second model, while

no censoring was done for the dependent variable of the third model. By implementing left censoring, right censoring, and no censoring for excess returns, we conducted a comprehensive analysis of the impact of idiosyncratic risk on returns. Therefore, the estimation results would show whether the relationship is consistent for negative returns, positive returns, and the entire sample. Furthermore, the negative values of stock returns were censored to zero in the fourth model and the positive values of stock returns were censored to zero in the fifth model, while no censoring was done in the last model.

The coefficients of tobit model show that idiosyncratic risk and market returns have a positive and statistically significant effect on returns, while the market-to-book ratio and firm size have negative effects on it. The negative excess returns in the first tobit model were censored to zero. The negative excess return occurs when the market return is higher than the stock return because the excess return, calculated as $R_{mt} - R_{it}$. The coefficient implies that a 1% increase in the idiosyncratic risk would cause $R_{mt} - R_{it}$ to increase by 0.1129. An increase in excess return is possible in two ways: an increase in market return with constant stock return or a decrease in stock return with constant market return. In both cases, idiosyncratic risk negatively affected individual returns when negative excess returns were censored to zero. The left-censored dependent variable is one side of the search for the relationship between idiosyncratic risk and return. The other is the right censoring of the dependent variable to zero, which is shown in the Table 5 as the tobit 2. In this case, the values of the dependent variable were zero or negative due to censoring on the right side of zero. According to the coefficient, a 1% increase in idiosyncratic risk would cause by 0.8682 decrease in excess return. A potential decrease in excess return can occur in two ways: Increase in stock return with constant market return or vice versa. In the third tobit model, the dependent variable was not censored. The sign and significance of idiosyncratic risk remained unchanged in this model. The effect of stock sensitivity to the market was not statistically significant in the first three models in which the dependent variable was excess return. Finally, in the first three tobit models, firm size had a negative effect and market return had a positive effect on stock returns, while a lagged value of individual return had no statistically significant effect.

The dependent variable of the fourth, fifth, and sixth tobit models were stock returns with left censoring at zero, right censoring at zero, and no censoring, respectively. To claim that the effects of idiosyncratic risk on returns are consistent across models, the signs of the coefficients of the first and fourth models must be opposite, while the coefficients of tobit2 and tobit3 models must have the opposite sign of the tobit5 and tobit6 models. The mentioned relationship for the sign of the coefficient of idiosyncratic risk was present in all models. The coefficient of idiosyncratic risk was positive in the first model, while it was negative in the fourth model. Moreover, this coefficient was negative in the third and fourth models, while it was positive in the fifth and sixth models. The effect of market return on stock

returns was statistically significant in all estimated models, and the signs of the coefficients were consistent across the models. Firm size and market-to-book ratio had a negative effect on returns in the regressions where the dependent variable was $R_{mt} - R_{it}$ and had a positive effect on returns in the regression where the dependent variable was R_{it} . Overall, the results suggest that the effects of firm size and market-to-book ratio are unchanged with respect to the left or right censor of the dependent variable.

4. Conclusion

Identifying the relationship between risk and return is important in emerging markets. To identify the impact of idiosyncratic risk on stock returns, we use logit and tobit regression models. Tobit models are particularly useful because they allow us to assess the consistency of the firm-specific relationship between risk and return across different censoring points of the dependent variable. The results of both the logit and tobit models provide a comprehensive examination of the relationship between idiosyncratic risk and return. The coefficients of the logit model indicate a negative relationship between idiosyncratic risk and stock returns. In other words, an increase in firm-specific or idiosyncratic risk is associated with a lower probability of positive excess returns. This observed negative relationship between idiosyncratic risk and return can be partly attributed to the characteristics of emerging markets. Compared to developed markets, emerging markets often exhibit higher idiosyncratic risk. This can be explained by factors such as a smaller number of well-established companies and market structure imperfections. Market imperfections can lead to inefficiencies and increased speculative activity, which ultimately leads to higher systematic and unsystematic risk for companies. In the next step of the analysis, six different tobit regressions were run with different censored values derived from excess returns and stock returns. These models used zero as the reference point for the dependent variables. According to the coefficients obtained from the tobit regressions, an escalation of idiosyncratic risk leads to an increase in excess returns when excess returns are positive. Conversely, an increase in idiosyncratic risk leads to a decrease in excess returns when excess returns are negative. As a result, firm-specific or idiosyncratic risk emerges as one of the most important determinants of stock prices on the Borsa Istanbul in emerging markets. Moreover, the estimated models do not provide evidence on the impact of stock market sensitivity, except in the tobit4, logit3 and logit4 models where the dependent variable was stock returns. A negative and statistically significant coefficient is observed in these models. Finally, companies with higher market-to-book ratios are expected to have higher stock returns. Most of the BETA coefficients are estimated to be positive and statistically significant in the tobit and logit models. In addition, firm size is found to be an important determinant of stock returns. Firm size implies the institutional structure of the firm and should therefore have a positive effect on returns. This is consistent with expectations, as evidenced by the fact that the coefficient is consistently positive in all models.

References

- Ali, F., Y. Jiang, and A. Sensoy. (2021). Downside risk in Dow Jones Islamic equity indices: Precious metals and portfolio diversification before and after the COVID-19 bear market. *Research in International Business and Finance* 58, 101502.
- Ang, A., R. J. Hodrick, Y. Xing, and X. Zhang. (2009). High idiosyncratic volatility and low returns: International and further US evidence. *Journal of Financial Economics*, 91,1–23.
- Baker, M., J. Wurgler. (2006). Investor sentiment and the cross-section of stock returns. *The Journal of Finance*, 61(4), 1645-1680.
- Bali, T. G., N. Cakici. (2008). Idiosyncratic volatility and the cross section of expected returns. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 43(1), 29-58.
- Baltagi, B. H. (1995). *Econometric analysis of panel data*. 2nd ed. New York: Wiley.
- Bozhkov, S., H. Lee, U. Sivarajah, S. Despoudi, and M. Nandy. (2020). Idiosyncratic risk and the cross-section of stock returns: The role of mean-reverting idiosyncratic volatility. *Annals of Operations Research*, 294(1), 419-452.
- Bradfield, D., B. Munro. (2017). The number of stocks required for effective portfolio diversification, The South African case. *South African Journal of Accounting Research*, 31(1), 44-59.
- Büberkökü, Ö. (2021). Risk-geçiri ilişkisinin analizi, Türkiye örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 14-38.
- Chua, C. T., J. Goh, and Z. Zhang. (2010). Expected volatility, unexpected volatility, and the cross-section of stock returns. *Journal of Financial Research*, 33(2), 103-123.
- Chung, K. H., J. Wang, and C. Wu. (2019). Volatility and the cross-section of corporate bond returns. *Journal of Financial Economics*, 133(2), 397-417.
- De Santis, G. and S. Imrohoğlu. (1997). Stock returns and volatility in emerging financial markets. *Journal of International Money and finance*, 16(4), 561-579.
- Fabozzi, F. J., S. M. Focardi, P. N. Kolm, and D. A. Pachamanova. (2007). *Robust portfolio optimization and management*. New Jersey, John Wiley & Sons.

- Fu, F. (2009). Idiosyncratic risk and the cross-section of expected stock returns. *Journal of Financial Economics*, 91(1), 24-37.
- Huang, W., Q. Liu, S. G. Rhee, and L. Zhang. (2010). Return reversals, idiosyncratic risk, and expected returns. *The Review of Financial Studies*, 23(1), 147-168.
- Hyung, N., C. G. De Vries. (2005). Portfolio diversification effects of downside risk. *Journal of Financial Econometrics*, 3(1), 107-125.
- Koluku, R. F., S. S. Pangemanan, and F. Tumewu. (2015). Analysis of market risk, financial leverage, and firm size toward stock return on non-banking companies listed in LQ45 index of IDX. *Jurnal Riset Ekonomi, Manajemen, Bisnis dan Akuntansi*, 3(2), 528-536.
- León, A., J. M. Nave, G. Rubio. (2007). The relationship between risk and expected return in Europe. *Journal of Banking & Finance*, 31(2), 495-512.
- Levy, H. (1978). Equilibrium in an imperfect market, a constraint on the number of securities in the portfolio. *The American Economic Review*, 68(4), 643-658.
- Lintner, J. (1965). The valuation of risk assets and the selection of risky investments in stock portfolios and capital budgets. *Review of Economics and Statistics*, 47(1), 13-37.
- Liu, Y. 2022. The short-run and long-run components of idiosyncratic volatility and stock returns. *Management Science*, 68(2), 1573-1589.
- Malkiel, B. G., and Y. Xu. (2002). *Idiosyncratic risk and security returns*. Last modified January 24, 2001. Accessed December 16, 2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=255303
- Merton, R. C. (1987). Presidential address, a simple model of capital market equilibrium with incomplete information. *Journal of Finance*, 42, 483-510
- Qadan, M., D. Kliger, and N. Chen. (2019). Idiosyncratic volatility, the VIX and stock returns. *The North American Journal of Economics and Finance*, 47, 431-441.
- Shahzad, F., Z. Fareed, Z. Wang, and S. G. M. Shah. (2020). Do idiosyncratic risk, market risk, and total risk matter during different firm life cycle stages?. *Physica A, Statistical Mechanics and its Applications*, 537, 122550.
- Sharpe, W. (1964). Capital asset prices, a theory of market equilibrium under conditions of Risk. *Journal of Finance*, 33(1), 885-901.

Statman, M. (1987). How many stocks make a diversified portfolio?. *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 22(3), 353-363.

Umutlu, M. (2015). Idiosyncratic volatility and expected returns at the global level. *Financial Analysts Journal*, 71(6), 58-71.

Umutlu, M. (2019). Does idiosyncratic volatility matter at the global level?. *The North American Journal of Economics and Finance*, 47, 252-268.

Yılmaz, K., S. Kale. (2022). Risk ve finansal göstergeler arasındaki asimetrik ilişki, BIST imalat sektöründe bir uygulama. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 36, 1-20.

Ethics Statement: The author declares that ethical rules have been followed in all preparation processes of this study. In case of a contrary situation regarding scientific ethics issues, all responsibility belongs to the authors of the study and Çankırı Karatekin University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Araştırma Makalesi

Makroekonomik Politikaların Çevresel Bozulmalara Etkisi: Panel Regresyon Analizi

Ayşe ARI

Mersin Üniversitesi, İİBF

ayseari@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8485-5932

Öz

Bu çalışmanın amacı dış borçların çevre üzerindeki etkisini para ve maliye politikasının etkisini de dikkate alarak üst-orta gelir grubu ülkeler için araştırmaktır. Çalışmada 1995-2014 dönemi panel sabit ve rassal etki yöntemleriyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda dış borçların CO2 emisyonunu negatif etkilerken kamu harcaması ve para arzının pozitif etkilediği belirlenmiştir. Çalışmada Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testine de başvurulmuş ve dış borç ile CO2 emisyonu arasında çift yönlü nedensellik olduğu gözlenmiştir. Sonuç olarak, dış borçların daha çok yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımlar için kullanıldığı söylenebilir. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümeyi hızlandırmak amacıyla genişletici para ve maliye politikası uyguladığında bunun çevre kalitesine olumsuz yansımaları beklenebilecektir.

Anahtar kelimeler: Dış borç, para politikası, maliye politikası, CO2 emisyonu
Jel Sınıflandırma Kodları: F34, E52, Q50

The Impact of Macroeconomic Policies on Environmental Degradation: A Panel Regression Analysis¹

Abstract

The aim of this study is to investigate the impact of external debt on environmental quality, considering the impacts of monetary and fiscal policies for upper-middle income countries. In the study, the 1995-2014 period was analyzed using panel fixed and random effects methods. The results showed that while external debts affected CO2 emissions negatively, public expenditure and money supply had positive effects. In the study, we also employed the causality test proposed by Dumitrescu and Hurlin (2012) and observed that there is a bidirectional causality relationship between external debt and CO2 emissions. As a result, we can say that foreign debts are mostly used for investments in the renewable energy sector. When developing countries implement expansionary monetary and fiscal policies in order to accelerate economic growth, it is expected that this will have a negative impact on environmental quality.

Keywords: External debt, monetary policy, fiscal policy, CO2 emissions
JEL Classification Codes: F34, E52, Q50

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 12.10.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 21.02.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Arı, A. (2024). Makroekonomik politikaların çevresel bozulmalara etkisi: panel regresyon analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 467-492. doi: 10.18074/ckuiibfd.1375059

1. Giriş

Küreselleşme, teknoloji ve inovasyon çağının yaşandığı günümüzde ülkeler diğer ülkelerle sosyal, kültürel, politik ve ekonomi alanlarında çeşitli ölçülerde bütünleşmektedir. Ekonomi alanında da küreselleşmenin bir sonucu olarak dış borçlanma olaylarıyla karşılaşmaktadır. Dış borçlanma gelişmekte olan ülkeler için önemli bir fon kaynağı olarak görülmektedir (Mumuni ve Abille, 2023, s.2). Ancak gelişmekte olan ülkelerde dış borçlardaki artış sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşılmasında ülke için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bununla beraber dış borçların yüksek seviyelere ulaşması yatırımlar, ekonomik büyüme, yoksulluk ve gelir eşitsizliği gibi birçok makroekonomik göstergelyi olumsuz etkileyebilecektir (Akram ve Hamid, 2016, s. 99; Farid; 2017, s.11). Son dönemde ise dış borçların çevreyi de etkileyebileceği ve bunun temelde dış borçların enerji sektörünün finansmanında kullanmasından kaynaklanabileceği ileri sürülmektedir (Akam, Owolabi ve Nathaniel, 2021, s. 65301; Beşe ve Friday, 2022a, s.3).

Dış borçların yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğinin yüksek olduğu yatırımların finansmanı için kullanılması, çevre kalitesini artırıcı etki yaratabilecektir. Bu durumda yenilenebilir enerji yatırımlarının maliyetinin yüksek olması dış borçlara yol açan bir başka faktör olabilmektedir. Ancak dış borcun verimli yatırımlar için kullanılmayıp büyük ölçüde tüketim için kullanılması da söz konusu olabilecektir (Katırcıoğlu ve Celebi, 2018, s. 8844; Akam vd., 2021, s. 65301). Jabari, Aga ve Samour (2022) ise, dış borçların maliye politikası ile de dolaylı olarak enerji üzerinde etkili olabileceğini ileri sürmüştür. Jabari vd.'ye (2022, s.13) göre, yükselen dış borçları geri ödeyebilmek için devlet vergileri artırma yoluna başvurabilecektir. Artan vergi oranları tasarrufların ve dolayısıyla yatırımların ve AR&GE harcamalarının azalmasına yol açacaktır. Bunun sonucunda ise, toplam enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji yatırımları da azalma eğilimi göstererek çevre kalitesi üzerinde pozitif ya da negatif yönde etki yaratabilecektir.

Dış borçların çevre kirliliğini artırıcı etkisi de söz konusu olabilecektir. Örneğin dış borçların yatırım ve üretimi teşvik edecek alanlarda kullanılması durumunda ekonomik büyüme hızlanabilecektir (Katırcıoğlu ve Celebi, 2018, s. 8844). Ekonomik büyümedeki artış ise, enerji talebini artırarak çevre kalitesini düşürücü etki gösterecektir. Özellikle enerjide dışa bağımlı olan ülkeler, ekonomik büyümeye ilaveten enerji ihtiyacının karşılanması için dış borçlara başvurabilmektedir. Bu durum dış borç hacmini ve CO2 emisyonu üzerindeki yansımaları etkileyebilecektir. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler genellikle dış borçlarla ulaştırma, ağır sanayi, enerji ve inşaat gibi sektörleri finanse etmektedir. Söz konusu sektörler ise büyük ölçüde enerji gerektiren ve çevresel bozulmalara yol açan sektörlerdir. Ancak devlet uzun dönemde söz konusu yatırımlarla halkın ve işletmelerin ulaşım ve enerji maliyetlerini düşürmeyi amaçlamaktadır. Bu durumda dış borçların ekonomik büyüme ve altyapı kanalıyla çevre kalitesi üzerindeki etkisi kesin

olmayıp farklı yönlerde gerçekleşebilecektir (Akam vd., 2021, s. 65301; Beşe ve Friday, 2022a, s. 3).

Bu çalışmanın amacı da dış borçlar ile çevre arasındaki ilişkiyi para politikası ve maliye politikasının çevre ile ilişkilerini de dikkate alarak yüksek dış borçlanma sorunu yaşayan gelişmekte olan ülkelerden üst-orta gelir grubu ülkeler için araştırmaktır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açması sebebiyle literatürde yoğun bir şekilde CO2 emisyonunu belirleyen faktörler araştırılmaktadır. Bu faktörler arasında çoğunlukla ekonomik büyüme, enerji tüketimi, finansal gelişme, dışa açıklık ve beşerî sermayeden söz edilmektedir (Bekun, Alola ve Sarkodie, 2019; Wen vd., 2021; Azam, Liu ve Ahmad, 2021). Dış borçların çevreye etkisi ise yeni bir konu olup sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma ile dış borçların çevresel yansımalarının olup olmadığı tespit edilerek dış borçların daha çok hangi alanlara aktarıldığına dair genel bir çıkarsama yapılabilecektir. Bununla beraber çalışmada dış borçların çevreye etkisi ilk defa para ve maliye politikalarının çevre üzerindeki etkisi de dikkate alınarak araştırılmıştır. Para politikasının CO2 emisyonunun azaltılmasına katkı sunabileceği literatürde tartışılan bir başka güncel konudur. Gelişmekte olan ülkeler için fiyat istikrarı ve yüksek büyüme en önemli hedeflerdir. Devlet bu hedefler doğrultusunda para ve maliye politikasını uygulamaktadır. Ancak uygulanan para ve maliye politikasının çevre kirliliği üzerine de etkisinin olabileceği literatürde savunulmaktadır (Qingquan, Khattak, Ahmad ve Ping, 2020; Chishti, Ahmad, Rehman ve Khan, 2021). Böylece bu çalışmada devletin ekonomik büyümeyi teşvik eden para ve maliye politikalarının CO2 emisyonuna etkisinin olup olmadığını belirlemek devletin politika tercihleri açısından önem taşıyabilecektir.

Çalışmanın izleyen ikinci bölümünde para ve maliye politikasının çevre ile ilişkisi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılan veri ve model tanıtılmıştır. Beşinci bölümde analizlerden elde edilen ampirik bulgular ortaya konulmuştur. Altıncı bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

2. Para Politikası, Maliye Politikası ve Çevre İlişkisi

Para politikasının en önemli hedeflerinden birisi fiyat istikrarıdır. Bu hedef doğrultusunda merkez bankası para arzı ya da faiz oranı gibi politika araçlarını kullanmaktadır (Pradeep, 2022, s.3). Ancak merkez bankasının uyguladığı para politikasının çevre üzerinde de yansımaları söz konusu olabilecektir. Para politikasının çevre üzerine yansımaları, toplam talep vasıtasıyla gerçekleşebilecektir (Bletsas, Oikonomou, Panagiotidis ve Spyromitros, 2022, s. 5). Örneğin merkez bankasının daraltıcı para politikası uygulaması sonucunda para arzı azalırken faiz oranları artacaktır. Faizlerdeki artış, bireylerin tüketimlerini azaltarak tasarrufa yönelmesini sağlayacaktır. Firmalar ise, azalan toplam talep nedeniyle üretimlerini kısacaktır (Chan, 2020, s. 8; Ullah, Ozturk ve Sohail, 2021, s. 7451). Böylece artan

faizler, tüketim ve yatırımlarda azalışa yol açarak enerji talebini ve dolayısıyla CO2 emisyonunu azaltabilecektir.

Toplam talebin yanı sıra faiz oranı, CO2 emisyonunu farklı kanallarla da etkileyebilecektir. Bu kanallar inovasyon, finansal gelişme ve doğrudan yabancı yatırımlar olarak sıralanabilir. Merkez bankasının daraltıcı bir para politikasına başvurması ve böylece faiz oranlarının artması, düşük maliyetli finansman imkânını ortadan kaldıracığından işletmelerin yatırım ve yeni projelere yönelmesini engelleyecektir. Bu durumda işletmelerin üretimleri ve enerji talebi azalacaktır. Çevresel bozulmaların ise üretim ve enerji tüketimindeki düşüş neticesinde hafifleyeceği literatürde kabul görmektedir. Ancak faiz oranlarındaki artış, çevre dostu yatırımların da finansman maliyetini yükseltecektir. Bu ise çevresel kaliteyi olumsuz etkileyecektir. Özellikle gelişmekte olan ve sermayeye erişimde kısıtların olduğu gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları, çevre dostu teknoloji yatırımlarını belirleyen önemli faktörlerden birisidir (Campiglio, 2016, s. 220). Daraltıcı para politikası uygulandığında artan faiz oranları neticesinde doğrudan yabancı yatırımlar da ertelenebilecektir. Bu sebeple endüstriyel üretim miktarı azalabilir ya da çevre dostu olmayan üretim ağırlık kazanabilir (Qingquan, vd., 2020, s.1336; Noureen vd., 2022, s. 45666). Kısaca faiz oranı, çeşitli makroekonomik değişkenleri etkileyerek CO2 emisyonunun azalmasına ya da artmasına yol açabilecektir.

Maliye politikası da çevre kalitesi üzerinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir fonksiyona sahiptir (Mughal vd., 2021, s. 65116). Devlet ekonomik büyümeyi ve istihdamı artırmak ya da enflasyonu kontrol altına almak amacıyla maliye politikasına başvurabilmektedir. Bu kapsamda devlet ekonomik kriz dönemlerinde krizin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için maliye politikası araçlarından kamu harcamasını önemli ölçüde artırılabilir (Halkos ve Paizanos, 2017, s.153). İlaveten sosyal politikalar ya da diğer kamu malları politikaları kapsamında devlet dönemsel ya da düzenli olarak kamu harcamalarına ve vergilere yönelik politikalar gerçekleştirebilmektedir (Lopez, Galinato ve Islam, 2011, s. 180; Chishti vd., 2021, s. 3).

Kamu harcaması ise çevre kirliliğini azaltıcı ya da artırıcı etki gösterebilecektir. Lopez vd. (2011), kamu harcamasının çevre kirliliği üzerindeki etkisini 4 grupta sınıflandırmıştır. Bunlardan ilki ölçek etkisi (scale effect) olup kamu harcamasındaki artışın ekonomik büyüme kanalıyla CO2 emisyonunu artırmasını ifade etmektedir. Lopez vd. (2011) kamu harcamasının çevre üzerindeki ikinci etkisini kompozisyon etkisi (composition effect) olarak adlandırmıştır. Burada eğitim ve sağlık gibi beşerî sermayeyi artırıcı alanlara aktarılan kamu harcamalarının CO2 emisyonuna olumlu katkısından bahsedilmektedir. Eğitim ve sağlık harcamaları, bireylerin çevre kalitesine daha fazla önem vermesini ve çevre dostu ürünlere yönelmesini sağlayacaktır. Ancak söz konusu kamu harcamalarının çevre kirliliğini artırması da olasıdır. Eğitim ve sağlık için yapılan kamu

harcamaları şimdiki ve gelecek dönemde bireylerin gelirlerini artıracaktır. Geliri artan bireylerin ise tüketim harcamaları artacak ve böylece toplam talepte artış gözlenecektir. Üçüncü etki ise teknik etki (technique effect)'dir. Teknik etkide çevre dostu modern teknolojilerin yaygınlaşmasını teşvik eden AR&GE harcamaları ön plandadır. Son olarak gelir etkisinden (income effect) bahseden Lopez vd. (2011), ülkede kamu harcaması neticesinde artan gelirin talepte meydana getirdiği artıştan söz etmektedir (Halkos ve Paizanos, 2013, s. 48). Özetle kamu harcamasının çevreye olan etkisinde kamu harcamasının bileşenleri önem taşımaktadır.

Kamu harcamasının çevre üzerindeki etkisi, ülkedeki gelir düzeyine bağlı olarak değişebilecektir. Bu noktada çevrenin lüks mal mı yoksa kamu malı mı olduğu gündeme gelmektedir. Çevre, tüm insanların erişebildiği dolayısıyla dışlamanın söz konusu olmadığı bir kamu malı olarak değerlendirilebilir (Ahmet vd., 2020, s.120). Bu nedenle, çevrenin korunması devletin yükümlülüğünde olacak ve devlet çevre kirliliğinin azaltılmasında etkin rol üstlenerek kamu bütçesine başvurabilecektir. Ancak çevre lüks mal olarak da kabul edilebilmektedir. Çünkü ekonomik kalkınmanın ilk dönemlerinde öncelik bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu koşullarda devletin öncelikli amacı da ekonomik büyümeyi artırmak olduğundan çevre geri planda kalacaktır. Fakat ekonomik büyüme ile beraber gelirin belli bir seviyeyi aşması ile kamu harcaması kaliteli çevreye olan talebi karşılamaya yönelebilecektir. Gelişmiş ülkelerde gelirin yüksek olması, sosyal harcamalara duyulan ihtiyacı azaltarak çevre kalitesini artırmaya yönelik harcamaların artmasına imkân verecektir. İlâveten refah düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde kaliteli çevreye olan talep atacağından devlet üzerinde baskı oluşturacaktır. Söz konusu ülkelerde hizmet sektörünün gelişmiş olması ve modern teknolojilerin kullanılması da kamu harcamasının çevresel alanlara aktarılmasını sağlayacaktır (Halkos ve Paizanos. 2017, s. 136; Moshiri ve Daneshmand, 2020, s. 790). Sonuç olarak EKC hipotezinde ileri sürülen gelir-çevre ilişkisi kamu harcamasıyla da ilişkili olmaktadır (Halkos ve Paizanos, 2013, s. 49). Kamu harcaması ve çevre ilişkisi EKC eğrisine göre değişecektir. EKC hipotezine göre ekonomik büyümenin ilk aşamasında gelir, çevre kirliliğini artırırken ekonomik büyümenin artması ve belli bir gelir düzeyine erişilmesi neticesinde gelir artışı çevre kirliliğini azaltıcı etki gösterecektir. Bu yaklaşım gelir ve çevre kalitesi arasında ters-U şeklinde bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. EKC hipotezi çerçevesinde düşünüldüğünde kamu harcamasının gelişmiş ülkelerde çevre kirliliğini azaltması beklenecektir.

Sonuç olarak çevresel bozulmaların önüne geçebilmek için maliye ve para politikalarının uygulanabileceği belirtilmektedir. Bu kapsamda genel itibariyle daraltıcı para ve maliye politikasının toplam talep ve üretimi azaltarak CO2 emisyonunu azaltırken genişletici para ve maliye politikasının CO2 emisyonunu artıracığı savunulmaktadır (Chan, 2020, s. 12; Mughal vd., 2021, s. 65116).

3. Literatür Araştırması

3.1. Dış Borç-Çevre

Literatürde çevre kirliliğinin belirleyenleri olarak ekonomik büyümeyi araştıran çok sayıda çalışma (Tamazian, Chousa ve Vadlamannati, 2009; Luzzati ve Orsini, 2009; Shahbaz, Kumar, Zakaria ve Hurr, 2017; Dong, Yu, Hadachin, Dai, Wang, Zhang ve Long, 2018; Hussain ve Dey, 2021; Nathaniel, Barua, Hussain ve Adeleye, 2021) bulunmaktadır. Benzer şekilde enerji tüketiminin çevre kirliliğini artıran temel faktör olduğunu belirleyen yoğun bir literatür (Destek, Ballı ve Manga, 2016; Zhang, Liu ve Bae, 2017; Khanna vd., 2019; Danish ve Ulucak, 2020; Anwar, Chaudhary ve Malik, 2021) mevcuttur. Ancak dış borcun çevreye etkisini araştıran çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu konudaki öncü çalışmalardan Katircioğlu ve Celebi (2018) dış borçların CO₂ emisyonuna etkisini Türkiye için 1960- 2013 dönemini kapsayacak şekilde araştırmışlardır. Çalışmada vektör hata düzeltme modeline (VECM) yer veren yazarlar, dış borcun çevre üzerinde anlamlı bir etkisini tespit edememişlerdir. Bir başka çalışmada Beşe, Friday ve Ozden (2021a), Çin örneğini ele almışlardır. Çin ekonomisinin 1978-2014 zaman aralığına odaklanan yazarlar doğrusal ve nonlinear ARDL yöntemlerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda dış borcun CO₂ emisyonunu pozitif etkileyerek çevresel bozulmaları artırdığı belirlenmiştir. Ulaşılan bu sonuçlar yazarlar tarafından Çin ekonomisinde inşaat, ağır sanayi ve gayrimenkul sektörünün önemli hacme sahip olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Hindistan örneğine odaklanan Beşe Friday ve Ozden (2021b) ise, dış borçların çevreye etkisini CO₂ emisyonu, metan gazı, sıvı ve katı fosil yakıt göstergelerini dikkate alarak araştırmışlardır. 1971-2012 zaman aralığını kapsayan ve ARDL yönteminden elde edilen sonuçlarda, dış borçların CO₂ emisyonu ve diğer göstergeler üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bir başka çalışmada Akam vd. (2021), dış borcun çevreye etkisini yüksek borçlu ülkelerden 33'ünü ele alarak analiz etmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında 1990- 2015 dönemini dikkate almışlar ve çeşitli panel yöntemler kullanmışlardır. Çalışma sonucunda dış borcun CO₂ emisyonunu artırdığı görülmüştür. Modelde yer alan diğer açıklayıcı değişkenlerden yenilenebilir enerjinin CO₂ emisyonunu azaltırken ekonomik büyümenin CO₂ emisyonunu artırdığı gözlenmiştir. Nedensellik analizi sonucunda ise dış borç ve CO₂ emisyonu arasında çift yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. Sadiq vd. (2022) ise dış borçların CO₂ emisyonu ve insani gelişme endeksine etkisini araştırmışlardır. Yazarlar BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerini 1990-2019 yılları için incelemişlerdir. Çalışmada panel ARDL, CCEMG ve AMG yöntemlerine başvuran yazarlar elde ettikleri sonuçlarda dış borçların çevre kalitesini olumlu etkilediğini belirlemişlerdir. Ancak CO₂ emisyonu ve dış borç arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Türkiye'nin dış borçlarının CO₂ emisyonuna ve ekolojik ayak izine etkisini 1970-2016 zaman aralığı için araştıran Beşe ve Friday (2022a), ARDL yöntemini tercih etmişlerdir. Yazarlar çalışma sonucunda dış borçlar ve CO₂ emisyonu arasında ters-

U şeklinde bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Ancak dış borçlar ile çevresel ayak izi arasında ters-U ilişkisine rastlamamışlardır. Nedensellik analizleri ise dış borçlardan CO2 emisyonuna doğru bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye örneğini ele alan bir başka çalışmada dış borçların kömür tüketiminin yol açtığı CO2 emisyonu üzerindeki etkisini araştıran Beşe ve Friday (2022b), 1970- 2020 dönem aralığını analiz etmişlerdir. Çalışmada ARDL yöntemini kullanan yazarlar, dış borçların CO2 emisyonu üzerindeki etkisinin negatif ve anlamsız olduğunu tespit etmişlerdir. Jabari vd. (2022) de Türkiye ekonomisine odaklanmışlar ve dış borçların yenilenebilir enerji üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada bootstrap ARDL yöntemine yer veren yazarlar, dış borcun yenilenebilir enerji üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada ayrıca dış borçlardan yenilenebilir enerjiye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Ulaşılan bu sonuçların Türkiye’de dış borçların enerji gelişimini ve çevrenin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle yöneticilerin, dış borçları azaltacak politikalara başvurması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca yöneticilerin sürdürülebilir enerji için yenilenebilir enerji yatırımlarını ve enerji etkinliğini artıracak politikaları teşvik etmesi gerektiğine işaret edilmiştir.

3.2. Para Politikası, Maliye Politikası ve Çevre

Makroekonomik politikalar ve çevre ilişkisini analiz eden çalışmalardan bazıları para politikası ve çevre ilişkisine odaklanırken bazıları ise maliye politikası-çevre ilişkisine odaklanmıştır. Para ve maliye politikasının çevre üzerindeki etkisini birlikte analiz eden çalışmalardan Chishti vd. (2021), BRICS ülkelerini araştırmışlardır. Çalışmada 1985-2014 zaman aralığı dikkate alınmış ve çeşitli panel yöntemler kullanılarak bir analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, genişletici para ve maliye politikası CO2 emisyonunu artırırken daraltıcı para ve maliye politikası CO2 emisyonunu azaltıcı etki göstermiştir. Modelde yer alan diğer değişkenlerden toplam tüketim harcaması ve fosil yakıt tüketimi CO2 emisyonunu artırmakta, yenilenebilir enerji CO2 emisyonunu azaltmaktadır. Bir başka çalışmada Mughal vd. (2021), ASEAN ülkelerini dikkate almışlardır. Yazarlar çalışmalarında 1990-2019 dönemini panel ve zaman serisi teknikleri ile araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, panelin tamamı için uzun dönemde daraltıcı para politikası CO2 emisyonunu azaltırken genişletici para politikası CO2 emisyonunu artırmaktadır. Ayrıca uzun dönem sonuçlarında, genişletici maliye politikasının CO2 emisyonunu azalttığı gözlemlenmiştir. Kısa dönem sonuçları ise, genişletici para ve maliye politikalarının CO2 emisyonunu pozitif etkilediği yönündedir. Pakistan ekonomisi için para ve maliye politikasının çevre üzerindeki asimetric etkisine odaklanan Ullah vd. (2021), NARDL (nonlinear autoregressive distributed lag) tekniğine başvurmuşlardır. Çalışma sonucunda pozitif ve negatif maliye politikası şoklarının kısa dönemde CO2 emisyonunu artırırken uzun dönemde azalttığı tespit edilmiştir. Para politikasının pozitif ve negatif şoklarının kısa dönemde CO2 emisyonunu artırdığı ancak uzun dönemde pozitif şokların CO2

emisyonunu azalttığı negatif şokların ise anlamsız olduğu belirlenmiştir. Gelişmekte olan 16 Asya ülkesi için genişletici ve daraltıcı para ve maliye politikasının çevreye etkisini araştıran Noureen, Iqbal ve Chishti (2022) ise 1990-2017 dönemini ele almışlardır. Yazarlar, CO2 emisyonu, azot ve metan gazı gibi farklı kirlilik göstergelerini bağımlı değişken olarak kullanmışlardır. Para ve maliye politikası aracı olarak ise, reel faiz ve vergi geliri değişkenleri tercih edilmiştir. Diğer açıklayıcı değişkenler olarak modelde fosil yakıt tüketimi, yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme yer almıştır. Çalışma sonucunda genişletici para ve maliye politikalarının çevre kirliliğini artırdığı görülmüştür. Daraltıcı para ve maliye politikasının ise CO2 emisyonunu azaltarak çevre kalitesini artırmada etkili faktörler olduğu belirlenmiştir. Bir başka çalışmada Bletsas vd. (2022), 95 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi panel veri yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada 1998–2019 dönemi incelenmiştir. Elde edilen kanıtlar, kamu harcaması ve para arzının CO2 emisyonunu azalttığı yönündedir. Öte yandan Bletsas vd. (2022) merkez bankalarının şeffaflığı ve bağımsızlığını da modele açıklayıcı değişken olarak dâhil etmişlerdir. Merkez bankasının bağımsız olduğu ülkelerde para politikasının etkinliğinin arttığına dikkat çeken Bletsas vd.'ye (2022, s.2) göre, böyle bir durumda enflasyon ve diğer makroekonomik göstergelerde daha iyi sonuçlar alınacağından merkez bankası bağımsızlığının çevre kalitesini artırıcı etkisi önemli olabilecektir. Çalışmada ulaşılan bulgular da yazarların savını destekler niteliktedir.

Literatürde sadece para politikasının çevre ile ilişkisine odaklanan çalışmalardan Işıksal, Samour ve Resatoglu (2019) Türkiye ekonomisini ele almışlar ve reel faizlerin CO2 emisyonuna etkisini sorgulamışlardır. Yazarlar çalışmalarında 1980-2014 zaman aralığını ARDL ve VECM yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgular reel faiz oranının CO2 emisyonunu negatif etkilediği yönündedir. Böylece faizlerdeki artışın CO2 emisyonunu düşüreceği gözlenmiştir. Qingquan vd. (2020), Asya ekonomilerini 1990–2014 zaman aralığı için incelemişlerdir. Yazarlar işçi dövizleri, gelir, şehirleşme ve beşerî sermaye değişkenlerine de modelde yer vermişlerdir. Pedroni ve Kao eşbütünleşme yöntemlerini kullanan yazarlar daraltıcı para politikasının CO2 emisyonunu hafiflettiğini tespit etmişlerdir. Ulaşılan bulgulara göre, reel faiz oranlarındaki % 1'lik artış, CO2 emisyonunu % 0,11 oranında azaltmaktadır. Diğer değişkenlerden beşerî sermayedeki artış CO2 emisyonunu azaltırken ekonomik büyüme, fosil yakıt tüketimi ve işçi dövizleri CO2 emisyonunu artırmaktadır. Chan (2020) ise genel denge modeli ile para politikasının CO2 emisyonu üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla kamu bankası tarafından belirlenen faiz oranlarını dikkate almıştır. Çalışma sonucunda para ve maliye politikasının CO2 emisyonunu azaltmada etkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Chan (2020, ss.12-13) çalışmasında ekonomik büyüme hedefleyen devletin genişletici para politikası uyguladığında, CO2 emisyonunu da stabilize etmek için emisyon vergisi uygulaması gerektiğini belirtmiştir. Pradeep (2022) ise Hindistan örneğine odaklanmış ve 1971–2014 yıllarını dinamik ARDL yöntemi ile analiz etmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar, gelir ve dışa açıklığın da

dikkate alındığı model sonucunda faiz oranı ile CO2 arasında kısa ve uzun dönem için pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Bu durumda sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için optimal bir para politikası uygulanması gerektiği belirtilmiştir.

Bunlara ilaveten para arzının enerji tüketimi üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalar da bulunmaktadır. Böylece para politikasının enerji tüketimi vasıtasıyla çevre üzerindeki etkisine yönelik bir çıkarsama yapılabilecektir. Örneğin Glasure (2002), Kore ekonomisini VECM model ile incelemiştir. Yazar, 1974 ve 1979 yıllarında gerçekleşen petrol krizi sebebiyle Kore'nin 1970 ve 1980'lerde stagflasyon yaşamasına dikkat çekerek bu dönemde uygulanan daraltıcı para ve maliye politikasının enerji tüketimi üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Çalışma sonucunda para arzı ve kamu harcamalarının enerji tüketiminde etkisinin olacağı belirtilmiştir. Bir başka çalışmada Ighodaro (2010), Nijerya örneğini incelemiştir. 1970-2005 dönemini Johansen yöntemiyle analiz eden yazar, geniş para arzının elektrik, gaz ve petrol tüketiminin Granger nedeni olduğunu tespit etmiştir.

Literatürde kamu harcaması-çevre ilişkisini analiz eden çalışmalar da yer almaktadır. Ancak maliye politikasının etkinliği konusunda elde edilen bulgular kesin değildir. Bunlar genelde kamu harcamasının CO2 emisyonunu azaltıcı etkisi olduğunu tespit ederken bazı çalışmalar ise CO2 emisyonunu artırıcı etki tespit etmiştir (Wójtowicz, Szolno-Koguc ve Braun, 2022, s.2). Kamu harcamasının CO2 emisyonunu azalttığını tespit eden çalışmalardan Halkos ve Paizanos (2013), 77 ülkeyi GMM (generalised method of moments) yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmada çevre kalitesi göstergesi olarak SO2 ve CO2 emisyonlarına yer verilmiştir. 1980-2000 dönemini kapsayan çalışma sonucunda kamu harcamasının düşük gelir düzeyinde SO2 üzerindeki etkisinin negatif iken, yüksek gelir düzeyinde pozitif olduğu görülmüştür. Kamu harcamasının söz konusu dolaylı etkisinin CO2 emisyonu üzerinde ise büyük ölçüde negatif olduğu belirlenmiştir. Bir başka çalışmada Halkos ve Paizanos (2016) ABD ekonomisini ele almışlar ve 1973-2013 dönemini analiz etmişlerdir. VAR (vector auto regression) modelinin kullanıldığı çalışma sonucunda genişletici kamu harcamasının üretim ve tüketimden kaynaklı CO2 emisyonunu azalttığı gözlenmiştir. Türkiye'yi dikkate alan çalışmalardan Katırcıoğlu ve Katırcıoğlu (2018), kamu harcamasının CO2 emisyonuna etkisini EKC eğrisi çerçevesinde araştırmışlardır. Yazarlar ARDL yaklaşımına ve ECM (error correction models) yöntemine yer verdikleri çalışmalarında 1960-2013 dönemini aylık verilerle analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgular ise EKC hipotezinin geçerli olduğu ve kamu harcamasının CO2 emisyonunu negatif etkilediği yönündedir. Böylece Türkiye'de maliye politikasının CO2 emisyonunu azaltmada etkili olabileceğini belirtmişlerdir. Ancak maliye politikasının CO2 üzerindeki etkisinin küçük olduğu gözlenmiştir. Ahmet vd. (2020) ise, 30 AB ülkesini ele almışlar ve kamu harcamalarının çevre üzerindeki etkisini dinamik panel yöntemiyle araştırmışlardır. 1995-2017 dönemini kapsayan çalışmada kamu harcamasının CO2 emisyonuna negatif etkisi olduğu belirlenmiştir. Aynı çalışmada kamu harcamaları bileşenlerine ayrılarak da analiz

yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre eğitim ve sosyal koruma harcamaları çevre kalitesini artırıcı etki gösterirken sağlık harcaması ve çevre koruma harcamalarının CO2 emisyonu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bir başka çalışmada Bilgili vd. (2021), Türkiye’yi de kapsayan 30 ülkeye odaklanmışlardır. FMOLS ve GMM tekniklerinin yer aldığı analizler sonucunda 1991–2017 dönemi için sağlık harcamasının, çevre kirliliğini hafifletici etkisi olduğu tespit edilmiştir. Fakat söz konusu negatif etkinin CO2 emisyonunun düzeyine göre değiştiği gözlenmiştir. Sonuç olarak yöneticilerin sağlık harcamasını artırarak daha kaliteli bir çevreye ulaşabilecekleri ifade edilmiştir. G7 ülkelerinde maliye politikasının CO2 emisyonuna etkisini araştıran Yılcı ve Pata (2022) ise bootstrap nedensellik testini tercih etmişlerdir. Çalışmada kamu harcamalarından CO2 emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiş ve bu etkinin zamanla değiştiği gözlenmiştir. Böylece maliye politikasının CO2 emisyonunu azaltmada belirli dönemlerde etkili olabileceği ifade edilmiştir. Polonya örneğini ele alan Wójtowicz vd. (2022) ise, kamu harcamalarının CO2 emisyonu etkisini bölgesel düzeyde incelemişlerdir. Ulaşılan sonuçlara göre, kamu harcamasındaki artış CO2 emisyonunun azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Çalışmada çevresel harcamaların ise CO2 emisyonunu artırıcı etki gösterdiği gözlenmiştir.

Kamu harcamasının CO2 emisyonunu artırdığını belirleyen çalışmalardan Mohammed Saud vd. (2019), Venezuela ekonomisini 1971-2013 yılları için incelemişlerdir. ARDL yöntemini tercih eden yazarlar, yöneticilerin çevresel etkileri ve sürdürülebilir kalkınmayı dikkate almadan kamu harcamalarına başvurduğuna işaret etmişlerdir. Genişletici maliye politikasının CO2 emisyonunu artırdığını tespit eden bir başka çalışma Yuelan vd. (2019)’a aittir. Yazarlar çalışmalarında Çin ekonomisini ele almışlardır. Le ve Ozturk (2020) ise, 47 gelişen ülkeyi panel eşbütünleşme teknikleri ile analiz etmişlerdir. Çalışmada ayrıca Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testine yer verilmiş ve kamu harcaması ile çevre kalitesi arasında çift yönlü nedensellik olduğu gözlenmiştir.

Kamu harcamasının çevreye yönelik bir etkisinin olmadığını tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan Çin örneğini şehirler bazında inceleyen Hua, Rui ve Yaqin (2018), CO2 emisyonu üzerinde eğitim ve AR-GE harcamalarının etkisini ayrı ayrı dikkate almışlardır. Elde edilen bulgulara göre kompozisyon etkisini gösteren eğitim harcamaları ve teknik etkiyi yansıtan AR-GE harcamalarının çevre kirliliği üzerindeki etkisi önemsiz olmakla birlikte kompozisyon etkisi teknik etkiye göre daha güçlüdür. İlave eden elde edilen sonuçlar bölgelere göre farklılık göstermektedir. Benzer şekilde kamu harcamasının çevreye etkisine dair bir bulgu elde edemeyen Moshiri ve Daneshmand (2020) İran ekonomisini dikkate almışlardır. Çalışmada ARDL yöntemini tercih eden yazarlar, elde edilen bulguları, ekonominin yeterince büyük olmaması ve belli bir eşik değerine ulaşamamasıyla açıklamışlardır. Samah vd. (2021), Malezya ekonomisini 2005-2019 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmada Johansen eşbütünleşme testi, VECM analizi ile Granger nedensellik testine yer verilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre kamu harcamasından

CO2 emisyonuna doğru bir etki istatistiksel olarak anlamsızdır. Ancak aynı çalışmada CO2 emisyonundan kamu harcamasına doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

Sonuç olarak dış borçlar, para politikası ve maliye politikasının çevre üzerindeki etkisini araştıran çalışmalarda farklı ülkeler, farklı yöntemlerle incelenmiştir. Ancak çalışmalardan elde edilen sonuçlarda tam bir uzlaşımın sağlanamadığı görülmektedir. Para ve maliye politikası ile dış borçların çevreye etkisi konusunda kesin bir sonuca varılamamasında, çalışmalarda tercih edilen ekonometrik yöntem ve zaman aralığı ile modelde yer alan kontrol değişkenleri etkili olabilir. Bu nedenle söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle dış borçların çevreye etkisini araştıran az sayıda çalışma olması, bu konudaki yeni çalışmalardan elde edilecek sonuçların önemli olacağına işaret etmektedir.

4. Veri Seti ve Model

Çalışmada makroekonomik politikaların çevre üzerindeki etkisi üst-orta gelir grubu ülkelerden 29²'u dikkate alınarak ve 1995-2014 zaman aralığını kapsayacak şekilde analiz edilmiştir. Ülkeler, mevcut veriler dikkate alınarak belirlenmiştir. Çalışmada literatürdeki Akam vd. (2021), Chishti vd. (2021) ile Noureen vd.'nin (2022) çalışmaları örnek alınarak aşağıdaki model oluşturulmuştur;

$$CO2_{it} = \beta_1 DEBT_{it} + \beta_2 GROWTH_{it} + \beta_3 MONEY_{it} + \beta_4 FISCAL_{it} + \beta_5 ENERGY_{it} + C + e_t \quad (1)$$

Eşitlikte bağımlı değişken olarak ($CO2_{it}$); CO2 emisyonu (kt) verisi kullanılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerden $DEBT_{it}$, dış borçları, $GROWTH_{it}$ ise ekonomik büyümeyi temsil etmektedir. Dış borç değişkeni için, toplam dış borçların GSYİH'ya oranı kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi yansıtmak üzere ise, reel GSYİH verisi kullanılmıştır. Modelde yer verilen $MONEY_{it}$, $FISCAL_{it}$ ve $ENERGY_{it}$ değişkenleri sırasıyla para politikası, maliye politikası ve enerji tüketimini ifade etmektedir. Para politikasını yansıtmak üzere, M2 para arzının GSYİH'ya oranı tercih edilirken, maliye politikası aracı olarak ise kamu harcamasının GSYİH'ya oranı kullanılmıştır. Enerji tüketimi verisi olarak ise fosil yakıt tüketiminin toplam enerji tüketimi içerisindeki yüzde oranı modelde yer almıştır. Değişkenlerin hepsi Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiş olup logaritmik değerleri kullanılmıştır. Modelde yer alan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 1'de özetlenmiştir.

² Cezayir, Arnavutluk, Ermenistan, Arjantin, Azerbaycan, Belarus, Bostwana, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Dominic Cumhuriyeti, Ekvator, Gabon, İran, Jamaika, Ürdün, Kazakistan, Mairitus, Meksika, Peru, Paraguay, Romanya, Sri Lanka, Güney Afrika, Tayland, Türkiye, Lübnan.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişkenler	Kapsam	Veri Kaynağı
CO2	CO2 emisyonu (kt)	Dünya Bankası
DEBT	Dış borçlar (GSYİH içerisindeki % payı)	Dünya Bankası
GROWTH	Reel GSYİH	Dünya Bankası
MONEY	M2 para arzı (GSYİH içerisindeki % payı)	Dünya Bankası
FISCAL	Kamu harcaması (GSYİH içerisindeki % payı)	Dünya Bankası
ENERGY	Fosil yakıt tüketimi (enerji tüketimi içerisindeki % payı)	Dünya Bankası

Eşitlik 1'deki modelin tahmini için sabit etki ve rassal etki modellerine yer verilmiştir. Panel veri modelinde ortak özelliğe sahip bir gruba odaklanan analizlerde sabit etki modelinin kullanılması önerilmektedir. Sabit ve rassal etki modeli arasındaki tercihte Hausman testi de istatistiksel olarak değerlendirme yapmak için literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır. Hausman testinde temel hipotez açıklayıcı değişken ve hata terimi arasında korelasyon olmadığını ifade ederken alternatif hipotez açıklayıcı değişken ve hata teriminin korelasyonlu olduğunu ifade etmektedir. Bir başka deyişle temel hipotez rassal etki modeline işaret ederken alternatif hipotez sabit etki modelinin uygun olduğuna işaret etmektedir. Hausman istatistiği aşağıdaki şekilde formüle edilebilir (Busu ve Nedelcu, 2021, s. 5);

$$H = (\widehat{\beta}_{FE} - \widehat{\beta}_{RE})^T \left(var(\widehat{\beta}_{FE}) - var(\widehat{\beta}_{RE}) \right)^{-1} - \left((\widehat{\beta}_{FE}) - (\widehat{\beta}_{RE}) \right) \quad (2)$$

Eşitlikteki $\widehat{\beta}_{FE}$ ve $\widehat{\beta}_{RE}$, sabit etki ve rassal etki model tahminlerini temsil etmektedir. Çalışmada nedensellik analizine de başvurulmuştur. Nedensellik analizi için Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin testi, heterojeniteyi dikkate almakta ve yatay kesit bağımlılığının olduğu durumlarda tutarlı sonuçlar vermektedir.

5. Ampirik Bulgular

Çalışmada durağanlık sınamasına geçmeden önce hangi birim kök testlerinin kullanılabileceğine karar vermek için yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Breusch ve Pagan'ın (1980) LM (Lagrange Multiplier) testi, Pesaran'ın (2004) CD ve LM ile Pesaran, Ullah ve Yamagata'nın (2008) sapması-düzeltilmiş LM (bias-adjusted LM) testleri yapılmıştır. Bu testler birimler arasındaki olası yatay kesit bağımlılığını tespit ederek sapmasız ve tutarlı sonuçlar veren birim kök ve eşbütünleşme yöntemlerinin tercih edilmesi noktasında

yol gösterici olacaktır. Söz konusu testlerden Pesaran CD ve sapması-düzeltilmiş LM testleri, yatay kesitin zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda tutarlı sonuçlar vermektedir (Pesaran, 2004; Pesaran vd., 2008). Bahsedilen testlerden elde edilen sonuçlar Tablo 2’de özetlenmiştir. Tablo 2 incelendiğinde bütün testler için olasılık değerlerinin 0,01’den küçük oldukları görülmektedir. Bu sonuçlar değişkenler için yatay kesit bağımlılığının mevcut olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişkenler	Breusch-Pagan LM	Pesaran LM	Sapması Düzeltilmiş LM	Pesaran CD
CO2	4100,281(0,000)	129,6439(0,000)	128,8807(0,000)	39,25535(0,000)
DEBT	2454,567(0,000)	71,89061(0,000)	71,12745(0,000)	4,606136(0,000)
FISCAL	1570,515(0,000)	40,86648(0,000)	40,10332(0,000)	6,680021(0,000)
MONEY	3226,084(0,000)	98,96553(0,000)	98,20238(0,000)	48,59826(0,000)
GROWTH	7165,174(0,000)	237,2005(0,000)	236,4373(0,000)	84,34440(0,000)
ENERGY	1704,921(0,000)	45,58319(0,000)	44,82004(0,000)	4,261421(0,000)

Serilerde yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi sebebiyle çalışmada ikinci nesil birim kök testlerinden bootstrap tekniğini kullanan ve küçük örneklem sapmasını dikkate alan Smith, Leybourne, Kim ve Newbold (2004) testine yer verilmiştir. Smith vd. (2004) çalışmasındaki LM testini IPS testini geliştirerek elde etmiştir. Smith vd. (2004) ayrıca ADF t-istatistiklerini modifiye ederek panel versiyonunu geliştirmiş ve ADF regresyonuna dayanan MAX., WS ve MinLM testlerini sunmuştur (Romero-Avila, 2008, s. 2273). Tablo 3’te özetlenen birim kök istatistiklerinde serilerin % 1 anlamlılık düzeyinde panelin birim köklü olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilmekte ve serilerin seviyede durağan oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Smith vd. (2004) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	IPS ist.	Max ist.	LM ist.	MinLM ist.	WS ist.
DEBT	-3,405(0,000)	-3,283(0,000)	8,306(0,000)	7,949(0,000)	-3,599(0,000)
CO2	-3,503(0,000)	-3,230(0,000)	8,546(0,000)	7,925(0,000)	-3,507(0,000)
GROWTH	-3,176(0,000)	-2,923(0,000)	7,454(0,000)	6,725(0,000)	-3,219(0,000)
ENERGY	-4,058(0,000)	-3,870(0,000)	9,550(0,000)	9,185(0,000)	-4,168(0,000)
FISCAL	-3,976(0,000)	-3,718(0,000)	9,606(0,000)	8,942(0,000)	-4,069(0,000)
MONEY	-4,357(0,000)	-3,992(0,000)	10,189(0,000)	9,506(0,000)	-4,210(0,000)

Sabit ve rassal etki modelleri öncesinde uygun modelin belirlenmesi amacıyla bir takım testler gerçekleştirilmiştir. Bunlardan Pooled OLS ve rassal etkiler modelini test eden Breush-Pagan Lagrange Multiplier LM Testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir. LM testi sonuçları, rassal etki modelinin tercih edilmesini önermektedir. Çalışmada ikinci olarak Pooled OLS ve sabit etkileri sınanan F testine başvurulmuştur. Ulaşılan sonuca göre, F test istatistiğinin olasılık değeri 0,05'ten küçüktür. Bu nedenle Pooled OLS modelinin uygun olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilmekte ve sabit etkiler modeli önerilmektedir. Üçüncü olarak rassal etki ve sabit etki modellerini sınamak amacıyla Hausman testine yer verilmiştir. Hausman testi olasılık değerinin 0,05'ten küçük olması dolayısıyla rassal etki modeline karşı sabit etki modelinin uygun olduğu görülmektedir. Sabit etki modeli, uygulanan F-grup ve F-zaman istatistiklerinin sonucuna göre birim ve zaman etkileri içerecek şekilde 2 yönlü olarak tahmin edilmiştir. Çalışmada karşılaştırma yapabilmek amacıyla rassal etki modeli sonuçlarına da yer verilmiştir. Rassal etki modeline ilişkin LM-time ve Honda-time test istatistiklerinin 0,05'ten büyük olması sebebiyle modelin zaman etkileri içermediği görülmüş ve bu sebeple rassal etki modeli sadece birim etkileri içerecek şekilde tek yönlü olarak tahmin edilmiştir.

Tablo 4: Sabit Etki ve Rassal Etki Modeli Test Sonuçları

F test: 400,87(0,000)	LM test: 4429,37(0,000)
Hausman test: 55.59(0,000)	LMgroup: 4429,374(0,000)
F group: 398,9303(0,000)	LM-time: 0,453800(0,500536)
F-time: 1,707006 (0,03143)	Hondagroup: 66,55354(0,000)
	Honda-time:-0,673647(0,749732)
Değişenvaryans testleri	
LMF fixed: 342,9531(0,000)	Mh_random:273,3440(0,000)
Otokorelasyon testleri	
LMp-stat: 330,1711(0,000)	LMmurho-sta: 4438,686(0,000)
Durbin-Watson: 0,349880	LMmu/rho-sta: 4109,223(0,000)

Sabit etki ve rassal etki modellerinin otokorelasyon ve değişen varyans içerip içermediğini belirlemek amacıyla Durbin-Watson ve LM testleri kullanılmıştır. Söz konusu test sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Buradaki sonuçlara göre, modelin otokorelasyon ve değişenvaryans içermediğini ifade eden temel hipotezler

reddedilmektedir. Değişenvaryans ve otokorelasyon sorununun ortadan kaldırılması için sabit etki modeli cross-section White ve rassal etki modeli cross-section White (PCSE) dirençli tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tablo 5: Sabit Etki ve Rassal Etki Modeli Sonuçları

Değişkenler	Sabit etki modeli		Rassal etki modeli	
	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
DEBT	-0,076359	0,0000	-0,079380	0,0000
GROWTH	0,278335	0,0000	0,496194	0,0000
FISCAL	0,196399	0,0000	0,235899	0,0000
ENERGY	1,042968	0,0000	0,965244	0,0000
MONEY	0,078713	0,0027	0,045114	0,0855

Dış borç, para politikası ve maliye politikasının çevre üzerindeki etkisini ortaya koyan panel regresyon katsayı tahminleri ise Tablo 5'te yer almaktadır. Burada sabit etki ve rassal etki bulgularının birbiriyle uyumlu olduğu görülmektedir. CO2 emisyonu üzerinde dış borçların etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar Sadiq vd.'nin (2022) BRICS ülkelerini dikkate alan çalışmasıyla örtüşürken Beşe ve Friday'in (2022b) Türkiye'yi ele alan çalışmasıyla kısmen uyumludur. Modeldeki diğer değişkenlerden ekonomik büyüme ve fosil yakıt tüketiminin CO2 emisyonu üzerindeki etkisi teoride beklenildiği gibi pozitif ve anlamlıdır. Fosil yakıt kullanımındaki % 1'lik artış CO2 emisyonunu yaklaşık % 1 oranında artırmaktadır. CO2 emisyonu üzerinde en fazla etkiye fosil yakıt tüketimi ve ekonomik büyümenin sahip olduğu görülmektedir. Fosil yakıt tüketiminin CO2 emisyonu üzerindeki temel faktör olması ve CO2 emisyonunu doğrudan etkilemesi bunun nedeni olarak söylenebilir. Para arzının CO2 emisyonu üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olması ise ulaşılan bir başka bulgu olup genişleyici para politikasının çevresel bozulmalara yol açtığını ifade etmektedir. Elde edilen bu kanıt, Türkiye için CO2 emisyonu üzerindeki para politikasının etkisini sorgulayan Işıksal vd.'nin (2019) bulgularıyla örtüşmektedir. Işıksal vd. (2019) çalışmasında para politikası aracı olarak faiz oranlarını kullanmış ve söz konusu değişkene ait katsayıyı negatif olarak tespit etmiştir. Benzer şekilde para politikasına ilişkin sonuçlar literatürdeki Qingquan vd. (2020), Noureen vd. (2022) ve Bletsas vd.'nin (2022) çalışmalarıyla da uyumludur. Modeldeki kamu harcamasına ait katsayısının da pozitif ve anlamlı olduğu gözlenmiştir. Kamu harcamasına ilişkin ulaşılan bu sonuçlar Noureen vd. (2022), Mohammed Saud vd. (2019) ile Yuelan vd.'nin (2019) çalışmalarıyla aynı doğrultudadır.

Tablo 6: Dimitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotezler	Whnc		Ztild	
	Test ist.	p-değeri	Test ist.	p-değeri
CO2, DEBT'in Granger nedeni değildir	2,023643	0,051483	2,624867	0,012729
DEBT, CO2'nin Granger nedeni değildir	1,993744	0,054670	2,535764	0,016019
CO2, ENERGY'nin Granger nedeni değildir	4,160014	6,97E-05	3,405379	0,001210
ENERGY, CO2'nin Granger nedeni değildir	4,776934	4,42E-06	4,574870	1,14E-05
CO2, GROWTH'un Granger nedeni değildir	3,964331	0,000154	3,034425	0,003995
GROWTH, CO2'nin Granger nedeni değildir	5,416507	1,70E-07	5,787304	2,13E-08
CO2, FISCAL'ın Granger nedeni değildir	6,696180	7,32E-11	3,826943	0,000263
FISCAL, CO2'nin Granger nedeni değildir	6,094395	3,43E-09	3,045253	0,003865
CO2, MONEY'nin Granger nedeni değildir	4,286803	4,08E-05	3,645733	0,000518
MONEY, CO2'nin Granger nedeni değildir	3,751024	0,000351	2,630060	0,012556

Çalışmada son olarak Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik analizine yer verilmiştir. Tablo 6'da yer alan bu test sonuçlarına göre, dış borçların CO2 emisyonunun Granger nedeni olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Böylece dış borçlardan CO2 emisyonuna doğru bir nedensellik olduğu görülmektedir. Elde edilen bu kanıt, sabit ve rassal etki modellerinde ulaşılan ve dış borçların CO2 emisyonu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu şeklindeki sonuçları desteklemektedir. Diğer taraftan Tablo 6'ya göre, CO2 emisyonundan dış borçlara doğru bir nedensellik olduğu da görülmektedir. Böylece CO2 emisyonu ve dış borçlar arasında çift yönlü nedensellik belirlenmiştir. Bu durumda dış borç ve CO2 emisyonunun birbirinin öncül göstergeleri olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle dış borç, CO2 emisyonunu etkilerken, CO2 emisyonundaki gelişmeler de dış borçlanmaya yöneltiyor olabilir. Bu sonuçlar dış borç ve CO2 emisyonu arasında çift yönlü nedensellik tespit eden Akam vd.'nin (2021) bulgularını desteklemektedir. Modelde yer alan diğer açıklayıcı değişkenlerden enerji tüketimi ile CO2 arasında da çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik büyümenin CO2 emisyonunun Granger nedeni olmadığını ifade eden sıfır hipotezi de reddedilmektedir. Bu sonuca göre, ekonomik büyümeden CO2 emisyonuna doğru bir nedensellik söz konusudur. CO2 emisyonundan ekonomik büyümeye doğru nedenselliğin olduğunu temsil eden sıfır hipotezi de % 1 anlamlılık düzeyi için reddedilmektedir. Bu sonuçlar ekonomik büyüme ve CO2 emisyonu arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Modelde yer verilen para arzı ve kamu harcamalarının da CO2 emisyonu ile çift yönlü nedenselliğe sahip olduğu belirlenmiştir.

6. Sonuç

Bu çalışmada dış borçlar ile para ve maliye politikasının çevre kalitesi üzerindeki etkisi üst-orta gelir grubu ülkeler için araştırılmıştır. 1995-2014 döneminin analiz edildiği çalışmada panel sabit etki ve rassal etki yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada dış borç, para ve maliye politikasının yanı sıra fosil yakıt tüketimi ve ekonomik büyüme modelde açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre dış borçlar, CO2 emisyonunu negatif etkilemektedir. İlaveten fosil yakıt tüketimindeki artış ve ekonomik büyümenin teoride beklenildiği gibi CO2 emisyonunu artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen bir başka sonuç ise, kamu harcamasındaki ve para arzındaki artışın CO2 emisyonunu pozitif etkilediği yönündedir.

Bu sonuçlara göre dış borçların artması çevre kalitesini artırıcı etki göstermektedir. Bu durumda dış borçların daha çok çevre dostu yatırımlar ve yenilenebilir enerji teknolojileri için kullanıldığı söylenebilir. Para arzının CO2 emisyonunu pozitif etkilemesi, teorideki artan para arzı ve dolayısıyla düşen faizlerin tüketim ve yatırımlar için gerekli finansmana erişimi kolaylaştırarak CO2 emisyonunu artıracak yaklaşımıyla uyumaktadır. Bu sebeple, merkez bankası genişletici para politikası uyguladığında bunun çevre kalitesini bozucu etki göstermesi beklenebilecektir. Bu nedenle genişletici para politikasının çevre kalitesini iyileştirmesi amacıyla yeşil yatırımların finansmanına kolaylık sağlayacak kredilere öncelik verilebilir. Benzer şekilde genişleyici maliye politikasının çevre kalitesi üzerinde olumsuz bir etkisi söz konusu olacaktır. Bu durumda kamu harcamalarının bireylerin gelirlerini artırarak tüketim ve toplam talep kanalıyla çevre kirliliğini artırıcı etkisinin baskın olduğu söylenebilir. Ancak Katırcıoğlu ve Katırcıoğlu (2018, s. 5628) ile Yılancı ve Pata'nın (2022, s. 197) belirttiği gibi devlet kamu harcamalarında AR&GE, eğitim ve sağlık gibi çevre kalitesini artıracak faaliyetlere ağırlık verdiğinde kamu harcamasındaki artışın çevre kalitesini artırmada etkisi ortaya çıkabilir.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeye önem vermesi ve buna bağlı olarak enerji tüketiminin artması çevre kalitesini bozucu etki gösterecektir. Söz konusu ülkelerin fosil yakıt kullanım oranının yüksek olması bunun en önemli nedeni olarak söylenebilir. Bu kapsamda Akam vd. (2021) ile Sadiq vd.'nin (2022) belirttiği gibi CO2 emisyonunun azalması için dış borçlar yenilenebilir enerji alanlarına ve CO2 emisyonunun az olduğu yatırım alanlarına aktarılmalıdır. Buna ilaveten otoriteler ekonomik büyüme sürecinde üretici ve tüketicileri çevre konusunda daha çok bilinçlendirmelidir. Devlet fosil yakıt kullanımını azaltmak için yenilenebilir enerji tüketimini teşvik edecek uygulamalara başvurabilir. Örneğin yenilenebilir enerji sektörü için finansal destek sağlanabilir ya da yatırımlar için faiz indirimi desteği sunulabilir. Diğer taraftan ekonomik büyüme hedefi için genişletici para ya da maliye politikasına başvurulduğunda kaliteli çevreden ödün verilmesi gerekecektir. Bu sebeple para ve maliye politikası

uygulanırken çevreye etkisi de dikkate alınmalı ve bir denge gözetilecek şekilde ilave politikalar uygulanmalıdır.

Kaynakça

- Akam, D., Owolabi, O. ve Nathaniel, S.P. (2021). Linking external debt and renewable energy to environmental sustainability in heavily indebted poor countries: new insights from advanced panel estimators. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 65300–65312. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-15191-9>
- Aysu, A., Ilgun, M.F. ve Çobanoğulları, G. (2020). Hizmet türleri itibarıyla kamu harcamalarının hava kalitesi üzerindeki etkisi: AB ülkelerine yönelik panel veri analizi. *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık 179, 118-139.
- Anwar, A., Chaudhary, A.R. ve Malik, S. (2021). Modeling the macroeconomic determinants of environmental degradation in E-7 countries: The role of technological innovation and institutional quality. *Journal of Public Affairs*, e2834, 1-15. <https://doi.org/10.1002/pa.2834>.
- Azam, M., Liu, L. ve Ahmad, N. (2021). Impact of institutional quality on environment and energy consumption: Evidence from developing world. *Environment. Development and Sustainability*, 23(2), 1646–1667. <https://doi.org/10.1007/s10668-020-00644-x>.
- Bekun, F. V., Alola, A. A. ve Sarkodie, S. A. (2019). Toward a sustainable environment: Nexus between CO₂ emissions, resource rent, renew-able and nonrenewable energy in 16-EU countries. *Science of the Total Environment*, 657, 1023-1029. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.12.104>.
- Beşe, E., Friday, H.S. ve Ozden, C. (2021a). The effect of external debt on emissions: Evidence from China. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(1), 440-447. <https://doi.org/10.32479/ijeep.10605>
- Bese, E., Friday, H.S. ve Ozden, C. (2021b). Is India Financing Its Emissions Through External Debt?. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(6), 170-179. <https://doi.org/10.32479/ijeep.11533>
- Beşe, E. ve Friday, H.S. (2022a). The Relationship between External Debt and Emissions and Ecological Footprint Through Economic Growth: Turkey. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 2063525, <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2063525>

- Beşe, E. ve Friday, H.S.(2022b). The Effect of External Debt on Emissions from Coal Consumption: Evidence from Turkey. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(5), 515-518.
<https://doi.org/10.32479/ijeeep.13359>
- Bilgili, F., Kuşkaya, S., Khan, M., Awan, A. ve Türker, O. (2021). The roles of economic growth and health expenditure on CO 2 emissions in selected Asian countries: A quantile regression model approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 44949–44972.
<https://doi.org/10.1007/s11356-021-13639-6>.
- Bletsas, K. Oikonomou, G., Panagiotidis, M. ve Spyromitros, E.(2022). Carbon Dioxide and Greenhouse Gas Emissions: The Role of Monetary Policy, Fiscal Policy, and Institutional Quality. *Energies*, 15(4733), 1-24.
<https://doi.org/10.3390/en15134733>.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Busu, M. ve Nedelcu, A.C. (2021).Analyzing the Renewable Energy and CO2 Emission Levels Nexus at an EU Level: A Panel Data Regression Approach. *Processes MDPI*, 9(130). <https://doi.org/10.3390/pr9010130>
- Campiglio, E. (2016). Beyond carbon pricing: The role of banking and monetary policy in financing the transition to a low-carbon economy. *Ecological Economics*, 121,220–230.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2015.03.020>.
- Chan, Y.T. (2020). Are macroeconomic policies better in curbing air pollution than environmental policies? A DSGE approach with carbon-dependent fiscal and monetary policies. *Energy Policy*, 141, 111454–111468.
<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111454>.
- Chishti, M.Z., Ahmad, M., Rehman, A. ve Khan, M.K. (2021). Mitigations pathways towards sustainable development: Assessing the influence of fiscal and monetary policies on carbon emissions in BRICS economies. *Journal of Cleaner Production*, 292(126035).
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126035>.
- Danish, K. ve Ulucak, R. (2020). The pathway toward pollution mitigation: Does institutional quality make a difference?. *Business Strategy and the Environment*, 29(8), 3571–3583. <https://doi.org/10.1002/bse.2597>.

- Destek, M.A., Ballı, E. ve Manga, M. (2016). The relationship between CO2 emission, energy consumption, urbanization and trade openness for selected CEECs. *Research in World Economy, Sciedu Press*, 7(1), 52–58. 10.5430/rwe.v7n1p52.
- Dong, F., Yu, B., Hadachin, T., Dai, Y., Wang, Y., Zhang, S. ve Long, R. (2018). Drivers of carbon emission intensity change in China. *Resources, Conservation and Recycling*, 129, 187–201. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.10.035>.
- Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Glasure, Y.U. (2002). Energy and national income in Korea: further evidence on the role of omitted variables. *Energy Economics*, 24, 355-365.
- Halkos, G. E. ve Paizanos, E.A. (2013). The effect of government expenditure on the environment: *An empirical investigation. Ecological Economics*, 91, 48–56. 10.1016/j.ecolecon.2013.04.002.
- Halkos, G. E. ve Paizanos. E.A. (2017). The channels of the effect of government expenditure on the environment: Evidence using dynamic panel data. *Journal of Environmental Planning and Management*, 60(1), 135–157.10.1080/09640568.2016.1145107.
- Hua, Y., Rui, X. ve Yaqin, S. (2018). Fiscal spending and air pollution in Chinese cities: Identifying composition and technique effects. *China Economic Review*, 47, 156-169. 10.1016/j.chieco.2017.09.007.
- Hussain, A. ve Dey, S. (2021). Revisiting environmental Kuznets curve with HDI: new evidence from cross-country panel data. *Journal of Environmental Economics and Policy*, 10(3), 324-342. <https://doi.org/10.1080/21606544.2021.1880486>
- Ighodaro, C. A. U. (2010). Co-integration and causality relationship between energy consumption and economic growth: Further empirical evidence for Nigeria. *Journal of Business Economics and Management*, 11(1), 97-111.10.3846/jbem.2010.05.
- Isiksal, A.Z., Samour, A. ve Resatoglu, N.G. (2019). Testing the impact of real interest rate, income, and energy consumption on Turkey’s CO2 emissions. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 20219–20231. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04987-5>.

- Islam, A. M. ve López, R. E. (2015). Government spending and air pollution in the US. *International Review of Environmental and Resource Economics*, 8(2), 139-189. <http://dx.doi.org/10.1561/101.00000068>.
- Jabari, M. S., Aga, M. ve Samour, A. (2022). Financial sector development, external debt, and Turkey's renewable energy consumption. *PLoS ONE*, 17(5), e0265684, 1-16. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0265684>
- Katircioglu, S. ve Katircioglu, S. (2018a). Testing the role of fiscal policy in the environmental degradation: The case of Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(6), 5616–5630. 10.1007/s11356-017-0906-1.
- Katircioglu, S. ve Celebi, A. (2018). Testing the role of external debt in environmental degradation: empirical evidence from Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(9), 8843–8852. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-1194-0>
- Khan, M. K., Teng, J.Z. ve Khan, M. I. (2019). Cointegration between macroeconomic factors and the exchange rate USD/CNY. *Financial Innovation*, 5(5), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s40854-018-0117-x>.
- Khanna, N., Fridley, D., Zhou, N., Karali, N., Zhang, J. ve Feng, W. (2019). Energy and CO2 implications of decarbonization strategies for China beyond efficiency: modeling 2050 maximum renewable resources and accelerated electrification impacts. *Applied Energy*, 242, 12–26. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2019.03.116>.
- Le, H. P. ve Ozturk, İ. (2020). The impacts of globalization, financial development, government expenditures, and institutional quality on CO2 emissions in the presence of Environmental Kuznets Curve. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 22680–22697. 10.1007/s11356-020-08812-2.
- Lopez, R., Galinato, G.I. ve Islam, F. (2011). Fiscal spending and the environment: theory and empirics. *Journal of Environmental Economics and Management*, 62, 180-198. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2011.03.001>
- Luzzati, T. ve Orsini, M. (2009). Natural environment and economic growth: looking for the energy-EKC. *Energy*, 34(3), 291–300. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2008.07.006>.
- Mohammed Saud, M. A., Guo, P., Haq, I. U., Pan, G. ve Khan, A. (2019). Do government expenditure and financial development impede environmental degradation in Venezuela?. *PLoS ONE*, 14(1), e0210255.10.1371/journal.pone.0210255.

- Moshiri, S. ve Daneshmand. A. (2020). How effective is government spending on environmental protection in a developing country?. *Journal of Economic Studies*, 47(4), 789–803. [10.1108/JES-12-2018-0458](https://doi.org/10.1108/JES-12-2018-0458).
- Mughal, N., Kashif, M., Arif, A., Guerrero, J. W. G., Nabua, W. C. ve Niedbala, G. (2021). Dynamic effects of fiscal and monetary policy instruments on environmental pollution in ASEAN. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 65116–65126. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-15114-8>.
- Nathaniel, S., Barua, S., Hussain, H. ve Adeleye, N. (2021). The determinants and interrelationship of carbon emissions and economic growth in African economies: fresh insights from static and dynamic models. *Journal of Public Affairs*, 21(1), e2141. <https://doi.org/10.1002/pa.2141>
- Noureen, S., Iqbal, J. ve Chishti, M.Z. (2022). Exploring the dynamic effects of shocks in monetary and fiscal policies on the environment of developing economies: Evidence from the CS-ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 45665–45682. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-19095-0>.
- Okoro, E.E., Adeleye, B.N., Okoye, L.U. ve Maxwell, O. (2021). Gas flaring, ineffective utilization of energy resource and associated economic impact in Nigeria: Evidence from ARDL and Bayer-Hanck cointegration techniques. *Energy Policy*, 153(112260), 1-8, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.112260>.
- Parsa, H. ve Sajjadi, S. Z. (2017). Exploring the trade openness, energy consumption and economic growth relationship in Iran by Bayer and Hanck combined cointegration and causality analysis. *Iranian Economic Review*, 21(4), 829-845. [10.22059/ier.2017.64083](https://doi.org/10.22059/ier.2017.64083).
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *University of Cambridge Working Paper*, 0435.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105–127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Pradeep, S. (2022). Role of monetary policy on CO2 emissions in India. *SN Business and Economics*, 2(3), 1-33. <https://doi.org/10.1007/s43546-021-00175-1>.
- Qingquan, J., Khattak, S. I., Ahmad, M. ve Ping, L.(2020). A new approach to environmental sustainability: Assessing the impact of monetary policy on

- CO2 emissions in Asian economies. *Sustainable Development*, 28, 1331–1346. 10.1002/sd.2087.
- Romero-Ávila, D. (2008). A confirmatory analysis of the unit root hypothesis for OECD consumption-income ratios. *Applied Economics*, 40(17), 2271-2278. 10.1080/00036840600949447
- Sadiq, M., Shinwari, R., Usman, M., Ozturk, I. ve Maghyereh, A.I. (2022). Linking nuclear energy, human development and carbon emission in BRICS region: Do external debt and financial globalization protect the environment?. *Nuclear Engineering and Technology*, 54(9), 3299-3309. <https://doi.org/10.1016/j.net.2022.03.024>
- Samah, I. H., Rashid, I.M.A., Husain, W.A.F., Iskandar, S., Abdullah, M. F.S. ve Amlus, M. H. (2021). Government expenditure, manufacturing growth and CO2 emission: A causality analysis in Malaysia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(1), 373-377. <https://doi.org/10.32479/ijeep.9766>
- Shahzad, S.J.H., Kumar, R.R., Zakaria, M. ve Hurr, M. (2017). Carbon emission, energy consumption, trade openness and financial development in Pakistan: a revisit. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 185–192. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.042>
- Smith, L. V., Leybourne, S., Kim, T.-H. ve Newbold, P. (2004). More powerful panel data unit root tests with an application to mean reversion in real exchange rates. *Journal of Applied Econometrics*, 19(2), 147–170. <https://doi.org/10.1002/jae.723>
- Tamazian, A., Chousa, J.P. ve Vadlamannati, K.C. (2009). Does higher economic and financial development lead to environmental degradation: Evidence from BRIC countries. *Energy Policy*, 37, 246–253. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.08.025>
- Ullah, S., Ozturk, I. ve Sohail, S. (2021). The asymmetric effects of fiscal and monetary policy instruments on Pakistan's environmental pollution. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 7450–7461. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11093-4>
- Wen, J., Mughal, N., Zhao, J., Shabbir, M. S., Niedbała, G., Jain, V. ve Anwar, A. (2021). Does globalization matter for environmental degradation? Nexus among energy consumption, economic growth, and carbon dioxide emission. *Energy Policy*, 153(112230). <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.112230>

- Wójtowicz, K.A., Szołno-Koguc, J.M. ve Braun, J. (2022). The role of public spending in CO2 emissions reduction in Polish regions: An LMDI decomposition approach. *Energies*,15(103), 1-21.
<https://doi.org/10.3390/en15010103>
- Yilanci, V. ve Pata, U. K. (2022). On the interaction between fiscal policy and CO2 emissions in G7 countries: 1875–2016. *Journal of Environmental Economics and Policy*, 11(2), 196-217. 10.1080/21606544.2021.1950575
- Yuelan P, Akbar, M.W., Hafeez, M., Ahmad, M., Zia, Z. ve Ullah, S. (2019). The nexus of fiscal policy instruments and environmental degradation in China. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(28), 28919–28932.10.1007/s11356-019-06071-4
- Zhang, S., Liu, X. ve Bae, J. (2017). Does trade openness affect CO2 emissions: evidence from ten newly industrialized countries?. *Environmental Science and Pollution Research*, 24, 17616–17625. 17616–17625. 10.1007/s11356-017-9392-8

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Impact of Macroeconomic Policies on Environmental Degradation: A Panel Regression Analysis

---

Extended Abstract

---

1. Introduction

The aim of this study is to investigate the relationship between external debt and the environmental quality for upper-middle income countries. With this study, it will be possible to determine whether there are environmental reflections of external debts and to make a general inference about which areas foreign debts are transferred to. Additionally, in this study, the impacts of monetary and fiscal policies on the environment are also examined. Price stability and high growth are the most important targets for developing countries. The authorities implement monetary and fiscal policy in line with these goals. However, the implemented monetary and fiscal policies may also have an effect on environmental pollution. Thus, in this study, it will be important to determine whether the monetary and fiscal policies implemented in order to achieve high economic growth have an effect on CO2 emissions.

2. Methodology

In the study, the impact of macroeconomic policies on the environment was analyzed by considering 29 upper-middle income countries and covering the 1995-2014 time period. For this aim, we first searched the cross-section dependency. For this purpose, Breusch and Pagan's (1980) LM (Lagrange Multiplier) test, Pesaran's (2004) CD and LM and Pesaran et al.'s (2008) bias-adjusted LM tests were performed. The results obtained from the mentioned tests indicate that there is cross-sectional dependency for the variables. Later, we employed Smith et al.'s (2004) test. According to the results of this test, the null hypothesis stating that the panel has a unit root at level is rejected.

3. Findings

The findings of fixed effects and random effects models are in line with each other. In these models, it was determined that the effect of external debt on CO2 emissions was negative. The effect of economic growth and fossil fuel consumption on CO2 emissions is positive, as expected in theory. It was also seen that the money supply positively effects CO2 emissions, which indicates that expansionary monetary policy causes environmental deterioration. It was also observed that the coefficient of government expenditure was positive.

Finally, we applied the causality test of Dumitrescu and Hurlin (2012). According to the results of this test, there is a causality running from external debt to CO2 emissions. This evidence supports the conclusions reached in the fixed and random effects models. On the other hand, it is also seen that there is a causality running from CO2 emissions to external debts. Therefore, we can conclude that while external debt affects CO2 emissions, increases in CO2 emissions may also cause external borrowing. Lastly, it was determined that energy consumption, economic growth, money supply, and public expenditures also have bidirectional causality with CO2 emissions.

4. Conclusion

According to the results of fixed effects and random effects models the increase in external debt leads to increase in environmental quality. Therefore, it can be said that foreign debts are mostly used for environmentally friendly investments and renewable energy technologies. On the other hand, the positive impact of money supply on CO2 emissions confirms the validity of the theory which states that expansionary monetary policy causes environmental distortion by facilitating

access to the necessary funds for the financing of consumption and investments. Similarly, expansionary fiscal policy will have a negative impact on environmental quality. Therefore, it can be said that government expenditures lead to a rise in consumption and total demand, which in turn causes environmental pollution. This result also demonstrates that if government expenditures are mostly transferred to fields such as R&D, education, and health, the increase in government expenditure may have an increasing impact on environmental quality, as stated by Katircioglu and Katircioglu (2018) and Yilanci and Pata (2022).

In sum, economic growth is one of the most important goals in developing countries. But the resulting increase in energy consumption will have a detrimental effect on environmental quality. The dependency on fossil fuel consumption in these countries can be the most important reason for the increase in CO₂ emissions. In this context, as Akam et al. (2021) and Sadiq et al. (2022) stated, the transfer of foreign debts to renewable energy and environmentally friendly technology investments can contribute to the reduction of CO₂ emissions. On the other hand, when the authorities apply expansionary monetary or fiscal policies in order to reach a rapid economic growth rate, it is possible to face an environmental distortion. For this reason, while implementing an expansionary monetary and fiscal policy, the authorities should implement additional policies.

Araştırma Makalesi

Dirençli Kent Nedir ve Nasıl Sürdürülebilir Kılınır Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme

Salih BATAL

Yalova Üniversitesi, İİBF

salihbatal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3822-7417

Öz

Dirençli kent; kentin işleyişinde meydana gelen değişimlere verdiği tepki ve bozulan işlevselliğine müdahale kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Dirençli kent tasarısının uygulanamaması sürdürülebilir gelişme kavramının da anlamını yitirmesi demektir. Çalışmada sürdürülebilirlik ve kentsel direnç ilişkisi çeşitli yönleriyle incelenerek dirençli kentin tanımlanışı ayrı bir biçimde konumlandırılmıştır. Makalenin amacı, dirençli kentin sürdürülebilir gelişimin elde edilmesinde bütüncül bir perspektifle değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmek ve kentsel kararların küresel gelişimlerden etkilendiği bir süreci tanımlamaktır. Dirençli kenti bütüncül bir perspektiften ele alıyor olmak, küreselliğin kentin dirençliliğinde belirleyici olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Dirençli kentin bu kurgusu onun sosyal, ekonomik, çevresel, yönetsel olarak sıralanan kategorilerinde meydana gelen değişimlere karşı hızlı adaptasyon sağlamasına yardımcı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Yerel yönetimler, kent, dirençli kent, sürdürülebilirlik, kentsel gelişim
Jel Sınıflandırma Kodları: H700, Z00

An Evaluation of the Discussions on What is a Resilient City and How to Make It Sustainable?¹

Abstract

Resilient city; It is defined as the reaction of the city to changes in its functioning and its ability to intervene in its impaired functionality. Failure to implement the resilient city plan means that the concept of sustainable development loses its meaning. In the study, the relationship between sustainability and urban resilience is examined from various aspects and the definition of the resilient city is positioned separately. The aim of the article is to express that the resilient city should be evaluated from a holistic perspective in achieving sustainable development and to describe a process in which urban decisions are affected by global developments. Considering the resilient city from a holistic perspective reveals the fact that globality is a determinant of the city's resilience. This structure of the resilient city will help it to quickly adapt to the changes that occur in the categories listed as social, economic, environmental, managerial.

Keywords: Local governments, urbanism, resilient cities, sustainability, urban development
JEL Classification Codes: H700, Z00

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 24.10.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 10.03.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Batal, S. (2024). Dirençli kent nedir ve nasıl sürdürülebilir kılınır tartışmaları üzerine bir değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 493-514. doi: 10.18074/ckuiibfd.1380298

1. Giriş

Geçmişten günümüze kent hakkında yapılan tanımlamalar birbirinden belirli düzeylerde farklılık göstermekteyken aynı zamanda günümüz kentlerinin fonksiyonlarını tanımlayan parçaları oluşturduğu ve bu parçaların kent tanımına yönelik bir bütünü teşkil ettiğinden söz edilebilir. Bu parçalar kimi zaman kentin ekonomisine odaklanırken kimi zaman da idari işleyiş biçimlerini konu edinir. Hepsinin ortak noktası ise kenti, insanların yoğunlaştığı bir bölge olarak ele almalarıdır. Öte yandan günümüzde farklı kent modelleri mevcut olmakla birlikte her bir modeldeki ortak payda ise kentsel alanların gelişim mefhumunun beşiği olarak nitelendirilmesidir. 1980'li yıllardan itibaren kenti gelişimin gerçekleştiği bir alan olarak ele almanın dışında bu gelişimin devamlılığının nasıl sağlanacağına yönelik kaygılar ortaya çıkmıştır. Bu kaygılar beraberinde sürdürülebilir gelişim kavramını ortaya çıkarmış ve nihayetinde kentsel gelişimin yalnızca bugünü değil yarını da hesaba katmasının gerekli olduğu düşüncesi sürdürülebilir kentsel gelişimin temel belirleyiciliğini üstlenmiştir. Gelişimin sürdürülebilirliği aynı zamanda kentin fonksiyonlarını oluşturan sosyal, ekonomik, çevresel ve yönetsel etmenlerin de sürdürülebilir oluşunu zorunlu kılar. Dirençli kent modeline göre ise şehrin fonksiyonlarının olası bozulma durumlarında eski işlevselliklerini sürdürülebilmesi beklenir. Buradan hareketle sürdürülebilirlik ve dirençli kent kavramları arasında zorunlu ve tamamlayıcı bir ilişki olduğundan söz edilebilir. Sonuç olarak bu çıkarım bizi dirençli kentin ne olduğunu kavrayabilmek için öncelikle kentin tanımını ve devamında sürdürülebilirlikle olan ilişkisini ortaya koyma faaliyetine yöneltmekte ve böylelikle dirençli kent tanımını daha sağlam bir temelde kurgulama imkanını yaratmaktadır.

2. Kent Nedir?

Kent kavramı hakkında literatürde farklı bakış açıları kullanılarak ortaya koyulan tanımlamalar mevcuttur. Örneğin yönetsel kriter esas alınarak yapılan bir tanıma göre kent, yönetsel örgüt biriminin sınırları içerisinde kalan yer anlamına gelmektedir (Keleş, 1993, s.74). Bu bakış açısından hareketle belirli bir belediye sınırı içerisinde kalan uzamsal mekân kent adı verilebilir. Bir diğer tanımda ise belirleyici kriterin nüfus olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre belirli bir nüfus düzeyine sahip bölgeler kent olarak adlandırılmaktayken bu nüfus düzeyinin altında kalan yerlere köy adı verilmektedir (Keleş, 1993, s.74). Diğer yandan ilgili bölgenin ekonomik durumunu dikkate alarak yapılan tanımlamalar da mevcuttur. Keleş, bu tanıma yönelik ilgili bölgenin ekonomik faaliyetlerinin tarımla olan ilişkisinden söz eder. Buna göre bir coğrafi bölgedeki nüfus genellikle tarım sektöründe çalışmaktaysa ilgili alan köy olarak adlandırılırken tarım sektöründe çalışan nüfus oranının diğer sektörlerle kıyasla daha az olduğu yerler kent olarak adlandırılır (Keleş, 1993, s.75).

Uluslararası literatüre baktığımızda ise Molotch, kenti bir büyüme makinesi olarak tanımlamaktadır. Molotch bu tanımı yaparken, kent elitinin kent yönetimine dair

aldığı kararların kentsel alanı etkileme kapasitesinin literatürde yeteri kadar incelenmediği kaygısını taşır. Molotch'a göre kentsel alan, insanlar için iktidar ve refah üretimi sağlayan ve bu nedenle piyasadaki metalara benzeyen bir kimliktir. Ekonomik ve politik olarak büyüme kaygısı taşıyan elitler, kenti bu kaygılarının gerçekleştirileceği bir alan olarak belirlemekte ve böylelikle kentsel gelişim gerçekleşmektedir. Kentin böylesi bir amaçla kurgulanıyor olması onu endüstri, iş gücü, ticaret ve toprak kullanımı gibi faaliyetlerin yoğunlaştığı bir bölge haline getirmektedir. Kentte yer alan insan nüfusunun yoğunlaşması da oluşan ekonomik ve politik faydanın çekiciliğinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle kent, varlığı bakımından bir büyüme makinesi olarak adlandırılır (Molotch, 1976, s.310-311). Yine kentin tanımlanmasına yönelik bir başka bakış açısını sosyolog Louis Wirth ortaya koymaktadır. Wirth, kenti tanımlarken kavramı bir yaşam biçimi olarak ele alır. Ona göre kent, sosyal bakımdan heterojen olan insanların yerleşik bulunduğu, geniş ve yoğun bir nüfusu içerisinde barındıran mekandır (Wirth, 1938, s.8). Burada kent; köken, ekonomik faaliyet, politik görüş vb. kıstaslarla birbirine benzemeyen insanların toplumsal, ekonomik ve politik faaliyetlerini gerçekleştirdikleri alan olarak değerlendirilir. Kent kavramını tanımlayan bir başka isim Max Weber'dir. Weber'e göre kent, ekonomik faaliyet bakımından içerisinde yaşayanların tarım yerine çok yönlü ticaretle uğraştığı bir alanı tanımlar. Bu anlamıyla kent, içerisinde bulunanların aktif değiş tokuş ilişkisi içerisinde buldukları bir pazar alanıdır (Weber, 1966, s.66-67). Weber'e göre kent aynı zamanda içerisinde siyasal ve idari düzenlemeleri barındıran bir topluluktur. Kentin kırsal olandan ayrımının en belirgin kriteri bu bölgelerde yer alan idari ve siyasal düzenlemeler ve toprak sahibi olma biçimlerinin farklılığıdır (Weber, 1966, s.74). Weber'in kente attığı bir diğer özellik ise kente ait olma bilincidir. Bu bilinç; sınırları belirli, kendi pazarına ve idari düzenlemelerine sahip bir alanda bir arada yaşayan insanların oraya ait olma bilincinde yatar. Fakat bu bilinç ne kentin ekonomik faaliyetlerinden ne de onun idari yapısından kaynaklanır. Tam anlamıyla bir kentli topluluk için sınırları belirlenmiş olma, pazarın varlığı, yerel mahkeme ve görece özerk yasalar, iş birliğini içerisinde barındırma ve yerel manada özerkliğe sahip bir bölgenin varlığı gereklidir (Weber, 1966, s.81). İşte bu etmenlerin hepsinin bir arada bulunduğu yerler, Weber'in tanımına göre kenti oluşturmaktadır.

Kent hakkında yapılan çeşitli tanımlamalar haricinde kentlerin de kendi içerisinde sınıflandırılmasından söz edilebilir. Örneğin ekokent kavramı bu sınıflandırmalardan birisidir. 1975 yılında Register ve arkadaşları kentleri doğayla uyumlu bir şekilde yeniden inşa etmek şiarıyla "Urban Ecology" isimli sivil toplum örgütünü kurmuştur. Daha sonra Register, 1987 yılında *Eco-City Berkeley* isimli bir kitap yayınlamış ve burada Berkeley'in gelecek yıllarda ekolojik olarak nasıl inşa edilebileceğini tartışmıştır (Roseland, 1997, s.197). Register bu çalışmada ekokent kavramını, ekolojik olarak sağlıklı bir şehir olarak tanımlamaktadır (Register, 1987, s.3). Çalışma kapsamında ekolojik bir kenti inşa ederken dikkate alınması gereken bazı kriterler sıralanmaktadır. Yaşam, güzellik ve eşitlik ekokenti oluştururken başvurulacak bakış açıları oluşturur. Buna göre ekokent, dünya

üzerindeki yaşamı savunma, keşfetme ve güzelleştirme kaygısı taşır. Öte yandan bir kentin yolları, binaları ve toplu taşıma sistemleri o kentin biyolojik ve beşerî çevresini dikkate alan estetik bir anlayışla tasarlanmalıdır. Eşitlik manasında ise kent, içerisinde yaşayan insanların farklılık gözetilmeksizin sahip oldukları potansiyellerini ortaya çıkarmalarına olanak tanınmalıdır (Register, 1987, s.13).

Register, ekokent anlatısının yeşil kent kavramıyla da uyum içerisinde olduğundan söz etmektedir. Ekokentin bir alt kategorisinde ve aynı zamanda onun tamamlayıcısı olarak değerlendirilebileceğimiz yeşil kent, kenti çevresel manada sürdürülebilir kılmak hedefini taşımaktadır. Yeşil kent anlatısına göre, çeşitlilik sağlık arz eder. Biyolojik manadaki bu çeşitlilik kentin sürdürülebilirliğinin ve aynı zamanda da direncinin korumasına fayda sağlar. Öte yandan çeşitliliğin sağlanabilmesi için oldukça büyük bir alan ihtiyacı vardır. Bu sebeple insanlar tarımsal ve doğal alanların bulunduğu yerlerde yayılmacı bir şekilde yerleşim kurmamalıdır. Toprak, üzerindeki çeşitliliğin devamını sağlayabilmek için sunduğu kaynakları yalnızca sınırlı bir raddeye kadar arz edebilir. Toprağın arz kapasitesinin insan yerleşimleri tarafından azaltılması oradaki çeşitliliği tehlike altına sokar. Yeşil kent, bu kaygılardan hareketle toprakla yerleşim arasındaki ilişkiyi göz önünde tutmaktadır. Atıkların geri dönüşüm yoluyla tekrar kullanılabilir hale getirilmesi de yeşil kentin hedeflerinden bir diğeridir (Register, 1987, s.16-17).

Bir başka kent türü olarak ekotek kent modelinden söz edilebilir. Bu modele göre, şehir planlamacılığı bir yandan ekolojik etmenleri hesaba katmalı diğer yandan planlama aşamasında teknolojik imkanlardan olabildiğince üst düzeyde faydalanmalıdır. Bogunovich'in ifadesine göre, kentleşme literatüründe ekolojiye verilen önem son yıllarda değer kazanmış olmakla birlikte teknolojik imkanlardan yeteri kadar faydalanmak konusunda bir eksiklik mevcuttur. Bu nedenle temiz çevresel teknolojilerle birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinin bir arada kullanılması gerekmektedir (Bogunovich, 2002, s.75). Ekotek kent gelişim bakımından akıllı kent kavramından önce gelmekle birlikte, ekolojiye yaptığı vurgu nedeniyle ondan kapsam bakımından da ayrılmaktadır. Fakat yine de bu bakış açısının akıllı kent modelinin gelişim sürecinde kurucu bir unsur olduğundan söz etmek yerinde olacaktır.

Akıllı kent modeli ise bir diğer önemli kent türü olarak karşımıza çıkar. Akıllı kent kavramı için literatürde bilgi, siber, dijital veya eko kent olarak verilen tanımlamalar mevcuttur. İlgili tanımlamaların ise şehir planlayıcılarının şehre yükledikleri amaçlar doğrultusunda farklılaştığı görülmektedir. Bu sebeple akıllı kent kavramının tanımlanmasına yönelik sürecin hala devam ettiğinden söz etmek mümkündür. Akıllı kenti geniş bir çerçeveden tanımlayacak olursak bilgi ve iletişim teknolojilerini altyapı olarak kullanarak kentin gelişimini hedefleyen bir kent türü olarak değerlendirebiliriz (Hwang & Choe, 2013, s.1). Buna paralel olarak Uluslararası Standartlar Teşkilatı ise akıllı kenti; nesnelerin interneti, bulut hizmetleri, büyük veri, coğrafi bilgi entegrasyon sistemleri gibi yeni bilgi

teknolojilerini kullanarak kent planlaması, inşası, yönetimi ve akıllı hizmetlerini kolaylaştıran bir kent modeli olarak tanımlamaktadır (ISO, 2015, s.2).

Sürdürülebilirlik ve dirençli kent kavramları ise bu makalenin asıl ilgi alanını oluşturan kent yaklaşımıdır. Dirençli kentler hakkındaki literatür incelendiğinde kavramın çoğu zaman kent çalışmaları için bir başka önemli kavram olan sürdürülebilirlikle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bir kentin dirençli oluşu aynı zamanda dirençliliğin sürdürülebilirliğiyle de yakından ilgili olmaktadır. Devam eden bölümlerde daha çok bu iki kavram üzerinde yoğunlaşılacak ve ikisi arasındaki ilişkinin dirençli bir kent oluşumu için ne kadar vazgeçilmez olduğu ileri sürülecektir.

3. Dirençli Kentlere Yönelik Çeşitli Tanımlamalar

Dirençlilik kavramının uluslararası literatürdeki yerine baktığımızda kavramın ilk kez 1973 yılında ekoloji alanında çalışmalar yürüten Crawford Stanley Holling tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Holling, bu kavramı stabilite kavramından ayırıştırarak sistemlerin bozulma ve değişimleri hazmetme kapasitesi ile harici ve beklenmedik durumlar sonrası aynı ilişkiler içerisinde kalabilme yeteneği şeklinde tanımlanmıştır (Holling, 1973, s.14). Holling, kavramı incelediği makalesinde kentler üzerine bir inceleme yapmamış olmakla birlikte daha çok “sistemlerin” dirençliliği hakkında bir çalışma yürütmüştür. Fakat ortaya koyduğu bu tanım, kentin de kendi içerisinde bir sistem olarak değerlendirilebiliyor olması nedeniyle kentsel anlamdaki kullanımına engel teşkil etmemektedir.

Godschalk’ın tanımına göre ise dirençli kent insan toplulukları ve fiziksel sistemlerin sürdürülebilir bir aradalığıdır. Bir kentin fiziksel sistemleri o kenti oluşturan doğal ve beşerî bileşenlerdir. Beşerî bileşenlere örnek olarak şehrin sahip olduğu binalar, ulaşım ağları, altyapı sistemleri, enerji sistemleri ve iletişim sistemleri gösterilebilirken doğal bileşenlerine ise topoğrafyası örnek gösterilebilir (Godschalk, 2003, s.137). Kentin içinde yaşayan topluluklar ise o kentin sosyal ve kurumsal bileşenleri olarak değerlendirilmektedir (Godschalk, 2003, s.137). Kentin fiziksel sistemleri o kentin iskeletini oluşturmaktayken, kentteki topluluklar bu fizikselliği işlevsel kılan, onu değiştirip dönüştüren ve ondan tecrübe edinen kitleler manasını taşır. Bu durumda bir kenti dirençli ve dahası bu dirençliliği sürdürülebilir kılmak insan topluluklarının bir arada yaşadığı, temel sosyal düzenin bir parçası haline geldikleri bu işlevselliğin sürdürülebilir kılınmasıyla yakından ilgili hale gelmektedir. Dirençlilik, kentin fiziksel yapısı ve onun içerisinde yaşayan insan toplulukları bir arada düşünüldüğünde iki farklı tehdide karşı bağışık olmasını gerekli kılar. İlki, şehrin fiziksel kimliğinden kaynaklanan yukarıda değinilmiş bütün sistemlerin işlevselliğinin her türlü tehlike durumunda sürekliliğinin devam edebiliyor olması ve ikincisi, kentte yaşayan insan topluluklarının dirençliliği olarak bir kentte gerçekleşen her türlü faaliyetin bu toplulukların gündelik yaşam pratiklerini derinden etkilemeyecek, etkilenmesi halinde ise olabilecek en hızlı şekilde eski haline dönecek bir şekilde varlığının korunması olarak gösterilebilir.

Bu iki temelde işlevselliğini koruyamayan herhangi bir kent hakkında dirençlilik tanımlaması yapabilmek mümkün değildir.

Diğer yandan kentsel alanı oluşturan ögeleri siyasal, ekonomik, sosyal ve altyapısal ögeler olarak alt kümelere ayıracak olursak, bu kavramların her birinin kendi içerisinde yer alan dirençliliğin toplamda kentsel dirençliliği meydana getireceğinden söz edilebilir. Yine alanda yapılan çalışmaların kentsel dirençlilik konusuna bu ögelerden hareketle ulaşmaya çalıştığı görülmektedir. Örneğin Dünya Bankası'nın 2012 yılında Asya bölgesine dair kentsel dirençlilik hakkında yayınladığı bir rapora göre, bir kentin dirençliliğinin sosyal, ekonomik, altyapısal ve kurumsal bağlamlarda ele alındığı görülmektedir. Sosyal dirençlilik bir topluluğun demografik profilinin ve yaş, cinsiyet, ekonomik durum gibi değişkenlerinin ele alınarak ilgili topluluğun değişim ve bozulmalara karşı verebildiği tepkileri ifade etmektedir. Ekonomik dirençlilik kentte yer alan ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğini, iş kollarının yayılışını ve olası bozulma durumlarında kendilerini idame ettirebilme niteliğini ortaya koyar. Altyapısal dirençlilikte ilgili kentin kurulu yapılarının (binalar, yollar, su, elektrik ve doğalgaz hatları vb.) kırılabilirliği ve olası tehlike anlarında gösterebilecekleri dirençlilik söz konusu olmaktadır. Kurumsal dirençlilik ise bir kentin yönetimini üstlenen yönetim birimlerinin dirençliliğini ifade etmektedir (Jha vd., 2012, s.4). Dünya Bankası'nın ortaya koyduğu raporda kentlerin dirençliliğinin daha çok deprem, sel ve tsunami gibi doğal afetler sonucunda kentin gündelik fonksiyonlarının bozulması ve yukarıda belirtilen kategorilerde kurulacak dirençlerle eski haline en hızlı şekilde dönüşünün nasıl sağlanacağı üzerinden tanımlandığı görülmektedir.

Kentsel dirençliliği yukarıda belirtilen dört kategori ile sınırlandırmayan çalışmalar da söz konusudur. Galantini'nin Colucci ve Adger'den ayrı ayrı aktardığına göre, ekolojik dirençlilik kentsel bölgelerin gelişimiyle ilgili bir yaklaşımken, sosyal dirençlilik kentte yer alan insan topluluklarının her türlü bozulmaya karşı dirençli olmasını ifade eder (Galantini, 2019, s.889). Yine Galantini'nin Avustralya'da bilimsel ve endüstriyel araştırmalar yapan CSIRO kurumunun hazırladığı bir rapordan hareketle ortaya koyduğu diyagramda, kentsel dirençliliğin 4 ana kategorinin kesişimiyle ortaya çıktığı dile getirilmektedir. Bunlar metabolik akımlar, yönetişim ağları, sosyal dinamikler ve kurulu çevreden meydana gelmektedir (Galantini, 2019, s.890). Bu kavramlardan ilki üretim ilişkilerini kendisine konu alarak ilgili kentin yalnızca iç ekonomisini değil dünya ekonomisindeki yeri ve önemini de hesaba katmak suretiyle ekonomik açıdan dirençliliğini ele alır. Yönetişim ağları yine ilgili kentin kurumsal yapılarını ve sivil toplum örgütlerini irdelemektedirken, sosyal dinamikler kentin insan sermayesi ve demografisi ile ilgilenir. Son olarak kurulu çevre ise kentin altyapısal durumunu dikkate almaktadır. Bu dört ana kategorinin Dünya Bankası'nın sınıflandırmasından farklı olmakla birlikte belirli bir düzeyde onunla benzeştiği görülmektedir. Görüldüğü üzere kentsel dirençlilik kavramı tek bir açıdan ele alınamayacak kadar geniş bir kavramı ifade etmektedir. Bu nedenle kentsel

dirençlilik ve sürdürülebilirlikten söz etmek için konuya yukarıda özetle ortaya koyulan kategorilerin hepsini kapsayan bir çerçeveden bakmak zorunlu hale gelmektedir.

4. Sürdürülebilirlik ve Dirençli Kent İlişkisi

Sürdürülebilir gelişim kavramı ilk kez 1980 yılında Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin (IUCN), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) ortaklığıyla hazırladığı Dünyayı Koruma Stratejisi başlıklı çalışmada geçmektedir. Buna göre bir gelişimin sürdürülebilir olması, onun sosyal, ekonomik ve çevresel faktörleri yalnızca bugünü değil geleceği de içine alacak bir şekilde hesaba katmasıyla mümkündür (IUCN, 1980, s.18). 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Konferansı'nda 21. Yüzyılda insanlığın temel hedefi olarak belirlenen sürdürülebilir kalkınma kavramı ise Gündem 21 Eylem Planıyla birlikte anılmaktadır. Gündem 21'in 28. Başlığının Yerel Gündem 21 olarak tasarlandığı ve yerel ölçekte de sürdürülebilir bir kalkınmanın hedeflendiği görülmektedir. BM tarafından kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı insanlığın tarihsel bir dönüm noktasında olduğu ifadesiyle başlar ve kalkınmanın çevresel faktörleri hesaba katarak geleceği göz ardı etmeden gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular (Gündem 21, 1992, s.3).

Günümüzde kentlerin sürdürülebilir gelişiminden söz edebilmek için öncelikle kentin bu sürdürülebilirliğe sekte vurmuyacak bir şekilde kurgulanmış olması gerektiği kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler'in kentler açısından risk yönetimi konusunda ortaya koyduğu Sendai Planı bu ön kabulü ortaya koyan temel metinlerden birisidir. Plandaki anlatıya göre kentin işleyişini bozacak bir felaket henüz meydana gelmeden önce kenti bu felaketten en az etkilenecek biçimde kurgulamak, sürdürülebilir gelişimin temel gerekliliklerinden birisidir. Günümüzde iklim değişikliğinin sebep olduğu ve kentlerin işleyişlerinde ciddi bozulmalara sebep olan felaketlerin yoğunluğu ve sıklığı artmaktadır. Bu durumda kentler, sürdürülebilir gelişim anlayışının merkezleri olarak birden fazla felaket senaryosunun hesaba katıldığı, çok sektörlü, katılımcılığı öncülleyen erişilebilir risk yönetim mekanizmalarına sahip olmalıdır (Sendai Planı, 2015, s.10).

Diğer yandan kentin sürdürülebilirliği onun ekonomik ve toplumsal çıkarlarının çevre ve enerjiyle ilgili kaygılarla uyumlu hale getirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Pınarcıoğlu & Kanbak, 2020, s.17). Sürdürülebilir kalkınma olarak da adlandırılabilir bu tanımda kentin daha yaşanılabilir kılınması için çevre ve enerji kullanımı gibi gelecek nesilleri de hesaba katan bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu durum bir kenti dirençli olarak adlandırabilmek için gerekli alt kategorilerinin hepsinin kendi içerisinde sürdürülebilir olmasını zorunlu kılar. Örneğin, kentin ekonomik dirençliliğinin sürdürülebilir olması, kentteki ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesiyle mümkün olabilecek ve bu çeşitlilik neticesinde spesifik bir işkolunda meydana gelen bozulma kentin ekonomik işlevselliğini ortadan kaldıramayacaktır.

5. Kentsel Direnç ve Sürdürülebilirliğin Kriterleri

Bir önceki bölümde verilen, Dünya Bankası'nın belirttiği dört alt kategoriden hepsinin dirençlilik ve sürdürülebilirlik odaklı olması kentin dirençliliğinin kurucu başlıkları konumunda nitelendirilebilir. Bu çerçevede düşünüldüğünde kentteki sosyal, ekonomik, çevresel ve yönetsel faktörlerin her birinin sürdürülebilir olması o kenti tam manasıyla sürdürülebilir gelişimin konusu haline getirir ve bu sayede dirençli kent olarak nitelendirilebilmesini sağlar. Ortaya koyulan yarıdan hareketle, dirençli kent ve onun sürdürülebilir kılınmasının kriterleri devam eden bölümlerde bu dört ana başlık altında tartışılmıştır. Yalnızca sürdürülebilirliğin altyapısal kriterleri yerine yine literatürde kendisine yer edinmiş çevresel kriterler dikkate alınmıştır.

5.1. Sosyal Sürdürülebilirlik ve Dirençli Kent İlişkisi

Literatürde bir kentin dirençliliğine yönelik toplumda yer alan bilinç genel hatlarıyla afet yönetimiyle yakın bir ilişki içerisinde ele alınmıştır. Toplumsal bilinç ise oluşumu bakımından dirençli kentlerin sürdürülebilir kılınmasında sosyal dirençlilik kategorisi altında değerlendirilebilir. Risk yönetimi ve bir kentin dirençli oluşu içerisinde yaşayan toplumun risk yönetiminin ne ve niçin olduğu hakkında bilinçli hale gelmesiyle yakından ilgilidir.

Bir toplumun sosyal bakımdan dirençli oluşunun temel şartı dirençlilik meselesine dair bilginin toplum içerisinde yayılmasının sağlanması ile başlar. Bu bilgi, toplumda kentin dirençliliğine tehdit oluşturan olgular hakkında farkındalık yaratmayı hedefler. Böylelikle toplum, olası tehlikelere karşı önceden bilgi sahibi olduğu için topyekûn bir hazırlık içerisinde olmakta ve muhtemel bir bozulma sonucunda oluşacak zararın en aza indirgenmesi hedeflenmektedir. Özetle devlet, yerel mekanizmalar veya sivil toplum örgütleri tarafından toplumla paylaşılan nitelikli bilgi öncelikle bir farkındalık yaratmakta ve bu farkındalığın özümsemesi ile bilinç oluşumunun meydana geldiği söylenebilir. Fakat bilginin yayılması ve devamında toplumda oluşacak böylesi hipotetik bir bilinç kimi zaman diğer bazı değişkenleri göz ardı etmekte ve dolayısıyla etki bakımından direncin kurulumunda pek de faydalı olamamaktadır.

Bu noktada insan faktörünü değerlendirmek beraberinde sosyal yaşamın oluşumunu sağlayan diğer faktörleri de içine alan bütüncül bir yaklaşım sergilemeyi zorunlu kılar. Bunu bir diyagramla açıklayan Pelling, sosyal kırılganlığın çoğu zaman küresel, sosyal, ekonomik ve politik baskıların bir sonucu olduğunu ileri sürer. Bireyin ekonomik baskılarının yarattığı kırılganlığa bir örnek vermek gerekirse, dere yatağı yakınlarında bir ev tutmanın kendisini olası afetlerde kırılgan kılacağını bilen fakat fiyatlar sebebiyle yerleşimini o bölgede kurmak zorunda olan bir kişi teoride bilinçli olmakla beraber içerisinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullar bakımından bu bilincini pratiğe dökme şansına diğer insanlardan daha az sahiptir (Pelling, 2003, s.48). Pelling'e göre sosyal dirençlilik, meydana gelebilecek

olası afetlerin stresle baş edebilme yeteneği olarak tanımlanır. Bu söz konusu yetenek, toplumsal farkındalığı artıracak planlı hazırlıkların bir eseridir. Hazırlıklar gerek bir afete yönelik gerekse beşerî bir kırılma ile baş etmeye yönelik olsun, iki durumda da kişinin ilgili stresle başa çıkabilecek olması manasında kullanılmıştır. Pelling, bu stresle maddi anlamda başa çıkabilme yöntemi olarak en etkili politikaların deprem sigortaları olduğundan söz etmektedir (Pelling, 2003, s. 48-49). Gerçekten de sahip olduklarının kaybını sigorta müessesesiyle baş edilebilir bir duruma çekebilen kişiler, toplumsal direnç açısından daha üst konumlarda yer almaktadır. Bu yargılardan hareketle bir toplumun bilinçli kılınabilmesi yalnızca ilgili afet riskleri veya olası işleyiş bozulmalarına karşı üstün körü bilinçlendirilmesini değil, toplumun sosyal, ekonomik ve politik bağlamda güçlendirilmesiyle ilgilidir.

Kentin dirençliliğine tehdit oluşturan en temel faktörlerden bir tanesi o kentte yer alan toplulukların dirençlilik meselesine karşı sahip olduğu bakış açısıdır. Yine de bu bakış açısının doğrudan toplumun içinden filizlenip yeşermesi beklenemez. Bu noktada toplumların dirençliliğini oluşturan belirli faktörler yer almaktadır. Cutter, Burton ve Emrich'in Amerika Birleşik Devletleri'nin Güneydoğu bölgesini inceleyerek yaptıkları ortak bir çalışmada toplumun dirençliliğini belirleyen temel etmenler ele alınmıştır. Öncelikle Cutter ve diğerleri toplumsal dirençliliği politika yoluyla müdahale edilebilir bir mekanizma olarak tanımlamaktadırlar (Cutter, Burton & Emrich, 2010, s.2). Bu doğrultuda müdahaleler sayesinde toplumların dirençlilik seviyeleri yükselecek ve nihayetinde olası afet durumlarında toplum önceden hazırlıklı olduğu için mümkün olan en hızlı biçimde eski işlevselliğine kavuşacaktır. Yine daha öncesinde belirtildiği gibi bir kentin dirençliliği yalnızca onun fiziksel varoluşunun dirençli kılınması ile ilgili olmaktan ziyade onun beşerî etkilerinin de dirençli oluşunu gerektirir. Böylelikle kentteki dirençliliğin bir başka temel belirleyicisi olan sosyal ve kurumsal faktörlerin de hesaba katılmış olması gerekmektedir. Bu faktörler Cutter tarafından belirtildiği üzere refah artışı, deprem sigortasının yaygınlaştırılması, sosyal ilişki ağlarının yaygınlığı, toplumun dirençlilik mevzusunda katılımcılığının sağlanması ve yine toplumun yerel riskler hakkında bilgi sahibi olmasını kapsar (Cutter vd., 2010, s.5).

Cutter ve diğerlerinin çalışmasında dirençliliği etkileyen birçok bileşik faktör yer almaktadır. Bunlardan toplumsal bilincin oluşumu noktasında ortaya koydukları kriterler ise şu şekildedir; eğitim eşitliği, yaş, taşımacılık erişimi, iletişimi kapasitesi, dil becerisi, özel ihtiyaçlar ve sağlık sigortaları (Cutter vd., 2010, s.7). Araştırmanın Güneydoğu Amerika Birleşik Devletleri'ni konu alıyor olması belirtilen bu faktörlerin dünyadaki diğer bölgelerde farklılık gösterebileceği kanaatine varmamızı sağlayabilir. Örneğin ekserî tek bir dilin konuşulduğu bölgelerde dil kategorisinin direnci belirlemede bir değişken olarak kullanılmayacak olması düşünülebilir. Tek bir dilin hâkim olduğu bölgelerde geliştirilecek politikaların halka ulaşımında dil açısından bir çeşitlilik söz konusu olmayacaktır. Buna rağmen yukarıdaki kriterlerin her birinin toplum açısından direnci belirleme yönünde neden bir kriter olarak kullanıldığını kavramak

önemlidir. Örneğin eğitim eşitliğini ele alacak olursak bir toplumda yaşayan bireylerin benzer eğitim olanaklarına sahip olmadığı durumlarda onlara yönelik hazırlanacak eğitimler ve farkındalık kampanyaları yeterli etkiyi doğuramayacaktır. Yine yaş kategorisinin bir diğer belirleyici olarak ele alınması, farklı yaş gruplarına farklı yaklaşımlar ortaya koymanın gerekliliğini gösterir. Benzer bir şekilde özel ihtiyaçlara sahip vatandaşların olası tehlikelerde en çok kırılganlık gösteren kesimde yer aldığını ve buna bağlı olarak özel politikalara gereksinimi içerisinde olduklarından söz edebiliriz.

Cutter ve diğerlerinin çalışmasından bağımsız olarak toplumsal bilincin oluşmasında oldukça önemli bir başka etmen ise geçmiş tecrübelerdir (Guo & Li, 2016, s.3). Toplumun ve içerisinde yaşadığı bölgenin kırılganlığını ilk elden ortaya koyan en sahil örnek o toplumun daha öncesinde yaşadığı bir felakettir. Bu bağlamda, geçmiş tecrübelerinde kırılganlığını ortaya çıkaran bir olay yaşayan toplumlardan toplumsal bilinç aşamasında daha dirençli bir yapıda olması beklenir. Guo ve Li'nin çalışmasında Japonya'dan örneklendirdiği bu olgu Türkiye için de geçerlilik arz etmektedir. Marmara Depremi ve 6 Şubat Depremleri gibi yıkıcı doğal afetlerle karşı karşıya kalan toplumumuzun gelecek tehlikelere karşı bilinç ve dolayısıyla direncinin daha yüksek olması beklenmektedir. Bunun yalnızca toplumla sınırlı kalmadığı aynı zamanda kurumsal anlamda da geçmiş tecrübelerin toplumumuzu harekete geçirdiği görülmektedir. Örneğin 1999 Marmara Depremi'ni takiben 2003 yılında İstanbul Deprem Master Planı hazırlanmıştır. Bu planın hazırlanmasındaki motivasyonda deprem coğrafyasında oluşumuzun etkisi tartışılmaz olmakla beraber 1999 Marmara depreminin sebep olduğu acı tecrübeyi de hesaba katmak faydalı olacaktır.

Öte yandan sosyal direncin oluşturulmasında devlet desteği olmadan toplulukların kendi başına kayda değer bir başarı sağlayamayacakları kabul görmektedir (Jha, Miner & Stanton-Geddes, 2013, s.56). Düşük gelir grubunda yer alan insanların daha dirençli kılınabilmesi için altyapısal yatırımların finanse edilmesi noktasında devletin yer alması beklenir. Bunun gibi yüksek finansal kaynak ihtiyacı doğuran fakat toplumun dirençli oluşunu temelden etkileyen hususlarda özellikle düşük gelir grubunda yaşayan bireyler daha kırılgan konumdadırlar. Örnek vermek gerekirse kentsel dönüşüm projelerinde devlet desteğinin varlığı insanları kentsel dönüşüme katılım noktasında daha istekli bir noktaya getirdiğinden söz edilebilir. Aksi halde özellikle dar gelir grubundaki insanların finansal olarak bu dönüşümün altından kalkabilmesi mümkün olmayacaktır. Öncesinde de belirtildiği gibi toplumun ekonomik durumu onun dirençli oluşunu belirleyen en temel faktörlerden birisi olarak yeniden karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kentsel yatırım konularında topluluklara danışılmadan ortaya koyulan projeler kimi zaman direnç oluşturmak yerine tam tersi etki de yaratabilmektedir (Jha vd., 2013, s.56). Bu nedenle topluluk bilinci denilen kavramın katılımcılık mekanizmalarını da işletiyor olması gerekmektedir.

5.2. Ekonomik Sürdürülebilirlik ve Dirençli Kent İlişkisi

Bir kenti dirençli kılabilmek hiç şüphesiz oldukça büyük miktarlarda kaynak maliyeti doğurur. İlgili kaynak ihtiyacının karşılanması ve ortaya koyulacak olan değişim ve dönüşüm projelerinin ekonomik açıdan sürdürülebilir olması kentsel dirençliliği sağlam temeller üzerinde kurmayı kolaylaştırır. Denilebilir ki dirençliliğin tahsis edilişi için bu sürecin devamlı olması ve direncin direncinin sağlanması gereklidir.

Dirençli kent kavramının ele alınışı noktasında içerisinde halihazırda bir ekonomik sürdürülebilirlik konusunu barındırdığı görülmektedir. Bu nedenle dirençli kentler tasarlanırken ekonomik sürdürülebilirliğin hesaba katıldığını bilmek yerinde olacaktır. Konaklama sermayesi, istihdam, gelir dengesi, sektör genişliği, sağlık kaynaklarına erişim gibi faktörleri ele alacak olursak kentsel dirençliliğin kurulduğunda yer alan ekonomik kriterlerin her birinin sürdürülebilir oluşu dirençli bir kentin hem ekonomik açıdan sürdürülebilir olmasını sağlayacak hem de dirençlilik seviyesinin korunmasını sağlayacaktır. OECD'nin Antalya'nın dirençliliğine dair yaptığı bir çalışma ilgili duruma örnek olarak gösterilebilir. OECD yaptığı çalışma neticesinde Antalya'nın ekonomik faaliyetlerinin yoğunlukla tarım ve turizm odaklı olduğunu belirledikten sonra bir kentin ekonomik faaliyetlerinin çeşitliliğindeki bu kıtlığın o kenti dirençsiz kılma potansiyeline sahip olduğunu ileri sürmüştür. Örnekte turizm sektörünü canlı tutan turistlerin genellikle Rusya ve Almanya'dan geldiği ortaya koyulduktan sonra bu ülkelerde veya bu ülkelerle Türkiye arasında yaşanabilecek potansiyel herhangi bir sorunun Antalya'nın ekonomik durumunu zedeleyeceği sonucuna varılmıştır. Yine aynı şekilde kentteki tarımsal faaliyetler sonucu elde edilen mahsulün ihracı da yoğunlukla Rusya, Çin, Almanya ve Kazakistan gibi ülkelere yapılmaktadır. Burada da çeşitliliğin az olduğu ve dolayısıyla herhangi bir sorun halinde kentin ekonomik anlamda dirençliliğini kaybedeceğinden söz edilmektedir. İlgili çalışma burada son bulmamış ve kentin dirençliliğinin sürdürülebilirliğinin sağlanması adına alternatif ekonomik faaliyetler önerilmiştir. Örneğin kentin, alternatif turizm potansiyeli ortaya koyulmuş ve kentin sağlık, uluslararası konferanslar ve toplantılar gibi alternatif turizm kaynaklarından gelir elde edebileceği ileri sürülmüştür (OECD, 2016, s.137). OECD'nin Antalya hakkında yaptığı çıkarımlardan hareketle bir kenti dirençli kılabilmek için o kenti yalnızca doğal felaketlere değil beşerî bozulmalara karşı da dayanıklı hale getirmenin gerekli olduğundan söz edilebilir.

Öte yandan ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanması adına ekonomik açıdan uluslararası bir ortaklık ve yerelde de kararlı politikaların varlığının da belirleyici bir kriter olduğu görülmektedir (Gündem 21, 1992, s.4). Yerel Gündem 21'de, Gündem 21 Eylem Planı'nın ortaya koyduğu sürdürülebilir kalkınmanın yerel ölçekte farkındalığının yaratılması, kurumsal kapasitesinin inşa edilmesi ve toplumun katılımcılığının sağlanması hedeflenir. Bu maddeye göre

devletlerden kendi yerel aktörleriyle danışmanlık içerisinde bulunarak sürdürülebilir kalkınma hakkında yerel eylem planı devreye sokmaları beklenmektedir (Gündem 21, 1992, s.285).

Sonuç olarak bir kentin dirençliliğinin ekonomik açıdan sürdürülebilir olması demek aynı zamanda o kentin hakiki manada dirençli bir kurguyla tasarlanması anlamına gelmektedir. Antalya örneğinden hareketle dirençlilik mevzusunu yerelden bölgeye doğru genişletmek de mümkün olabilir. İlgili bölgenin karakteristik özellikleri ve muhtemel risklerin analiz edilmesi sonucunda bir kentin ekonomik olarak dirençli hale getirilmesinin ipuçlarına ulaşılabilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda uluslararası bir ilginin de olduğu açıktır. Bu nedenle kaynak kullanımı konusunda yalnızca yerel ve bölgesel imkanlardan faydalanmak yerine küresel ölçekte bir kaynak paylaşımı da söz konusu olabilecek ve dirençliliğin direncine görece daha sürdürülebilir bir ekonomiye ulaşılabilecektir.

5.3. Çevresel Sürdürülebilirlik ve Dirençli Kent İlişkisi

Kentsel dirençliliğin bir diğer sacayağı dirençliliğin çevresel sürdürülebilirlik sınırları dahilinde kurgulanıyor olmasıdır. Çevresel kaynakların yalnızca kentin değil insanlığın yaşamının idame ettirilebilmesi açısından faydalanılan en temel ve fakat sınırlı kaynaklar oluşu kentsel dirençlilik hususunda bu kaynakların sürdürülebilirlik çerçevesinde kullanımını zorunlu kılmaktadır. Öyle ki kentin çevresel sürdürülebilirlik dahilinde kurgulanmış olması ilgili kentin yalnızca bugününü değil gelecekteki konumunu da sağlamlaştırmak açısından önem arz eder. Sonuç olarak çevresel sürdürülebilirliği bugünün sınırlı kaynaklarını geleceğe aktarma kapasitesi olarak ele alabiliriz.

Çevresel sürdürülebilirlik kavramı öncelikle çevreye duyarlı gelişim olarak Dünya Bankası tarafından hazırlatılan Dünya Gelişim Raporu adlı bir çalışmada yer alır. Rapor, 21. Yüzyılda dünyanın çok daha zengin bir yer olacağından söz ederek bu zenginliğin maliyetinin çevresel bir yokluk mu olacağı sorusunu irdelemektedir (Dünya Bankası, 1992, s.33). Buna göre gelişimin yalnızca ekonomik boyutunun ele alınıp çevresel boyutlarının ele alınmadığı bir durumda sürdürülebilir oluşundan bahsetmek mümkün değildir. 1995 yılında ise Goodland'ın kavrama bugünkü halini kazandırdığını görmekteyiz. Goodland, ekonomik sürdürülebilirlik arzusunun insan varoluşundan kaynaklandığını ve sosyal sürdürülebilirliğin bir parçası olarak ele alınmasını kabul eder. Fakat bunu sağlamak adına insan, sarmalandığı biyofizik çevrenin sınırlılıklarını hesaba katmalıdır. Öyle ki ekonomik gelişimin sürdürülebilir olması doğanın, örneğin üretilen atıkları hazmedebilme kapasitesinin aşılmadığı durumlarda mümkün olabilecektir. Bir başka örnek olarak yenilenebilir enerji hasadı yine aynı şekilde bu kaynakların kendini yenileme hızına uyarlanmalıdır (Goodland, 1995, s.3). Görüldüğü üzere çevresel sürdürülebilirlik kavramı literatürde sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlikle iç içe geçmiş vaziyettedir. Bu iç içe geçmişlik çevreye duyarlı bir kent oluşumunun temel

dinamiğini de ortaya koyar. Çevreye duyarlılık bir yandan doğanın sunduğu sınırlı kaynakları gelecek nesillere aktarabilecek ölçüde ondan faydalanmayı ifade ederken diğer yandan ekonomik ve sosyal gelişimin de sürdürülebilir olmasının sigortası işlevini görmektedir.

Kentsel dirençlilik ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişki birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir fakat bu tamamlayıcılık her iki kavramı birbirlerinin yerine kullanılabilir kılmaz. Dirençlilik kentin işleyişinin bozulmalara karşı yeniden sürdürülebiliyor olmasını ifade ederken, sürdürülebilirlik daha çok daha geniş bir hedefi içerisinde barındırır ve bu hedefler doğrultusunda kurallar koyar (Delgado-Ramos ve Guibrunet, 2017, s.3). Bu durumda kentsel dirençlilikle sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin nicelikte değil nitelikte olduğunu belirtmek gerekir.

Kayar ve Kutlu kentsel dirençlilik ve çevresel sürdürülebilirlik kavramlarının ilişkisini Türkiye’de uygulanan politikalar dahilinde değerlendirmiştir. Kalkınma planları ve hem ulusal hem de yerel ölçekte yapılan çevre harcamalarının (atık su yönetimi, peyzaj korunumu, araştırma fonları vb.) miktarındaki artıştan hareketle Türkiye’de kentsel dirençlilik ve çevresel sürdürülebilirlik kapsamında olumlu faaliyetler yapılmış olmasına rağmen kentlerin kırılganlıklarının devam ettiği sonucuna varmışlardır. Buna göre çevresel harcamalardaki artış kentsel dirençliliği kurgulamak yerine daha çok çevreye dair bir sorumluluk bilinciyle gerçekleştirilmektedir. Kalkınma planlarında yer alan kentsel dirençlilik tanımlarının daha çok doğal afet ve iklim değişikliği üzerinde yoğunlaşması bu duruma örnek gösterilmektedir (Kayar & Kutlu, 2022, s.194-195). Öte yandan çevre harcamalarındaki artış miktarını yukarıda belirtildiği haliyle çevresel sürdürülebilirlik vizyonuyla bağdaştırılabilmek mümkündür. Örneğin evsel ve endüstriyel atıkların geri dönüşüm oranlarındaki artışlar ülkedeki geri dönüştürme tesislerinin kapasitesindeki bir artışa işaret etmektedir. TÜİK tarafından yayınlanan 2020 Atık İstatistikleri geçmiş yıllarla karşılaştırmalı olarak dikkate alındığında bu çıkarım doğrulanmaktadır. Örneğin 2018 yılında 2223 olan atık bertaraf ve geri kazanım tesis sayısı, 2020 yılında 2752’ye yükselmiş ve 2018 yılında 104 milyon ton atık işlem görmüşken bu rakam 2020 yılında 127 milyon tona yükselmiştir (TÜİK, 2021). Sonuç olarak ister çevresel bir bilinçle ister kentleri dirençli kılmak sebebiyle yapılsın her iki koşulda da çevre harcamalarının dirençliliğe yönelik bir tamamlayıcı faaliyet olarak görülmesi gerekmektedir. Her ne kadar kalkınma planlarında kentsel direnç kavramına daha çok doğal afet ve iklim değişiklikleri üzerinden yaklaşmış olsa da bu gibi diğer tamamlayıcı faaliyetler ülkedeki kentsel dirençliliğin git gide yükselişte olduğunu göstermektedir. Bu durum sürdürülebilir çevre mefhumunun bir vizyon, kentsel dirençliliğinse bu vizyon sınırları içerisinde ortaya çıkan bir oluşum olduğunu destekler niteliktedir.

5.4. Yönetimde Kararlılık ve Dirençli Kent İlişkisi

Yönetimde kararlılık her ne kadar literatürde diğer sürdürülebilirlik çerçeveleri kadar derinlemesine işlenmemiş olsa da en az sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik kadar önem arz etmektedir. Yukarıda sürdürülebilirlik anlayışlarının bir vizyon niteliğinde olduğundan söz etmiştik. Burada ise bu vizyonu pratiğe dökülecek bir yönetim tutarlılığından söz etmek gerekecektir. Vizyon, geleceğe yönelik takip edilecek bir hedef olarak ortaya çıksa da hem ulusal hem de yerel yöneticilerin her zaman bu doğrultuda hareket edip etmeyeceklerine dair kaygılar meşruiyetini korumaktadır. Buradaki insan faktörü kimi zaman kurumsal düzenlemelerle kontrol altına alınmakla birlikte bu düzenlemelerin bazen politik çıkarların gölgesinde kalabileceği de düşünülebilir. Bu nedenle hem ulusal hem de yerel anlamda yönetimde tutarlılık ilkesi dirençli kent oluşumunda hesaba katılması gereken bir başka husus olarak değerlendirilebilir.

Yönetimde tutarlılığın sağlanabilmesi elbette ki ilk etapta nitelikli kentsel sürdürülebilirlik bilgisinin varlığı ve aktarımı ile ilgilidir. İkinci olarak, bu bilginin oluşumunu ve kullanımını sağlayacak ulusal, yerel ve küresel bağlamda kurumsal kapasitenin varlığından söz etmek gerekir. Kentsel sürdürülebilirlik alanında politika yapım süreçlerinin böylesi bir kapsayıcılığı içerisinde barındırması önem arz etmektedir. Bu yolla yöneticilerin kimliklerinden bağımsız olarak uygulayacakları politikalar genel-geçer pratikler haline gelebilecektir. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-Habitat) tarafından 2013 yılında hazırlanan raporda hakkaniyetli sürdürülebilir kentsel gelişimin temel etmenlerinin kentsel alana erişim, kentsel yasamanın nitelikli olması ve adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışı olduğu belirtilmektedir (UN-Habitat, 2013, s.7). Yine aynı raporda toprak yönetimi, yasama ve adem-i merkezîyetçilik hakkında çeşitli politika önerileri sunulmakta ve bu yolla sürdürülebilir fakat aynı zamanda tutarlı bir kentsel gelişim vadedilmektedir. Örneğin katılımcı ve kapsayıcı bir toprak yönetimi anlayışının insanların buldukları yerlerden zor kullanılmaksızın tahliye edilmesini kolaylaştıracağı ve bu yolla kentin daha sağlıklı bir genişleme eğilimi gösterebileceği belirtilmiştir. Böylelikle hem toprak sahipleri hem de kiracılara yeni yatırım fırsatları doğacağı öngörülmüş, buradan oluşacak kaynağın ise altyapı ve kamu hizmetlerine harcanabileceği dile getirilmiştir (UN-Habitat, 2013, s.8). BM tarafından hazırlanmış bu raporu kentsel sürdürülebilirlik çerçevesinde genel-geçer bir bilgi kabul edersek, ulusal ve yerel bağlamda bu pratikleri uygulamaya dökmek yönetimde tutarlılık ilkesini sürdürülebilir kılacaktır.

Yönetimde tutarlılık ilkesinin pratiğe dökülebilmesi açısından bir kenti, dirençlilik pratiğini içerisinde barındıran bir biçimde kurgulayabilmek önem arz eder. Politika çerçevesi oluşturmak, sosyal olarak kapsayıcı, kompakt, birbirlerine küresel anlamda bağlı ve iklim değişimine dirençli kentler meydana getirmek için atılacak pozitif adımlardan bir tanesi olarak değerlendirilmektedir (UN-Habitat, 2013, s.10). Bu süreç ise kent planlamasının ilgili tutarlılığı sağlayacak bir biçimde nasıl

gerçekleştirileceği sorusunu ortaya çıkarır. Desouza ve Flanery, planlama aşamasında öncelikle katılımcılığın esas alınması fikrini savunmaktadır. Buna göre bir kent, vatandaş için olmaktan ziyade vatandaşlarla birlikte kurgulanmalıdır (Desouza & Flanery, 2013, s.96). Kastedilen asıl mevzu ilgili kentte yer alan yerellik pratiklerinin hesaba katılmadan yapılacak herhangi bir girişimin direnci doğurabilme açısından yetersiz kalacağı düşüncesidir. Örneğin karar alıcılar, alacakları kararları mevkilerinin verdiği bir imtiyaz olarak değerlendirir ve bu doğrultuda meşruiyetlerini doğrudan makamdan aldıkları gerekçesiyle katılımcı bir kaygı taşımadan politika geliştirirlerse ortaya çıkan sonucun direncinin diğer ihtimale göre daha kalitesiz bir çıktısı olacaktır. O halde, politika planlama sürecinde yer alacak katılımcılık, açıklık ve hesap verilebilirlik gibi aslında yönetim mefhumuna ait temel ilkeler yöneticilerin mutlak meşruiyetine gem vurarak dirençli kent bakımından pozitif bir etki sağlayabilecektir. Planlama aşamasından sonra yer alan tasarım aşamasında ise ortaya koyulan planın uyumluluğu değerlendirmeye alınmaktadır. İlkinden farklı olarak bu aşamada kaynak yeterliliği mevzusu işin içine girmektedir ve alınan kararların uygulanabilirliğini temelden etkileyen bu faktör planın daha rasyonel bir zemine oturmasını sağlar. Üçüncü ve son aşama olan yönetim aşaması ise kentin stres altında olduğu ve olmadığı dönemlerde, gelişimi açısından meydana çıkan fırsatları değerlendirebilme ve çeviklikle yanıt verebilme kabiliyetinin varlığıyla ilgilidir (Desouza vd, 2013, s.96-97). Desouza ve Flanery, Japonya’da 2011 yılında meydana gelen 8,9 büyüklüğündeki depremin yukarıdaki ilkeleri takip etmeyen bir yönetim ortamında gerçekleşmiş olması durumunda ortaya çıkan hasarın çok daha büyük olacağını söylemektedir. Buna göre, katı imar kanunları, eğitilmiş bir toplum ve önceden uyarı mekanizmaları gibi etmenler 8,9 büyüklüğündeki deprem ve devamındaki tsunaminin yıkıcı etkilerini azaltmıştır (Desouza vd., 2013, s.97).

Yönetimdeki tutarlığın ele alınış biçimini yöneticilerin politika üretme, tasarlama ve uygulama alanlarındaki alacakları tavırlarla tanımlamak mümkündür. Öncelikle adem-i merkezîyetçilik ilkesi doğrultusunda merkezden yerele doğru bir yetki ve kaynak artırımıyla yerel karar alıcılara serbestlik imkanı tanınmalı ve devamında oluşan yetki bolluğu aynı usullerle yerel çevreye yayılmalıdır. Bu yöntem dahilinde oluşturulan politikalar, yalnızca ulusal ve yerel bilgiyi değil aynı zamanda küresel bilgiyi de kapsayıcı olmalıdır. Bilgi anlamında böylesi bir bütünlüğün sağlanması zaruridir zira direnç oluşumu bu etmenlerin hepsini içerisinde barındıran bir kavramdır. Bunun sonucunda, yöneticilerin daha tutarlı bir davranış sergilemesi beklenecektir. Görüldüğü üzere yönetimde tutarlılık ilkesi esasında yöneticiyi belirli kaidelerle sınırlandırmak ve fakat bunu yaparken onu değersiz bir pozisyona sokmamak kaygısını taşır. O halde kişilik dışı bir çerçevede tanımlanan yönetim ve devamında yöneticilik pozisyonu, mevkilere gelen isimlerden bağımsız olarak temel politika alanlarında aynı güzergâh üzerinde hareket edebilecektir. Sonuç olarak yönetimde sürdürülebilirlik ilkesini kentsel direnci kurgularken kişilik dışı bir varlığa bürünmek şeklinde tanımlayabiliriz.

6. Sonuç

Bütün bu ortaya koyulanlardan hareketle sürdürülebilirlik ve dirençli kentler arasında ayrılmaz bir ilişkinin yer aldığı görülmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı ilk ortaya çıktığında gelişim mefhumunun yalnızca bugünü değil aynı zamanda geleceği de göz önünde bulundurup sosyal, ekonomik ve çevresel etmenlerin hesaba katıldığı bir durumu tasvir etmektedir. Bu kriterler aynı zamanda kentin fonksiyonlarının kategorize edilmiş hali olarak düşünülebilir. Öte yandan dirençli kent ise ilgili kentin fonksiyonlarının olası bozulma durumlarında tekrar eski işlevselliğine kavuşabildiği bir modeli ifade eder. Tam da bu noktada kente atfedilen söz konusu direncin sürekliliğinin nasıl sağlanabileceği önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Dirençli kent kavramı bu manasıyla ele alındığında sürdürülebilirlik kavramıyla yakın bir bağ oluşturmanın zorunluluğu ortaya çıkar. En başta bir kenti tanımlamak ve onun fonksiyonlarını ortaya koymak ne için, nasıl ve neye karşı bir direnç oluşturulması gerektiği konusunda oldukça faydalı bir çerçeve oluşturur. Bu sebeple kentin sosyal, ekonomik, yönetsel ve çevresel fonksiyonlarının varlığı ortaya konulmuştur. Görüldüğü üzere belirtilen fonksiyonlar aynı zamanda sürdürülebilir gelişim konusunun da sacayaklarını oluşturur. Devamında varılan sonuç dirençli kent kavramının yalnızca çevresel afetlere, ekonomik krizlere, yönetsel tutarsızlıklara ve sosyal sektelere uğramak ve bunların her biriyle mücadele etme ve işlevselliği koruma niteliği olarak değerlendirilmemesi gerektiğidir. Yapılması gereken bir kenti topyekûn bir biçimde dirençli kılmak olacaktır. Sosyal direnç, ekonomik direnç, çevresel direnç ve yönetsel direnç olarak ayrı ayrı ele alınan direnç noktalarının bütüncül bir perspektif esas alınarak değerlendirilmesi ve her bir kentsel fonksiyonun kendi içerisinde de sürdürülebilir kılınması önem arz eder. Ancak bu şekilde kurgulanmış bir kent, tam manasıyla dirençli kent olarak tanımlanabilecektir.

Dirençli kent yaklaşımını yukarıda verilen ekonomik, sosyal, çevresel ve yönetsel sürdürülebilirlik kavramlarını kullanarak ele almak ilgili herhangi bir kentin gelecek vizyonunun sağlam bir şekilde kurgulanmasında kolaylık sağlar. Bu durum yalnızca gelecek vizyonunu kurgulamakla kalmayıp ayrıca ilgili vizyonu uygulanabilir bir konuma yükseltir. Öte yandan kenti yalnızca doğal afetlere karşı dirençli kılmamanın birçok defa belirtildiği gibi tam manasıyla bir direnç oluşturmaktan uzak olduğu belirtilmelidir. Dirençli kent olarak adlandırılacak kent modelinin ancak bahse konu bütüncül çerçevede doğru bir tasarım barındıracağı ortadadır. Böylelikle kent yalnızca doğal afetler veya öngörülemeyen diğer benzer aksaklıklara karşı dirençli olmaktan ziyade varlığının temellerini oluşturan sosyal, ekonomik, çevresel ve yönetsel niteliklerinin bütüncül sürdürülebilirliği noktasında dirençli olacaktır. Ayrıca ilgili alt kategorilerde meydana gelecek değişimlere yönelik kentin adaptasyon ve değişime hızlı ve yerinde cevap verebilme niteliğini de yükseltecektir. Örneğin, çevresel manada direncin sağlandığı bir kent, oluşabilecek çevresel tehditlere karşı dayanıklı hale geleceği için tehlike sonucunda meydana gelecek sosyal bozulmalara karşı da bir dayanıklılık ortaya koyacaktır. Bu

durum beraberinde şüphesiz ekonomik dayanımı da artıracak ve böylelikle tam manasıyla kentin fonksiyonel sürekliliği sağlanacaktır. Nihayetinde kentteki yaşam kalitesinde bir artış veyahut süreklilik meydana geleceğinden söz edilebilir. İlgili çıkarımlardan hareketle küresel kent çalışmalarında kentlerin bu şekilde ele alınmasının bir gereklilik olduğundan bahsetmek gerekir. Küresel kent kavramı devlet otoritesinin ve egemenliğinin küresel bağlamda ilişkiler kurulurken diğer bazı aktörlerle paylaşıldığı bir durumu tasvir etmektedir. Söz konusu aktörler kimi zaman sivil toplum kuruluşları kimi zaman da göçmenler gibi ulus-devlet tanımının dışında kalan kurum veya topluluklardır (Sassen, 2007, s.168). Uluslararası bağlamda kent ve sürdürülebilirliği hakkında karar alınırken artık bu gibi aktörlerin de görünürlük kazanması kenti yalnızca yerel bir bağlamda ele almaktan uzaklaştırarak küresel bir bağlama oturtur ve dolayısıyla ona küresel bir kimlik kazandırır. Dirençlilik ve sürdürülebilirlik karakteristiklerini küresel kent kavramı için de uygulamak yerinde olacaktır. Öyle ki, küreselleşen bir dünyada yalnızca yereldeki kentin sürdürülebilir kılınması onun küresel bağlarını zayıflatmak manasına gelir. Bu bağın zayıflaması şüphesiz takip etmeye gayret gösterdiğimiz bütüncül direnç oluşumunu engelleyecektir. Tüm bu anlatılanlardan hareketle yeni binyıl kent formunun yalnızca mekansal-işlevsel bir sürdürülebilirlik perspektifinden tanımlanmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Kentin mekân-işlev bağlamında tartışıldığı durumlarda yukarıda belirtilen diğer yapıtaşlarının göz ardı edildiği bir durum ortaya çıkmaktadır. Örneğin yeşil kent olarak dile getirilen sürdürülebilir gelişim modelinin çevresel etkileri dikkate almakla beraber yönetsel etkileri göz ardı ettiği ve bu nedenle oluşacak yönetsel kırılğanlıklarla mücadele etmesinin zorluğundan söz etmek yerindedir. Böylelikle yeni binyıl kent formunun tanımı sürdürülebilir gelişimin merkezleri olan kentleri tasvir ederken, bu tanımlamaya dirençli kent oluşumunu da dahil etmelidir. Aksi halde sürdürülebilirliğin kırılğan yapısıyla mücadele etmek mümkün olmayacaktır. Söz konusu durum dirençli kentlerle kentin sürdürülebilir gelişim pratiğini ayrılmaz bir şekilde bütünleştirmenin gerekliliğini ortaya koyar.

Kaynakça

- Bogunovich, D. (2002), *Eco-tech cities: Smart metabolism for a green urbanism*. İçinde J.F. Martin-Duque & L.C. Wadhwa (Eds.), *Sustainable City II* (s. 75-84). Southampton: WIT Press.
- Cutter, S. L., Burton, C. G., ve Emrich, C. T. (2010), Disaster resilience indicators for benchmarking baseline conditions. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 7(1). doi:10.2202/1547-7355.1732
- Delgado-Ramos, G. C., ve Guibrunet, L. (2017), Assessing the ecological dimension of urban resilience and sustainability. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 9(2), 151–169. doi:10.1080/19463138.2017.1341890

- Desouza, K. C., ve Flanery, T. H. (2013). Designing, planning, and managing resilient cities: A conceptual framework. *Cities*, 35, 89–99. doi:10.1016/j.cities.2013.06.003
- Dünya Bankası. (1992). *World development report 1992: Development and the environment*. New York, NY: Oxford University Press.
- Godschalk, D. R. (2003). Urban hazard mitigation: creating resilient cities. *Natural Hazards Review*, 4(3), 136–143. doi:10.1061/(asce)1527-6988(2003)4:3(136)
- Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 26, 1–24. <http://www.jstor.org/stable/2097196> (Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023).
- Guo, Y., ve Li, Y. (2016). Getting ready for mega disasters: the role of past experience in changing disaster consciousness. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 25(4), 492–505. doi:10.1108/dpm-01-2016-0008
- Holling, C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1–23. <http://www.jstor.org/stable/2096802> (Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023).
- Hwang, J. S. ve Choe, Y. H. (2013). Smart cities Seoul: a case study (ITU-T technology watch report). Alındı: International telecommunication union website: https://www.itu.int/dms_pub/itu-t/oth/23/01/T23010000190001PDFE.pdf. (Erişim Tarihi: 18 Eylül 2023).
- International Union for conservation of nature and natural resources (iucn), (1980). *World conservation strategy: living resource conservation for sustainable development (research report)*. alındı: IUCN database: <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf>. (Erişim Tarihi: 18 Eylül 2023).
- ISO/IEC JTC 1. (2015). Smart cities: preliminary report 2014. Alındı: ISO website: https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/developing_standards/docs/en/smart_cities_report-jtc1.pdf. (Erişim Tarihi: 18 Eylül 2023).
- Jha, A. K., Todd W. M. ve Stanton-Geddes, Z. (Eds.) (2013). Building urban resilience: principles, tools, and practice: directions in development. *Washington, DC: World bank*. doi:10.1596/978-0-8213-8865-5.
- Jha, A., Baca, A., Brhane, M., Burton, C., Dharmavaram, S., Miner, T., Saldivar-Sali, A. N., Scawthorn, C., Svetlosakova, Z. (2012). Building urban

- resilience: managing the risks of disasters in east asia and the pacific: research report. Alındı: *World bank* website: https://www.gfdrr.org/sites/default/files/publication/EAP_handbook_principles_tools_practice_web.pdf. (Erişim Tarihi: 19 Eylül 2023).
- Kayar, İ., & Kutlu, S. Z. (2022). Kentsel dirençlilik ve çevresel sürdürülebilirlik ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *TroyAcademy International Journal of Social Sciences*. 7(2), 178-204. doi:10.31454/troyacademy.1088372
- Keleş, R. (1993). *Kentleşme politikası*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Molotch, H. (1976). The city as a growth machine: toward a political economy of place. *American Journal of Sociology*, 82(2), 309–332. <http://www.jstor.org/stable/2777096> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2023).
- Nyakairu, J., Kuria, S., Mbogori, S. (2013). UN-Habitat annual report 2012. Alındı: *UN-Habitat webpage*: <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/Annual%20Report%202012.pdf>. (Erişim Tarihi: 22 Eylül 2023).
- OECD Regional policies for sustainable development division. (2016). *Resilient Cities*. (OECD Report). Alındı: <https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/resilient-cities.htm>. (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2023).
- Pelling, M. (2003). *The vulnerability of cities: natural disasters and social resilience*. Londra: Earthscan Publication Ltd.
- Pınarcıoğlu, N. Ş. ve Kanbak, A. (2020). *Sürdürülebilir kent modelleri*. Londra: IJOPEC Publication Ltd.
- Register, R. (1987). *Ecocity berkeley: building cities for a healthy future*. Berkeley, CA: North Atlantic Books.
- Roseland, M. (1997). Dimensions of the eco-city. *Cities*, 14(4), 197-202. doi:10.1016/S0264-2751(97)00003-6.
- Sassen, S. (2007). *The global city*. İçinde Nugent, D. & Vincent, J. (Eds.), *A Companion to the anthropology of politics*. (s. 168-178). Blackwell Publishing Ltd. doi.org/10.1002/9780470693681.ch11
- TÜİK. (2021). Atık istatistikleri, 2020. Alındı: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2020-37198#:~:text=Toplam%20at%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%20%71%2C3,kazan%C4%B1ld%C4%B1%20ya%20da%20bertaraf%20edildi>. (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2023).

UN General assembly, UNGA resolution 69/283. Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030, A/RES/69/283 (3 Haziran 2015), Alındı: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_69_283.pdf. (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2023).

United nations, UN. (1992). *Agenda 21. united nations conference on environment & development*. UN: Rio de Janeiro. Alındı: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>. (Erişim Tarihi: 02 Ekim 2023).

Weber, M. (1966). *The city by max weber*. 2. Baskı. (D. Martindale, G. Neuwirth, Çev.). New York, N.Y.: The Free Press. (1921).

Wirth, L. (1938). Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology*, 44(1), 1–24. <http://www.jstor.org/stable/2768119> (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023).

Yaman Galantini, Z. D. (2019). Catching on “urban resilience” and examining “urban resilience planning”. *İDEALKENT*, 10 (28), 882-906. DOI: 10.31198/idealkent.621492

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

An Evaluation of the Discussions on What is a Resilient City and How to Make It Sustainable?

Extended Abstract

---

1. Introduction

It is possible to define the city as settlements where political and social organizations gain weight and where there is a system of norms that exists as a result of the interaction of the individuals who make up the dense population within it, both within itself and with the institutions of the social structure. Cities are divided into classifications such as eco-city, ecotown, smart city and resilient city. An eco-city is an ecologically healthy city that embodies life, beauty and equality. The ecotown model emphasizes that ecological factors should be considered when planning the city and that technological opportunities should be utilized as much as possible during the planning phase. A smart city is defined as a type of city that aims to develop the city by using information and communication technologies as infrastructure. In general terms, resilient cities are cities that can foresee the problems that will occur in cities over time before they occur, provide solutions to these problems with rational methods, and are prepared for sudden and unexpected situations. These cities have the ability to return to their impaired functionality as quickly as possible. The sustainability of a city is defined as the harmonization of its economic and social interests with environmental and energy concerns. It is seen that there is an approach that takes into account future generations such as the environment and energy use in order to make the city more livable.

2. Method

In this study, literature review and content analysis methods were used. The resilient city model, which is included in the literature on city models, has been approached from a new perspective, and in this direction, a study has been presented in which the concept of sustainability and the concept of resilient cities are evaluated together.

3. Results and Discussion

When it comes to the term resilient city, it can be said that there is an emerging need for rising or continuity in the quality of life in the city. Based on the existing definitions in the literature, it should be mentioned that it is a necessity to address cities in this way in global city studies. It would be appropriate to apply the characteristics of resilience and sustainability to the concept of the global city. In fact, in a globalizing world, sustaining only the local city means weakening its global ties. The weakening of this bond will undoubtedly prevent the holistic resistance formation that we are trying to pursue. Addressing the resilient city approach using the concepts of economic, social, environmental and managerial sustainability facilitates the construction of a city's future vision. Making the city resilient only against natural disasters reveals a reality that is far from creating complete resistance. In this way, the city will not only be resilient against natural disasters or other similar unforeseen disruptions, but will be resilient in terms of the holistic sustainability of the social, economic, environmental and administrative qualities that constitute the foundations of its existence.

4. Conclusion

The concept of a resilient city should not only be considered as being subject to environmental disasters, economic crises, administrative inconsistencies, social disruptions and struggling against each of these. What needs to be done is to make a city resilient as a whole. It is important to evaluate the resistance points, which are handled separately as social resistance, economic resistance, environmental resistance and administrative resistance, based on a holistic perspective and to make

each urban function sustainable within itself. Only a city built in this way can be defined as a truly resilient city. From all this, it is clear that the new millennium city form should not be defined solely from a spatial-functional sustainability perspective. In cases where the city is discussed in terms of space-function, the other building blocks mentioned above are ignored. For example, it is appropriate to mention that the sustainable development model, which is expressed as a green city, takes into account the environmental impacts but ignores the administrative impacts and therefore it is difficult to deal with the administrative fragilities that may arise. Thus, the definition of the new millennium city form should include resilient city formation while describing cities that are the centers of sustainable development. Otherwise, it will not be possible to combat the fragile nature of sustainability. This situation reveals the necessity of inextricably integrating resilient cities and the sustainable development practice of the city.

Araştırma Makalesi

Türkiye’de İşletme Faaliyetlerine Engel Teşkil Eden Faktörlerin Random Forest Algoritması ile İrdelenmesi¹

İbrahim BOZKURT

*Sorumlu Yazar, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF
ibozkurt@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4921-8767*

Fatma ÇETİNKAYA

*Serbest Araştırmacı
fatoscetinkaya38@gmail.com, ORCID: 0009-0009-2620-8065*

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki işletmelerce faaliyetlere engel olduğu düşünülen başlıca faktörleri detaylı bir şekilde irdelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Dünya Bankası İşletme Anketlerinden temin edilen kapsamlı ve zengin bir veri seti, Random Forest (RF) Algoritması ile analize tabi tutulmuştur. Ön analiz sonuçları; vergi oranlarının, finansa erişimin, siyasi istikrarsızlığın ve eğitimsiz işgücünün, işletmeler tarafından faaliyetlerin önünde engel olarak algılanan en önemli hususlar olduğunu ortaya koymuştur. RF sonuçlarına göre, faaliyetlere engel teşkil eden bu hususların firmalarca sorun olarak algılanıp algılanmaması, onların bazı özelliklerinden (firmanın daha olgun, daha büyük, daha deneyimli yöneticilere sahip olması veya firmanın denetime tabi olup olmaması ile büyük şehirde bulup bulunması gibi özelliklerinden) etkilenmektedir. Bu sonuçların, işletme sahiplerine ve yöneticilerine ayrıca kanun koyuculara, işletme faaliyetleri önündeki engellerin kaldırılmasına ve böylece ülkedeki sosyoekonomik durumun iyileşmesine katkı sağlayacak nitelikte bilgiler sunduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Faaliyetlerin önündeki engeller, finansa erişim, Random Forest algoritması
Jel Sınıflandırma Kodları: M00, G33, C53

Examining the Factors Obstructing Business Activities in Turkey with the Random Forest Algorithm²

Abstract

The main purpose of this study is to examine in detail the main factors that are thought to hinder the activities of businesses in Turkey. For this purpose, a comprehensive and rich data set obtained from the World Bank Business Surveys was analyzed with the Random Forest (RF) Algorithm. Preliminary analysis results have revealed that tax rates, access to finance, political instability and uneducated workforce are the most important issues perceived by businesses as obstacles to operations. According to the RF results, whether these issues that hinder activities are perceived as a problem by companies is affected by some of their characteristics. It is thought that these results provide information to business owners and managers, as well as to legislators, that will contribute to the removal of obstacles to business activities and thus to the improvement of the socioeconomic situation in the country.

Keywords: Barriers to business activities, access to finance, Random Forest algorithm
JEL Classification Codes: M00, G33, C53

¹ Bu çalışma Tübitak 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı tarafından desteklenmiştir.

² Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 28.11.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 24.05.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Bozkurt, İ. ve Çetinkaya, F. (2024). Türkiye’de işletme faaliyetlerine engel teşkil eden faktörlerin Random Forest algoritması ile irdelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 515-534. doi: 10.18074/ckuiibfd.1397322

1. Giriş

İşletmelerin kendi faaliyetlerini devam ettirebilmesi, hem kendi amaçlarını (karlılıkta ve firma değerinde artış sağlama, büyüme gibi hedeflerini) gerçekleştirebilmesi açısından hem de ülkedeki işsizlik sorununun azaltılmasına, yeterli üretimin yapılmasına ve enflasyon sorununun kontrol altına alınması gibi birçok hususa olumlu katkılar sunması açısından önemlidir. Aksi takdirde, işletmelerin mevcut faaliyetlerini devam ettirememeleri durumunda, firmalar finansal sıkıntıya düşerek ya da iflas ederek başarısızlığa uğrayacaktır. İflasların ve finansal sıkıntıların, ülkeler için pek çok sosyo-ekonomik problemler yaratma potansiyeli taşıyan ciddi sorunlar olduğu bilinmektedir (Bozkurt ve Kaya, 2023). Bu nedendir ki işletmeler başarısızlığa uğramamak, iflas etmemek (böylelikle ülkedeki sosyo-ekonomik rahatsızlıkların azaltılmasına katkıda bulunmak) için öncelikle mevcut faaliyetlerine engel teşkil eden faktörleri belirlemeli ve sonrasında da bu faktörleri (eğer mümkünse) ortadan kaldırmaya yönelik gayretlerde bulunmalıdır. Faaliyetlere engel teşkil eden faktörlerin ortadan kaldırılması (ya da bu faktörlerin işletmelere verecekleri zararların en aza indirilmesi) için de ilgili faktörlerin faaliyetlerin önünde engel (zorluk) olarak algılanmasına hangi unsurların etki ettiğinin belirlenmesi önemlidir. Bu öneminden ötürü de araştırmacıların bazısı, bu konu üzerine odaklanan çalışmalarıyla literatüre katkı sunmaya çalışmışlardır. Bir çalışmada Wang (2016), Dünya Bankası İşletme Anketleri (World Bank Enterprise Survey)'ni analiz etmiş ve dünya genelindeki işletmelerin, genel olarak; finansmana erişimi, araziye erişimi, işyeri ruhsatı için gerekli olan izin işlemlerini, yolsuzluk olaylarını, hukuk sistemini, hırsızlık olaylarını ve toplumsal yapıdaki bozulmayı, ticari mevzuatta hüküm altına alınan konuları, eğitilmiş işgücündeki yetersizlikleri, iş yönetmeliğini, makroekonomik belirsizlikleri, siyasi istikrarsızlıkları, sektördeki rekabet durumunu, vergi oranlarını ve ulaşım sorunlarını, kendi faaliyetleri için engel olarak algıladığını belirlemiştir. Yine aynı çalışmada firma büyüklüğünün, büyüme oranının, yönetici tecrübesinin, sahiplik yapısının ve çalışan sayısı gibi firmaya özgü faktörlerin firmalarca engel olarak algılanan faktörleri farklılaştırdığı ortaya konulmuştur (Wang, 2016). Benzer bazı çalışmalarda (Felsenstein ve Schwartz, 1993; Kunt ve Maksimovic, 2006; Okpara ve Wynn, 2007; Beck, 2007; Chavis, Klapper ve Love, 2010; Ayyagari, Wang, 2016) da küçük ve orta ölçekli firma özelliğindeki işletmelerin engel olarak gördüğü unsurların daha fazla olduğu, küçük ve daha az deneyimli firmalar açısından algılanan en önemli sorunun finansmana erişim olduğu, kırsal bölgelerdeki firmaların ise firma konumunu en önemli engel olarak algıladığı, daha büyük firmalar için de yine finansmana erişimin engel olarak düşünüldüğü, firma büyüklüğünün sektördeki rekabeti ve politik istikrarsızlığı, yönetici tecrübesinin de elektriğe erişimi sorun olarak algılama durumuna etki ettiği açığa çıkarılmıştır.

Bu çalışmada da Wang (2016)'ın çalışmasına benzer şekilde Dünya Bankası İşletme Anketleri'nden temin edilen veriler kullanılacak ancak işletmelerin hangi

hususları mevcut faaliyetlerine engel olarak algıladığı ve bu algılamaya hangi firma özelliklerinin ne şekilde etki ettiği Türkiye özelinde ve Random Forest (Tesadüfi Orman) algoritması ile irdelenecektir.

Çalışma, Türkiye'deki işletmelerce faaliyetlere (büyümeye) engel teşkil ettiği düşünülen hususların neler olduğunu ve bu hususların engel olarak düşünülmesine hangi işletme özelliklerinin etki ettiğini belirlemeyi amaç edinmektedir. Bu amaç doğrultusunda ulaşılan sonuçların hem işletme sahiplerine ve yöneticilerine hem de ülkedeki karar vericilere ve yasa yapıcılara, işletme faaliyetlerinin önündeki engellerin kaldırılması ve böylece ülkedeki sosyoekonomik durumun iyileşmesi için faydalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısımları, araştırmanın literatüre katkısına, veri ve metodolojisi ile bulgularına ve sonuçlarına yer verecek şekilde tasarlanmıştır.

2. Literatür

Literatürde, işletme faaliyetlerine engel teşkil eden faktörleri irdelleyen çokça çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları; amacı, veri seti, yöntemi ve elde ettiği sonuçlarıyla birlikte Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar(lar)	Amaç	Veri Seti	Yöntem	Sonuç
Pissarides (1999)	Büyümenin önündeki esas engelin finansman sorunu olup olmadığını belirlemek.	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın anketlerine Orta ve Doğu Avrupa'dan verilen cevaplar.	Grafiksel analiz	Finansman eksikliği, sermaye piyasalarının zayıf gelişmesi nedeniyle geçiş ekonomilerindeki KOBİ'lerin büyümesi önünde bir engeldir.
Pissarides, Singer ve Svejnar (2003)	Girişimcilerin karşılaştığı engelleri ve kısıtlamaları incelemek.	Rusya ve Bulgaristan'daki işletmelerin 437 üst düzey yöneticisine 1995 yılında uygulanan anketlerden elde edilen cevaplar.	Logit regresyon	KOBİ'lerin karşılaştığı en önemli dört kısıtlama; tedarikçilerin teslimata hazır olmaması, araziye erişim, finansman sorunları ve diğer üretim kısıtlamalarıdır. Dış finansman üzerindeki kısıtlama, en ciddi kısıtlamadır.
Krasniqi (2007)	KOBİ'lerin büyümesine engel teşkil eden durumları tespit etmek.	Riinvest Institute tarafından 2002 yılı sonunda gerçekleştirilen KOBİ anketlerine verilen cevaplar.	Regresyon analizi	Vergi yükü, haksız rekabet ve yetersiz finansman gibi engellerinin varlığı durumunda KOBİ'lerin büyümesi azalmaktadır.
Robson ve Obeng (2008).	İşletmelerin büyümelerine engel teşkil eden faktörleri irdelemek.	Gana'nın 6 bölgesinden 500 işletmeye uygulanan anketlerden elde edilen cevaplar.	Logit regresyon	Araştırma ve geliştirmeye para harcamayan aile şirketlerinin ve büyük şehirlerdeki firmaların engellerle karşılaşma olasılığı daha yüksektir.

Tablo 1'in devamı: Literatür Taraması

Yazar(lar)	Amaç	Veri Seti	Yöntem	Sonuç
Gill ve Biger (2012)	Küçük işletmelerin büyümelerine engel teşkil eden faktörleri irdelemek.	Batı Kanada'daki işletme sahiplerine yapılan anketlerden elde edilen cevaplar	Regresyon analizi	Finansmana erişim, pazar zorlukları ve yasal düzenlemeler, Kanada'da küçük işletmelerin büyümesine engel olarak algılanmaktadır. Sonuçlar aynı zamanda küçük firmaların satış düzeyinin ("geçmiş başarı") Kanada'daki küçük işletmelerin büyümesi üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu göstermektedir.
Lee (2014)	Yüksek büyüme gösteren firmalar ile yüksek büyüme potansiyeline sahip olan firmalar tarafından faaliyetlere engel olarak algılanan hususları incelemek.	Birleşik Krallık'ta KOBİ'lere uygulanan Yıllık Küçük İşletme Anketlerinden elde edilen cevaplar.	Probit regresyon	Hızlı büyüyen firmalar; işe alımı, beceri eksikliklerini, finansmana erişimi, nakit akışını, yönetimdeki becerileri ve uygun yer bulmayı en büyük engeller olarak algılamaktadırlar. Buna karşılık, yüksek büyüme potansiyeli olan firmalar; ekonomik durumu, finansmana ulaşımı, nakit akışını ve yönetim becerilerini en büyük engel olarak düşünmektedirler.
Erdoğan (2015)	Türk KOBİ'leri için finansmana erişim sorununun algısının firma düzeyindeki belirleyicilerini irdelemek.	Dünya Bankası İşletme Anketlerine 2013 yılında Türkiye'den verilen cevaplar	Regresyon analizi	Büyüklik, yaş, ihraç edilen satışların yüzdesi ve grup firması olmak, finansmana erişimin faaliyetler için bir engel olarak görülmesi durumunu etkilememektedir. Denetimden geçen firmalar, finansmana erişimi faaliyetlerinin önünde bir engel olarak görmeye daha az meyillidir. Bu eğilim, ihraç edilen satışların yüzdesindeki artışla azalır. Yakın zamanda kredi başvurusu yapan firmaların finansmana erişimi engel olarak görme eğilimi daha düşüktür.
Wang (2016)	İşletmelerin faaliyetlerine engel olarak algıladığı hususların neler olduğunu belirlemek ve engel olarak algılanan bu hususlara hangi faktörlerin etki ettiğini irdelemek.	2006-2014 yılları arasında Dünya Bankası İşletme Anketlerine 119 ülkeden verilen cevaplar	Probit regresyon	Finansmana erişim, KOBİ'ler tarafından büyümeyi engelleyen en önemli sorun olarak algılanmaktadır. Finansmana erişimin sorun olarak algılanıp algılanmaması; firmanın yaşından, sahiplik yapısından, büyüme oranından ve büyüklüğünden etkilemektedir.
Karacaovalı (2017)	Finansa erişimi engel olarak gören işletmelerin özelliklerini incelemek.	2013 ve 2015 yılında yapılan Dünya Bankası İşletme Anketlerine Türkiye'den 6.006 firma tarafından verilen cevaplar	Probit regresyon	Genç ve mikro küçüklükteki firmalar, faaliyetlerine en önemli engel olarak finansa erişimi görme eğilimindedirler.

Tablo 1'in devamı: Literatür Taraması

Yazar(lar)	Amaç	Veri Seti	Yöntem	Sonuç
Rehman, Çela, Morina ve Gura (2019)	İşletmelerin işgücü verimliliğini (büyümesini) engelleyen faktörleri analiz etmek.	Dünya Bankası İşletme Anketlerine Batı Balkan ülkelerinden verilen cevaplar	Regresyon analizi	Finansmana erişim, vergi oranları, yolsuzluk, yetersiz eğitilmiş işgücü, kayıt dışı sektördeki rekabet ve siyasi istikrarsızlığın, işletmelerin işgücü verimliliğini olumsuz yönde etkileyen temel engellerdir.
Mohammed ve Bunyaminu (2021)	İşletmelerin faaliyetlerine engel olan hususları belirlemek ve bu engeller ile işletme özellikleri arasındaki ilişkileri incelemek.	Dünya Bankası İşletme Anketlerine Gana'dan verilen cevaplar	Probit regresyon	İşletmelerin çoğu; finansmana erişimi, elektrik kesintilerini, araziye erişimi, gümrük ve ticaret düzenlemelerini ve vergi oranlarını faaliyetlerine engel olarak algılamaktadır. Engel olarak algılanan bu durumlar, işletmenin büyüme oranı, büyüklüğü, yaşı, çalışan sayısı, yöneticinin deneyimi ve sahiplik yapısı ile farklı şekillerde ilişkilidir.
Jabeen, Ali ve Yusuf (2021)	Büyüköklere göre firmaların faaliyetlerinde karşılaştığı engeller arasındaki farkları tespit etmek.	Dünya Bankası'nın İşletme Anketine 9.281 Hint firmasının verdiği cevaplar	Ki-kare testi ve varyans analizi (ANOVA)	KOBİ'ler, ülkedeki KOBİ'lere yönelik çeşitli destek ve hükümler nedeniyle, büyük firmalara kıyasla nispeten daha düşük seviyede engeller algılamaktadır. Genel olarak, yolsuzluk, elektrige ulaşım, vergi oranları ve finansmana erişim, Hindistan'da işletme faaliyetlerinin önünde engel olarak algılanan en önemli unsurlardır.
Ogundana (2022)	Sahra Altı Afrika'da kadınlara ait işletmelerin karşılaştığı engelleri belirlemek.	Sahra Altı Afrika'da 40 ülkeden kadın girişimcilere uygulanan 2341 anketten elde edilen cevaplar	Grafiksel analiz	Sahra Altı Afrika'da kadınlara ait işletmelerin karşılaştığı en büyük engel, finansmana erişimdir. Bunu elektrige erişim, kayıt dışı sektör uygulamaları, vergiyle ilgili sorunlar ve siyasi dalgalanmalar takip etmektedir.

Tablo 1'de örneklerine yer verilen ve işletme faaliyetlerinin önündeki engelleri irdeleyen geniş literatürden, çok sayıda faktörün işletmelerin büyümesi ve gelişmesi önünde engel teşkil edebildiği anlaşılmaktadır.

Yazındaki çalışmaların çoğunda engel olarak algılanan ortak sorunun finansmana erişim olduğu ortaya çıksa da işletmeler, herhangi bir zamanda, sektör ve ülke koşullarına bağlı olarak bir dizi farklı engelle karşı karşıya kalabilmektedir (Wang, 2016). Başka bir ifadeyle, aynı pazar veya ülke için bile koşulların zamanla değişmesi, algılanan engelleri farklılaştırabilmektedir. Bu çerçevede, sürekli değişen iş ortamı, bu tür çalışmaların geçmişte ele alınan ülkeler için bile yeniden yapılmasını ve bulguların sürekli olarak güncellenmesini gerektirmektedir.

Literatürde yer bulan çalışmaların bazıları ülke gruplarına bazıları da bireysel olarak tek bir ülkeye odaklanarak faaliyet engellerini irdelemiştir. Wang (2016),

ülkeleri bir grup olarak incelemeye yönelik toplu yaklaşımların entelektüel açıdan ilgi çekici olabildiğini ancak ekonometrik analizlerin uygun şekilde tasarlanmış olması durumunda bile ülke farklılıklarına yeterince duyarlı olmayabileceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle faaliyetlerin önündeki engellere ilişkin ampirik kanıtları zenginleştirmek amacıyla ülkeye özgü çalışmalar da oldukça gereklidir.

Yukarıda belirtilen gerekliliklere yanıt vermek için de bu çalışma, Dünya Bankası İşletme Anketlerinden alınan kapsamlı ve zengin bir veri setini kullanarak Türkiye'de işletme faaliyetlerine engel olarak algılanan başlıca faktörleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın özel hedefleri ise şunlardır:

- 1- Türkiye'deki işletmelerin faaliyetleri önünde engel olarak gördüğü hususları tespit etmek.
- 2- Türkiye'de hangi firma özelliğine sahip işletmelerin hangi hususları sorun olarak görme eğilimde olduğunu belirlemek.
- 3- İşletme sahiplerine ve yöneticilerine ayrıca kanun koyuculara, işletme faaliyetleri önündeki engellerin kaldırılmasına ve böylece ülkedeki sosyoekonomik durumun iyileşmesine katkı sağlayacak nitelikte bilgiler sunmak.

Bu çalışmada ele alınacak konu üzerine Türkiye özelinde yapılan çalışmalar (Erdoğan, 2015; Dilek, 2016) bulunsa da hem veri seti olarak Dünya Bankası İşletme Anketlerinden Türkiye'ye ait verileri hem de yöntem olarak bir makine öğrenmesi algoritması olan Random Forest'i kullanan çalışmalara rastlanılmamıştır. Yapılacak bu çalışmada, Türkiye'deki işletmelerce faaliyetlerin devam ettirilmesi önünde engel olarak algılanan sorunların neler olduğunun ve bu algılamaya hangi firma özelliklerinin ne şekilde etki ettiğinin ilk kez Random Forest algoritması ile belirlenecek olması, çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Ayrıca çalışmada elde edilen bulguların, kendi özelliklerine göre firmaların öncelikle hangi sorunlarla mücadele etmesi gerektiğini göstermesi ve karar vericiler ile yasa koyuculara da hangi özellikteki firmalar için ne tür destekler vermesi ya da yasal düzenlemeler yapması gerektiği hususlarını açığa çıkarması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

3. Veri ve Metodoloji

Türkiye'deki işletmelerce faaliyetlere engel olarak algılanan hususların neler olduğunu ve bu hususların engel olarak düşünülmesine hangi işletme özelliklerinin etki ettiğini inceleyen bu çalışmada, 2019 Dünya Bankası İşletme Anketlerine 1.663 Türk firmasınınca verilen cevaplar veri olarak kullanılmıştır. Çalışma amacı doğrultusunda yararlanılacak – ve ilerleyen kısımlarda açıklanacak – olan yöntemlerde yer alacak bağımlı (hedef) ve bağımsız (öznitelik) değişkenler,

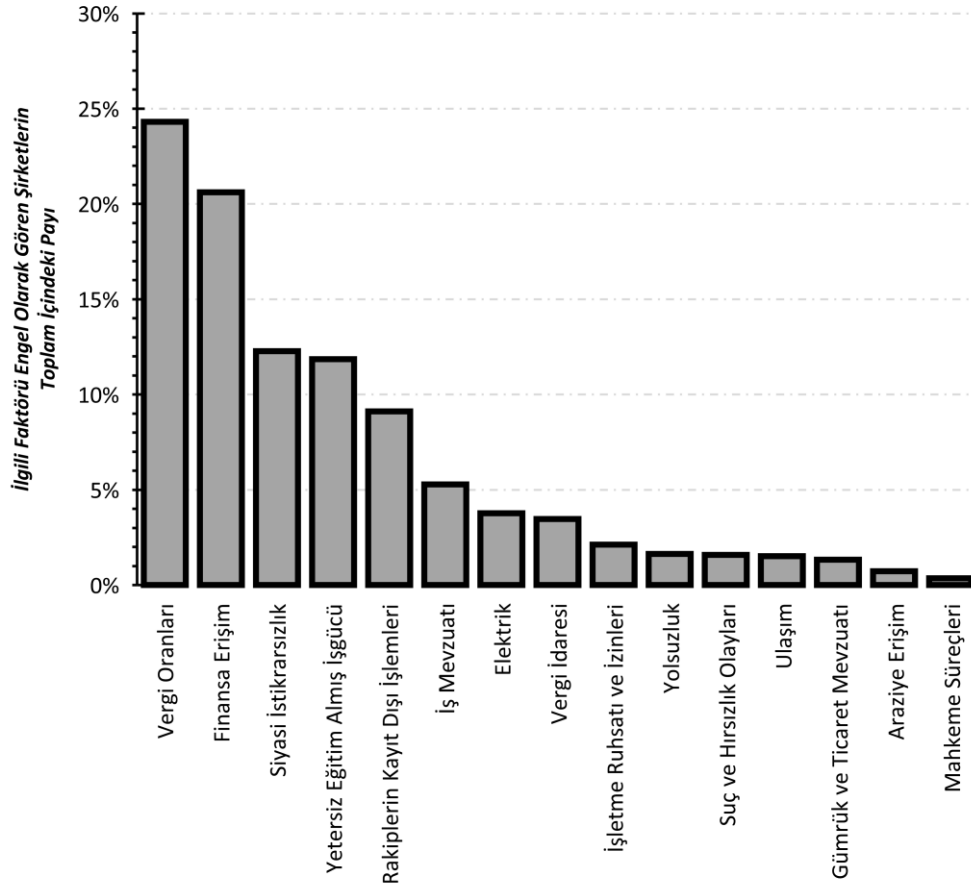
açıklamaları ve Dünya Bankası İşletme Anketlerinin hangi maddesinden temin edildiği bilgisi ile Tablo 2 de sunulmaktadır.

Tablo 2’de yer alan dört bağımlı değişkenin belirlenmesinde, Türkiye’deki işletmeler tarafından faaliyetlerin önünde engel olarak algılanan unsurlardan önem sırasına göre ilk dördü dikkate alınmıştır ve çalışmada, dikkate alınan bu dört bağımlı değişkenin her biri için ayrı analizler yapılmıştır (modeller çözümlenmiştir). İşletmeler tarafından engel olarak algılanan en önemli unsurlar, Dünya Bankası İşletme Anketlerine (anketin “m1a” maddesine) verilen cevaplar uyarınca, Şekil 1’de sunulmuştur.

Tablo 2’de yer alan on bağımsız değişkenin seçiminde ise literatürde yer alan çalışmalardan (Robson ve Obeng, 2008; Erdoğan, 2015; Wang, 2016; Karacaovalı, 2017; Mohammed ve Bunyaminu, 2021) esinlenilmiştir. Bu değişkenlere ilişkin özet istatistikler, çalışmada tasarlanan her bir model için ayrı ayrı olmak üzere, Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Açıklamalar	Anket Maddesi
<i>Hedef Değişkenler</i>		
y1	: Eğer şirket, vergi oranlarını önemli bir sorun olarak algılıyorsa 1, aksi takdirde 0.	j30a
y2	: Eğer şirket, finansal erişimi önemli bir sorun olarak algılıyorsa 1, aksi takdirde 0.	k30
y3	: Eğer şirket, siyasi istikrarsızlığı önemli bir sorun olarak algılıyorsa 1, aksi takdirde 0.	j30e
y4	: Eğer şirket, yetersiz eğitime sahip işgücünü önemli bir sorun olarak algılıyorsa 1, aksi takdirde 0.	l30b
<i>İşletmeye Özgü Özellikler</i>		
Devlet	: Hükümet veya devlet ortaklığının yüzdesi (%).	b2c
Yabancı	: Yabancı ortaklığının yüzdesi (%).	b2b
Yaş	: Firmanın 2023 yılındaki yaşı.	b6b
Deneyim	: Üst düzey yöneticinin sektördeki deneyim süresi.	b7
Kadın	: Üst yönetici kadınsa 1, değilse 0.	b7a
İhracat	: Doğrudan ve dolaylı ihracatın toplam satışlar içindeki payı (%).	d3b, d3c
Sektör	: İşletme imalat sektöründe ise 1, hizmet sektöründe ise 0.	a0
Büyüklik	: İşletmedeki daimi, tam zamanlı çalışan sayısı.	L1
Konum	: İşletme 1 Milyon üzeri nüfusa sahip bir şehirde ise 1, aksi durumda ise 0.	a3
Denetim	: İşletmenin finansal tabloları bir dış denetçi tarafından kontrol edilip onaylanıyorsa 1, aksi takdirde 0.	k21

Şekil 1: İşletmelerce Faaliyetlere Engel Olarak Algılanan Faktörler

Tablo 3: Değişkenlerin Özet İstatistikleri

Değişken	Model 1 (y1)				Model 2 (y2)				Model 3 (y3)				Model 4 (y4)			
	Ort.	Std.	Min	Mak	Ort.	Std.	Min	Mak	Ort.	Std.	Min	Mak	Ort.	Std.	Min	Mak
Sektör	0.65	0.01	0	1	0.66	0.01	0	1	0.65	0.01	0	1	0.66	0.01	0	1
Yabancı	1.48	0.29	0	100	1.57	0.29	0	100	1.58	0.30	0	100	1.55	0.29	0	100
Devlet	0.02	0.01	0	10	0.02	0.01	0	10	0.02	0.01	0	10	0.02	0.01	0	10
Yaş	23.43	0.37	6	103	23.42	0.36	6	103	23.41	0.37	6	103	23.47	0.36	6	103
Deneyim	25.02	0.32	1	70	25.02	0.31	1	70	24.92	0.32	1	70	25.02	0.31	1	70
Kadın	0.06	0.01	0	1	0.06	0.01	0	1	0.06	0.01	0	1	0.06	0.01	0	1
İhracat	15.55	0.76	0	100	15.50	0.75	0	100	15.77	0.78	0	100	15.38	0.74	0	100
Denetim	0.34	0.01	0	1	0.33	0.01	0	1	0.35	0.01	0	1	0.33	0.01	0	1
Büyüklik	85.91	5.99	2	4100	86.42	6.22	3	4100	86.94	6.38	2	4100	87.82	6.24	2	4100
Konum	0.70	0.01	0	1	0.71	0.01	0	1	0.70	0.01	0	1	0.71	0.01	0	1
Gözlem Sayısı	1430				1479				1404				1487			

NOT: 2019 Dünya Bankası İşletme Anketlerine 1.663 Türk firmasınca verilen cevaplar, bu çalışmanın veri seti olarak kullanılmış olsa da bazı işletmelerin bazı değişkenlere ilişkin verisinin bulunmaması ve bu nedenle ilgili işletmelerin analiz dışı bırakılması nedeniyle her bir modelde analiz edilen işletme sayısı farklılaşmıştır. Her bir değişkendeki gözlem sayısı, her bir model için ayrı ayrı tablonun son satırında verilmiştir.

Çalışmada tasarlanan her bir modelin çözümlenmesinde ağaç tabanlı bir makine öğrenmesi algoritması olan Random Forest Algoritması – RFA (Breiman, 2001) kullanılmıştır.

Klasik karar ağacı algoritmaları, doğrusal ve doğrusal olmayan regresyon ve sınıflandırma modellerinde kullanılabilen, kullanışlı makine öğrenmesi algoritmalarından olsa da bunların iki önemli dezavantajı bulunmaktadır (Bozkurt ve Yıldız, 2022). Bunlar; modelin aşırı uyum problemine³ sahip olma durumu ile elde edilen sonuçların yorumlanmasındaki güçlüklerdir.

Ağaç tabanlı algoritmaların sahip olduğu aşırı uyum probleminden kaçınmak için sıklıkla topluluk öğrenmesi yöntemleri⁴ tercih edilir (Burkov, 2019). Bu nedenle çalışmada, Bozkurt ve Yıldız (2022)'in çalışmasına benzer şekilde analizler, optimal hiperparametre değerleri belirlenerek yapılmış⁵ ve yöntem olarak da RFA kullanılmıştır. Yorumlama probleminin üstesinden gelebilmek için de Lundberg ve Lee'nin (2016) SHAP (Shapley Additive Explanations) değerlerine başvurulmuştur.

Bozkurt ve Yıldız (2022)'in da belirttiği gibi; RFA, hedef değişkeni etkileyen en önemli faktörlerin neler olduğunu belirlerken yapay zeka teknolojisini kullanır ve veri setinde yer alan bağımlı değişkeni, yine veri setinde yer alan bağımsız değişkenlere göre sınıflandırarak öğrenir. Bu kararın başarısı, algoritmanın genelleme başarısına bağlıdır. Genelleme başarısını (yani algoritmanın daha önce hiç görmediği bir veri seti (test seti) üzerinde yaptığı tahminlerin başarısını) ölçmek için ana veri setinden bir test setinin belirlenmesi gerekir. Testin yapılabilmesi için de öncelikle öğrenmenin gerçekleşeceği bir eğitim setine ihtiyaç duyulur. Bu çalışmada veri setinin %70'i eğitim, %30'u da test seti olmak üzere ikiye bölünmüştür.

Eğitim ve test veri setlerini ana veri içerisinden rastgele belirleyen RFA, öğrenmeyi gerçekleştirmek amacıyla eğitim veri seti içerisinde aynı bağımlı değişken için birden fazla karar ağacı oluşturmakta ve bu karar ağaçlarından elde edilen sonuçların ortalamasına odaklanmaktadır (Bozkurt ve Yıldız, 2022). Bu çalışmada, Bozkurt ve Yıldız (2022)'in çalışmasında olduğu gibi, uyum problemini minimize etmek, ezberci öğrenmeden kaçınarak optimum öğrenmeyi gerçekleştirmek ve sağlam sonuçlar elde etmek için on katlı çapraz doğrulama yaklaşımı benimsenmiştir. On katlı çapraz doğrulama yaklaşımı, ana eğitim setini on farklı alt kümeye bölerek her seferinde bir alt küme (alt test veri seti) hariç diğer 9 alt küme (alt eğitim seti) üzerinde modeli eğitir. Ardından, eğitilmeyen alt küme (alt test veri

³ Aşırı uyum problemi, algoritmanın öğrenmeyi gerçekleştirdikten sonra bu öğrendiklerini yeni verilere uygularken başarısız olmasıdır.

⁴ Topluluk öğrenmesi yöntemlerinde, bir veri setinden tek bir ağaç yerine birden fazla karar ağacı oluşturulmakta ve oluşturulan bu karar ağaçlarının başarılarına bakılarak en iyi sonucu veren seçenek belirlenmeye çalışılmaktadır (Bozkurt ve Yıldız, 2022).

⁵ Hiperparametreler; algoritmanın, öğrenmeyi hangi kurallara göre yapacağını belirleyen girdiler olarak ifade edilebilir (Bozkurt ve Yıldız, 2022).

seti) üzerinde modelin performansını değerlendirir. Bu işlemi 10 kez tekrarlayarak alt kümelerden her birinin alt test kümesi olarak kullanılmasını sağlar. Sonuç olarak, algoritma ana eğitim setindeki her alt küme (alt test veri seti) için ayrı ayrı bir tahmin başarısı elde eder. Eğer elde edilen tahmin başarıları istenilen seviyeye ulaşmazsa, işlem baştan başlatılabilir. Bu sayede algoritma, farklı alt kümelerdeki performansı değerlendirerek genel bir öğrenme modeli oluşturur ve eğitim setindeki farklı veri örnekleri üzerinde tutarlı bir başarı elde etmeye çalışır (Bozkurt ve Yıldız, 2022).

4. Bulgular

Çalışmadaki 4 model için de her bir modelin veri seti, eğitim ve test seti olarak ikiye bölündükten sonra modellerin RFA ile çözümlenmesinden (yani RFA'nın çalıştırılmasından) önce yapılması gereken ilk iş yine her bir modelin optimal hiperparametre kombinasyonlarını belirlemektir. Aşırı uyum problemlerini ortadan kaldırmak için ihtiyaç duyulan ve bu çalışmada çapraz doğrulama yaklaşımıyla ızgara araması metodolojisi kullanılarak tespit edilen optimal hiperparametre kombinasyonları, Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Modeller İçin Belirlenen Optimal Hiperparametreler

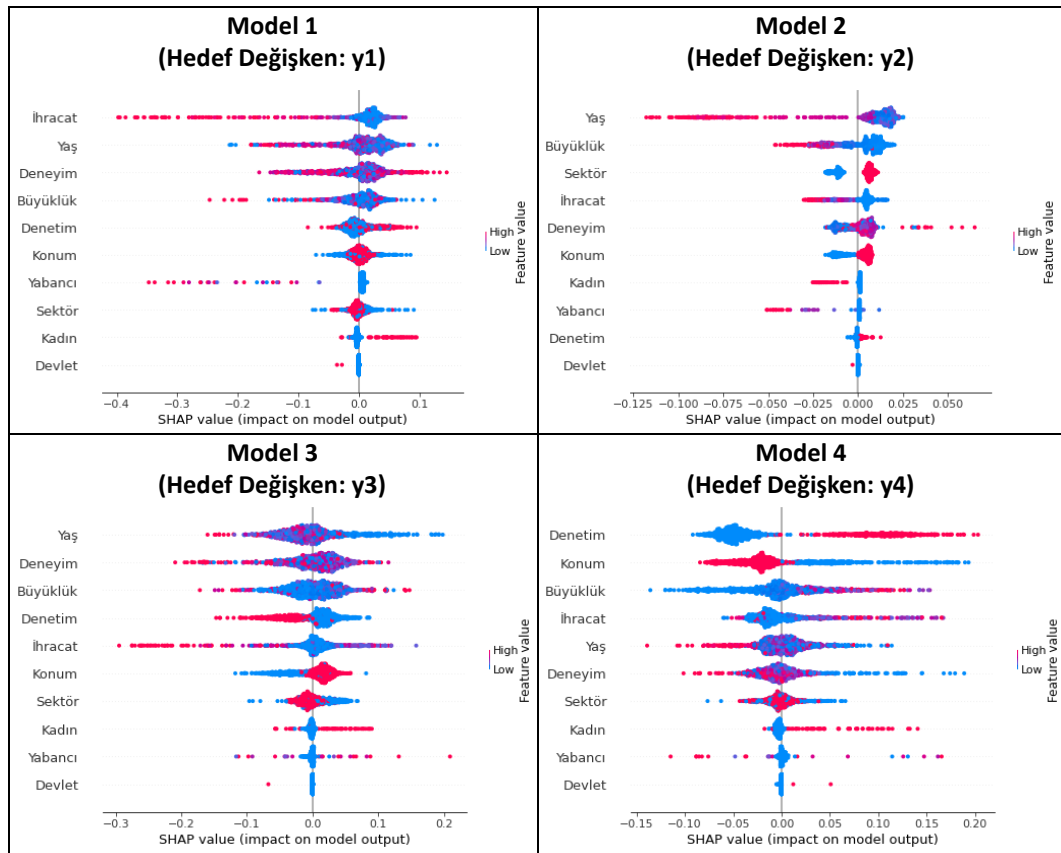
Hiperparametreler	Parametre Aralığı	Optimal Hiperparametreler			
		Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
N_Ağaç (Ormandaki ağaç sayısı)	[10, 20 ..., 490, 500]	100	60	20	40
M_Derinlik (Her bir karar ağacının kökü ile yaprak düğümü arasındaki mesafe)	[1, 2, ..., 13, 14]	9	3	9	7
M_Öznitelik (Her bir karar ağacında bir düğümü bölmek için dikkate alınması gereken maksimum öznitelik sayısı)	Otomatik	Otomatik	Otomatik	Otomatik	Otomatik

Tablo 5: Her Bir Model İçin RFA'nın Genelleme Başarıları.

Performans Değerlendirme Ölçütleri	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
AUC Skoru	0.62	0.67	0.66	0.67
Doğruluk Skoru	0.64	0.78	0.64	0.73

NOT: Genelleme başarısı, değişkenlere ilişkin verilerin dengeli dağıldığı modellerde AUC skoru ile buna karşın dengeli dağılmadığı modellerde ise Doğruluk skoru ile ölçülür. Bu çalışmada her iki skora yer verilerek çalışmaya yönelik olası şüphelerin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Her bir modelin Tablo 4'teki parametreleri belirlendikten sonra RFA, 10 katlı çapraz doğrulama yaklaşımıyla çalıştırılmış ve her modelin genelleme başarısı Tablo 5'teki AUC (the area under the Receiver Operating Characteristics curve) ve Doğruluk (Accuracy) puanları ile ölçülmüştür. Her modelin genelleme başarısı, o model ile ilgili ulaşılan sonuçların yorumlanıp yorumlanmayacağına belirlenmesi açısından önemlidir. Tablo 5'te bildirilen sonuçlar, tüm modellerin mükemmel derecede olmasa da yeterli seviyede başarı performansına ve tahmin gücüne sahip olduğunu (yani model sonuçlarının yorumlanabilir olduğunu) ortaya koymaktadır.⁶ Modellerin yeterli genelleme başarısını sağladığı görüldükten sonra ise artık hedef değişkenleri etkileyen en önemli özelliklerin neler olduğu her bir model için ayrı ayrı yorumlanabilir.

Not: Her bir özneliliğin rengi ile SHAP değeri, o özneliliğin hedef değişken üzerindeki etkisini göstermektedir. Pozitif (negatif) bir SHAP değerine sahip kırmızı renkler, ilgili özneliliğin yüksek (düşük) değerlerinin hedef değişkenin 1 olma olasılığını artırdığını göstermektedir. Mavi renkler için ise durum, bunun tam tersidir.

Şekil 2: Hedef Değişkenleri Etkileyen Faktörlerin Önem Sırasına Göre Dizilişi

⁶ 0,60'ın üzerindeki AUC skorları, ilgili modelin yeterli genelleme başarısına ulaştığını ifade etmektedir (Trifonova, Lohov ve Archakov, 2013).

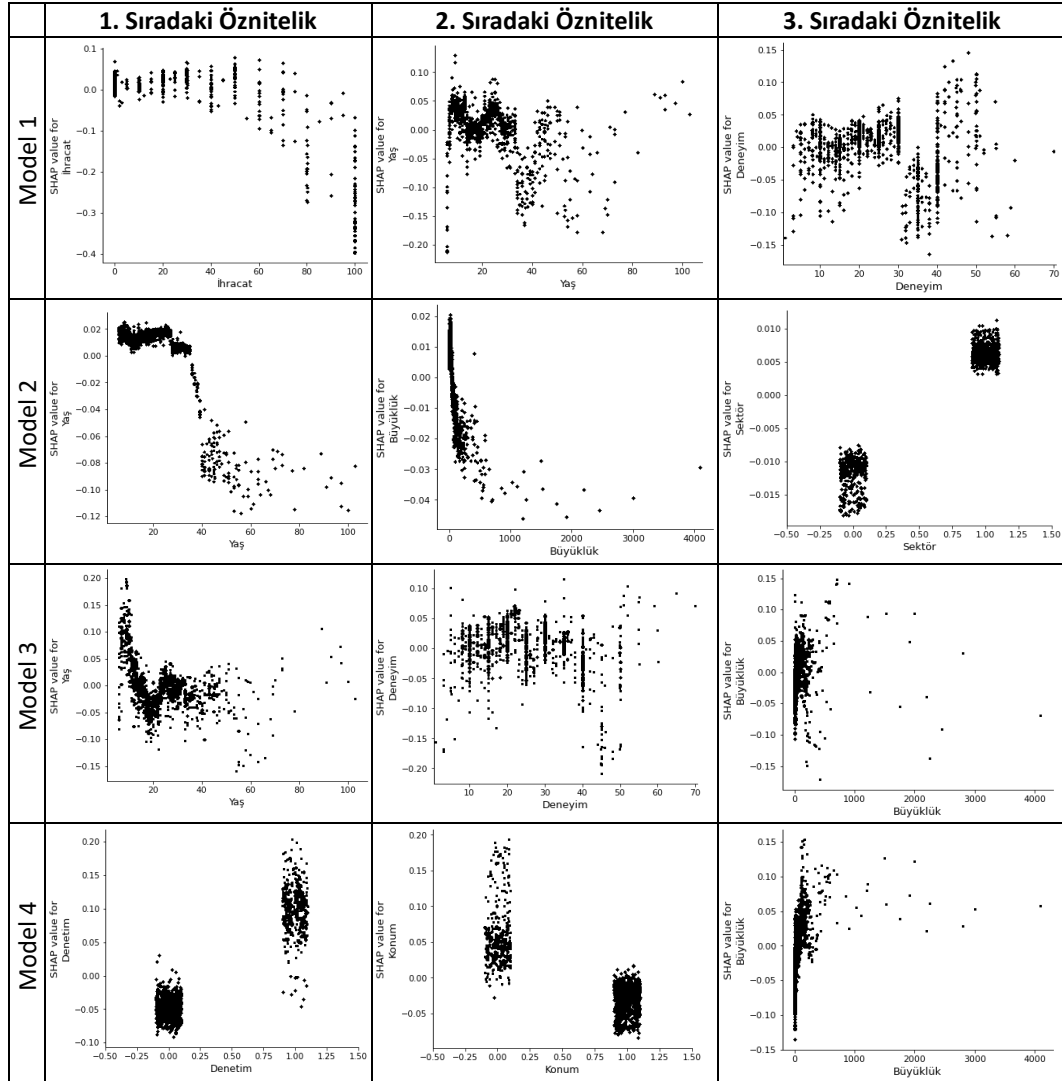
Hedef değişkenleri etkileyen öznitelikler, en önemlisinden başlayarak yukarıdan aşağıya doğru Şekil 2’de sıralanmıştır.

Şekil 2’deki Model 1’in sonuçlarına göre; vergi oranlarının işletme faaliyetlerinin önünde önemli bir engel olarak algılanmasına etki eden en önemli 3 faktör, “İhracat”, “Yaş” ve “Deneyim” değişkenleridir. Şekil 2’deki Model 2’nin sonuçları, finansa erişimin sorun olarak görülmesine etki eden en önemli 3 faktörün, “Yaş”, “Büyüklik” ve “Sektör” değişkenleri olduğunu göstermektedir. Şekil 2’deki Model 3’ün sonuçları, “Yaş”, “Deneyim” ve “Büyüklik” değişkenlerinin işletmelerce siyasi istikrarsızlığı önemli bir sorun olarak algılanmasına, Şekil 2’deki Model 4’ün sonuçları ise “Denetim”, “Konum” ve “Büyüklik” değişkenlerinin, yetersiz eğitime sahip işgücünün işletmelerce önemli bir sorun haline dönüşmesine neden olduğunu açığa çıkarmıştır.

Şekil 3’te yer alan SHAP bağımlılık grafikleri, bağımsız değişkenlerin (öznitelik değerlerinin) bağımlı değişkeni nasıl etkilediğini detaylarıyla göstermektedir. SHAP bağımlılık grafiği; bir bağımsız değişkenin SHAP değeri yüksek (düşük) olan gözlemlerinin, bağımlı değişkenin işletmelerce sorun olarak algılanma olasılığını artırdığını (azalttığını) ifade etmektedir.

Yukarıdaki bilgi doğrultusunda Şekil 3’te yer alan Model 1’in sonuçları incelendiğinde; Türkiye’deki işletmelerden ihracatı yüksek olanların vergi oranlarını sorun olarak görme olasılığının azaldığı anlaşılmaktadır. Bu bulgu, Türkiye’de istihdamı ve uluslararası alandaki rekabeti artırmak ve ayrıca cari açığı azaltmak gibi amaçlarla ihracatı artırmaya yönelik yapılan vergi temalı devlet yardım ve teşviklerinden kaynaklanıyor olabilir. Bu tür vergisel destek ve teşviklerden faydalanan ihracatçı firmaların vergi oranlarını artık önemli bir sorun olarak görmemesi, doğal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 3’te yer alan Model 1’in diğer sonuçlarına göre, genel olarak, henüz yeni kurulmuş firmalar ile yaklaşık 35 yaş üstündeki firmaların ve ayrıca yöneticilik tecrübesi henüz yeni olan üst düzey yöneticiler ile 30-40 yıllık tecrübesi olan üst kademe idarecilerin vergi oranlarını sorun olarak görme eğilimleri de azalmaktadır. Bu bulguların nedenleri arasında bu kez yeni kurulan firmalara yönelik vergisel destekler gösterilebilir. Vergisel desteklerden faydalanan yeni firmaların vergiyi sorun olarak görme eğilimi azalacaktır. Ayrıca amortisman gibi giderler nedeniyle vergiye tabi karları muhtemelen az olacağından ötürü de yine yeni kurulan firmalar, faaliyetlerinin ilk yıllarında vergi oranlarını önemli bir sorun olarak düşünmeyecektir. Ancak sonraki yıllarda firmalardaki büyüme ile artan karlar beraberinde vergi oranlarını önemli bir sorun haline dönüştürebilir. Nihayet belli bir olgunluğa erişen firmalar ise vergi sıralamasındaki yerini bir prestij göstergesi olarak algılayabileceğinden ötürü de vergi oranlarının sorun olarak algılanma düzeyi, olgun firmalar açısından azalabilecektir. Firmanın yaşı ile yöneticinin tecrübesi genellikle paralellik arz edeceği için aynı yorumlar, yöneticinin deneyimine ilişkin bulgular için de geçerli olacaktır.

Şekil 3: Modellere İlişkin En Önemli Üç Özelliğin SHAP Bağımlılık Grafikleri

Şekil 3'te yer alan Model 2'nin bulguları irdelendiğinde; finansmana erişimi önemli bir sorun olarak algılayan firmaların, (i) daha genç, (ii) daha küçük ve (iii) imalat sektöründe yer alan firmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın “Yaş” ve “Büyüklük” değişkenine ilişkin bulgular, beklenildiği üzere literatürde yer alan çalışmalara ilişkin bulgularla tutarlık göstermektedir (Wang, 2016). Hizmet sektöründe yer alan firmaların, imalat sektöründeki firmalara nazaran finansmana erişimi önemli bir sorun olarak görme eğiliminin daha düşük olması ise genellikle hizmet sektöründeki nakit akış hızının daha yüksek (nakde dönüşüm süresinin daha kısa) olmasıyla ve bu sayede finansmana (nakde) erişim sorununun göreceli olarak arka sıralara atılan bir problem türü olmasıyla açıklanabilir. Sektörleri karşılaştıran bir çalışmada, otel-lokanta sektöründe nakde dönüşüm süresinin daha kısa olması

sayesinde brüt karlılığın diğer sektörlere kıyasla iki kat daha fazla arttığı ortaya konulmuştur (Kiracı ve Beşer, 2009). İşlemlerin genellikle nakit olarak yapıldığı bir sektörde elde edilen karların yüksekliği, ihtiyaç duyulan fonların iç kaynaklardan temin edilmesi suretiyle rahatlıkla karşılanabilir. Bu nedenle de finansmana erişim, ön sıralarda yer alan bir sorun olmaktan çıkabilir.

Siyasi istikrarsızlığı, mevcut sorunlarından en önemlisi olarak gösteren işletmelerin, (i) çok genç yaştaki, (ii) küçük ve (iii) genel olarak (birkaç istisna haricinde) 40 yıl altında tecrübesi bulunan yöneticilere sahip işletmeler olduğu da yine Şekil 3'te yer alan Model 3'e ait bulgulardan anlaşılmaktadır. Bu bulgulara benzer şekilde Hosny (2017) de daha yaşlı, daha büyük ve daha deneyimli yöneticilere sahip firmaların, siyasi istikrarsızlığı daha ciddi bir engel olarak bildirme olasılığının daha düşük olduğunu bulgulamıştır. Hosny (2017) bu durumun nedenini, bu özellikteki işletmelerin siyasi istikrarsızlıktan kaynaklanan rahatsızlıklara dayanma (dirençli olma) konusunda daha iyi donanıma sahip olmasıyla açıklamıştır.

Son olarak, çalışanların sahip olduğu eğitimin yetersizliğini önemli bir sorun olarak bildiren işletmelerin ilk 3 özelliği incelendiğinde (Şekil 3 – Model 4) ise bu işletmelerin; (i) finansal tabloları dış denetime tabi olan, (ii) nüfusu 1 milyonun altında olan bir şehirde faaliyette bulunan ve (iii) daha büyük işletmeler olduğu açığa çıkarılmıştır. Daha eğitilmiş işgücünün daha büyük şehirlerde bulunması Türkiye özelinde, daha küçük şehirde bulunan işletmelerin eğitilmiş işgücüne erişimde güçlük yaşamasına ve bu nedenle de mevcut çalışanlarının eğitimindeki yetersizlikleri bir sorun olarak algılamasına neden olmuş olabilir. Ayrıca dış denetime tabi olan (muhtemelen daha büyük) firmalar, özellikle finansal açıdan yeterli eğitime sahip olan işgücünün eksikliğini – denetimlerde yaşadıkları sorunlar nedeniyle – daha yakından hissetmiş ve bu durumu önemli bir sorun olarak raporlama gereği duymuş olabilirler. Benzer şekilde daha büyük firmalar da kendi beklentilerini karşılayacak nitelikte donanıma sahip daha eğitilmiş işgücüne erişemedikleri için ilgili anketlere bu türden bir soruna sahip oldukları şeklinde cevaplar vermiş olabilirler.

5. Tartışma ve Sonuç

Bir ekonomide işletme faaliyetlerinde yaşanan aksaklılara önlemler alınmaması, firmaların finansal sıkıntıya düşmesine ya da iflas ederek başarısızlığa uğramasına ve bu nedenle de ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan problemler yaşamasına neden olacaktır. Bu nedendir ki işletmeler başarısızlığa uğramamak, iflas etmemek (böylelikle ülkedeki sosyo-ekonomik rahatsızlıkların azaltılmasına katkıda bulunmak) için öncelikle mevcut faaliyetlerine engel teşkil eden faktörleri belirlemeli ve sonrasında da bu faktörleri (eğer mümkünse) ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. Faaliyetlere engel teşkil eden faktörlerin ortadan kaldırılması (ya da bu faktörlerin işletmelere verecekleri zararların en aza indirilmesi) için de ilgili faktörlerin faaliyetlerin önünde engel (zorluk) olarak algılanmasına hangi

unsurların etki ettiğinin belirlenmesi önemlidir. Bu nedenle de bu çalışma, Türkiye’deki işletmelerce faaliyetlere (büyümeye) engel teşkil ettiği düşünülen hususların neler olduğunu ve bu hususların engel olarak düşünülmesine hangi işletme özelliklerinin etki ettiğini belirlemeyi amaç edinmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, 2019 Dünya Bankası İşletme Anketlerine 1.663 Türk firmasınınca verilen cevaplar veri olarak kullanılmış ve ilgili veriler Random Forest Algoritması ile irdelenmiştir.

Çalışmanın ön bulgularına göre; Türkiye’deki işletmeler tarafından faaliyetlere engel olarak algılanan en önemli unsurlar, sırasıyla, vergi oranları, finansa erişim, siyasi istikrarsızlık ve eğitimi yetersiz olan işgücüdür. Engel olarak algılanan unsurların öncelik sırası göz ardı edildiğinde, sözü edilen bulguların bu çalışmanın literatür kısmında (Tablo 1’de) yer bulan çalışma sonuçlarıyla tutarlılık gösterdiği söylenebilir.

Çalışmada yöntem olarak benimsenmiş Random Forest Algoritmasının sonuçlarına göre; “Yaş” değişkeni, vergi oranlarının, finansa erişimin ve siyasi istikrarsızlığın sorun olarak algılanmasına, “Büyüklik” değişkeni, finansa erişimin, siyasi istikrarsızlığın ve eğitimi yetersiz işgücünün sorun olarak algılanmasına, “Deneyim” değişkeni de vergi oranları ile siyasi istikrarsızlığın sorun olarak algılanmasına etki etmektedir. Diğer değişkenlerden “İhracat” değişkeni, vergi oranlarının; “Sektör” değişkeni, finansa erişimin ve “Denetim” ile “Konum” değişkenleri ise eğitimi yetersiz olan işgücünün işletmelerce sorun olarak belirtilmesine etki eden en önemli değişkenlerdendir. Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelere yönelik yapılan analizlerin bulgularına göre, genellikle; (i) daha olgun firmaların vergi oranlarını, finansa erişimi ve siyasi istikrarsızlığı sorun olarak görme eğilimi azalmaktadır, (ii) daha büyük firmaların finansmana erişimi ve siyasi istikrarsızlığı sorun olarak belirtme ihtimali azalırken yetersiz eğitime sahip işgücünü sorun olarak görme ihtimali artmaktadır, (iii) daha deneyimli yöneticilere sahip firmaların siyasi istikrarsızlığı sorun olarak görme ihtimali azalmaktadır, (iv) ihracatı yüksek firmalar için vergi oranlarının, hizmet sektöründe bulunan firmalarda ise finansa erişimin ve ayrıca denetime tabi olmayan firmalar ile büyük şehirde bulunan firmalar için de yetersiz eğitime sahip işgücünün sorun olarak algılanma olasılığı düşüktür.

Çalışmada elde edilen bulguların hem işletme sahip ve yöneticilerine hem de politika yapıcılara faydalı bilgiler sağladığı düşünülmektedir. İşletme faaliyetlerinde karşılaşılan sorunları (ya da sorun sayısını) azaltmak böylece ülkenin sosyo-ekonomik yapısına katkı sağlamak amacıyla hem işletmeler hem de politika yapıcılar, nitelikli işgücünün yetiştirilmesi, staj olanaklarının artırılması ve özellikle genç, küçük ve küçük şehirde faaliyet gösteren firma faaliyetlerinin kolaylaştırılması yönünde ortak hareket edip stratejiler geliştirilebilirler. Ayrıca politika yapıcılar hukukun üstünlüğünü daha güçlü kılacak politikalar geliştirmelidir. Chavis vd. (2010)’ne göre hukukun üstünlüğünün daha güçlü

olduğu ülkelerde, genç firmaların finansmana erişimi daha kolay olmaktadır. Böylelikle küçük firmaların finansla erişim sorunu en aza indirilebilir. Ayrıca elde edilen bulgular doğrultusunda yine politika yapıcılarca, milli eğitimin kalitesini geliştirecek, siyasi ortamdaki belirsizlikleri giderecek ve vergi düzenlemelerin daha adil hale getirecek stratejilerin belirlenip hayata geçirilmesi de firma faaliyetlerinin önünde engel olarak duran sorunların giderilmesine katkı sağlayabilir.

Bundan sonraki çalışmalar, Dünya Bankası'nca ileride yayınlanacak yeni verileri kullanarak aynı analizleri gerçekleştirmek suretiyle Türkiye'deki durumu karşılaştırmalı olarak inceleyebilirler. Ayrıca Random Forest Algoritmasının panel verilere yönelik analizlerinin gerçekleştirilmesi suretiyle de literatüre katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- Bozkurt, İ. ve Kaya, M.V. (2023). Foremost features affecting financial distress and Bankruptcy in the acute stage of COVID-19 crisis. *Applied Economics Letters*, 30(8), 1112-1123.
- Bozkurt, İ. ve Yıldız, M. (2022). Bireylerin Dini Sebeplerle Finansal Dışlanma Kararı Almalarına Etki Eden Faktörlerin İrdelenmesi. *Third Sector Social Economic Review*, 57(3), 2331-2346.
- Breiman, L. (2001). Random forests. *Machine learning*, 45(1), 5-32.
- Burkov, A. (2019). *The hundred-page machine learning book* (Vol. 1, p. 32). Quebec City, QC, Canada.
- Ayyagari, M., Kunt, A. D., ve Maksimovic, V. (2006). How important are financing constraints?: the role of finance in the business environment (Vol. 3820). Washington DC: World Bank.
- Beck, T. (2007). Financing constraints of SMEs in developing countries: Evidence, determinants and solutions. Washington DC: The World Bank.
- Chavis, L., Klapper, L., ve Love, I. (2010). International differences in entrepreneurial finance. *Age*, 1(2).
- Erdoğan, A. I. (2015). Which SMES perceive access to finance as an obstacle to their operations? Evidence from Turkey. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 551.
- Felsenstein, D. ve Schwartz, D. (1993). Constraints to small business development across the life cycle: some evidence from peripheral areas in Israel. *Entrepreneurship & Regional Development*, 5(3), 227-246.

- Gill, A. ve Biger, N. (2012). Barriers to small business growth in Canada. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 19(4), 656-668.
- Hosny, A. (2017). Political stability, firm characteristics and performance: Evidence from 6,083 private firms in the Middle East. *Review of Middle East Economics and Finance*, 13(1), 20170005.
- Jabeen, Z., Ali, J., ve Yusuf, N. (2021). Difference in business obstacles faced by firms across sizes: evidence from enterprise survey data of India. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 11(1), 71-81.
- Karacaovalı, B. (2017). Access to Finance in Turkey. *Turkish Economic Review*, 4(1), 1-18.
- Kiracı, M. ve Beşer, M. K. (2009). İşletmelerde Nakit Dönüşüm Süresinin Karlılığa Etkisinin Panel Veri Analiziyle Sektörel Boyutta İncelenmesi: İMKB’de Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 8(32), 261-270.
- Krasniqi, B. A. (2007). Barriers to entrepreneurship and SME growth in transition: the case of Kosova. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 12(01), 71-94.
- Lee, N. (2014). What holds back high-growth firms? Evidence from UK SMEs. *Small Business Economics*, 43, 183-195.
- Lundberg, S.M., Lee, S.I., 2017. A unified approach to interpreting model predictions. 31st Conference on Neural Information Processing Systems (NIPS 2017), Long Beach, CA, USA, pp. 4768-4777.
- Mohammed, I., ve Bunyaminu, A. (2021). Major obstacles facing business enterprises in an emerging economy: the case of Ghana using the World Bank Enterprise Survey. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 28(3), 475-487.
- Ogundana, O. (2022). Obstacles facing women-owned enterprises: A case for Sub-Saharan African women. *World review of entrepreneurship, management and sustainable development*, 18(5-6), 529-544.
- Okpara, J. O. ve Wynn, P. (2007). Determinants of small business growth constraints in a sub-Saharan African economy. *SAM advanced management journal*, 72(2), 24.
- Pissarides, F., Singer, M., ve Svejnar, J. (2003). Objectives and constraints of entrepreneurs: evidence from small and medium size enterprises in Russia and Bulgaria. *Journal of comparative economics*, 31(3), 503-531.

- Pissarides, F. (1999). Is lack of funds the main obstacle to growth? EBRD's experience with small-and medium-sized businesses in Central and Eastern Europe. *Journal of Business Venturing*, 14(5-6), 519-539.
- Rehman, N. U., Çela, A., Morina, F., ve Gura, K. S. (2019). Barriers to growth of SMEs in Western Balkan countries. *Journal of Management Development*, 38(1), 2-24.
- Robson, P. J., ve Obeng, B. A. (2008). The barriers to growth in Ghana. *Small Business Economics*, 30, 385-403.
- Trifonova, O. P., Lokhov, P. G., ve Archakov, A. I. (2013). Metabolic profiling of human blood. *Biochemistry (Moscow) Supplement Series B: Biomedical Chemistry*, 7, 179-186.
- Wang, Y. (2016). What are the biggest obstacles to growth of SMEs in developing countries?—An empirical evidence from an enterprise survey. *Borsa Istanbul Review*, 16(3), 167-176.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Examining the Factors Obstructing Business Activities in Turkey with the Random Forest Algorithm

---

Extended Abstract

---

1. Introduction

This study utilizes data derived from the World Bank Business Surveys, like previous literature, but specifically investigates the issues businesses in Turkey perceive as obstacles to their activities. It also explores how company characteristics influence this perception using the Random Forest algorithm. The specific objectives of this article, which aims to analyze the main factors perceived as obstacles to business activities in Turkey, are as follows:

- 1- To identify the issues that are considered as obstacles to the activities of businesses in Turkey.
- 2- To determine the company characteristics that affect the perception of these issues as obstacles.
- 3- To provide information that will contribute to the removal of obstacles to business activities and thus to the improvement of the socioeconomic situation in the country.

Although there are studies specifically for Turkey on the subject to be discussed in this study, no studies have been found that use both Turkey's data from the World Bank Business Surveys as a data set and the Random Forest Algorithm as a method. The unique value of this study is that it will be determined for the first time with the Random Forest algorithm what problems are perceived as obstacles to activities by businesses in Turkey and what company characteristics affect this perception. Moreover, it is anticipated that the findings from this study will be valuable in indicating which problems companies should address first based on their characteristics. This information can guide decision-makers and legislators in providing appropriate support or enacting regulations tailored to companies with specific characteristics.

2. Methodology

In this study, which examines the issues perceived as obstacles to activities by businesses in Turkey and which business characteristics affect the perception of these issues as obstacles, the answers given by 1,663 Turkish companies to the 2019 World Bank Business Surveys were used as data. The analyses of the study were conducted with 4 dependent and 10 independent variables. In determining the four dependent variables, the first 4 of the factors perceived as obstacles to activities by businesses in Turkey were taken into consideration, in order of importance, and separate analyses were conducted for each of these 4 dependent variables taken into account in the study. Data on the most important elements perceived by businesses as obstacles to activities were obtained from the answers given to the World Bank Business Surveys. Random Forest Algorithm – RFA, a tree-based machine learning algorithm, was used to analyze each model designed in the study.

3. Result and Discussion

The study has four dependent variables and four separate models. Each of the four separate models analyzed in the study was found to provide sufficient generalization success, and then the most important features affecting the target variables were analyzed separately for each model.

According to the results of Model 1; The three most important factors that affect the perception of tax rates as a significant obstacle to business activities are the variables "Export", "Age" and "Experience". The results of Model 2 show that the three most important factors that affect access to finance being seen as a problem are the variables "Age", "Size" and "Sector". The results of Model 3 show that the variables "Age", "Experience" and "Size" cause businesses to perceive political

instability as an important problem, while the results of Model 4 show that the variables "Control", "Location" and "Size" cause the workforce to have inadequate education.

4. Conclusion

Based on the findings of the analyses conducted on businesses operating in Turkey:

- (i) Generally, mature firms tend to decrease their inclination to perceive tax rates, access to finance, and political instability as problems.
- (ii) Larger firms are less likely to consider access to finance and political instability as issues, but they are more likely to identify an insufficiently educated workforce as a problem.
- (iii) Firms with more experienced managers are less likely to see political instability as a problem.
- (iv) For firms with high levels of exports, the probability of perceiving tax rates as a problem is low, while for firms in the service sector, access to finance is less likely to be seen as a problem. Additionally, for firms not subject to audits and those located in large cities, the likelihood of perceiving an insufficiently educated workforce as a problem is low.

The study suggests that the findings provide valuable insights for both business owners and managers and policymakers.

Araştırma Makalesi

Kent Güvenliği ve Emniyeti Konusunda Türkiye’de Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Mehmet Murat PAYAM

*Adıyaman Üniversitesi, Sani Konukoğlu Sosyal Bilimler MYO
mpayam@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5638-7414*

Öz

Kent güvenliği ve emniyeti konusunda Türkiye’de yazılan lisansüstü tezlerin incelendiği bu çalışmada, 65 teze ait veriler kullanılmıştır. Kent güvenliği/emniyeti temalı tezler, çeşitli parametrelere göre değerlendirilmiş ve çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Kent güvenliği/emniyeti temalı ilk tezin 1998 yılında ve en çok tezin 2019 yılında yayımlandığı görülmüştür. En çok lisansüstü tez, Dokuz Eylül ve Gazi Üniversitesi’nde yapılmıştır. Tezlerin çoğu, kamu yönetimi anabilim dalında yazılmıştır. En çok tezi, sırasıyla Doktor Öğretim Üyesi, Profesör ve Doçentler yönetmiştir. Tezlerde en çok kullanılan ilk üç anahtar kelime sırasıyla ‘kentsel’, ‘güvenlik’ ve ‘suç’tur. Tezlerde en çok literatür taraması kullanılmıştır. Bu çalışma ile elde edilen sonuçların, kent güvenliği ve emniyeti alan yazınına katkı sağlamak ve gelecekteki araştırmalara yol göstermek açısından çok önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Kent güvenliği, kent emniyeti, Türkiye, lisansüstü tez, bibliyometrik analiz
Jel Sınıflandırma Kodları: F52, H83

Bibliometric Analysis of the Postgraduate Theses in Türkiye on Urban Safety and Security¹

Abstract

This research analyzes the postgraduate theses written in Türkiye on urban safety and security with bibliometric data on 65 theses (thesis & dissertation). The theses on urban safety/security were examined and evaluated in terms of various parameters. As a result, various findings have been reached. It was observed that the first thesis on urban safety/security was published in 1998, and most of the theses were published in 2019. Most postgraduate theses were written at Dokuz Eylül and Gazi Universities. Most theses were written in public administration departments. Most theses were supervised by an Assistant Professor, Professor, and Associate Professor, respectively. The first three keywords most used in the theses are ‘urban’, ‘security’, and ‘crime’, respectively. In the theses, literature review is conducted as the most prevalent research method. The results obtained from this study are thought to be very important in terms of contributing to the urban security and safety literature, and guiding future research.

Keywords: Urban security, urban safety, Türkiye, postgraduate theses, bibliometric analysis
JEL Classification Codes: F52, H83

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 17.02.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 05.06.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Payam, M. M. (2024). Kent güvenliği ve emniyeti konusunda Türkiye’de yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 535-561. doi: 10.18074/ckuibfd.1438808

1. Giriş

İnsan yaşamının en temel ihtiyaçları arasında yer alan güvenlik/emniyet, sürdürülebilir ve yaşanılabilir kentler açısından da son derece önemlidir. İnsanlar yaşadığı kentte güven ve emniyet içinde olmak isterler. Bu açıdan güvenlik ve emniyet, kentleri kent yapan temel özelliklerdendir. Fakat günümüz kentlerinde, kamu güvenliği ve esenliğini tehdit eden olaylar ve doğal afetler artık daha fazla görülmektedir. Gün geçtikçe nüfusun kentlerde yoğunlaşması, kentlerde görülen suç oranlarının artması ve kentleşme ile birlikte, kentlerde güvenlik ve emniyet sorunları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kentleşme ve kentlileşememe, beraberinde güvenli ve emniyetli bir kentte yaşama ihtiyacını doğurmuştur (Derdiman, 2010). Kentlerdeki güvensizlik ve suç oranının artması ise, kentsel güvenlik ve emniyetin dünya çapında kentler için kritik bir endişe kaynağı olmasına sebebiyet vermiştir.

Kent sakinlerinin güvenlik ve emniyeti, “dünyanın birçok bölgesinde ülkeler ve şehirler için büyük bir endişe kaynağı” (UNODC, 2016) olduğundan dolayı, “tüm ülkeler vatandaşları için kentlerde güvenlik ve emniyeti sağlamak ve kent sakinlerinin yaşam kalitelerini yükseltmek için çaba sarf etmektedir” (UNODC, 2010, s. 1). Bu amaçla kent güvenliği ve emniyeti konusunun farklı disiplinlerde çalışılması, bu konuda akademik çalışmaların yapılması ve bilimsel eserlerin yayınlanması önem arz etmektedir. Bu kapsamda, hem devletlerin hem de farklı disiplinlerde çalışan bilim insanlarının, kent güvenliği ve emniyeti konusuna daha fazla odaklandıkları ve bu konuya akademik ilginin gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Dolayısıyla, kentsel güvenlik ve emniyet konusuna araştırmacıların daha fazla odaklanması ve niteliksel/niceliksel çalışmaların daha fazla yapılması kaçınılmazdır. Bu açıdan bu çalışma, son yıllarda kent güvenliği ve emniyeti konusunda yapılan çalışmalara ilişkin bibliyometrik bir analiz yapmayı amaçlamaktadır.

Lisansüstü eğitim programlarında yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri ile önemli düzeyde bilgi aktarımı sağlanmaktadır. Daha sonra bu tezler, bilimsel kitap ve makalelere dönüştürülebilmektedir. Bu yüzden lisansüstü tezlerin bibliyometrik analiz ile incelenmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda yazında, herhangi bir konu hakkında Türkiye’de yazılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi ile ilgili birçok çalışmaya ulaşmak mümkündür. Doğrudan kent ve kentleşme konularını farklı açılardan ele alan örneğin; Akbaş (2023), “Dirençlilik ve Dirençli Kent...”; Aksu Kocatürk (2021), “Türkiye’de Kentleşme ve Göç...”; Atıcı (2021), “Kültürün Kent ve Mekâna Etkileri...”; Ertugut ve Gürler (2019), “Kent Lojistiği Alanında...”; Kurt ve Eskin (2020), “Türkiye’de Kentleşme...”; Görgülü ve Aydın (2023), “Kent Markalaşması Üzerine...” ve Savrun ve Mutlu (2019), “Kent Lojistiği Üzerine...” bibliyometrik çalışmalar da bulunmaktadır. Bununla birlikte, alan yazın taraması sonucunda, Türkiye’de kent güvenliği ve emniyeti ile ilgili olarak herhangi bir bibliyometrik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden, yazında kent güvenliği ve emniyeti ile ilgili ilk bibliyometrik analiz olma özelliğini taşıyan

bu çalışmanın, gelecekte kent güvenliği ve emniyeti konusunda yapılacak çalışmalara temel oluşturacağı ve araştırmacılara rehberlik ederek onları yönlendireceği düşünülmektedir.

Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınların incelenmesinde en sık kullanılan yöntemlerden biridir. Kent güvenliği ve emniyeti konusundaki yayınların incelenmesi amacıyla, “bibliyometrik çalışmalar, bir bilim dalıyla ilgili alan yazındaki çalışmaların mevcut durumunu, yönelimini ve gelişimini ortaya koyan çalışmalardır” (Üsdiken ve Pasadeos, 1992, s. 107). Bu bağlamda, kent güvenliği ve emniyeti konusunda Türkiye’de yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analiz ile çeşitli parametreler açısından incelendiği bu çalışmada, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tez merkezi veri tabanında kayıtlı 65 lisansüstü teze ilişkin veriler kullanılmıştır. Böylece herhangi “bir konu ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin analiz edilmesi, o konunun derinliği ve yaygınlığı hakkında bilgiler verebilir, incelenen alanın genel görünümünü ortaya çıkarabilir” (Karadağ, 2009, s. 76).

Bu amaçla, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi yapılarak çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmada önce, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlere ait genel bulgular ortaya konulup yorumlanmıştır. Sonra, kent güvenliği temalı lisansüstü tezler hakkında kurumsal bulgular sunulmuştur. Son olarak ise, kent güvenliği temalı tezlerin içeriği hakkında bulgulara yer verilmiştir. Çalışmada önce tezlerin içeriği ile ilgili her bir tezin amacı ve tezde ulaşılan sonuca kısaca yer verilmiş fakat makale için konulan sınır çok aşımış olduğundan çıkarılmıştır.² Diğer bir ifade ile tezlerin içeriği başlığında sunulan bilgilerin yetersizliği, bu makalenin diğer bir sınırlılığı olarak değerlendirilebilir. Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin incelenmesi ile elde edilen sonuçların, kent güvenliği ve emniyeti konusunun yazındaki gelişimini anlamak, bu konuya ilişkin genel eğilimlerin portresini çıkarmak, kent güvenliği ve emniyeti alan yazısına katkı sağlamak ve gelecekteki araştırmalara yol göstermek açısından çok önemli olduğu düşünülmektedir.

2. Literatür Araştırması

Güvenlik ve emniyet, son zamanlarda kent alan yazınının ana konularından biridir. Her ne kadar şimdiki anlamında kent güvenliği konusu, 1980’lerin sonlarında ön plana çıkmaya başlamışsa da 21. yüzyılın başlarında terörizm ile birlikte kent güvenliği, kentler için güvenlik tartışmalarında daha önemli bir yer edinmiştir (Frevel, 2006). Diğer bir anlatımla, 21. yüzyıl kentlerinin öncelikli konuları arasında kentlerde güvenlik ve emniyet gelmektedir (Payam, 2018, s. 17). Daha doğrusu, günümüzde “kentsel sorunların ve güven(siz)liğin bölgesel ve küresel düzeyde tehditler oluşturması, kentlerin de emniyet ve güvenlik bağlamında ele alınmasını zorunlu kılmıştır” (Payam, 2018, s. 15). Kentlerde güvenlik ve emniyet

² Talep eden araştırmacılarla ilgili veriler paylaşılabilmek amacıyla saklı tutulmaktadır.

herkesin kaygısı olduğundan dolayı, kentler artık güvenlik durumlarıyla birlikte değerlendirilmektedir.

Hâlihazırda diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de işlenen suçların önemli bir bölümü kentlerde işlendiğinden, kentlerde suç ve kent güvenliği problemi, hemen hemen ilgili tüm paydaşları giderek daha çok meşgul etmektedir (Payam, 2020). Böylece öncesinde ve hâlihazırda olduğu gibi günümüz ve geleceğin kentlerinin en önemli sorunu, kentlerin güvenliğinin sağlanması olmuştur ve olacaktır (Payam, 2020, s. 18). Dolayısıyla kentlerde güvenlik ve emniyetin, uygun kentsel politika, planlama, tasarım ve yönetim yoluyla daha etkin bir şekilde sağlanarak kent sakinlerinin yaşam kalitesinin artırılması çok önem arz etmektedir. Bu kapsamda kentlerde emniyet ve güvenliğin sistematik bir analizi ve değerlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Emniyet ve güvenlik birbiriyle yakından ilişkili kavramlar olup aralarında belirgin farklılıklar vardır. Genel olarak güvenlik, insanlara, sistemlere ve çevreye yönelik suç faaliyetleri, siber saldırılar ve diğer insanların neden olduğu çoğu zaman planlı ve kasıtlı tehditlerin önlenmesini içerir. Kent güvenliği ise, “kent sakinlerinin kentlerde sabotaj ve terörist saldırılar vb. suç unsuru taşıyan ve kasıtlı olarak üretilebilecek tüm risk ve tehditlere karşı korunması ile ilgili faaliyetler şeklinde tanımlanabilir” (Payam, 2018, s. 22). Güvenlik önlemleri sıklıkla tehlikelerden kaynaklanan riski tamamen ortadan kaldırmayı amaçlasa da emniyet önlemleri öncelikle tehlikelerin ortaya çıkma riskini ve bunların sonuçlarını azaltmayı amaçlar. Emniyet önlemleri, insanların maddi çevresinin dayanıklılığının güçlendirilmesi ve tehlikelerin yönetimi için insani başa çıkma mekanizmalarının geliştirilmesiyle ilgilidir (DCAF, 2019). “Kent güvenliği bağlamında temel risk faktörleri genel olarak; a) suç ile ilgili olaylar; gasp/çalma, uyuşturucu kaçakçılığı, hırsızlık, soygun, tecavüz, cinayet, adam kaçırmaya, dolandırıcılık, insan kaçakçılığı, fuhuş vb. b) terörizm; yurtiçi terörizm, uluslararası terörizm ve sınır ötesi terörizm vb. c) savaş türleri; sınır ötesi savaşlar, trans-sınır savaşları, yıpratma ve sivil savaşlar vb. d) sivil ve/veya siyasi huzursuzluklar; darbe, şiddet gösterileri, isyan ve ayaklanmalar şeklinde sınıflandırılabilir” (Payam, 2018, s. 22).

Diğer yandan emniyet, insanlara, sistemlere ve çevreye yönelik planlı olmayan, ani gelişen ve kasıtsız zararların, kazaların, tehlikelerin önlenmesi anlamına gelir. Emniyet kavramı genel olarak, tipik olarak kasıtlı insan eyleminin neden olmadığı, daha ziyade insan ve maddi/çevresel faktörler (örneğin yangınlar, uçak kazaları, yol kazaları veya çevresel felaketler) arasındaki günlük ve kaçınılmaz etkileşimin sonucu olan tehlikelerin kontrolünü ifade eder (DCAF, 2019). Yani kent açısından emniyet, kasıtsız her türlü tehlikelerden kent sakinlerinin korunması olarak görülebilir. Kısaca emniyetli kent, tüm sakinlerinin can, akıl, namus, inanç ve mal emniyetinin sağlandığı kenttir (Payam, 2018). Kent emniyeti bağlamında temel risk faktörleri ise; “sel, heyelan, deprem vb. doğal afetler; yasadışı atık boşaltma, petrol sızıntıları, iklim değişikliği, nükleer kirlilik vb. diğer afetler; salgın hastalıklar,

AIDS, sınırlı sağlık tesisleri dâhil sağlık bakımına yönelik tehlikeler; vahşi ve zehirli hayvanlar da dâhil olmak üzere tehlikeli hayvanlar ve zorunlu göçler ve neticesinde yaşanan sosyal uyum şeklinde sınıflandırılabilir” (Payam, 2018, s. 22).

Birleşmiş Milletler (BM) Suç Önleme Rehberi'ne göre, kentsel güvenlik ve emniyet bağlamında kentlerde suç ve güvensizliğin temel nedenlerini ortadan kaldırmada ve çözüm üretmede yerel yönetimlerin anahtar bir rol oynadığını vurgulaması (UN, 2002), kentlerde güvenliğin bu açıdan da çalışılmasına ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin suç önleme konusunda etkinliklerini artırmak amacıyla birçok program geliştirilmiş ve fakat yaygın iki program öne çıkmıştır. Bunlardan ilki, BM-Habitat'ın “Daha Emniyetli/Güvenli Kentler Programı – Safer Cities Programme”; ikincisi ise Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Merkezi (Center of Scientific and Industrial Research - CSIR) Suç Önleme Birimi tarafından geliştirilen “Yerel Suç Önleme Araçkiti - Local Crime Prevention Toolkit (Shabangu ve Petrella, 2007). Bu kapsamda, kent güvenliği ve emniyeti konusunda yapılacak lisansüstü çalışmalarda bu iki programın ilkeleri ve uygulamaları üzerinde durmak alana katkı açısından önem arz etmektedir.

Özetle, kentsel güvenlik ve emniyet, bütüncül ve insan merkezli bir bakış açısı ile sadece kentlerde suçun ve şiddetin önlenmesini değil, aynı zamanda insanların fiziksel, sosyal ve psikolojik bütünlüğünü de içeren bireysel hakların geliştirilmesini de ifade eder. Kentsel güvenlik ve emniyetle ilgili tipik zorluklar, mülkiyet suçları, taciz ve cinsel ve aile içi şiddet, çete şiddeti, cinayet, terörizm, çatışma ve savaş, güvenli olmayan hareketlilik, çevre ve sağlık felaketlerini içerir (DCAF, 2019). Aslında kent güvenliği ve emniyeti, suç ve şiddet, mülkiyet güvencesizliği ve zorla tahliyeler ile insan ve doğal kaynaklı felaketler gibi çeşitli tehditleri kapsamaktadır (UN-Habitat, 2007). Yani günümüz kentleri, insanların yaşam kalitesini etkileyen kentsel suç, şiddet, terörizm vb. insan kaynaklı güvenlik tehditleriyle ve teknolojik ve doğal afetler vb. insan kaynaklı olmayan emniyet sorunlarıyla karşı karşıyadır. Diğer yandan günümüzde kentler; terör, suç, suçluluk ve “insani güvenlik” vb. yeni iç güvenlik yaklaşımları bağlamında bu tehditlerin hibrit dönüşümü de dikkate alınarak sosyolojik açıdan ele alınmak durumundadır (Avaner ve Ayas, 2021). Dolayısıyla, kentsel güvenlik ve emniyetin sağlanmasına yönelik kapsamlı çözüm ve önlemlerin benimsenmesi ve bu konuda çeşitli araştırmaların yapılması büyük önem taşımaktadır.

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Amaç ve Önem

Bu çalışmanın amacı, kent güvenliği/emniyeti konusunda Türkiye’de yazılan lisansüstü tezleri sistematik bir yazın taramasıyla inceleyerek bibliyometrik analizlerini gerçekleştirmektir. Yazın taramasında, kent güvenliği ve emniyeti konusunda yurtiçinde ve yurtdışında yapılmış herhangi bir bibliyometrik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan, çalışmadan elde edilecek bulgular, geçmişten

günümüze kent güvenliği/emniyeti konusunda yazılmış tezlerin içerik ve niteliği konusunda araştırmacılara bütüncül bilgi sağlaması ve gelecekte bu konuda yapılacak benzer çalışmalarda onları tezlerde incelenen parametreler kapsamında yönlendirmesi, bu araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Aynı zamanda bu araştırma, kent güvenliği ve emniyeti konusunda yazılmış lisansüstü tezleri tek bir çatı altında toplayarak alan yazındaki lisansüstü tezlere ulaşmak isteyen diğer araştırmacılar için de yol göstermesi açısından önemlidir. “Bibliyometrik çalışmalar, disiplinlerin kendini daha yakından tanıması ve araştırmacıların alanlarının yapısına ilişkin bilgi edinmeleri” (Al ve Coştur, 2007, s. 157) açısından önemli görülmektedir. Böylece, son yıllarda lisansüstü tezler üzerine bibliyometrik çalışmaların öneminin daha da arttığı söylenebilir.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada, bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Bibliyometri, “üretilen bilginin çeşitli faktörlere göre dağılımını niceliksel olarak saptayan hem bir inceleme alanı hem de bir araştırma yöntemidir” (Yılmaz, 2019, s. 44). Bibliyometrik analiz ise, “belirli bir alanda belirli bir dönemde ve belirli bir bölgede kişiler ya da kurumlar tarafından üretilmiş yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analizi” (cabim.ulakbim.gov.tr, 2023) olarak tanımlanmaktadır. Bibliyometrik çalışmalar, buldukları disiplin çerçevesinde bilimsel yayınların etkinliğini ve eksikliklerini tespit etmekte ve bibliyometrik analizler sonucu, eksikliklere karşı öneriler sunulmaktadır (Ulu ve Akdağ, 2015, s. 18). Çalışmada kullanılan bibliyometrik parametreler arasında; tezlerin türü, yazıldığı dil, yapıldığı il, yayımlandığı dil, tez yazarlarının cinsiyeti, tezlerin yapıldığı üniversite, enstitü, ana bilim dalı, konu alan başlıkları, tez danışmanları ve unvanları, tezin adı, tezdeki anahtar kelimeler, tezin araştırma yöntemi, tezde kullanılan veri toplama araçları ve teknikler yer almaktadır.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, kent güvenliği ve emniyeti konusunda Türkiye’de geçmişten günümüze yazılan ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında kayıtlı lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, 1998-2023 yılları arasında (25 yıl) kent güvenliği ve emniyeti temalı 65 lisansüstü tez, bibliyometrik analiz tekniği kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada örneklem seçimine gidilmeyerek çalışma evrenin tamamına ulaşılması amaçlanmıştır.

3.4. Verilerinin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada veriler, içerik analizi ve doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. “Doküman incelemesi tekniği, yayınların farklı yöntemlerle analiz edilmesine ve bilimsel amaçlı çalışmaların değerlendirilmesine olanak sağlayan bibliyometrik araştırmalar şeklinde de adlandırılmaktadır” (Coşkun vd., 2014, s. 381). Araştırma

kapsamındaki veriler, <https://tez.yok.gov.tr> adresinden gelişmiş tarama yapılarak tez başlığında “kent/city, kentsel/urban, güvenlik/security, emniyet/safety, emin-güvenli/safe-secure, kentsel güvenlik/urban security, kentsel emniyet/urban safety, emin-güvenli kent/safe-secure city” kelimeleri birlikte geçen toplam 65 lisansüstü teze ulaşılmış ve hepsi araştırmaya dâhil edilmiştir. İncelenen bibliyometrik parametreler bağlamında, kent güvenliği ve emniyeti ile ilgili lisansüstü tezlere ait tüm veriler, Excel ve SPSS programına aktarılmış ve istatistiksel analizler ile tablolara yönelik işlemler bu programlar üzerinden yapılmıştır.

3.5. Sınırlılıklar

Verilerin, kent güvenliği ve emniyeti konusunda yazılmış kitap, makale ve konferans bildiri çalışmalarını kapsamaması, sadece YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanındaki lisansüstü tezleri içermesi ve 1998-2023 yılları arasını kapsamaması, bu araştırmanın sınırlılıkları olarak görülebilir. Ayrıca araştırma kapsamında, iki tezin tam metnine ulaşamadığından, bu tezlerin Ulusal Tez Merkezi’nde yer alan bilgileri kullanılmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Kent güvenliği ve emniyeti konusunda Türkiye’de yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik verilerinin değerlendirildiği bu çalışmanın temel bulguları, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlere ait genel bulgular, kent güvenliği temalı lisansüstü tezler hakkında kurumsal bulgular ve kent güvenliği temalı tezlerin içeriği hakkında bulgular başlıkları altında sunulmuş ve tartışılmıştır.

4.1. Tezler Hakkında Genel Bulgular

4.1.1. Tezlerin Türü

Türkiye’de yüksek lisans programlarında eğitim süresi iki yıl, doktora ise dört yıldır. Her iki programın ilk yılında ilgili alanlardaki dersler alınır ve ardından ilgi duyulan bir alanda yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanır. Kent güvenliği ve emniyeti temalı tezlerin türüne göre dağılımı, Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Tez Türü	Tez Sayısı	%
Yüksek Lisans	52	80
Doktora	13	20
Toplam	65	100

Elde edilen bulgulara göre, kent güvenliği temalı 65 lisansüstü tezin 52'si (%80) yüksek lisans tezi, 13'ü (%20) ise doktora tezidir. Yüksek lisans tezlerinin sayıca daha fazla olması, yüksek lisansın doktora göre daha kısa olması ve doktora tezlerinin sayısının az olması ise doktoranın daha uzun ve zor bir süreç olmasından kaynaklanabilir. Elde edilen bu sonuçlar, Türkiye'de üniversitelerde bulunan lisansüstü öğrenci sayıları ve oranları ile de ilgili olabilir. Çünkü 12.02.2024 tarihi itibarıyla, Türkiye'de toplam 548.993 lisansüstü öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerden, 434.485'i (%79) yüksek lisans öğrencisi iken, 114.508'i (%21) doktora öğrencisidir (istatistik.yok.gov.tr, 2024).

4.1.2. Tezlerin Yayımlandığı Yıl

Tezler yıllara göre incelendiğinde, ilk tezin yüksek lisans tezi olarak 1998 yılında İstanbul Teknik Üniversitesinde yayımlandığı görülmektedir. Kent güvenliği/emniyeti temalı tezlerin yıllara göre dağılımı, Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Tezlerin Yayımlandıkları Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Tez Sayısı
1998	1
2003	2
2005	1
2006	1
2007	1
2008	2
2009	2
2010	2
2011	3
2012	2
2013	4
2014	2
2015	2
2016	3
2017	3
2018	5
2019	10
2020	1
2021	8
2022	5
2023	5

Yıllara göre tezler incelendiğinde, kent güvenliği ve emniyeti ile ilgili tez merkezindeki ilk tezin 1998 yılında ve ilk doktora tezinin, 2007 yılında yayımlandığı görülmektedir. En çok tez (10), 2019 yılında yayımlanmıştır. En az

lisansüstü tez yazılan yıllar ise, 1998, 2005, 2006, 2007 ve 2020 yıllarıdır. Bu bağlamda, 2020 yılı hariç 2019 ve sonraki yıllarda kent güvenliği ve emniyeti konusuna araştırmacıların ilgisinin arttığı söylenebilir. Ayrıca 2005 yılından itibaren yılda 1 tez de olsa lisansüstü tezlerde bir süreklilik tespit edilmiştir. Doktora tezleri, 2007, 2009 (2), 2011, 2016, 2018, 2019, 2021 (2), 2022 (2), 2023 (2) yıllarında yazılmıştır. 2021 yılı sonrası doktora tezlerindeki artış dikkat çekicidir.

4.1.3. Tezlerin Yazıldığı Dil

Üniversitelerde öğretim dili Türkçe olan lisansüstü programlarda, tezlerin Türkçe yazılması zorunluluğu bulunmaktadır. Kent güvenliği ve emniyeti temalı tezlerin yazıldıkları dillere göre dağılımı, Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Tezlerin Yazıldıkları Dillere Göre Dağılımı

Tezin Yazıldığı Dil	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam Tez	%
Türkçe	48	10	58	89
İngilizce	4	3	7	11
Toplam	52	13	65	100

Tablo 3 incelendiğinde; lisansüstü tezlerde en çok tercih edilen dil türünün, 58 (%89) ile Türkçe olduğu görülmektedir. Lisansüstü tezlerden 7'sinin (%11) İngilizce yazılmış olduğu görülmektedir. İngilizce yazılan 7 tezdən, 4'ü yüksek lisans, 3'ü ise doktora tezidir. Yani, kent güvenliği ve emniyeti temalı 48 yüksek lisans tezi ve 10 doktora tezi, Türkçe yazılmıştır. Öğrencilerin lisansüstü çalışmalarında öğretim dili Türkçe olan programları tercih etmesi, İngilizce yazılan lisansüstü tezlerin sayısının düşük olmasına yol açmış olabilir.

4.1.4. Tezlerin Yapıldığı İl

Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin yapıldığı illere göre dağılımı, Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Tezlerin Yapıldıkları İllere Göre Dağılımı

İl	Sayı
İstanbul	17
Ankara	12
İzmir	8
Aydın	2
Gaziantep	2
Isparta	2

Tablo 4'ün devamı: Tezlerin Yapıldıkları İllere Göre Dağılımı

Kocaeli	2
Nevşehir	2
Trabzon	2
Antalya	1
Balıkesir	1
Çanakkale	1
Denizli	1
Erzurum	1
Eskişehir	1
Gümüşhane	1
Hatay	1
Kırıkkale	1
Konya	1
Manisa	1
Mersin	1
Muğla	1
Niğde	1
Samsun	1
Van	1
Toplam	65

Tablo 4'e göre, kent güvenliği ve emniyeti temalı en çok lisansüstü tezin sırasıyla İstanbul (17), Ankara (12) ve İzmir'de (8) yazıldığı görülmektedir. Bu üç ilde yapılan lisansüstü tezlerin oranı %57 olarak bulunmuştur. Kent güvenliği ve emniyeti temalı tezlerin yapıldığı illerin tespiti, araştırmacıların yaşadığı veya eğitim gördüğü kentleri, güvenlik ve emniyet durumlarıyla değerlendirebileceklerine dair ipuçları sunabilir. Türkiye'de hâlihazırda 81 il olduğundan hareketle, 56 (%69) ilde henüz kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezin yapılmadığı sonucu çıkmaktadır. Kent güvenliği ve emniyeti konusu, merkezi yönetimlerin ana sorumluluğunda olsa da yerel sorunlara yerel çözümden hareketle kentlerin de sorumlulukları olduğu düşünülmektedir (Payam, 2020, s. 20). Bu bağlamda, hemen hemen her ilde bu konuya yönelik daha fazla araştırmalar yapılması beklenmektedir.

4.1.5. Tez Yazarlarının Cinsiyeti

Tezleri yazan araştırmacıların isimlerinin değerlendirilmesiyle cinsiyetler belirlenmeye çalışılmıştır. Kent güvenliği ve emniyeti temalı 65 lisansüstü tez yazarının cinsiyetlerine ilişkin bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Tez Yazarlarının Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Yüksek Lisans	%	Doktora	%	Toplam Tez	%
Kadın	25	48	5	38	30	46
Erkek	27	52	8	62	35	54
Toplam	52	100	13	100	65	100

Tablo 5'e göre, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tez yazarlarının %46'sı (30) kadın, %54'ü (35) ise erkektir. 13 doktora tezinden 8'i (%62) erkek, 5'i (%38) kadın yazar tarafından yazılmıştır. Yüksek lisans tez yazarlarının %48'i kadın, %52'si ise erkektir. Yazarların lisansüstü tez düzeyine göre cinsiyet dağılımına bakıldığında, doktora tezlerinde erkeklerin oranı kadınlara göre daha fazladır. Yüksek lisans düzeyinde ise yazılan tezlerin, cinsiyet açısından dengeli bir dağılım sergilediğini söylemek mümkündür. Elde edilen genel sonuçlar bağlamında, erkeklerin kadınlara nazaran lisansüstü eğitime daha çok ilgi gösterdiği söylenebilir.

Bu çalışmada çıkan sonuçlar, cinsiyet temsili açısından Türkiye'deki lisansüstü öğrenci oranlarıyla örtüşmektedir. Çünkü 12.02.2024 tarihi itibarıyla, Türkiye'deki 434.485 yüksek lisans öğrencisinden, 207.304'ü (%48) kadın ve 227.181 (%52) ise erkek öğrencidir. 114.508 doktora öğrencisinden ise 56.103'ü (%49) kadın ve 58.405'i (%51) erkek öğrencidir (istatistik.yok.gov.tr, 2024). Bu bağlamda, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerde, özellikle yüksek lisans tezlerinde, kadın ve erkek katkısı ve temsilinin, Türkiye'deki kadın ve erkek lisansüstü öğrencileri ortalaması ile aynı olduğu görülmektedir. Bu bulgular, kent güvenliği ve emniyeti konusuna ilgide kadın-erkek dağılım ve temsilini göstermesi açısından önemlidir.

4.2. Tezler Hakkında Kurumsal Bulgular

Bu kısımda, kent güvenliği ve emniyeti temalı tezlerin yapıldığı üniversite, enstitü, ana bilim dalı ve tez danışmanları ve ünvanlarına yönelik bulgular sunulmuş ve yorumlanmıştır.

4.2.1. Tezlerin Yapıldığı Üniversite

Kent güvenliği ve emniyeti konusunda lisansüstü tezlerin hangi kurumlarda yapıldıklarının tespiti, bu konuya en çok hangi kurumda ilgi duyulduğunun ve bu konunun gelişimine en çok katkı sağlayan kurumların belirlenmesi anlamına gelecektir. Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin tamamlandığı üniversiteler, Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Tezlerin Yapıldıkları Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Tez	Üniversite	Tez
Dokuz Eylül	5	Çanakkale Onsekiz Mart	1
Gazi	5	Ege	1
Yıldız Teknik	4	Gaziantep	1
İstanbul Aydın	3	Gümüşhane	1
İstanbul Teknik	3	Hacettepe	1
Ortadoğu Teknik	3	İstanbul	1
Aydın Adnan Menderes	2	Kapadokya	1
İstanbul Bilgi	2	Kırıkkale	1
İzmir Yüksek Teknoloji	2	Mersin	1
Karadeniz Teknik	2	Muğla Sıtkı Koçman	1
Kocaeli	2	Hatay Mustafa Kemal	1
Marmara	2	Necmettin Erbakan	1
Süleyman Demirel	2	Nevşehir Hacı Bektaş Veli	1
Akdeniz	1	Niğde	1
Eskişehir Anadolu	1	Ondokuz Mayıs	1
Ankara	1	Pamukkale	1
Atatürk	1	Polis Akademisi	1
Bahçeşehir	1	Üsküdar	1
Balıkesir	1	Van Yüzüncü Yıl	1
Bilkent	1	Zirve	1
Celal Bayar	1		
Toplam			65

Tablo 6'ya göre, 41 farklı üniversitede kent güvenliği ve emniyeti konulu lisansüstü tez yapılmıştır. Bu bulgu, Türkiye'deki üniversitelerin dörtte üçünde şu ana kadar kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tez yapılmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü Türkiye'de aktif olarak, 127 devlet ve 78 vakıf olmak üzere 205 üniversite (istatistik.yok.gov.tr, 2024) bulunmaktadır. Bununla birlikte, son yirmi beş yılda kent güvenliği ve emniyeti konusunda en çok lisansüstü tez, 5'er tez ile Dokuz Eylül Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi'nde yapılmıştır. Bu üniversiteleri, 4 tez ileri Yıldız Teknik Üniversitesi takip etmektedir.

İstanbul merkezli üniversitelerde toplam 17, Ankara merkezli üniversitelerde 12 ve İzmir merkezli üniversitelerde ise 8 lisansüstü tezin hazırlandığı görülmektedir. Bu üç ildeki üniversitelerde yapılan toplam lisansüstü tezlerin oranı oldukça yüksek (%57) bulunmuştur. Kent güvenliği ve emniyeti temalı 13 doktora tezinden, Dokuz

Eylül, Gazi ve İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde 2'şer doktora tezi ve Aydın Adnan Menderes, Akdeniz, Eskişehir Anadolu, Gümüşhane, Karadeniz Teknik, Ortadoğu Teknik ve Süleyman Demirel Üniversitesi'nde ise 1'er doktora tezi yapılmıştır. Bünyesinde iç güvenlik fakültesi bulunan ve 2001 yılından beri de lisansüstü eğitim verilmeye başlanan Polis Akademisi'nde, kent güvenliği ve emniyeti konulu sadece 1 yüksek lisans tezi yapılması dikkat çekmektedir.

4.2.2. Tezlerin Yapıldığı Enstitü

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 24.11.2020 tarihli ve 3203 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı ile kurulmuş, ilgi karar hükmüyle sosyal bilimler, fen bilimleri ve sağlık bilimleri enstitüleri kapatılmış ve kapatılan enstitülerin faaliyetleri, lisansüstü eğitim enstitüsü bünyesinde yürütülmektedir. Bununla birlikte, bazı üniversitelerde lisansüstü eğitim enstitüleri genel olarak, sosyal bilimler enstitülerinin isim değişikliği sonucu kurulduğundan lisansüstü eğitim enstitülerinin bünyesinde olan yüksek lisans ve doktora programları, genellikle sosyal bilimlerin bir parçası durumundadır. Bu bağlamda, kent güvenliği ve emniyeti konulu lisansüstü tezlerin yapıldıkları enstitülere göre dağılımı, Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Tezlerin Yapıldıkları Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	Tez	%
Sosyal Bilimler	40	62
Fen Bilimleri	15	23
Lisansüstü Eğitim	5	8
Mühendislik ve Fen Bilimleri	2	3
Bağımlılık ve Adli Bilimler	1	2
Bilişim	1	2
Güvenlik Bilimleri	1	2
Toplam	65	100

Tablo 7'ye göre, kent güvenliği ve emniyeti konusu ile ilgili en çok tez (53 tez – %62) sosyal bilimler enstitülerinde yapılmıştır. Sosyal bilimler enstitülerinin ardından ise, 15 (%23) tezin fen bilimleri enstitülerinde hazırlandığı görülmektedir. Lisansüstü eğitim enstitülerinde yazılan 5 tezden, 3'ü sosyal bilimler, 2'si ise fen bilimleri enstitülerine dâhil edilebilir. Bu kapsamda, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü'nde yazılan 2 tez de Fen Bilimleri Enstitüsü'ne dâhil edilince; toplam 43 tezin (%69) Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, 19 tezin (%29) ise Fen Bilimleri Enstitüsü'nde yazılmış olduğu ortaya çıkar. Ayrıca, kent güvenliği ve emniyeti konusu ile ilgili 13 doktora tezinden 8'i Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, 3'ü Fen

Bilimleri Enstitüsü'nde ve 2'si ise Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü'nde yazılmıştır. Bağımlılık ve Adli Bilimler, Mühendislik ve Fen Bilimleri ve Bilişim Enstitüsü gibi farklı enstitülerden de kent güvenliği ve emniyeti konusuna ilgi duyulması dikkat çekicidir. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi'nde de kent güvenliği ve emniyeti konulu bir çalışmaya rastlanmaması düşündürücüdür.³

4.2.3. Tezlerin Yapıldığı Anabilim Dalı/Bölüm

“Sosyal Bilimler Enstitüsünün enstitü anabilim ve enstitü anasanaat dalları, üniversitelerde mevcut olan Edebiyat, İktisat, İşletme, İktisadi ve İdari Bilimler, Siyasal Bilgiler, Hukuk, İlahiyat, Dil ve Tarih-Coğrafya, Güzel Sanatlar, İletişim, Mesleki Yaygın Eğitim, Ticaret ve Turizm Eğitimi, Eğitim Bilimleri Fakülteleri ile Konservatuvarların” (mevzuat.gov.tr, 2024) bölümlerini içermektedir Anabilim dallarından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Kamu Yönetimi adı altında ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ise, Uluslararası İlişkiler adı altında birleştirilmiştir. Bu kapsamda, kent güvenliği ve emniyeti konulu lisansüstü tezlerin yapıldıkları ana bilim dallarına göre dağılımı, Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Tezlerin Yapıldıkları Anabilim Dalı / Bölüme Göre Dağılımı

Ana Bili Dalı/Bölüm	Tez	Ana Bili Dalı/Bölüm	Tez
Kamu Yönetimi	24	Endüstri Mühendisliği	1
Şehir ve Bölge Planlama	8	Güvenlik Stratejileri	1
Uluslararası İlişkiler	5	Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi	1
Mimarlık	3	Hukuk	1
Peyzaj Mimarlığı	3	Kadın Çalışmaları	1
Sosyoloji	3	Kamu Politikası ve İşletmeciliği	1
Gazetecilik	2	Kazaların Çevresel ve Teknik Araştırması	1
İnşaat Mühendisliği	2	Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler	1
Afet Yönetimi	1	Kentsel Tasarım	1
Bilgisayar Eğitimi	1	Suç Araştırma	1
Bilişim ve Teknoloji Hukuku	1	Yerinden Yönetim ve Mahalli İdareler	1
Ceza Adaleti	1		
Toplam			65

³ Bu duruma dikkatimi çeken anonim hakeme teşekkür ederim.

Tablo 8'e göre, kent güvenliği ve emniyeti temalı en çok lisansüstü tezin kamu yönetimi anabilim dalında (24 tez, %37) yazıldığı tespit edilmiştir. Ardından sırasıyla, şehir ve bölge planlama anabilim dalı (8 tez, %12); uluslararası ilişkiler anabilim dalı (5 tez, %8); mimarlık, peyzaj mimarlığı ve sosyoloji anabilim dalları (3'er tez), gazetecilik bölümü ve inşaat mühendisliği anabilim dalı (2'şer tez, %11,3) ve diğer anabilim dalları/bölümleri (1'er tez) gelmektedir. Doktora tezleri özelinde incelendiğinde 13 doktora tezinden, 4'ü kamu yönetimi; 3'ü şehir ve bölge planlama; 2'si sosyoloji; kentsel politika planlaması ve yerel yönetimler, afet yönetimi, kazaların çevresel ve teknik araştırması ve peyzaj mimarlığı anabilim dalında 1'er doktora tezinin hazırlandığı görülmektedir. Kent güvenliği ve emniyeti temalı hem lisansüstü tezlerde hem de doktora tezlerinde kamu yönetimi ve şehir ve bölge planlama anabilim dalları ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan, Tablo 7'de diğer birçok farklı anabilim dalı/bölümde, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin yapıldığı dikkat çekmektedir.

4.2.4. Tez Danışmanları ve Ünvanları

Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerde en çok danışmanlık yapan öğretim üyeleri 2'şer tez ile Prof. Dr. Abdulkadir TOPAL (DR-YL tezi), Prof. Dr. Uğur TEKİN (YL-YL tezi), Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN (DR-YL tezi), Doç. Dr. Nilgün ÇOLPAN ERKAN (YL-YL tezi) ve Doç. Dr. Yunus Emre ÖZER (DR-YL tezi) olarak bulunmuştur. Diğer yandan, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin danışman ünvanlarına göre dağılımı, Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9: Tezlerin Danışman Ünvanlarına Göre Dağılımı

Ünvan	Tez Sayısı	%
Doktor Öğretim Üyesi (Yrd. Doç. Dr.)	23	35%
Profesör	21	32%
Doçent	20	31%
Doktor	1	2%
Toplam	65	100

1998-2023 yılları arasında kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlere danışmanlık yapan öğretim üyesi ünvanlarının dağılımı sırasıyla %35'i Doktor Öğretim Üyesi, %32'si Profesör, %31'i Doçent şeklinde bulunmuştur. Bu dağılım, Türkiye'deki öğretim üyelerinin (Prof., Doç., Dr. Öğr. Üyesi) sayıları ile benzerlik göstermektedir. Çünkü 05.01.2024 tarihi itibarıyla, öğretim üyesi sıralamasında Türkiye'de en çok sırasıyla doktor öğretim üyesi, profesör ve doçent vardır (istatistik.yok.gov.tr, 2024). Lisansüstü tezlerin tamamı birlikte değerlendirildiğinde, ünvanlar arasında dengeli bir dağılımın olduğunu ve Profesör ve Doçent ünvanlı danışmanların yönettiği tezlerin oran olarak birbirine yakın

olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, Doktor ünvanlı bir danışman, 1 yüksek lisans tezi yürütmüştür. Diğer yandan, ünvanların doktora tezlerindeki dağılımında ise, Profesör ünvanı ön plana çıkmaktadır. 8 doktora tezi Profesör ünvanlı, 3 doktora tezi Doktor Öğretim Üyesi ünvanlı ve 2 doktora tezi Doçent ünvanlı danışmanlar tarafından yönetilmiştir.

4.3. Tezlerin İçeriği Hakkında Bulgular

Bu kısımda, kent güvenliği ve emniyeti temalı tezlerin konu alan başlıkları, tezlerin adı, tezlerdeki anahtar kelimeler, tezlerin araştırma yöntemi, tezlerde kullanılan veri toplama araçları ve teknikleri ve tezlerin amaç ve sonuçlarına yönelik bulgulara yer verilmiştir. Bu amaçla tezlerin özet, giriş, amaç, yöntem, bulgular ve sonuç bölümleri ilgili parametrelere göre detaylı bir şekilde içerik analizi ile incelenmiştir. Çalışmada, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin amacı doğrultusunda belirlenmiş olan sonuçlar özetlenmiştir. Tezlerde birden çok amacın olabileceği ve sonuca ulaşılabileceği unutulmamalıdır. Bu kısımda sunulan tüm bulgular, mümkün olduğunca araştırmacıların kendi beyan ettikleri şekilde aktarılmıştır.

4.3.1. Tezlerin Adı

Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin konularının analizi, araştırmacıların odaklandığı spesifik konuları ortaya koyma amacına yöneliktir. Araştırmacıların odaklandıkları konu seçimleri, tez adlarında kullanılan sözcüklerden yararlanılarak ortaya konmuştur. Bu bağlamda, 65 lisansüstü tez adı, 346 farklı kelime ve yinelenen kelimeler ile birlikte toplam 661 kelimedenden oluşmaktadır. Buna göre, ortalama olarak her bir tez başlığının 10 kelime içerdiği söylenebilir. Bu kapsamda, önce lisansüstü tezlerin adında kullanılan en yaygın 12 kelime, Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10: Tezlerin Adında Kullanılan En Yaygın 12 Kelime

Kelime	Sıklık	Kelime	Sıklık
kent(sel)	62	Türkiye(de)	10
güvenli(k)ği	57	üzerine	5
ve	31	algısal	5
örneği	18	İzmir	5
bir	15	Ankara	5
güvenli	8	yönetim	5

Türk Dil Kurumu’na (TDK) göre Türkçede en sık kullanılan “ve”, “bir”, “de” vb. kelimeler çıkarılmış ve lisansüstü tez adlarının ortalama 10 kelimedenden oluştuğu

dikkate alınarak tez adlarında en sık tekrarlanan 10 sözcükten oluşan kelime bulutu, Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Tez Adlarında En Sık Kullanılan 10 Kelime

Lisansüstü tez adlarında sıklıkla kullanılan kelimeler, belirli başlıklar altında birleştirilince; kent güvenliği, kentsel güvenlik, Türkiye’de kent güvenliği, algısal kent güvenliği, kentsel güvenlik yönetimi, kentsel güvenlik Ankara/İzmir örneği gibi konu başlıklarının öne çıktığı söylenebilir. Emniyet ve güvenlik, yakından ilişkili kavramlar olup aralarında belirgin farklılıklar olduğu gibi aynı durum, kent güvenliği ve kent emniyeti için de geçerlidir. Fakat bazı tezlerde, bu ayrıma dikkat edilmediği görülmüştür. Tezin konusu ve başlığı, kent güvenliği (security) ile ilgili iken tezin İngilizce adında “urban safety” yani kent emniyeti kavramı kullanılmıştır. Benzer şekilde tezin konusu, kentlerde gıda emniyeti ile ilgili ve herhangi bir güvenlik sorunu söz konusu değilken tezde gıda emniyeti (safety) yerine gıda güvenliği/food security kavramı kullanılmıştır. Bu kapsamda, “security” kelimesi için ‘güvenlik’ kelimesinin ve ‘urban security’ kelimesi için ise ‘kent(sel) güvenli(k)ği’ kelimesinin kullanılmasının; ‘safety’ kelimesi için “emniyet” kelimesinin ve ‘urban safety’ kelimesi için ise ‘kent(sel) emniyet(i)’ kelimesinin kullanılmasının daha uygun olduğu” (Payam, 2018, s. 23) değerlendirilmektedir.

4.3.2. Tezlerdeki Anahtar Kelimeler

Tezlerde kullanılan anahtar kelimelerin analizi, araştırmacıların tercih ettikleri araştırma konularının topluca görülmesini sağlar. İncelenen 3 tezin, anahtar kelimeleri bulunmamaktadır. Bu kapsamda, kent güvenliği ve emniyeti temalı 62 teze ait anahtar kelimelerin, 276 farklı kelime ve yinelenenler ile birlikte 583 kelimedenden oluştuğu görülmüştür. Buna göre, her bir tezde ortalama olarak 4 anahtar kelimenin kullanıldığı söylenebilir. Kent güvenliği/emniyeti temalı tezlerde 4 ve üstü en sık kullanılan anahtar kelimeler Tablo 11’de gösterilmiştir.

Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerde, tez adları ile anahtar kelimeler birbiriyle ilişkilendirildiğinde, tez adları ve anahtar kelimelerin kullanımlarının uyumlu olduğu söylenebilir.

4.3.3. Tezlerin Konu Alan Başlıkları

Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin konu alan başlıklarına göre sınıflandırılması, Tablo 12’de sunulmuştur. Tezlerde birden fazla konu başlığı belirtilebildiği hatırlanmalıdır.

Tablo 12: Tezlerin Konu Alan Başlıkları

Konu Başlığı	Sayı	Konu Başlığı	Sayı
Kamu Yönetimi	34	Peyzaj Mimarlığı	3
Sosyoloji	10	Trafik	2
Şehircilik ve Bölge Planlama	9	Ulaşım	2
Sosyal Hizmetler	8	Uluslararası İlişkiler	2
Hukuk	4	Adli Tıp	1
Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri	1	Gazetecilik	1
Bilgisayar ve Kontrol	1	İnşaat Mühendisliği	1
Bilim ve Teknoloji	1	Mühendislik Bilimleri	1
Coğrafya	1	Savunma ve Savunma Teknolojileri	1
Endüstri ve Endüstri Mühendisliği	1	Tarih	1
Mimarlık	3		

Tablo 12’ye göre, Kamu Yönetimi, Sosyoloji, Şehircilik ve Bölge Planlama, Hukuk, Mimarlık gibi 21 farklı disiplinlerden kent güvenliği ve emniyeti konulu çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu sonuç, disiplinler arası bir araştırma alanı olan kent güvenliği ve emniyeti konusunun, farklı bölümlerde çalışıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, en çok lisansüstü tezin (%39) Kamu Yönetimi alanında yapıldığı tespit edilmiştir.

4.3.4. Tezlerin Araştırma Yöntemi

Genel olarak doğru, güvenilir ve geçerli bilgiye ulaşmak için izlenen yola yöntem denilmektedir. Bu kapsamda, yine genel olarak sosyal bilimlerde kullanılan araştırma yöntemlerini, nitel ve nicel araştırma yöntemleri olarak ikiye ayırmak ve bunlara nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı karma yöntemi de eklemek mümkündür. Bu bağlamda, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri Tablo 13’te sunulmuştur.

Tablo 13: Tezlerde Kullanılan Araştırma Yöntemleri

Araştırma Yöntemi	Yüksek Lisans Tezi	Doktora Tezi	Toplam Tez Sayısı	%
Derleme	22	2	24	37
Karma	10	6	16	25
Nicel	11	2	13	20
Nitel	9	3	12	18
Toplam	52	13	65	100

Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri incelendiğinde, tezlerin çoğunluğunun (%37) derleme yöntemle hazırlandığı ve derleme araştırma yönteminin tercih edildiği görülmektedir. Derleme yöntemin ardından yararlanılan diğer araştırma yöntemlerinin sırasıyla; nicel ve nitel içerikli yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma yöntem (16 tez, %25), nicel yöntem (13 tez, %20) ve nitel yöntem (12 tez, %18) olduğu tespit edilmiştir. Araştırma yöntemlerine göre incelendiğinde kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerde hâkim paradigmanın, derleme yöntem olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kent güvenliği ve emniyeti temalı doktora tezlerinde çoğunlukla karma araştırma yönteminin kullanılması dikkat çekmektedir.

4.3.5. Veri Toplama Aracı / Teknik

Nitel veya nicel araştırmalarda veri toplamak için kullanılan araçlar veya araştırma teknikleri araştırmaların doğası gereği birbirinden farklı olacaktır. Bir tezde özellikle karma yöntemin kullanıldığı tezlerde birden fazla veri toplama aracı/teknik/yönteminin kullanıldığı hatırlanmalıdır. Bu kapsamda, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçları/teknikleri/yöntemleri, Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14: Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçları/Teknikleri

Veri Toplama Aracı	Sayı	Veri Toplama Aracı	Sayı
Literatür Tarama	34	Bilişsel Haritalandırma	1
Anket	18	Bulanık Mantık Modelleme	1
Derinlemesine Görüşme/Mülakat	10	Doküman İncelemesi	1
Görüşme/Mülakat	6	Güvenli Şehir Puan Kartı	1
Gözlem	4	Katılımcı Gözlem	1
Haritalama	3	Likert Haritalama	1
İçerik Analizi	3	Ölçüt Örnekleme	1
Suç Analizi	3	Rapor İnceleme	1

Tablo 14'ün devamı: Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçları/Teknikleri

Veri Toplama Aracı	Sayı	Veri Toplama Aracı	Sayı
Yapılandırılmış Görüşme	3	Soru Formu	1
Yarı Yapılandırılmış Görüşme	3	SWOT	1
Suç Haritalama	2	Tutum Ölçeği	1
Bibliyografik Tarama	1		

Veri toplama araçları analiz edildiğinde, kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin çoğunluğunda (%34), derleme araştırma tasarımına bağlı olarak literatür taramanın kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer yandan bazı tezlerin, nicel araştırma tasarımına bağlı olarak anket yönteminin uygulanmasıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca tezlerde, nitel araştırma yöntemlerinden görüşme çeşitlerinin de çok kullanıldığı göze çarpmaktadır. Veri araçlarının bütünü değerlendirildiğinde, veri toplama araçlarında çeşitliliğin olduğu söylenebilir. Kent güvenliği ve emniyeti temalı doktora tezlerinde daha çok karma araştırma yöntemi kullanıldığından, bu tezlerde kullanılan veri toplama araçları/tekniklerini burada sunmak faydalı olacaktır. Bu kapsamda, doktora tezlerinde kullanılan araç/teknik/yöntemler, Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15: Doktora Tezlerinde Kullanılan Veri Toplama Araçları/Teknikleri

Doktora Tezi	Veri Toplama Aracı
1	Anket - Literatür Tarama - Rapor İnceleme
2	Literatür Tarama - Derinlemesine Görüşme/Mülakat
3	Literatür Tarama
4	Derinlemesine Görüşme/Mülakat
5	Güvenli Şehir Puan Kartı - Ölçüt Örnekleme
6	Anket
7	Derinlemesine Görüşme/Mülakat - Katılımcı Gözlem
8	Anket - Görüşme/Mülakat - Haritalama
9	Literatür Tarama
10	Literatür Tarama - Bulanık Mantık Modelleme
11	Literatür Tarama - Görüşme/Mülakat - Anket
12	Derinlemesine Mülakat/Görüşme
13	Literatür Tarama - Suç Haritalama - Suç Analizi

5. Sonuç

Kent güvenliği ve emniyeti konusunda Türkiye’de yazılan lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler açısından incelendiği bu çalışmada, Yükseköğretim Kurulu tez merkezi veri tabanında kayıtlı 65 lisansüstü teze ilişkin veriler, bibliyometrik analiz ile değerlendirilmiş ve çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlara bağlı olarak, kent güvenliği ve emniyeti temalı Türkiye’de yazılan lisansüstü tezlerin profili ortaya konmuş ve sonraki çalışmalara yön vermesi kapsamında gelecek araştırmalar için tez danışmanları ve araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın, kent güvenliği ve emniyeti konusunda gelecekte yapılacak olan bilimsel çalışmalarda, özellikle lisansüstü tezlerde, araştırmacılara yol göstereceği düşünülmektedir. Her ne kadar bulgular, ilgili başlıklarda detaylı olarak sunulmuş ve tartışılmış ise de analiz sonucu elde edilen sonuçlar şöyle özetlenebilir.

Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezler genel olarak değerlendirildiğinde; en çok yüksek lisans tezi yazılmıştır. İlk tezin (kent emniyeti temalı) yüksek lisans tezi olarak 1998 yılında, ilk doktora tezinin (kent güvenliği temalı) 2007 yılında ve en çok tezin 2019 yılında yayımlandığı görülmüştür. Lisansüstü tezlerin büyük bir çoğunluğu Türkçe dilinde yazılmıştır. En çok lisansüstü tez, İstanbul ilinde yapılmış olup kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tez yazarlarının %46’sı kadın, %54’ü ise erkektir.

Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezler, kurumsal verileri bağlamında değerlendirildiğinde; bu konuda en çok lisansüstü tez, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi’nde yapılmıştır. En çok tez, sosyal bilimler enstitülerinde ve kamu yönetimi anabilim dalında yazılmıştır. En üretken tez danışmanları, 2’şer tez yönetmişlerdir. Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlere danışmanlık yapan öğretim üyesi ünvanlarının dağılımı ise, sırasıyla Doktor Öğretim Üyesi, Profesör ve Doçent şeklindedir.

Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezler, içerikleri bağlamında değerlendirildiğinde; ortalama olarak her bir tez başlığı 10 kelime içermekte olup tez adlarında en çok “kent(sel)” ve “güvenli(k)” kelimeleri kullanılmıştır. Kent güvenliği ve emniyeti temalı lisansüstü tezlerin adları ve konu seçiminde tezin kent güvenliğini mi yoksa kent emniyetini mi ele aldığı ayrımına dikkat edilmesi önerilebilir. Her bir tezde ortalama olarak 4 anahtar kelime kullanılmış olup en çok kullanılan ilk üç anahtar kelime sırasıyla ‘kentsel’, ‘güvenlik’ ve ‘suç’tur. Dolayısıyla tez adları ve anahtar kelimelerin kullanımları uyumludur. En çok tez, Kamu Yönetimi konu başlığıyla yapılmıştır. En çok derleme yönteminin kullanıldığı lisansüstü tezlerde en çok literatür tarama veri toplama aracı kullanılmıştır.

Kent güvenliği ve emniyeti konusunda Türkiye’de yazılan lisansüstü tezleri inceleyen bu çalışmanın en önemli sınırlılığı, kent güvenliği ve emniyeti konusunda yazılmış kitap, makale ve konferans bildiri çalışmalarını kapsamamasıdır. Bu

bağlamda, kent güvenliği ve emniyeti konusunda yazılmış kitap, makale ve konferans bildiri çalışmalarını da kapsayacak şekilde veya kent ve suç, kentleşme ve suç, göç, kentsel suç ve suçluluk, kentsel suç önleme, kent ve terör konularında bibliyometrik çalışmalar yapılabilir. Bununla birlikte, bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, geçmişten günümüze kent güvenliği ve emniyeti konusunda yazılmış tezlerin içerik ve niteliği konusunda araştırmacılara bütüncül bilgi sağlaması ve gelecekte bu konuda yapılacak benzer çalışmalarda araştırmacıları tezlerde incelenen parametreler kapsamında yönlendirmesi açısından önemlidir. Aynı zamanda bu çalışma, kent güvenliği ve emniyeti konusunda yazılmış lisansüstü tezleri tek bir çatı altında toplayarak alan yazındaki lisansüstü tezlere ulaşmak isteyen diğer araştırmacılar için de yol gösterici olacaktır.

Kaynakça

- Akbaş, İ. (2023). Dirençlilik ve dirençli kent yaklaşımında yeni eğilimler: bibliyometrik bir analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1866-1889.
- Aksu Kocatürk, G. (2021). Türkiye’de kentleşme ve göç olgusuyla ilgili makalelerin dönemsel olarak incelenmesi. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 4-27.
- Al, U. ve Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi’nin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(2), 142-163.
- Atıcı, E. (2021). Kültürün kent ve mekâna etkilerinin, doktora tezleri üzerinden incelenmesi. *Mimarlık ve Yaşam*, 6(1), 1-19.
- Avaner, T. ve Ayas, Ö. (2021). Güvenlik ve kent: Karmaşık sorunlara suç, terör ve kent perspektifinden bakmak. S. E. Kavanoz, A. Uzun ve H. Şengün (Ed.), *Karmaşık Sorunlar ve Kent* içinde s.249-266. Ankara: Astana Yayınları.
- Coşkun, İ., Dündar, Ş. ve Parlak, C. (2014). Türkiye’de özel eğitim alanında yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (2008-2013). *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 375-396.
- DCAF - Geneva Centre for Security Sector Governance. (2019). *Urban safety and security*. SSR Backgrounder Series. Geneva: DCAF.
- Derdiman, R.C. (2010). Kentleşmenin suça etkisi ve kentlilerin suçla mücadelesinin sosyal ve hukuki boyutları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 19(3), 49-73.

- Erturgut, R. ve Gürler, H. E. (2019). Kent lojistiği alanındaki yayınların bibliyometrik analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 540-551
- Eskin, B. ve Kurt, A. (2020). Türkiye’de kentleşme başlığı altında hazırlanmış kayıtlı lisansüstü tezlerin bibliyometrik incelenmesi. *İDEALKENT*, 11(31), 2113-2133.
- Frevel, B. (2006). Urban safety. *German Policy Studies*, 3 (1), 1-18.
- Görgülü, Y. (2023). Kent markalaşması üzerine yapılan yüksek lisans tezleri: bir bibliyometrik değerlendirme (2009-2022). *Turizm Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 27-44.
- Karadağ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelemesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 75-87.
- Payam, M. M. (2018). Emniyet, güvenlik, kent emniyeti ve kent güvenliği: kavramsal bir analiz. *Avrasya Terim Dergisi*, 2018, 6 (1), 15-25.
- Payam, M. M. (2020). Teoriden uygulamaya kent güvenliği yönetişimi. İstanbul: Hiperyayın
- Savrun, B. ve Mutlu, H. M. (2019). Kent lojistiği üzerine bibliyometrik analiz. *Kent Akademisi*, 12(2), 364-386.
- Shabangu, T. ve Petrella, L. (2007). The local crime prevention toolkit. M. Shaw & K. Travers (Ed.), *Strategies and best practices in crime prevention in particular in relation to urban areas and youth at risk* içinde (155-165). Proceedings of the Workshop held at the 11th UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice Bangkok, Thailand 18-25th April 2005.
- Ulu, S. ve Akdağ, M. (2015). Yayımlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili: Selçuk İletişim Dergisi örneği. *Selçuk İletişim*, 9(1), 5-21.
- United Nations (UN). (2002), Guidelines for the prevention of crime, ECOSOC resolution 2002/13 annex, 2002.
- UN-Habitat. (2007). Enhancing urban safety and security: Global report on human settlements 2007. United Nations Human Settlements Programme, Kenya: Nairobi.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2010). Handbook on the crime prevention guidelines: Making them work. New York, 2010.

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2016). *Governing safer cities: Strategies for a globalised world, a framework to guide urban policy-makers and practitioners*. South Africa, 2016.

Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y. (1992). Türkiye’de yayınlanan yönetimle ilgili makalelerdeki atıflar üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 25(2), 107-134.

Yılmaz, M. (2019). Bibliyometriye eleştirel bir bakış. *Türk Kütüphaneciliği*, 33(1), 43-49.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp#tabs-2>

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10165&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 10.02.2024)

<http://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/bibliyometrik-analiz-sikca-sorulansorular/> (Erişim Tarihi: 10.06.2023)

<https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05.01.2024)

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Bibliometric Analysis of the Postgraduate Theses in Türkiye on Urban Safety and Security

Extended Abstract

1. Introduction

The purpose of the study is to analyze the postgraduate theses in Türkiye on urban safety and security with content analysis and bibliometric analysis. The place and importance of urban safety and security in Turkish academia were tried to be found. This research also tried to find how the subject of urban safety and security has been discussed in postgraduate theses in Türkiye. Therefore, the postgraduate theses on the subject of urban safety and security were analyzed in terms of various bibliometric parameters such as thesis type, language, province, language, gender of the authors, the university, institute, department where the theses were written, thesis advisors and their titles, the titles of the thesis, keywords, research methods and data collection tools used in the thesis.

A significant level of knowledge transfer is provided through master's and doctoral theses written in postgraduate education programs. These theses can then be turned into scientific books and articles. Therefore, it is essential to examine postgraduate theses with bibliometric analysis. In this context, it is possible to find many studies in the literature on the bibliometric analysis of postgraduate theses written in Türkiye on any subject. There are also bibliometric studies that directly address city and urbanization issues from different perspectives, such as Akbaş (2023), "Resilience and Resilient City..."; Aksu Kocatürk (2021), "Urbanization and Migration in Turkey..."; Atıcı (2021), "The Effects of Culture on the City and Space..."; Ertugut and Gürler (2019), "In the Field of Urban Logistics..."; Kurt and Eskin (2020), such as "Urbanization in Turkey..."; Görgülü and Aydın (2023), "On City Branding..." and Savrun and Mutlu (2019), "On Urban Logistics...". However, due to the literature review, no bibliometric study was found regarding urban safety and security in Türkiye. Therefore, it is thought that this study, which is the first bibliometric analysis on urban safety and security in the literature, will form the basis for future studies on urban safety and security and will guide researchers.

2. Method

In this study, the bibliometric analysis technique, one of the qualitative research methods, was used. Between 1998 and 2023 (25 years), 65 postgraduate theses on the theme of urban safety and security were examined using the bibliometric analysis technique. Data were collected through content analysis and document review. In the context of the bibliometric parameters examined, all data from postgraduate theses on urban safety and security were transferred to Excel and SPSS programs, and statistical analyses and table operations were carried out through these programs.

3. Results and Discussion

When postgraduate theses on urban safety and security are evaluated in general, mostly master's theses were written. It was observed that the first thesis (themed on urban safety) was published as a master's thesis in 1998, the first doctoral thesis (themed on urban security) was published in 2007, and the most of the postgraduate theses were published in 2019. The majority of postgraduate theses are written in Turkish. It was seen that the postgraduate theses were written in İstanbul, and 46% of the postgraduate thesis writers on urban safety and security are women and 54% are men.

When postgraduate theses on urban safety and security are evaluated in the context of institutional data, most postgraduate theses on this subject were made at Dokuz Eylül University and Gazi University. The majority of the theses were written in social science institutes and public

administration departments. The most productive thesis advisors supervised two theses each. The distribution of the titles of faculty members who advise postgraduate theses on the theme of urban safety and security is as follows: Assistant Professor, Professor, and Associate Professor, respectively.

When postgraduate theses on the theme of urban safety and security are evaluated in the context of their content, on average, each thesis title contains ten words, and the words "city/urban" and "safe(ity)" were most used in thesis titles. When choosing the titles and topics of urban security and safety-themed postgraduate theses, it may be recommended to pay attention to whether the thesis deals with urban security or urban safety. An average of four keywords was used in each thesis, and the first three most used keywords were 'urban', 'security' and 'crime', respectively. Therefore, thesis titles and the keywords are compatible. Most theses were written in the field of Public Administration. In postgraduate theses, the review method was used the most, and the literature review was mostly used as a data collection tool.

4. Conclusion

The most important limitation of this study, which examines postgraduate theses written in Türkiye on urban safety and security, is that it does not include books, articles, and conference papers on urban safety and security. In this context, bibliometric studies can be carried out, including books, articles, and conference papers written on urban safety and security; or on the subjects of city/urban and crime, urbanization and crime, migration, urban crime and delinquency, urban crime prevention, city/urban and terrorism. However, the results obtained from this study are important in terms of providing holistic information to researchers about the content and quality of theses written on urban safety and security from past to present. The results are also important for guiding researchers in similar studies on this subject in the future within the scope of the parameters examined in the postgraduate theses. Besides, this study will be a guide for other researchers who want to access the postgraduate theses in the field by gathering the postgraduate theses written on urban safety and security under one research.

Araştırma Makalesi

Derrida'da Dekonstrüksiyonun İzinde: Egemenlik ve Demokrasi¹

Şeyda Buşra KONUK

Bayburt Üniversitesi, İİBF

seydaatalan@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9966-7758

Öz

Derrida'da Batı metafiziğinin logosantrik tekleştirilmesine ve hakikat temellendirmesine dair en köklü eleştiri egemenlik ve demokrasi kavramlarında karşımıza çıkmaktadır. Derrida, egemenliğin tamlığına, bölünmezliğine, metafizik şiddetine bakmamız gerektiğini ve vardığımız yerde demokrasi ile bir çıkmaza girildiğini, bu çıkmazın da otoimmüniteye karşılık geldiğini belirtmektedir. Egemenlik ve demokrasiye dair yaşanan kırılma Derrida'nın haydut devletler olarak nitelendirdiği devletlerin ortaya çıkışına neden olmaktadır. Bu noktada dekonstrüksiyon, Derrida'nın kavramlar ile hesaplaşması bağlamında önemli bir eşik ve çok temel bir göstergedir. Çalışmanın amacı, Derrida'da egemenlik ve demokrasi kavramlarının dekonstrüksiyona uğratılmasını incelemektir. Bunu yaparken de Schmitt ile teoloji-politik karşılaşmalar ortaya konularak kavramlar arasındaki otoimmün kırılmalar açığa çıkarılacaktır.

Anahtar kelimeler: Derrida, Schmitt, dekonstrüksiyon, egemenlik, demokrasi

Jel Sınıflandırma Kodları: F50, K10, K40

On the Trail of Deconstruction in Derrida: Sovereignty and Democracy²

Abstract

In Derrida, the most radical criticism of the logocentric unification and truth-grounding of Western metaphysics appears in the concepts of sovereignty and democracy. Derrida states that we should look at the completeness, indivisibility, and metaphysical violence of sovereignty, that we have reached a dead end with democracy, and that this end corresponds to autoimmunity. The rupture of sovereignty and democracy leads to the emergence of states that Derrida characterizes as rogue states. At this point, deconstruction is a critical threshold and a very fundamental indicator in the context of Derrida's reckoning with concepts. This study examines the deconstruction of the ideas of sovereignty and democracy in Derrida. In doing so, the theological-political encounters with Schmitt and the autoimmune ruptures between the concepts will be revealed.

Keywords: Derrida, Schmitt, deconstruction, sovereignty, democracy

JEL Classification Codes: F50, K10, K40

¹ Çalışma yazarın Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Siyaset Bilimi Doktora Programı kapsamında hazırlanmış olduğu "Jacques Derrida ve Egemenliğin Teoloji Politikliği" isimli yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

² Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 21.02.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 05.06.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Konuk, Ş. B. (2024). Derrida'da dekonstrüksiyonun izinde: egemenlik ve demokrasi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 562-584. doi: 10.18074/ckuiibfd.1440913

1. Giriş

Derrida'nın siyasal düşüncesinde egemenlik kavramının çok temel ve belirleyici bir rolü vardır. Derrida'nın egemenlik kavramı ile ilgili kurduğu bağlamı anlamlandırmak için dekonstrüksiyondan ve mevcudiyet metafiziğinin eleştirisinden yola çıkmak gerekmektedir. Derrida genel anlamda bütünsel yani evrensel bir düşünce yapısına karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte Derrida düşüncesini felsefenin muhatabı olarak konumlandırır ve düşüncesinin yarattığı kültürel yapıya odaklanır. Bu yapı aynı zamanda birçok kavramda ve durumda ortaya çıkan şiddeti doğurmaktadır. Derrida aksiyona söz ile yazı arasındaki ilişkiyi ters düz ederek başlar ve bu noktadan itibaren göstergebilim-semiyotik bağlam ön plana çıkar. Çünkü Derrida'ya göre logosantrik olan mevcudiyet metafiziği aynı zamanda fonosantriktir. Yani ses merkezlidir. Derrida'nın bir metin okuma stratejisi olarak görebileceğimiz dekonstrüksiyon ve temel olarak yapının eleştirisini yaparken başlangıç noktası olarak belirlediği söz ile yazı arasındaki ilişki ve geldiği noktada farkın ortaya çıkardığı şiddeti anlamak önemli bir nokta teşkil edecektir.

Derrida'nın "Rogues: Two Essays on Reason" (2005) çalışması onun gerçek ile dünyayı yüzleştirdiği, aynı zeminde buluşturduğu yerdir. Felsefi temelli tartışmalarının ardından yaşamının son on yılında yaptığı çalışmalarla siyaset bilimi düzleminde ciddi etkiler bırakan Derrida, bu çalışmasında ve bilhassa *The Politics of Friendship*'te egemenlik ve demokrasiyi tartışarak Schmitt'in kavramları ele alış biçimini eleştirir. Böylelikle dost düşman ayrımı temelinde siyasal olanı tartışır. Schmitt'in "Egemen olağanüstü hale karar verendir" tanımı ise yasaların üstünde, yasaları geçersiz kılan bir güç oluşmaktadır ve Derrida bir olağanüstü halin varlığının egemen olana ilahi bir güç verip vermediğini sorgulamaktadır. Derrida, egemenliğin istisnaya yani olağanüstü hale karar verme yeteneğine ve yasayı askıya alma özelliğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla ona göre egemenlik demokrasi ile çatışan bir kavramdır. Schmitt'e göre ise egemenlik Tanrı'nın egemenliği ile oldukça bağlantılı bir düzlemde bulunmaktadır. Tanrı'nın istediği zaman doğa kanunlarını askıya alabileceğinin hatırlanması siyasi arenada da benzer şekilde yorumlanabileceği anlamına gelmektedir. Egemenin Tanrı'vari bir üslupla yasaya bu müdahalesi Tanrı'nın evrenin yasalarına aykırı olarak mucizeleri gerçekleştirmesine benzemektedir. Dolayısıyla egemenliğin olağanüstü hâl ile olan ilişkisinin teoloji politik yönü, siyasal ve teoloji arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmaktadır.

Schmitt, istisna yani olağanüstü hâl ve norm arasındaki özel ilişkiye bağlı olan modern egemenliğin paradoksal yapısını ortaya koymaktadır. Schmitt'e göre istisna, kuralın ve uygulanabilirliğinin ve dolayısıyla yasal düzenin geçerliliğinin askıya alınması ve kaldırılmasıyla ortaya çıktığı için hukuk düzeninin dışında değildir (Schmitt, 2020, s.15-16). Schmitt'in düşüncesinin merkezinde, kanun ve istisna arasındaki diyalektik ilişki vardır. Egemen, kanundan ayırt edilebilen bir şey olarak istisnaya karar vererek, istisnayı normal durumda uygulanabilir hale

getirebilir. Burada Schmitt'in teorisinin merkezi noktası, egemenliğin anlaşılmasız kalmasıdır. Böylelikle modern siyasetin teolojiye benzeyen bir çerçeveden anlaşılabilirliği anlamı ortaya çıkacaktır. Schmitt'in egemenlik anlayışında Derrida'nın dikkat ettiği husus, egemenin istisnası ile kararının üniter karakteri arasındaki bağlantıdır. Derrida'nın Rogues'da (2005) belirttiği gibi, Schmitt, egemenin kararlı istisnalılığını, egemenliği prensipte paylaşılmaktan, zamandan ve dilden dışlayan bir bölünmezlikle ilişkilendirir. Egemen, kendisini kurmak için istisnai bir şekilde, içinde bulunduğu zamanın bölünmesinden ve kendi otoritesini evrensel olarak anlamlı, haklı ve etkili kıldığı dilin paylaşılabilirliğinden istisnai bir şekilde geri çekilir.

Derrida'nın çalışmalarında sıkça karşılaşılan bağışlama kavramının da egemenlikle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır (Derrida, 2020). Derrida bilhassa Holokost konusunda bağışlamanın ve özrün dünya çapında yaygınlaştığını ancak karşılaşılan durumun bağışlamanın karakterini zayıflattığı ve uluslararası bağlamda ilişkileri normalleştirmek adına yapıldığını savunmaktadır. Böylesi bir yaygınlaşmanın ima ettiği menfaatler aynı zamanda birçok açıdan diplomatik nüveler barındırmaktadır. Özür dilinin, bağışlamanın ve affetmenin bugün artık evrensel bir deyim haline geldiğini ve egemenliğin doğasına içkin olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak "Bağışlamaya muktedir olan kimdir?" sorusunun cevabı aslında egemenliğe dair çok keskin noktaları ortaya koymaktadır.

Derrida'ya göre egemenliğe bir anlam yüklemek ve onu gerekçelendirmek egemenliğin doğasına açıkça bir saldırıdır. Egemenliğin karar verici istisnai özelliğinden ödün vermek, onu kurallara, bir hukuk sistemine, bir yasaya, kavramlara tabi kılmaktır. Dolayısıyla onu bölmek, bölünmeye, katılıma, paylaşılmaya tabi tutmaktır. Yani egemenliğin oynadığı rolü hesaba katmak demektir. Egemenliğin payını hesaba katmak, egemenliği kendisiyle karşı karşıya getirmek ve egemenliğe bir ayna tutmak anlamına gelecektir ve nihayetinde egemenliğin dokunulmazlığını tehlikeye atmak demektir. Derrida'ya göre egemenlik, öz benliğini çürüterek, inkâr ederek ya da yadsıyarak kendini ortaya koyma sürecindedir yani otoimmün bir yol izlemektedir. Derrida'nın bu noktada en büyük iddiası, egemenliğin her zaman kendi sistemini otoimmünize ettiği ve yine de onsuz asla yapamayacağı demokrasiye ihanet ederek kendine ihanet etme sürecinde olduğudur ki bu egemenliğe karşı en büyük meydan okumadır (Derrida, 2005, s.101). Egemenlik ve demokrasi kavramlarını anlamlandırabilmek açısından Derrida'nın metin okuma stratejisi olarak adlandırılabilir dekonstrüksiyona başvurmak oldukça önemlidir. Dekonstrüksiyon temelde Batı metafiziğinin ağır bir eleştirisidir. Batı metafiziği dediğimiz kavram ise bütünüyle Batı felsefe geleneğini temsil etmektedir (Alpyağıl, 2017, s.53). Batı metafiziğinin eleştirisinin temelinde baktığımızda ise düşünceye bir temel getirme ve bir hakikat tanımı yapma gayretine ısrarla karşı çıkma vardır. Düşünceye bir mihenk taşı belirleme ve bir orijin oluşturma gayreti dekonstrüksiyonun ufkuna aykırıdır. Bu minval üzere Batı metafiziği yani mevcudiyet metafiziği eleştirisini anlamadan dekonstrüksiyonu

anlayabilmek ve bir kavramın Derrida perspektifinden dekonstrükte edilmesini anlamak mümkün olmayacaktır.

Çalışmada öncelikle dekonstrüksiyon kavramı ele alınarak Batı felsefe geleneğinin eleştirisi üzerinde durulacaktır. Ardından çalışma açısından önemli bir uğrak olan Schmitt'in egemenlik tanımı ve siyasal olan kavramı ile ilgili çözümlerine yer verilecektir. Böylelikle Derrida'nın dekonstrükte ettiği kavramlar açısından bir zemin oluşturulacaktır. Daha sonra çalışmanın mihenk taşları olan egemenlik ve demokrasi kavramlarına Derrida perspektifinden bir bakış sağlanacak ve bu kavramların çatışmalı ilişkisinin bir ürünü olarak nitelendirilebilecek haydut devlet kavramı ele alınacaktır. Bu kavramlar çerçevesinde kapsamlı bir analiz sunulmaya çalışılacaktır.

2. Dekonstrüksiyon

Dekonstrüksiyon ile ilgili söz konusu literatür düşünüldüğünde sınırlı bir çerçevede sunulmuş olması dikkat çekmektedir. Elbette bu durum Derrida'nın hayatta iken onu tanımlamaktan geri durmasıyla oldukça ilgilidir (Alpyağıl, 2017, s.51). Dekonstrüksiyonun ne olduğunu anlatma girişiminde bulunacak kavram hakkındaki yanlış anlaşılmalardan hareket etmek doğru bir yöntem olacaktır. Bu doğrultuda genel kullanımı olan bir metnin ya da yapının orijinal ya da temel unsurlarına parçalanması anlamına gelen "yapısöküm veya yapıbozum" kavramları kullanılmayacaktır.

Dekonstrüksiyon, geleneksel anlamda bir analiz veya eleştiri biçimi değildir, çünkü Derrida için mekanik bir işlem olmadığı gibi teorik bir analiz de değildir. Dekonstrüksiyona teorik bir analiz olarak bakmak ona bir temel oluşturmak anlamına gelecektir ki Derrida bu girişimine kuşkuyla bakar (Thomassen, 2010, s.43). Derrida'ya göre dekonstrüksiyon yalnızca eleştirel değerlendirme olarak görülmemelidir. Dekonstrüksiyon aynı zamanda eleştirinin dekonstrüksiyonudur (Derrida ve Prenowitz, 1995, s.112). Ancak bu, dekonstrüksiyonun bir analiz ya da eleştiri biçimiyle kesinlikle hiçbir şekilde yolunun kesişmediğinin kanıtı değildir.

Dekonstrüksiyon, "seküler postmodern kültür bağlamında ve teolojik olmayan bir biçimde Tanrı hakkında konuşmaya yönelik yapıcı girişim" olan "dekonstrüksiyonizm" ile karıştırılmamalıdır (Canale, 2006, s.104-105). Derrida tarafından ortaya konulan dekonstrüksiyon, Heidegger'in felsefe geleneğinin "yıkımı" dediği söylemden esinlenmiştir (Sikirivwa, 2015, s. 45). Nihai olarak dekonstrüksiyon bir metin okuma stratejisi olarak gelişti. Ancak elbette bu Derrida hakkında bir yorumdur. Derrida'nın görüşüne göre ise dekonstrüksiyon ne bir felsefedir ne de bir doktrindir. Dolayısıyla yöntem veya disiplin denilmesi de kabul edilmeyecektir. Ancak bir felsefe ve bir doktrin olmasa da dekonstrüksiyon Derrida tarafından çeşitli şekillerde tanımlanır ve onun açıklamaları arasında yapıya yapılan ima vardır. Kendisinin de açıkladığı gibi, bunun nedeni, dekonstrüksiyon sözcüğünü ilk kez kullandığında dünyada yapısalcılığın rüzgarlarının esmesiydi. O

zamanlar dekonstrüksiyon aynı zamanda yapısalcılık karşıtı bir tepki olarak görülüyordu (Derrida ve Prenowitz, 1995, s.111-112). Bu anlamda denilebilir ki dekonstrüksiyon bir metnin hiçbir zaman tam olarak söylemiş olduğu ifadeyi kastetmediğini anlatma teşebbüsüdür (Norris, 1988, s.7). Kelime anlamına baktığımızda ise yapısöküm veya yapıbozum kelimelerinin kavramın tam karşılığını vermediğini bunun yerine dekonstrüksiyon kelimesinin daha uygun olduğu kanısındayız. Çünkü çevirisinde yer alan bozuma uğratmak ve sökmekten çok işaret etmek ve orada olduğunu göstermek dekonstrüksiyonun doğasına daha uygundur.

Derrida eleştiride bulunduğu Batı düşünce geleneğini mevcudiyet metafiziği olarak tanımlamaktadır. Evrensel bir hakikat temellendirmesine karşı çıkan Derrida, logos'un düşüncenin temelinde olduğunu savunmaktadır. Difference-fark, yazı ve iz gibi kavramları kullanarak Derrida temelini Heidegger'den aldığı bir eleştiri merkezi kurar. Derrida'nın yazılarında belirgin olarak Heidegger'den esintiler görülse de iki düşünür arasında halef-selef ilişkisi bulunmamaktadır. Burada Küçükalp'in ifadeleri ile, Derrida dekonstrükte ettiği fikirleri ve düşünürleri hiçbir zaman takip eden taraf olmamıştır. Miras kavramında da üzerinde durduğu gibi, biri tarafından size miras bırakılması seçebileceğiniz bir husus değildir. Kelimenin kendisinin seçilmemiş bir hal olması gibi, devralınan miras hayatın içinde korunarak devam etmelidir. İşte bir kavramı dekonstrükte etmenin ve sadakatin bir yönü de Derrida'ya göre onaylamadan veya olduğu gibi reddetmeden o kavrama işaret etmektir (Küçükalp, 2015, s.597-598).

Batı kültürünün bir fikrin özünü yani "varlığın" veya "gerçeğin" özünü, başka bir şeyin ikincil görüldüğü bir şekilde görme hali, Derrida'nın sözmerkezcilik dediği kavramdır. Sözmerkezci düşünceyi destekleyen bir felsefe, kendi içinde var olan bir anlam düzeni tasavvur eder. Dolayısıyla dekonstrüksiyon, düşüncemizi yöneten hiyerarşik karşıtlıkları ortadan kaldırma girişimidir. Sökmek, karşıtlıkları yok etmek değil, karşılıklı bağımlılıklarını kabul ederek yeni bir şey ortaya koyabileceğini göstermek anlamına gelir. Bir karşıtlığın iki kutbu arasındaki tamamlayıcı mantığı açığa çıkaran dekonstrüksiyon, sözmerkezci düşüncelerin her zaman kendi varsayımlarını nasıl altüst ettiğini gösterir. Derrida, karşıtlığın görünüşe göre köken olarak düşünülen diğer kutbu ortaya çıkaran bir şey olduğunu öne sürer. Buradaki endişe, logosantrizmin kökenin bir türevi olarak kabul ettiği kutbun, bir anlamı olabilmesi adına nasıl gerekli olduğunu göstermektir. Bir karşıtlığın dekonstrüksiyonu, tersine çevrilmesiyle aynı şey değildir (Rasche, 2011, s.254-255). Bir tersine çevirme, bir kez daha devrilmeyi gerektiren başka bir hiyerarşi yaratacaktır. Basit bir devirme, dekonstrüksiyonu orijinal alanının ötesine taşımaz, çünkü kişi başka bir karşıtlık kurarak dekonstrüksiyona uğramış sistem içinde kalır. Dekonstrüksiyon sürecini hareket halinde tutan ve statik bir karşıtlığa dönüşmesine meydan okuyan yalnızca tamamlayıcı mantıktır. Yani birinin diğerinin içinde düşünülmesidir.

Dolayısıyla söz-merkezcilik Derrida'ya göre bir mevcudiyet metafiziğini temsil eder. Mevcudiyet metafiziği ise kimliğin sabitlendiği bir hakikat temellendirilmesidir (Yalçınır, 2015, s.161). Bir mevcudiyet metafiziği fikri, her şeyin, o görünümün koşulları üzerinde olana ayrıcalık tanıyarak sabit bir anlama karşılık gelmesi gerektiğini öne sürer. Sahip olunan her kimliğin her zaman orada olan bir mevcudiyeti ifade ettiği düşünülür. Böylelikle anlam dolu ve çözülemez bir kökeni temsil eden bir mevcudiyet fikri temel alınır. O halde dekonstrüksiyon, metafizik köken olarak tanımlanan temellendirmeye endeksli olarak farklı şekillerde de olsa mevcudiyet metafiziğinin bir dekonstrüksiyonudur (Rasche, 2011, s. 255). Yapılan her dekonstrüksiyon aslında mevcudiyet metafiziğine yönelik yapılıdır.

Mevcudiyet metafiziği Derrida'ya göre başarısız bir projedir. Çünkü asla olmayacak bir uyumu aramaktadır. Derrida mevcudiyet metafiziği eleştirisini temellendirdiği söz ile yazı arasındaki farkı anlatmak adına "Différance" yazısında (1990, s. 278-279) difference ve différance kelimelerinin kullanımında söyleniş bakımından farkları olmayan iki kelimenin yazımda nasıl farklı anlamlar ortaya çıkarabileceğini aslında tek bir harfi farklı yazarak yapar. Burada Derrida anlamın yazıya özgü olduğunu belirtmektedir. Kelimenin alışlageldik anlamı farktır. Burada kelimenin kökeninin differer olduğu görülmektedir. Bu kök iki anlama sahiptir. Birinci anlamı ayırım, fark, özdeş olmamadır. İkinci anlamı ise erteleme veya askıya alma anlamındadır (Ramond, 2011, s. 70). Burada dikkat edilecek en önemli nokta Derrida'nın dekonstrüksiyonunun performatifliğidir.

Schmitt'in siyasal olan kavramı üzerinden geliştirdiği siyasal düşünceleri, Derrida'nın siyasal teorisini anlayabilmek açısından önem taşır. Derrida, Schmitt'in metinlerini dekonstrükte ederek hem dekonstrüksiyon hem de demokrasi ve egemenlik kavramları üzerinden önemli bir teori geliştirir. Özellikle Derrida'nın haydut devlet analizinde Schmitt eleştirisinin önemli bir kurucu etkisi vardır. Bu bağlamda Schmitt'in egemenlik ve siyasal olan kavramın anlamak Derrida'yu okuyabilmek açısından önem taşımaktadır.

3. Schmitt'te Egemenlik ve Siyasal Olan

"Egemenin olağanüstü hale karar vermesi" genellikle egemenliğin temel yüklemine işaret etme girişimi olarak okunur ve egemenliğin tarihsel örneklerini tanımlamak ve çağdaş tartışmaları desteklemek için kullanılır. Bu tür okumalarda karar, egemenliğin imzası niteliğindeki bir özellik olarak ele alınır (Brännström, 2015, s.19). Egemenliğin bir kısıtlama ya da tahakküm tekeli değil, bir karar tekeli olduğu önermesi burada öne çıkmaktadır.

Schmitt'in istisnasını sadece ciddi bir ekonomik ya da siyasi karışıklık olarak düşünmemek gerekir. Schmitt'in Siyasal İlahiyat'taki söylemlerini, Almanya'da hiperenflasyon ve 1929 Ekonomik Buhranı yılları üzerinden okumak doğal görünebilir. Ancak Siyasal İlahiyat Mart 1922'de yayımlanmıştır (Strong, 2005, s.

xii). Olağanüstü hâl kavramı Schmitt'in metinlerinde daha çok hukuki bir çağrışıma sahiptir. Schmitt'in istisnadan bahsederken bazen istisna hali, kriz veya aciliyet hali ve hatta daha genel olarak ihtiyaç hali gibi daha genel kelimeler kullandığı da bir gerçektir. Böylece neyin istisna sayılacağı hukuki terimlerle tanımlanabilir mi, yoksa bu daha çok açık bir alan olarak düşünülebilecek bir şey midir sorusu gündeme gelmektedir. Burada Schmitt'in sadece diktatörlükten bahsetmediğine dikkat etmek gerekmektedir. Siyasi İlahiyat'tan bir yıl önce yayımlanan Dictatorship'te (Strong'dan naklen, 2014) Schmitt, İç Savaş'taki Lincoln'ü örnek göstererek komiser diktatörlüğü ile egemen diktatörlük arasında ayırım yaptığı görülmektedir. İlki mevcut anayasayı savunur, ikincisi ise eski koşulların çöküşü göz önüne alındığında yeni bir anayasa yaratmaya çalışır. Dictatorship bir diktatörlük teorisidir; Siyasi İlahiyat ise bir egemenlik teorisidir ve olağanüstü hali bir egemenlik teorisi içinde konumlandırma girişimidir. Daha da önemlisi, Siyasi İlahiyat aslında Schmitt için çeşitli diktatörlük türlerinin altında yatan ve her ikisini de mümkün kılan şeyi tartışır. Yine, Schmitt'in bu kaygısının tesadüfi olduğu düşünülmemelidir. Bir istisnanın (ya da bir acil durumun ya da bir krizin vs.) tam olarak ne olduğunu belirlemeye çalışmak yerine, sorunlara diğer yönden bakılmalıdır. Schmitt için, bu durumun gerçekte bir "istisna" olup olmadığını açıklığa kavuşturmak için önceden var olan hiçbir kural dizisinin ortaya konulamayacağı temel bir durumdur (Strong, 2005, s. xiii-xv).

Schmitt'in Kilise ve devlet arasında kurduğu temel analogiler, olağanüstü hâl yetkileri de dahil olmak üzere hukuku aşan siyasi kararları meşrulaştırmaya hizmet eder. Ona göre bu kararların meşruiyeti aşkındır, yani hukuk düzeninden değil kamu düzeninin gerekliliğinden kaynaklanır. Schmitt'in düşüncesi şu şekilde özetlenebilir: "Her iktidar aşkındır, her aşkınlık iktidardır" (Baume, 2009, s. 373-374).

Schmitt'in olağanüstü hâl kavramsallaştırması egemen olanı tüm hatlarıyla tarif etmenin en iyi yoludur. Agamben'e göre Schmitt, egemeni tanımlarken hukuk yaratmak için hukuka ihtiyaç duymadığını kanıtlamıştır (Agamben, 1998, s.18-19). Bununla birlikte, Schmitt'in kusursuz hükümdar modeli, on yedinci yüzyılın mutlakiyetçi hükümdarıdır. 1922'deki asıl ilgisi elbette Weimar Cumhuriyeti'nin istikrarsız durumu olsa da Aşırı Sağ ve Aşırı Sol'dan liberal demokrasiye gelen meydan okumalar, onun açıkça işaretlenmiş bir özne konumuna olan ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu özne de kadir-i mutlak egemendir. Bu noktada mutlakiyetçi hükümdarı egemenliğin ispatı için ideal yapan şey, onun herhangi bir yüksek normdan türetilmeyecek bir iktidar pozisyonuna sahip olmasıdır. Başka bir deyişle, hükümdarın yaptığı kanunlardan önce gelir. Bu nedenle, Schmitt'e göre, egemenliği tanımlayan yasa değil, karardır ve onu yıllarca üzerinde konuşulacak bir tanıma götürür: "Egemen, istisnaya karar verendir" (Schmitt, 2020, s.13). Bu argümanın can alıcı noktası, norm ile karar arasındaki ters ilişkidir. Normdan türetilen karar değil, hükümdarın kararında temellenen normdur (Hohendahl, 2018, s.146-147).

Schmitt egemenin her zaman hukuktan önce geldiğini ileri sürmüştür. Hukukun yaratılmasının kaynağı olarak, hukukun gerekli koşullarını savunmak için yasayı askıya alma gücüne sahiptir (Kahn, 2004, s.263). Bu öylesine bir güçtür ki teoloji politik yansımalarını göz ardı etmek imkânsız hale gelmektedir. Bu bağlamda, Schmitt'in egemene yüklediği bu güç ancak Tanrı'nın egemenliğinin tezahürü olacaktır. Çünkü ancak Tanrı evrenin yasalarını askıya alarak mucizeyi yaratmaktadır. Bu sebeple Schmitt için dünyevileştirilmiş ve modern dünyaya adapte olmuş bütün önemli kavramlar aslında teolojinin kavramlarıdır (Schmitt, 2020, s.43). Dolayısıyla mutlak hüküm sahibi olan bir Tanrı anlayışı bu kez mutlak hüküm sahibi bir kanun koyucuya dönüşmektedir. Bu sebeple olağanüstü halin taşıdığı anlam oldukça önemlidir. Çünkü mucizenin teoloji için taşıdığı anlamı karşılamaktadır.

Schmitt için aynı zamanda egemenlik kavramının bir diğer yönü onun siyasal olan kavramına dayanmasıdır (Schmitt, 2018, s.69). Ona göre, siyasal kavramı devletten önce gelmektedir. Siyasal kavramı ile devlete dair olanı özdeş gören anlayışı eleştiren Schmitt, hukuku temel alan bir düşünce biçimini bu nedenle kabul etmez. Çünkü gerektiğinde egemen hukukun da üstünde yer almaktadır. Dolayısıyla Schmitt bu noktada egemenlik ile demokrasi arasındaki çıkmaza işaret etmektedir. Çünkü demokrasi olduğu sürece egemenlik yeterince etkin olamayacaktır (Schmitt, 2018, s. 50-54).

Schmitt'in siyasal olanı tarif eden en temel önermesi dost düşman ayrımıdır. Bu önermeye göre, siyasal eylemin temelini dost-düşman ayrımı açıklamaktadır. Dost ve düşman ayrımı bir sabitlenmeyi ifade eder ve sanıldığı aksine iki kutuplu bir dikotomiye işaret etmez. Bunun yerine dost ve düşman arasında bir geçiş ve devinim vardır. Bu geçişkenliğin sebebi biz ve öteki olanın değişebilmesidir. Buna göre Schmitt'in kavramsallaştırmasında biz'in dışında kalan yani öteki olan düşman olarak ifade bulurken, tekleşme, aynılaşıma ve homojen olmanın ifadesi olabilecek birlik kavramı da dostu ifade etmektedir (Tanyeri, 2019, s.50). Bu bağlamda teoloji politik bir köken görmek mümkündür. Dost ve düşman tarifinin altında yatan mevcudiyet metafiziği bizleri teolojik kavramsallaştırmalara götürmektedir. Böylelikle dostu ve düşmana karar veren kadir-i mutlak bir egemen tıpkı ilahi bir dinde Tanrı gibi hareket ederek kimin "biz" kimin "öteki" olduğuna karar verir. Bununla birlikte dost ve düşman arasındaki geçişkenlik toplumların bir araya gelmesindeki temel motivasyon olan ortaklık duygusunu da ortadan kaldırmaktadır. Kurucu değerler sabitlenmesine karşı çıkarak aslında kurucu olanın geçişkenlik ve bu geçişkenliğin doğasında yer alan muğlak yapı olduğuna dair bir referansı kendisinde barındırır.

Egemen olan halk üzerinde etkin değilse, düşman dış bir etken tarafından belirleniyor demektir. Egemen olağanüstü hale karar veren olduğu gibi siyasal olana da karar verendir (Schmitt, 2018, s. 68). Buna göre Schmitt'in siyasal olan kavramının sınırları mevcudiyet metafiziği içerisindedir. Ona göre, siyasi

eylemlerin ve güdülerin dayandığı siyasi ayrım, dost ve düşman arasındadır. Burada siyasal kavramını siyaseti ya da siyasalı belirleyen bir unsur olarak görmemek gerekmektedir. Siyasal kavramını belirleyen dost ve düşman arasındaki dinamikte yatmaktadır. Ancak bu dinamik iyi-kötü, güzel-çirkin, haklı- haksız gibi ikiliklere indirgenemeyecek bir seviyededir. Bu karşıtlıklardan azade, değişen yoğunlukları esas alan siyasal olanda, dost ve düşmanın egemen olan tarafından belirlenmesi hiyerarşik bir düzleme işaret etmektedir. Ancak günümüz devletlerinde dost ve düşman arasındaki çizginin silikleşmesi Derrida'ya göre egemenliğin temel problemini oluşturmaktadır (Derrida, 2006, s.144).

Derrida'ya göre ise Schmitt'in siyasal olan tarifi Platon'dan gelen bir hattan müteşekkildir. Temeli bu denli bölünmelerden, karşıtlıklardan ve izole bir zeminden oluşan siyasal olan, ancak Batı mevcudiyet geleneğini zihinlerde canlandırmaktadır. Böylelikle bir mevcudiyet ve varlık tarifi ve tanımlamalarının yapıldığı bu zemin ancak dikotomilerden beslenerek varlık sahasında kendisine yer bulacaktır (Tanyeri, 2019, s. 40). Ancak Derrida'nın buradaki eleştirisi oldukça önemlidir. Bu denli izole bir zeminin inşası ancak teolojik kökenleri olan saf bir varlık sahası demek olacaktır ki bu bağımsız alan ancak kadir-i mutlak bir varlık tarafından belirlenen ve devamlılığı sağlanabilir olacaktır.

Schmitt'in egemeni kendisinden başka bir güç ortağı olmayan bir varlık olarak konumlandırması ve bu yönüyle aşkın bir varlığı ifade etmesi sebebiyle Derrida tarafından eleştirilir. Çünkü Schmitt bir sürekliliğe inanır. Ancak Derrida tarihin bir süreklilik içermeyeceğinden çoktan emindir. Yine aynı şekilde birlik temelli bir siyasal olan tarifinin artık imkânsız olduğunu Derrida modern dünyanın çoklaşma isteği ile açıklar. Bu anlamda karar Schmitt için olduğu kadar Derrida için de kurucu bir kavramdır. Schmitt'te siyasal olanın yeniden kurulabilmesinin ön koşulu olan karar kavramı, Derrida için ontolojik olarak sürekliliğin olamayacağını kanıtlar niteliktedir. Ancak Schmitt'in tanımını yaptığı egemenliğin günümüz dünyasında etkisinin azalmış olması birçok dengenin yeniden kurulmasına sebep olmuştur. Çünkü Schmitt'e göre devlet ve siyasetten beklenen ne ise klasik zamanlarda Kilise'den beklenen odur. Buna göre bölünen, sınırlandırılan ve etkisi azaltılan egemenlik Derrida'ya göre görevini yerine getirememektedir. Bu yönüyle de Derrida tarafından eleştirilmektedir (Baştürk, 2021, s. 31-32). Çünkü devletler egemen olarak görülmelerine rağmen bu egemenliği kullanamamaktadırlar.

Derrida'nın dekonstrükte ettiği bağlam ise Schmitt'in siyasal olanı tanımlarken oldukça keskin bir biçimde ele aldığı dost düşman ayrımıdır. Derrida dostluğu Aristoteles'in söylediği düşünülen "Ah dostlar, dost diye bir şey yok" sözüne atıfla dekonstrükte eder ve kavrama dair dikotomiyi ortadan kaldırarak tartışmayı karar verilemez bir bağlama çeker (Acar, 2014, s.7). Bunun yanı sıra Derrida Schmitt'in dost düşman ayrımını metafizik bir kategori biçimi olduğu için eleştirir. Dolayısıyla dekonstrüksiyonun Schmitt'in teorisine yapmış olduğu şey, Schmitt'in metafizik yargılarındaki keyfiliği ortaya çıkarmaktır (Baştürk, 2021, s. 38). Egemen olanın

ötekiyi tanımlamaya muktedir oluşu yine egemenin çoklaşamamaya engel oluşuna sebep olmaktadır.

Uluslararası düzlemde yaşanan egemenliğe dair kriz Derrida'nın tabiri ile haydut devletlerin yalnızca kendi çıkarlarına uygun olarak insan hakları söylemleri altında savaş başlatmaları ile oldukça önemli bir hale gelmiştir. Schmitt bu noktada devletlerin bu hamlelerini ikiyüzlü bularak Derrida ile benzer düşünceye gelir. Demokrasi taşımak adına haydut devletlerin emperyalist hareketleri egemenliği ve demokrasiyi dönüşü olmayan bir yola sokmaktadır. Haydut devletler bu haliyle insan hakları ve demokrasi götürdükleri ülkelerin uluslarını insandışılaştırmaktadırlar. Böylece kendilerini insan olarak tanımlayan ve öteki olarak tanımladıkları insanlara insanlık dışı şiddet ve türlü muameleler uygulayan bu devletler küresel çapta bir egemenlik krizine yol açmaktadırlar. Bu noktada siyaseti etikten dışlayan Schmitt' göre siyasal belirleyen dost düşman ayrımında, düşmanın nefret edilesi bir hasım olmasına lüzum yoktur. Ancak yine aynı ayrım çerçevesinde Agamben'in çıplak yaşam formunda görüleceği üzere egemen olan düşman ilan ettiğinin yaşam haklarını elinden alabilmeye muktedirdir. Derrida'nın Schmitt'in ayrımına dair önermesi konunun mihenk taşıını oluşturmaktadır: "Egemen ötekiyi yasa dışı yapar." (Direk, 2022, s.137). Böylelikle egemen, kendinde olan gücü otoimmün bir şekilde sabote ederek ötekinin yaşam hakkını elinden almaktadır.

4. Egemenlik ve Demokrasiye Bakış

Egemenlik teorisi her ne kadar Jean Bodin ile başlasa da nüvelerini Aristoteles'in Politika'sında ve Roma Hukukunun klasik yapısında görmek mümkündür. Politika'da, devlette üstün bir gücün olması gerektiği ve gücün bir veya birkaç kişinin veya birçok kişinin elinde olabileceğinin kabulü vardır. Rousseau'da ise egemenliğin karşılığı siyasal bütünlüğün sağlanmış olması ve devletin varlığıdır. Sözleşmeyle varlığı onaylanan ortak bir gücün yani devletin varlığı genel iradenin uygulanmasının bir sonucu olan egemenliğin vuku bulmasıdır (Ağaoğulları, 2010, s.99).

Ulus-devletin toprakları ve sınırları üzerindeki yargı yetkisi ve kimin vatandaş olduğunu belirleme hakkı da içinde olacak şekilde yasa yapma hakkı ile ilgilidir (Ekiz, 2022, s.93-94). Uluslararası hukukta egemenliğin işleyişi, bir devletin topraklarını diğerinden ayırır. Var olan resmi sınırlar veya dış egemenlik, uluslararası örgütlere üyeliğin ve uluslararası devlet sistemine katılımın temelidir. Bir ulus-devletin egemenliğinin tanınması, sınırlarının dokunulmazlığının ve sınırlar içinde olup bitenler üzerindeki nihai otoritesinin tanınması anlamına gelir (Mostov, 2008, s.19). Devletin varlığının en önemli ifadesi olan egemenlik kavramsal olarak teolojik ve dünyevi temelleri bünyesinde barındırmaktadır. En üstün güç anlamına da gelen kavram, 16. yüzyılda feodalizmin ortadan kalkması ile birlikte monarşinin yükselişinde önemli bir paya sahiptir (Kantar, 2020, s.541).

Bodin egemenliği bir devlete verilmiş mutlak ve daimî güçtür olarak tanımlar ve Bodin'in bu tanımı Ağaoğulları'na göre tarihe yapmış olduğu en önemli katkılardan biridir. Machiavelli'in siyasetin alanını prensin iktidarı ile çevrelemesinin ardından Bodin, egemenlik kavramını Tanrısal anlamından hukuksal bir zemine oturtmuş yani din dışı bir anlam vermiştir. Böylelikle modern devlet kurumunun ihtiyaç duyduğu kavramın niteliksel öğelerini vermiştir (Ağaoğulları, 2011, s.401). Bodin Devletin Altı Kitabı (Bodin ve Tooley, 1955) adlı eserinin giriş cümlesinde devlet tanımı yaparken, devletin egemen erk tarafından yönetildiğini belirtir. Buradan anlaşılan devletin egemenlikle çevrelenmiş olduğudur. Bodin'e göre egemen prens, egemenlik statüsünü kaybetmeden iktidarını bir tebaayla paylaşamaz (Beaulac, 2003, s. 12). Bunun yanı sıra Bodin devleti aile ile özdeşleştirmiştir. Egemen olanın halk ile ilişkisini baba ile oğul arasındaki ilişkide somutlaştıran Bodin'e göre egemenin halk üzerindeki hakkı, babanın oğlu üzerindeki hakkına benzemektedir. Ancak egemenin mutlak karakteri onun sınırsız bir yapıya sahip olduğunu göstermemektedir. Bilakis egemen Tanrı'nın yasalarına ve doğa kanunlarına tabidir (Özdemir, 2015, s.23). Bodin'in önermelerinden biri de siyasi gücün taşıyıcısı olarak yalnızca monarkı görmesidir. Dolayısıyla *respublica*'da yalnızca tek egemen olur. Böylelikle gücün egemenliği bir ve tek olanı öne sürer ve bu güç doğrudan devletin ilkesi olan süreklilik ile yaşam bulur (Akal, 2013, s.65-66). Devlet iktidarının tekliğinin ifadesi olarak görülebilecek egemenliğin ilk özelliği, bağlayıcı kanun yapma gücüdür (Beriş, 2022, s. 58). "Egemenliğin diğer tüm nitelikleri ve hakları, bu yasa yapma ve yapmama yetkisine dâhildir." (Bodin ve Tooley, 1955:44). Hem Bodin hem de Hobbes, devlet biçimlerini egemen gücün konumuna göre sınıflandırır. Her siyasi kurum bir monarşi, aristokrasi veya demokrasidir; fark, iktidarın uygulanmasında pay sahibi olanların sayısındadır. Egemenliğin yeri, devlet içindeki güç ilişkisini, yurttaşların hak ve yükümlülüklerini, kamu mallarının ve yaşam şanslarının dağılımını ve devlete bağlılığın temelini tanımlar (Mostov, 2008, s. 20).

Derrida'nın *Rogues: Two Essays on Reason* (2005) kitabının ilk makalesi: "En Güçlünün Aklı (Haydut Devletler Var mı?)" Derrida'nın egemenliği dekonstrükte ettiği çalışmasıdır. Derrida, ister vatandaşların temel insan haklarını korumak için insani müdahale şeklinde olsun, isterse bir Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulması yoluyla olsun, egemen ulus-devletlerin eylem alanlarına sınırlar getirilmesini desteklemiştir. Birleşmiş Milletler'in reforme edilmesi çağrısında bulunmuş, özellikle de en güçlüünün aklının artık dünya işlerine hâkim olmaması için Güvenlik Konseyi'nde reform yapılmasının şart olduğunu öne sürmüştür.

Egemenlik kavramı gibi demokrasi de hem politik teori hem de pratikte tartışmalı bir kavramdır. Kavramın üzerinde mutabakata varılamamasının sebeplerinden biri de tüm sistemlerin kendilerini bir şekilde demokrasi olarak tanımlamaları ve halkın iktidarının tartışmalı olmasıdır. Bu sebeple modern dünyanın krizlerinden biri olarak demokrasi krizi ortaya çıkmıştır (Özden, 2020, s. 37). 19. yüzyıl demokrasi kavramı için oldukça önemlidir. Çünkü bu tarihten itibaren kavram modern siyasi

literatüre kazandırılmış ve devletler için elzem bir konuma gelmiştir (Kantar, 2020:123). Demokrasinin klasik tanımlarına baktığımızda ise kelime siyasi iktidarın halk tarafından kullanılmasına işaret etmektedir. Modern düşünce tarihi halkın kendi kendini yönetmesine işaret olan bir siyasetin mümkün olmadığını ya da demokrasi sorununun çözümünün, tüm siyasi alanın tikel bir alan olarak çözülmesi ve bu alanın bütünsel ve toplumsal öz-üretken alanda ortadan kalkması olduğunu gösterir (McQuillan, 2007). İki bin beş yüz yıl evvel felsefi metinlerde tartışılan demokrasi kavramı, Antik Yunan'da katılımcı sayısının az olması nedeniyle doğrudan demokrasi şeklinde görülmektedir. Ancak modern toplumlarda yurttaş sayısını artık doğrudan katılımı imkânsız kıldığı için temsili demokrasi şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Livan, 2020, s.183). Rousseau'ya göre demokrasi doğrudan demokrasi şeklinde olmalıdır. Bu noktada kanun koyucular ile kanunların uygulayıcılarının aynı kişiler olması durumunda halk kendi çıkarlarını kamusal çıkarlara tercih edecektir. Böylelikle kanunlar adı altında haksız birtakım düzenlemeler ortaya çıkacaktır. Egemenlik ile halkın iradesine dair Rousseau, egemen olanın yönetmesi halinde düzenin olmayacağını söylemiştir. Güç ile irade birlikte yürümeyeceği gibi devlet bir şekilde zorbalığa ya da anarşiye doğru yol alacaktır. Rousseau'nun ifadelerini aktaran Ağaoğulları'na göre, demokrasi bu haliyle neredeyse imkânsız bir yönetim biçimidir. Halkın yalnızca kamusal işler için sürekli karar vermeye çalışması, tamamı yurttaş niteliğinde ve sorumluluğuna sahip olmayan kişiler için zor bir noktada bulunmaktadır. Özel çıkarlarını tamamen göz ardı edebilecek kadar kendini adanmış bir halkın imkansızlığı ve bunun yanı sıra ekonomik eşitliğin sağlanmasının mümkün olmayışı doğrudan demokrasiye dair eleştirileri çoğaltmıştır. Ancak demokrasi tam olarak var olmasa da Rousseau'ya göre ulaşılması için tüm halkın çaba göstermesi gereken bir ideal biçimini almıştır (Ağaoğulları, 2006, s.145).

Derrida'nın dekonstrüksiyon ile demokrasiyi özdeşleştirmesi, demokrasiyi kurucu bir kavram konumuna getirir. Derrida'da demokrasinin asla ulaşamayacağı bir adalet ideali olarak nitelendirilebilecek olan gelecek demokrasi fikrini, oy kullanma ve eşitliğin ötesinde bir demokrasi olarak görmek mümkündür. Ancak aynı zamanda Derrida'nın gelecek demokrasi kavramı, demokrasideki boşluğa sürekli olarak tanıklık edecek, onu azaltmaya çalışacak ve demokrasiye dair açığı nasıl kapatacağını bildiğini iddia etmeyecek bir analiz veya eleştiri olasılığını açacaktır (Thomson, 2005, s.41-42). Bununla birlikte Derrida Rogues'da Platon'dan Heidegger'e doğru bir hat olduğunu belirtmektedir. Bu izlek, yapısı gereği oldukça köklü bir geleneğe sahiptir ve buna rağmen bu hatta yer alan felsefi yapılar demokrasiyi desteklemekten çok uzaktılar (Derrida, 2005, s.41). Bu bağlamda siyasi düşünceler tarihi içerisinde demokrasiye karşı olan tutumu Derrida tartışmalı bir biçimde ortaya koymuştur.

Derrida demokrasi ile hesaplaşmasını Rogues'da ortaya koymaktadır. Derrida Birleşmiş Milletlerin aslında kendi içinde demokratik olmayan yapısını anlatırken konseyin daimî üyelerinin nükleer silahlara sahip büyük dünya güçleri olan ve

istikrarsız, kritik ve sürekli değişen durumda olmaya devam eden devletlerden bahseder. Bu durumu hiçbir evrensel hukukun ilkesel olarak haklı gösteremeyeceği bir dikta ya da diktatörlük olarak tanımlar. Derrida, bu konuda bir adım daha atarak, Birleşmiş Milletler tarafından demokratik olarak müzakere edilen ve kabul edilen kararları etkisiz ve sonuçsuz kılmak için kullanılan mekanizmalardan birini sorgulayarak Güvenlik Konseyi'nin egemen vetosunu eleştirir. Birleşmiş Milletler oylamasının kendi çıkarlarına hizmet etmediği birçok durumda bu vetoyu en çok kullanan üç ülke sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Fransa'dır. Uluslararası hukukun ve dünya düzeninin temeli olarak kabul edilen Birleşmiş Milletler Antlaşması, Güvenlik Konseyi'nin barışı tehdit eden veya kesintiye uğratan her şeyi, her saldırı eylemini belirleyeceğini ve 41. ve 42. maddeler uyarınca tavsiyelerde bulunacağını veya alınacak önlemlere karar vereceğini belirtmektedir. Bu iki madde, tercihen silahlı güç kullanılmadan, ancak gerekirse bu tür bir güç kullanılarak farklı türde başvuru veya yaptırım öngörmektedir ve bu haliyle demokratik olmaktan oldukça uzakta bulunmaktadır (Derrida, 2005, s. 98-99).

Derrida'ya göre demokrasi ve egemenlik kavramları birbirinden ayrılamayan ve fakat birbiriyle çelişen kavramlardır. Bir gücün ilke olarak dünya demokrasisini temsil etmesi ve koruması gerekiyorsa, aslında en başından itibaren, otoimmün olarak yani kendi kendini yok etmektedir. Egemenliğin her zaman görünmeyen özü, inkâr edilemeyen bir sessizliği barındırmasıdır. Bu öyle bir sessizliktir ki suskuda yani söylenmemiş olanda kendini ortaya koymaktan ve dayatmaktan geri durmayan bir meydan okumaya karşılık gelir. Hukuk teorisinin ya da her siyasi retoriğin sonsuz tekrarına varacak kadar söylemleri çoğaltsa bile, egemenliğin kendisi her zaman sessiz kalır. Tüm egemenlik kuramcılarının haklı olarak kabul ettiği gibi saf bir egemenlik bölünmezdir ya da değildir ve onu Schmitt'in bahsettiği "Egemen istisnaya karar verendir" (Schmitt, 2020, s.13) ifadesine bağlayan da budur.

Derrida'nın dostluk kavramına olan alakasının uzun bir geçmişi bulunmaktadır (Derrida, 2006). Aristoteles dostluğu ele aldığı Nicomachean Ethics'te politik bir birliktelik olarak sınırlarını çizdiği dostluğu kardeşler arasında hapseder. (Aristoteles, 2012, s.186). Bu haliyle demokrasi ile oldukça derin bir bağı olan kardeşlik mefhumu Fransız Devrimi sonrasında geniş bir etki yaratmıştır. Egemen gücün tanımladığı ötekiyi ya da kardeş olmayanı kendi bünyesinde barındıramayan bir demokrasi çerçevesi çizilmektedir. Rogues'da yer alan bu düşünce ile Derrida egemenliğin kendi çıkmazına bir atıfta bulunmaktadır. Devletin bünyesinde olan ötekiye karşı bağışıklığı ihlal eden egemenlik, demokrasiyi günbegün tüketecektir. Böylece demokrasi ve egemenlik sarmalının aslında ne derece güvensiz olduğu ortaya çıkacaktır (Acar, 2014, s. 10).

Derrida'nın son yıllarında bilhassa üzerinde durduğu gelecek olan demokrasi kavramının politikaya dair bir umut olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda gelecek olan kavramı bir açılıştır, başlangıçtır. Ancak bu başlangıç belirli bir

zamanı işaret etmez, bize kesin bir tarih belirlemez. Dolayısıyla kavram yapısı itibariyle teoloji politik izler barındırır. Özü mesihçiliği barındırmaz ancak gelecek olan mesih beklentisinden daha iyi kavramı tanımlayacak benzetme yok gibidir. Bu durumun bir umuda veya bir vaade benziyor oluşu iyimser bir tablo çizmek için değildir. Tasvir edilen bu demokrasi henüz gerçekleşmemiş ama gelecekte bir gün daha iyi bir haliyle ya da olması gereken tüm özellikleriyle gerçekleşebilecek bir demokrasi hayali veya tasavvuru değildir. Bu demokrasi Thomassen'in ifadeleriyle gelecekte kalacak, belirlenecek, ancak mevcut her türlü demokrasinin sorgulanabileceği bir demokrasidir (Thomassen, 2010, s.43). Derrida'nın demokrasiye dair tanımlamalarının iyimserlikten uzak olduğunu söylemek mümkündür çünkü Derrida kavramı intihara benzetmektedir. Çünkü demokrasi egemenlikle var olacak ve egemenlik demokrasiye ihanet edecektir (Derrida, 2005, s. xii).

Demokratik bir sistemde egemenlik kanununun halk üzerindeki gücünü ifade ederken, aynı zamanda halkın egemenliğine tüm halkın boyun eğmesi olarak da görülmektedir. Bu durum egemenliğin halkta olması yoluyla demokrasinin gerçekliğinin arttığına dair bir illüzyonu da beraberinde getirmektedir. Çünkü egemenliğin yapısındaki teoloji politik bu yön ve egemenin olağanüstü hale karar verici doğası demokrasiyi intihara sürüklemektedir. Egemenlik ve demokrasi kendi sarmalındayken tarihte birtakım olaylar neticesinde bu durum sorgulanmaya başladı. Soğuk Savaş döneminin ardından Berlin Duvarı'nın yıkılması, Avrupa'da ve Rusya'da komünizmin sona ermesinin gündeme gelmesi ile mevcut haliyle demokrasi fikri güçlense de ABD'de yaşanan 11 Eylül olaylarının şekillendirdiği dünya siyasetinde egemenlik oldukça keskin bir noktada yer almaktaydı (Thomson, 2014, s.101). Egemenlik her zaman kendisini reddederek ve inkâr ederek gösterme sürecindedir. Derrida'ya göre demokrasinin mirası korunmalıdır. Bunun için de gerekirse egemenlik savunulmak zorundadır (Derrida, 2005, s.158). Elbette bu durum Derrida'nın Schmitt'e benzer bir egemenlik anlayışını desteklediğini ispatlamaz. Derrida'nın Schmitt'in aksine devletin yasalarına karşı durduğu ve egemenliği sorguladığı söylenebilir.

Derrida için eylemlerinden ötürü devletleri çok kolay bir biçimde haydut devlet olarak tanımlayan Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri, devletler üzerinde kullandıkları şiddet ve yıkıcı etkilerle bizzat kendisi bu nitelendirmenin başında gelmektedir (Derrida, 2005, s. 139). Uluslararası kanunları çiğnediği ve anlaşmaları kendi planları çerçevesinde uyguladığı için ABD egemenlik kavramının doğasına zarar vermektedir. Bugün politikacıların söylemlerinde uluslararası hukuka saygı göstermeyen ve "haydut devletler" (États voyous) olarak adlandırılan egemen devletlere karşı sıkça yapılan suçlamaların odağında haydutlar gibi, içlerinden geldiği gibi davranan, uluslararası haklara saygı göstermeyen, uluslararası nezaketin sınırlarında kalan, mülkiyeti, sınırları, kuralları ve savaş hukuku da dahil olmak üzere uluslararası kuralları ihlal eden devletler bulunmaktadır. Uluslararası haklara saygı gösterdiklerini iddia eden bu egemen devlet başkanlarının

söylemlerine göre terörizm bu suçlamanın en net ve klasik biçimlerinden biridir. Derrida sıkça kullandığı haydut devlet ifadesinin hayvanlar ile ilgili kullanımına dikkat çekerek bir sürünün kendi türünün yasalarına bile saygı göstermeyenlerine işaret eder. Bu haydutlar, vahşi ya da vurdumduymaz davranışlarıyla ait oldukları bölgede devamlı olarak sorun çıkartırlar. Başka devletleri haydut devlet olmakla suçlayan bu egemen devletler, uluslararası terörizmin bir başka biçimi olan devlet terörizmi uygulayan devletlerdir. Egemen, güçlü ve hegemonik ulus-devletlerden birçoğu Derrida'ya göre bu kapsamdadır. Derrida Amerika Birleşik Devletleri'ni örnek vererek ABD'nin devlet terörizmi uyguladığını ve BM kararlarını ihlal ettiğini savunmaktadır. Ancak Derrida'nın haydut devletleri, diğer devletleri haydut devletler olarak suçlamakta çok hızlı davranırlar ve onları uluslararası hakları düzenli olarak ihlal etmekle suçlarlar. Bu bağlamda Noam Chomsky'nin Haydut Devletler kitabını örnek gösteren Derrida, bu kitabın temel amacını son on yılların jeopolitik tarihinden çok sayıda olgu ve kanıtla desteklenen, ABD'ye yöneltilen birçok suçlamayı desteklemektir. Diğer devletleri haydut devlet olmakla suçlamaya bu kadar hazır olan Amerika Birleşik Devletleri Derrida'ya göre en haydut devlettir; kendisinin saygı göstermediği uluslararası haklara saygı göstermeleri için diğer devletlere baskı yapan ve zor kullanan, uluslararası hakları en sık ihlal eden devlettir. "Haydut devlet" ifadesini kullanması, en ikiyüzlü retorik olarak tanımlanabilmektedir (Derrida, 2010, s.40-41). Derrida'ya göre haydut devletler egemenliğin doğasını kullanmaktadır.

Derrida, Chomsky'nin Haydut Devletler'de ortaya koyduğu vakalardan örnek olarak ABD ile Saddam Hüseyin ve Irak arasındaki ilişkilerin uzun ve karmaşık tarihini örnek olarak vermektedir. Derrida, Chomsky'nin bir dizi olguya dayanarak ABD'nin "önde gelen bir suç devleti" olarak tanımladığı Irak'a karşı hoşgörülü olmadığını vurgulamaktadır. Saddam Hüseyin'in Irak'ı gerçekten de haydut devletler listesinin başında yer alıyorsa ABD diplomasisinin yıllardır tüm dünyaya düzenli olarak hatırlattığı gibi Saddam komşularına ve halkına karşı kitle imha silahları kullanmaktan suçluysa. Ancak bu noktada Chomsky Derrida'nın ifadeleri ile Saddam'ın çok uzun bir süre ABD tarafından bir müttefik ve bir müşteri olarak iyi muamele gördüğünü hatırlamaktadır. Bu muamele ancak korkunç bir biyolojik savaşla sona erdi. Saddam'ın saygın bir müttefik ve ABD'nin silah üretimi nedeniyle bir müşteri olarak gördüğü bu muamele ancak Saddam ABD'nin siyasi ve askeri-ekonomik stratejisini takip etmeyi bıraktığında sona erdi. Derrida bu noktada bizlere Taliban'ı hatırlatacak ve aynı durumun Taliban için de geçerli olduğunu söyleyecektir. Irak ABD için bir müttefik, suç ortağı ya da uysal bir müşteri olmaktan çıkarak haydut bir devlet haline geldi ve ancak o zaman haydut bir devletin lideri olan Saddam Hüseyin'den bir canavar "Bağdat canavarı" olarak söz edilmeye başlandı (Derrida, 2010, s. 42).

Derrida 11 Eylül olaylarını "Daha görünür bir otoimmün süreç yoktur" diyerek anlatır. ABD yönetiminin, "şer eksenine", özgürlük düşmanlarına ve dünyanın dört bir yanındaki demokrasi katillerine karşı yürüttüğü savaşta, kendi ülkesinde bazı

sözde demokratik özgürlükleri ve bazı hakların kullanılmasını kısıtlaması gerektiğini iddia ettiği görülmektedir. Örneğin, polis soruşturmalarının yetkilerini arttırarak kendi halkının birçok hakkını ihlal ederek egemenliğin olağanüstü hâl döneminde kanunlar üstü davranmasını haklı çıkarmıştır. Dolayısıyla, bir demokrasinin düşmanlarına karşı kendini savunduğu, potansiyel düşmanlarına karşı kendini haklı çıkardığı ya da savunduğu gücün a priori kötüye kullanımındaki bazı özel istismarlar dönem dönem görülmektedir. Dolayısıyla bu düşmanlara benzemesi, onların tehditlerine karşı kendini korumak için kendini yozlaştırması ve kendi demokrasisini tehdit ettiği görülmektedir. Derrida'ya göre FBI'ın ve CIA'in neredeyse haberlerinin olmamasının mümkün olmadığı topraklarda "teröristler" bazen Amerikan vatandaşı olabilir. Bu sebeple Derrida egemen ile canavar arasında bir analogi kurar ve daha evvel Leviathan'da kurulmuş olan analogilere dikkat çeker. Derrida'nın ifadeleriyle "Bu analogi karanlıktır çünkü ulusal ve uluslararası hakları ihlal eder. İç savaş veya uluslararası savaşa neden olur. Terörizme sebep olur ve tüm gerçek ve sanal şiddet ve isimsiz tarihsel yıkımlarla, felaketlerle sonuçlanır." (Derrida, 2010, s. 33-34).

Derrida'nın metinlerinde demokrasi ve egemenliğin birbirleri ile çelişkili iki kavram olduğunu görmek mümkündür. Derrida'ya göre egemenliği mevcut kılan koşulsuzluk her defasında onu tehdit edecek ve aşacaktır. Egemen olanın yasayı aşarak olağanüstü hal durumunda yasanın üstünde bir karar vermesi kendisini hesap verilemez bir alana çekmesine sebep olmaktadır. Egemenin koşulsuz olana yaptığı bu atıf demokrasi ve insan hakları kavramları adına yapılan savaşların temelini oluşturmaktadır. Bu noktada da egemenliğin ve demokrasinin döngüsellikinde haydut devletlerin oluşması kaçınılmaz olacaktır.

5. Sonuç

Derrida'nın mevcudiyet metafiziği olarak adlandırdığı söz merkezci gelenek Batı metafiziğine karşılık gelmektedir. Derrida, Platon'dan bu yana Batı felsefesi tarafından geleneksel olarak kabul edilen söz ve ses merkezçiliğe eleştiri getirir. İkili karşıtlıklara, yani bütün bir felsefe geleneğinin bir dikotomi formunda, siyah ve beyaz şeklinde ayrılmış olmasına karşı durur. Tüm bilginin nihai kaynağı olarak aşkın bir gösterilene kabul edilmesine neden olan inançları sorgular. Bir mevcudiyet metafiziği fikri her şeyin sabit bir anlamı olduğunu öne sürer. Bu bağlamda mevcudiyet metafiziği bir hakikat tanımı ve sabitlemesi yapar. Mevcudiyet metafiziğine göre var olan her kimliğin her zaman orada bulunan bir mevcudiyeti, bir sabitliği ve hakikati anlam dolu ve çözülmaz bir kökeni ifade ettiği düşünülür. Ancak Derrida bu sabitlemelere ve hakikat tanımına karşı çıkmaktadır.

Çalışmada Derrida için oldukça temel bir sorunsal olan Batı metafiziğinin eleştirisi belirli kavramlar üzerinden incelenirken Derrida'nın kavramları dekonstrükte etme sürecine şahitlik edilmektedir. Derrida'ya göre dekonstrüksiyon her kullanıldığında anlama yeniden eklenir. Olageldiği hal asla sabit değildir. Bu yönüyle dekonstrüksiyonu Derrida'nın ifadeleri ile yeniden eklenme açısından

düşünmeliyiz. Ancak dekonstrüksiyonu sanki bir nesneye dışarıdan uygulanan verili bir yöntemmiş gibi uygulanacak bir dizi prosedür olarak görmemek gerekir. Tam da bu noktada Derrida'ya göre dekonstrüksiyon için uygulama terimini kullanacak olsaydık, bunun aporetik yani karar verilemez olduğunu söylememiz gerekirdi. Çünkü dekonstrüksiyona bir tanım yapmak onu sabitlemek ve temellendirmek anlamına gelecektir ki bu Derrida'nın bilhassa kaçındığı bir durumdur.

Dekonstrüksiyonun görevi Derrida'ya göre egemenlik ilkesini sorgulamak ya da daha ziyade egemenlik ilkesinin şu anda devam etmekte olan tarihsel sorgulamasını düşünmektir. Derrida Birleşmiş Milletlerin antidemokratik etkisi altında kalmayan, kendi özerk gücü ile donatılmış bir uluslararası hukukun gerekliliğinin altını çizmektedir. Bunu yaparken de egemenliğin doğasının yarattığı, kanunu olağanüstü hâl durumunda askıya alma halinin demokrasi ile oluşturduğu tezatı ortadan kaldırmak gerektirdiğini belirtmektedir. Demokrasi ile egemenliğin içinde bulunduğu bu otoimmün sarmalın ancak mahkeme sistemine işlerlik kazandıracak uluslararası kurumlar geliştirilerek aşılabileceğini Derrida açık bir biçimde belirtmektedir. Derrida'nın demokrasiye dair bu isteği uluslararası düzeni oluşturan ulus devletlerden bağımsız bir hukuk rejimi oluşturacak bir sisteme işaret ediyordu. Ulus devletin egemenliğinin ötesinde, hatta onto-teolojik temelleri dekonstrükte edilmesi gereken demokratik egemenliğin ötesinde, herhangi bir devletle ilgili olması gerekmeyen yeni bir evrensel egemenlik figürünü, emrinde etkin bir özerk güç bulunan mutlak bir hukuku yeniden inşa etmemiz gerektiğini gösteriyordu.

Egemenliğin temellerini anlamak adına Derrida'da Schmitt'i takip eden bir hat söz konusudur ve bu hattı göz ardı etmek olanaksızdır. Egemenliği olağanüstü hal durumunda karar verme yetkisine sahip olan olarak tanımlayan Schmitt, istisnayı teolojideki mucizeye benzer olarak düşünmektedir. Olağanüstü halin hukuktaki karşılığı Schmitt'e göre teolojideki mucizede karşılık bulması gibi aynı zamanda modern devlete dair bütün önemli kavramlar da dünyevileşerek teoloji kavramlarını oluşturmaktadırlar. Schmitt'in ifadesiyle doğa kanunlarının ihlali olarak nitelendirilebilecek ve bir olağanüstü halde meydana gelebilecek mucize kavramı benzer bir şekilde dünyevi hukuk sisteminde egemenin istisna halinde vereceği karara benzer karakterdedir. İstisna halinde verilen karar, düzene aykırı olduğu gibi şartlar itibarıyla da gereklidir. Bu anlamıyla egemenlik her zaman, neyin bir olağanüstü hali oluşturduğuna karar vermeye muktedir olanın elindedir. Bu noktada da Derrida'nın karşısına demokrasi kavramı çıkmaktadır. Egemenlik ve demokrasi bir sarmal halinde birbirine bağlıdır. Derrida demokrasinin kırılabilirliği ile oldukça erken bir zamanda yüzleşmiştir.

Demokrasinin özgürleşmiş insanlık için kabul edilebilir tek siyasi rejim türü olduğu konusunda devletlerin hemfikir olduğu bir zamanda egemenlikle girdiği çıkmaz, demokrasinin rengini kaybetmesine ve bulanıklaşmasına sebep olmuştur. Yirminci yüzyılda totaliterleşme eğilimi gösteren devletler bu sıkıntının içinden demokratik

olmadıkları ilan edilerek çoktan çıkmışlardır. Modern devletin girdiği çıkmazda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin vermiş olduğu antidemokratik kararlarda demokrasiye yönelik şaşkınlıklarımızın ardında saklanan tuzakları ve Leviathan'vari canavarları artık görmezden gelemeyecek durumdayız. Çünkü egemenliğin geldiği noktanın Schmitt'in söylemlerinin haklı çıkacak cinsten keskinliği, demokrasinin karşılaştığı zorlukları göz ardı etmeyi imkânsız kılmaktadır. Egemenin olağanüstü hâl durumunda yasayı askıya alma hakkını elinde bulundurması, demokrasinin doğasını tehdit etmektedir ve bu tehdit ortaya haydut devletleri çıkarmaktadır. İki kavramın da kendi döngüleri içerisinde karşılıklı olarak birbirlerini tehdit edişi sistemin bütününe zarar vermektedir. Bu durum Derrida'nın 11 Eylül olaylarının ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin antidemokratik kararlarının üzerinde durmasının ve sistemler üstü bir demokrasi tahayyülü geliştirme isteğinin sebebini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda demokrasi ve egemenliğin karşılıklı sembolik intiharlarına işaret etmek için Derrida dekonstrüksiyonu kullanmaktadır.

Kaynakça

- Acar, S. M. (2014). Gelecek demokrasi adına: Derrida'nın Dostluğu. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 1-12.
- Agamben, G. (1998). *Homo sacer: sovereign power and bare life*. California: Stanford University Press.
- Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus-devlet ya da halkın egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akal, C. B. (2013). *İktidarın üç yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Alpyağıl, R. (2017). *Derrida'dan caputo'ya dekonstrüksiyon ve din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Aristoteles, R. (2012). *Nikomakhos'a etik*, (F.Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yay.
- Baştürk, E. (2021). To decide in undecidability: derridean criticism of schmittean politics in the moment of crisis, *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Temmuz/July 2021, 14(2), 29-49.
- Baume, S. (2009). On political theology: a controversy between hans kelsen and carl schmitt. *History of European Ideas*, 35(3), 369-381.
- Beaulac, S. (2003) The social power of bodin's sovereignty and international law. *Melbourne Journal of International Law*, 4, 1-28.

- Beriş, H. E. (2022). Egemenliğin yeniden dönüşümü: 21. yüzyıl'da devlet otoritesine bakış. Vatandaş, C., Öztaş, S., ve Özden, M., (Ed.), *Milli egemenlik ve demokrasi içinde* (s. 57-72). Ankara: TBMM Basımevi.
- Bodin, J., ve Tooley, M. J. (1955). *Six books of the commonwealth* (Vol. 56). Oxford: B. Blackwell.
- Brannigan, J., Robbins, R., ve Wolfreys, J. (1996). *As if i were dead: an interview with jacques derrida. applying: to derrida*(s. 212-226). London: Palgrave Macmillan UK.
- Brännström, L. (2015). Carl schmitt's definition of sovereignty as authorized leadership. *The contemporary relevance of carl schmitt* (19-33). New York:Routledge.
- Canale, F. L. (2006). Deconstructing evangelical theology? *Andrews University Seminary Studies (AUSS)*, Vol.44(1), 95-130.
- Crisp, R. (Ed.). (2014). *Aristotle: nicomachean ethics*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Derrida, J. (1990). *Différance*. Chicago: University of Chicago Press.
- Derrida, J., & Prenowitz, E. (1995). Archive fever: a freudian impression. *Diacritics*, 25(2), 9–63.
- Derrida, J. (2005). *Rogues: two essays on reason*. California: Stanford University Press.
- Derrida, J. (2006). *The politics of friendship*. (G. Collins, Çev.) London: Verso.
- Derrida, J. (2010). *The beast and the sovereign, Volume I*. London: University of Chicago Press.
- Derrida, J. (2020). *Bağışlamak*. (M. Erşen, Çev.), İstanbul: MonoKL Yayınları.
- Direk, Z. (2022). *Derrida istanbul'da sekülerizm, öteki ve sorumluluk*, (E.Çağatay, M.Avcı, K.Tokgöz, Çev.), Ankara: FOL Kitap.
- Ekiz, C. (2022). Ulusal egemenlik ve küreselleşme. Vatandaş, C., Öztaş, S., ve Özden, M., (Ed.), *Milli egemenlik ve demokrasi içinde* (91-124). Ankara: TBMM Basımevi.
- Hohendahl, P. U. (2018). *Perilous futures: on carl schmitt's late writings*. New York: Cornell University Press.

- Kahn, P. W. (2004). The question of sovereignty. *Stanford Journal of International Law*, 40, 259-282.
- Kantar, G. (2020). Demokrasi ve türk demokratikleşmesi bağlamında cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 123-135.
- Kantar, G. (2020). Türkiye’de milli egemenlik ilkesi bağlamında tbmm ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. Vatandaş, C., Öztaş, S., & Özden, M., (Ed.), Milli egemenlik ve demokrasi içinde (539-553). Ankara: TBMM Basımevi.
- Küçükalp, K., (2015). Derrida ve dekonstrüksiyon. *Doğu dan Batı ya Düşüncenin Serüveni Yirminciyüzyıl Düşüncesi*, Cilt 4 (597-624), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Livan, H. F. (2020). Temelcilik-sonrası demokrasi teorisi üzerine notlar: birlikte-varoluş ve antagonizma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(Suppl. 1), 181-208.
- McQuillan, M. (2007). *Deconstruction without derrida*. United Kingdom, Bloomsbury Publishing.
- Mostov, J. (2008). Locations and boundaries of sovereignty. *Soft Borders* (19-38). New York: Palgrave Macmillan.
- Norris, C. (1988). What is deconstruction. *Deconstruction, post-modernism and the visual arts*, (7-31), New York : Cambridge University Press.
- Özdemir, G. (2015). Batı'da ve türklerde egemenlik kavramı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 1-11.
- Özden, M. (2022). Demokrasinin ilkeleri ve kurumları. Vatandaş, C., Öztaş, S., ve Özden, M., (Ed.), Milli egemenlik ve demokrasi içinde (37-56). Ankara: TBMM Basımevi.
- Patton, P. (2007). Derrida, politics, and democracy to come. *Philosophy Compass*, 2(6), 766-780.
- Ramond, C. (2011). *Derrida sözlüğü*. (Ü. Edeş, Çev.). İstanbul: Say Yay.
- Rasche, A. (2011). Organizing derrida organizing: deconstruction and organization theory. *Philosophy and organization theory* (Vol. 32), 251-280.
- Schmitt, C. (2006). *Siyasal kavramı* (E. Göztepe, Çev). İstanbul: Metis Yayınları.

- Schmitt, C., Zeybekoğlu, E. (2020). *Siyasi ilahiyat: egemenlik kuramı üzerine dört bölüm*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Sikirivwa, M. K. (2015). Deconstruction theory and its background. *Journal of English Literature and Culture*, 3(7), 44-72.
- Strong, T. B. (2005). The sovereign and the exception: Carl Schmitt, politics, theology, and leadership. *Foreword to Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty by Carl Schmitt* (vii–xxxvi). Chicago: University of Chicago Press.
- Tanyeri, E. (2019). *Umutsuzluk çağında schmittçi politik olan kavramsallaştırmasını yeniden düşünmek: derrida, nancy, stiegler* (Yüksek lisans tezi)
- Thomson, A.J.P. (2005). *Deconstruction and democracy: derrida's politics of friendship*. London; New York: Continuum.
- Thomassen, L. (2010). Deconstruction as method in political theory. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 39(1), 41-53.
- Yalçın, R. (2015). Kimlikten kim'liğe: rizompolitik. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 151-188.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

On the Trail of Deconstruction in Derrida: Sovereignty and Democracy

Extended Abstract

1. Introduction

In the history of political thought, sovereignty is of great importance. Understanding the violence of the sovereign and, more generally, criticizing the violence created by Western metaphysics is essential to understanding the sovereign. Derrida discusses the concept of sovereignty and criticizes Schmitt's definition in *The Politics of Friendship*. If “the sovereign is the one who decides on the state of exception” he creates a power over the law that can override it. Derrida questions whether the state always submits to the law, whether sovereignty liberates it from the law, or whether the existence of a state of exception elsewhere always gives the sovereign divine power. Derrida emphasizes the sovereign's ability to decide the exception and suspend the law, which contradicts democracy.

2. Method

This study attempts to explain Derrida's deconstruction of sovereignty and democracy through his critique of Schmitt. Schmitt defines the sovereign as “the one who decides the emergency” and likens the exception to the miracle in theology. In this context, the sharpness with which he argues that contemporary concepts are of theological origin and even that theology is not coming back. Still, it has always existed, and how he grounds a definition of truth constitutes a fundamental source of criticism for Derrida. In this context, Derrida's works and secondary sources were analyzed using the literature review method. In the process, primary sources were emphasized, and Derrida's thoughts were discussed in the context of his writings.

3. Results and Discussion

Derrida underlines the necessity of an international law endowed with its autonomous power and not under the antidemocratic influence of the United Nations. In doing so, he argues that it is necessary to eliminate the contradiction with democracy created by the nature of sovereignty to suspend the law in times of emergency. Derrida clarifies that this autoimmune spiral of democracy and sovereignty can only be overcome through the development of international institutions.

To understand the foundations of sovereignty, Derrida follows Schmitt; it is impossible to ignore this line. Schmitt, who defines the sovereign as “the one who decides on the state of emergency,” thinks of the exception as something akin to the miracle in theology. Just as the legal equivalent of the state of emergency finds its counterpart in the miracle in theology, according to Schmitt, all the fundamental concepts of the modern state are secularized into theological concepts. In Schmitt's words, the idea of a miracle characterized as a violation of the laws of nature and can occur in a state of emergency, is similar to the sovereign's decision in a secular legal system in a state of exception. The decision made in a state of exception is contrary to the order and necessary in the circumstances. In this sense, sovereignty is always in the hands of the one who can decide what constitutes a state of emergency. At this point, Derrida is confronted with the concept of democracy.

4. Conclusion

At a time when states agreed that democracy was the only acceptable type of political regime for liberated humanity, the stalemate with sovereignty caused democracy to lose its color and become blurred. In the predicament of the modern state, we can no longer ignore the traps and Leviathan-

like monsters hiding behind our bewilderment about democracy in the anti-democratic decisions of the United Nations Security Council. Because the sharpness of the point of sovereignty, which justifies Schmitt's discourses, makes it impossible to ignore the difficulties faced by democracy. The sovereign's right to suspend the law in a state of emergency threatens the very nature of democracy, and this threat leads to rogue states. The mutual threat of both concepts within their cycles is detrimental to the system as a whole. This is why Derrida emphasizes the events of September 11, the antidemocratic decisions of the United Nations Security Council, and why he wants to develop a supra-systemic imaginary of democracy. Accordingly, Derrida uses deconstruction to point to the mutual autoimmune processes of democracy and sovereignty.